

OZARBAYJON — VA — O'ZBEK TURK TILLARINING TARIXIY-QIYOSIY LEKSIKAS

Mohira HUSAYINOVA

til
so'z
dil
yasamoq
yurak
sohə
inson
vaqt
hayot
bilim
ko'ngil
do'st
yo'l
bor
uy
kitob
ruh
oy
yer
quyosh

OZARBAYJON VA O‘ZBEK TURK TILLARINING TARIXIY-QIYOSIY LEKSIKAS

Mohira HUSAYINOVA

Ozərbaycan və O'zbek Türk Tıllarının Tarixi-Qiyosiy Leksikası

Mohira HUSAYINOVA

© Bu eserin bütün hakları saklıdır və *Yönetimpark Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti.*'ne (Yönetim Yayınları) aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan eserden kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde fotokopi, film vd. elektronik ve mekanik yöntemlerle kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz, aktarılamaz ve dağıtılamaz. Bilimsel usullere uygun olarak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© All rights of this work are reserved and belong to *Yönetimpark Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti.* (Yönetim Publications). This work may not be quoted in whole or in part without written permission from the publisher, and may not be copied, reproduced, published, transmitted or distributed in any way by electronic or mechanical methods including photocopy, film etc. Quotations may be made in accordance with scientific methods, citing the source. The authors are solely responsible for the content of the book.

Eser Adı / Title	: Azerbaycan ve Özbek Türk Dilleri Tarihsel-Karşılaştırmalı Sözlüğü / <i>Historical-Comparative Lexicon of Azerbaijani and Uzbek Turkic Languages</i>
Yazar Adı / Author Name	: Mohira HUSAYINOVA
ISBN	: 978-625-92759-9-4
DOI	: https://doi.org/10.58830/yp.pub-2026-03.0038
Baskı Sayısı / Number of Editions	: 1. Baskı / 1st Edition
Baskı Yeri ve Zamanı / Place and Time of Edition	: Sivas (Türkiye) – 9 Temmuz / July - 2026
Yayın Dili / Publication Language	: Özbekistan Türkçesi / <i>Uzbekistan Turkish</i>
Yayıncı Serifika No / Publisher Serif Number	: 74713
Yayıncı Vergi Dairesi / Publisher Tax Office	: Site Vergi Dairesi Müdürlüğü /// V.D. No: 9830880766
Yayıncı Adı / Publisher Name	: Yönetimpark Eğitim Danışmanlık Ltd. Şti.
Yayıncı Adresi / Publisher Address	: Yenişehir Mahallesi, Kardeşler Caddesi, No: 7/2 – Z07 Merkez - Sivas (Türkiye)
Yayıncı İletişim / Publisher Contact	: yonetimpark@gmail.com /// (+90) 533 510 11 17
Matbaa Sertifika No / Printing Certificate No	: 47852
Matbaa Adı / Printing House Name	: Girişim Ajans Ofset Matb. Bas. Yay. Dağ. San. Tic. Ltd.Şti.
Matbaa Adresi / Printing House Address	: Büyük Sanayi, Samanyolu Cad., No: 35, İskitler - Ankara
Matbaa İletişim / Printing House Contact	: girisimahmet@hotmail.com /// (+90) 542 626 72 85
Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief	: Mehmet MECEK
Dizgi ve Mizanpaj / Typesetting and Layout	: Mehmet MECEK
Kapak Tasarımı / Cover Desing	: Durmuş Ali ÜLKÜ
Son Okuma / Proofreading	: Kürşad ÖZKAYNAR

Kitap Baskı Bilgisi / Book Printing Information :

282 sayfa / pages (+ VIII sayfa Jenerik / Generic), 13,5x21 cm,
Kaynakça Var / Yes References, Dizin Yok / No Index.

Anahtar Kelimeler / Keywords :

Özbekistan Dili, Azərbaycan Dili, Türkçe, Karşılaştırmalı Sözlük,
Tarihsel Sözlük / Uzbekistan Language, Azerbaijani Language,
Turkish, Comparative Dictionary, Historical Dictionary.

Kitap Bilgisi / Book Information :

Bu çalışma, modern Azərbaycan və Özbək Türkçesi dillərinin anatomik, genetik, etnografik, zoonimik, astronomik və onomatopoeik sözlüklərini karşılaştırır, zıtlıklarını ortaya koyar və semantik kaynakların özgün özelliklerini belirler. Çalışma, Türkologlar, genç araştırmacılar ve Azərbaycan və Özbekistan Cumhuriyetleri yükseköğretim kurumlarının filoloji fakültesi öğrencileri tarafından kullanılabilir.

This study compares the anatomical, genetic, ethnographic, zoonotic, astronomical, and onomatopoeic dictionaries of modern Azerbaijani and Uzbek Turkish languages, highlights their contrasts, and identifies the unique characteristics of their semantic resources. The work is suitable for Turkologists, young researchers, and students of philology faculties in higher education institutions in the Republics of Azerbaijan and Uzbekistan.

Editörler / Editors :

Nizomiy JAFAROV - Shuhrat SHIRAJIDDINOV

Hakemler / Reviewers :

Prof. Dr. Saodat MUXAMMEDOVA - Prof. Dr. Jumali SHABANOV
- Prof. Dr. Ismoil QOZIMOV - Prof. Dr., Lchin IBROHIMOV -
Dr. Karimulla MAMMADZODA

Önerilen Alıntı / Suggested Citation

HUSAYINOVA, Mohira (2026), Ozarbayjon va O'zbek Turk Tillarining Tarixiy-
Qiyosiy Leksikas, Yönetim Yayınları, Sivas.

Lisans / Licence

Bu çalışma [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Temel Alan Bilgisi / Basic Field Knowledge

03. Filoloji Bilimleri

03. Philological Sciences

Yayın İlkeleri / Publication Principles

Bu kitabın tam metni, yüksek akademik standartları sağlamak amacıyla hakem değerlendirmesinden geçmiştir. Tam değerlendirme politikaları için lütfen <https://yonetimyayinlari.com/> adresini ziyaret edin.

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://yonetimyayinlari.com/>

<https://www.budapestopenaccessinitiative.org/boai10/> <https://publicationethics.org/>

Bu kitap bilime ve bilim insanlarına adanmıştır

This book is dedicated to science and scientists

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

KİRİŞH	1
I BO‘LIM: ANATOMIK, GENETIK VA ETNOGRAFIK LEKSIKANING TARIXIY UMUMIYILIGI	5
1.1. Ozarbayjon va O‘zbek Türk Tillarida Qarindoshlik Munosabatini Bildiruvchi So‘Zlarning Tarixiy - Lingvistik Tahlili	6
1.2. Odam tana a‘zolarini bildiruvchi so‘zlarning Ozarbayjon va o‘zbek tillaridagi taqqoslanishi	14
1.3. Ozarbayjoncha Tilining Qida Mahsulotlari Nomlarining O‘zbek Tiliga Bog‘Lash	52
1.4. Ozarbayjoncha va O‘zbek Tillarida Ma'lumot Buyumlarning Nomlarini Bildirgan So‘Zlarning Tarixiy Muammolari	60
II BO‘LIM: ZOONOMYA LEKSIKA PARALLELİK.....	73
2.1. Chorvachilik Ferma Bilan Yopiq Muddat O‘zbek Tiliga Xos So‘zlar va Ozarbayjon Tillarida Tarixiy-Lingvistik Tahlil.....	74
2.2. Ozarbayjon va O‘zbekcha Ularning Tillarida Cho‘L, Uy Hayvon Va Qush Nomlarining Qiyosiy-Tarixiy Lingvistik Tahlili	87
2.3. Ozarbayjon va O‘zbekcha Ularning Tillarida Suvda va Quruqlik Hayvonlarining Nomlarini Bildiruvchi So‘Zlarni Taqqoslash.....	101
2.4. Ozarbayjon va O‘zbekcha Turk Tilida Hasharot va Hasharot Nomlarini Bildiruvchi So‘Zlarni Taqqoslash.....	111

**III BO‘LIM: ASTRONOMIK VA GIDROMETEROLOGIK
LUG‘ATNING UNIVERSALLIGI..... 123**

- 3.1. Astronomik Nomlarning O‘zbek va Ozarbayjon Turk
Tillaridagi Parallellari..... 124**
- 3.2. Ozarbayjon Tilidagi Hidrometeorologiya
Terminologiyasiga Xos So‘Zlar va O‘zbek Tilida
Qiyosiy-Lingvistik Tahlil..... 134**
- 3.3. Ekologiya Bilan Yopiq Sotib Olish So‘Zlardan
Ozarbayjon va O‘zbek Tillarida Taqqoslash 145**

IV BO‘LIM: ONOMASTIKA LEKSIKA PARALLELIK 157

- 4.1. Ozarbayjon va O‘zbekcha Ularning Tillarida
Gidronimik Birliklarning Qiyosiy Lingvistik Tahlili. 158**
- 4.2. Fitonimika Leksikoni Ozarbayjon va O‘zbek Turkiy
Tilida Taqqoslash..... 165**
- 4.3. Ozarbayjon va O‘zbekcha Ularning Tillarida Oronimik
Birliklarning Tarixiy Lingvistik Taqqoslashi..... 176**
- 4.4. Etnonim Xarakterli Atamalar Ozarbayjon va O‘zbek
Tillarining Tarixiy Lingvistik Tahlili..... 185**
- 4.5. Antroponimik Atamalar Ozarbayjon va O‘zbek
Tillarida Taqqoslash..... 192**
- 4.6. Oikonomik Xarakter Terminologiya Ozarbayjon va
O‘zbek Tillaridagi Leksikonni Taqqoslash 201**

V	BO‘LIM: FILOLOGIYA FANLAR VA SAN‘AT BU ATAMALARNI SOLISHTIRISH.....	209
5.1.	Ozarbayjon va O‘zbekcha Folkloriga Bog‘Liq Terminologiya Leksik Birliklarni Taqqoslash.....	210
5.2.	Adabiy Tadqiqotlarga Bog‘Liq Terminologiya Ozarbayjon va O‘zbek Tillaridagi Leksikonni Taqqoslash	224
5.3.	Tilshunoslik Ilm-Fanga Bog‘Liq Terminologiya So‘Zlardan Ozarbayjon va O‘zbek Tillarida Taqqoslash	224
5.4.	Musiqa San‘at Bilan Yopiq So‘Zlardan Ozarbayjon Va O‘zbek Tillarida Taqqoslash	231
VI	BO‘LIM: KO‘P MAQSADLI SO‘ZLARNING PARALLELLAR	239
6.1.	Ozarbayjon va O‘zbek Tillarida Noaniq So‘Zlarning Tarixiy Rivojlanishi.....	240
6.2.	Ozarbayjon va O‘zbekcha Tillarning Leksik Qatlamidagi Sinonimlarning O‘Rni.....	246
6.3.	Ozarbayjon va O‘zbek Turkiy Tilida Antonim So‘Zlarni Taqqoslash	253
6.4.	Ozarbayjon va O‘zbekcha Turkiy Til Qiyosiy Frazologiya	259
	NATIJA.....	267
	ADABIYOTLAR.....	277

KİRİŞ

Türk Davlatları Tashkiloti tashkil etilganiga 10 yildan ortiq vaqt oʻtgan va shu davr mobaynida birodar turk xalqlari oʻrtasidagi qadimiy ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va ilmiy aloqalar yanada kengaytirilib mustahkamlangan. Ushbu nufuzli tashkilotning asosiy maqsadlaridan biri turli turk tillarining shakllanishi, rivojlanishi, umumiy tarixiy yodgorliklari, adabiy til va dialektlarini taqqosiy tarzda oʻrganish, oʻxshashlik va farqliliklarni yuzaga keltiruvchi sabablarni, leksik-semantik resurslarini aniqlashdir. Shu nuqtai nazardan ogʻuz, qipchoq, bolgar, qarluq-uygʻur, uygʻur-ogʻuz tillarini belgilovchi leksik-semantik zaxiralar tahlil qilinadi va buning ichida Ozərbaycan va oʻzbek tillari ham istisno emas.

Geneologik va tipologik jihatdan bir-biriga yaqin boʻlgan Ozərbaycan va oʻzbek tillarining leksik-semantik tizimi deyarli bir xil hisoblanadi. Hattoki eramizdan avvalgi davrlarda ham Ozərbaycan va oʻzbek turk tillari bitta ulkan turk tilidan rivojlanib, 10 - 15 ming yil davomida turli birlashmalar va ajralishlar orqali oʻzlarining ogʻzaki adabiy tillari va dialektlarini yaratgan. Ikkala tilning dastlabki paytlarida ular turli ajralishlar natijasida turk tilining ikki dialekti sifatida faoliyat yuritgan va kamida II - III asrlardan boshlab ogʻzaki adabiy tillarini shakllantirgan.

Zamonaviy davrda Ozarbayjon va o'zbek tillarini yuzaki geneologik va tipologik jihatdan taqqoslaganda ham qadimiy Shumer davridan oldingi, ya'ni til dialektlariga ajralish davrlariga oid parallel leksik birliklarni topish mumkin. Bu til ko'rsatkichlari turk tilining Shumerdan ham avvalgi davrlarda shakllanganini yana bir bor tasdiqlaydi. Bizning fikrimizcha, Shumer tilining ildizida ham turk tili yotadi va bugungi kunda ko'plab munozaralarga qaramay, Shumer tilida mavjud bo'lgan so'zlarning miqdori dunyoning boshqa tillari bilan solishtirganda turk tilida ko'pligini ko'rsatadi.

Manbalarda ozarbayjon va o'zbek tillarining tarixan xalq va milliy adabiy tillarga ko'tarilguncha rivojlanish bosqichlariga alohida e'tibor qaratiladi va har bir bosqichga oid yozma yodgorliklardan leksik namunalar tanlanadi. Ularning qarindosh tillardagi, jumladan 25 dan ortiq boshqa turk tillaridagi muqobillari ham ko'rsatiladi.

Ushbu asar 6 bobdan iborat bo'lib, har ikki qardosh tilning leksik-semantik qatlamlari haqida to'liq ma'lumot berishga xizmat qiladi. Tillarning taqqoslanishi lingvistik va ekstralingvistik tahlil uchun eng muhim amaliyotlardandir. Shu sababli tahlil ishlarida tavsifiy va tarixiy-taqqosiy metodlardan foydalanilgan, leksik - semantik qatlamlar turli guruhlarda birlashtirilib sintez qilingan, bu esa tahlilning tizimlilikini ta'minlagan.

Tizimlilikni yanada aniqlashtirish uchun eng qadimiy leksik birlik tanlangan va u Ozarbayjon, o'zbek va boshqa turk tillaridagi muqobillari bilan taqqoslanib, o'xshash va farq qiluvchi jihatlari aniqlangan. Aniqki, obyektiv dunyoda konkret va mavhum tushunchalarni ifodalovchi leksik birliklar orasida kuchli

bog‘liqlik mavjud bo‘lib, ular tilning har qanday tizimini aks ettiradi va bu tizim atrofida yuzlab so‘zlar jamlanishi mumkin.

Kitobda leksik-semantik tizim mazkur so‘z to‘plamlari orqali ko‘rsatilgan: umumiy ishlatiladigan, antonimik, inson tanasini bildiruvchi so‘zlar, maishiy, moddiy-madaniy, etnografik, xo‘jalik, qarindoshlik, oziq-ovqat, astronomik, gidrometeorologik, adabiyot va san‘at, shuningdek, olingan so‘zlar; semantik sohada esa ko‘p ma‘nolilik, omonimlik, sinonimlik, antonimlik, frazeologik birikmalar, maqollar va matallar tahlil qilingan.

Tadqiqotning asosiy xususiyati shundaki, bu yerda Ozərbaycan va o‘zbek tillarining leksik-semantik guruhları Shumer tili, qadimiy turk tili, Orxon-Enasoy yodgorliklari, “Qo‘rqut ota kitobi” dostonlari, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devon”i bilan qiyoslanadi, shuningdek, zamonaviy turk tillarining dialekt va lahjalaridagi variantlar ham kiritilgan. Bu ilmiy manba nafaqat Ozərbaycan va O‘zbekiston, balki boshqa turkdilli xalqlarning oliy ta‘lim muassasalari, kollej talabalari, magistrant va doktorantlari, shuningdek til o‘rganmoqchi bo‘lgan **oddiy aholi** uchun ham foydali bo‘lishi mumkin.

Kitob turkologiya fanlari, taqqosiy tilshunoslik va leksikologiya bo‘yicha o‘quv va ilmiy material sifatida keng qo‘llanilishi tavsiya etiladi.

I BO'LIM:
ANATOMIK, GENETIK VA ETNOGRAFIK
LEKSIKANING TARIXIY UMUMIYLIĞI

Ozarbayjon va o'zbek tillarida qarindoshlik, inson tanasi a'zolari, oziq-ovqat va maishat buyumlari nomlarini bildiruvchi leksik birliklar alohida-alohida tizim hosil qilganligi sababli, ularni tarixiy-qiyosiy nuqtai nazardan jamlab o'rganish orqali samarali ilmiy natijalarga erishish mumkin. Chunki taqqoslash orqali qarindosh tillardagi til hodisalari orasidagi eng turli semantik integratsiyaning funksionalligini aniqlash bugungi kunda katta ahamiyatga ega.

1.1. Ozarbayjon va O'zbek Türk Tillarida Qarindoshlik Munosabatini Bildiruvchi So'zlarning Tarixiy - Lingvistik Tahlili

Ozarbayjon va o'zbek tillarida qarindoshlik munosabatini bildiruvchi so'zlarning deyarli hammasi leksik-semantik xususiyatlari bilan diqqatni tortadi. Har ikki qarindosh tilning leksik tarkibida hech qanday qo'shimcha qo'llanilmasdan, ya'ni tillarning o'z ichki imkoniyatlari asosida tarixan shakllangan qarindoshlik munosabatini bildiruvchi so'zlar mavjud: *kishi*, *arvad (xotin)*, *ata(ota)*, *ana(ona)*, *xala(xola)*, *dayı (tog'a)*, *bibi (buvi)* *baldız (kuyovning singlisi)*, *qardaş (aka-uka, aka-singil)* (Ozarbayjon tilda); *ana (ona)*, *xotin (turmush o'rtog'i sifatida ayol)*, *oyol (ayol)*, *xola (xola)*, *uğul(erkak bola yoki o'g'il farzand)*, *aka(aka)*, *ər (turmush o'rtog'i sifatida erkak)* (O'zbek tilida) va boshqalar. Ozarbayjoncha va o'zbekchada

qarindoshlikni bildiruvchi soʻzlar aniq va keng semantik xususiyatlarga hamda tarixiy ildizga ega. Tillarning va xalqlarning qarindoshlik tarixiy aloqalari tizimli tarzda koʻrib chiqilganda, ushbu leksik birliklarda fonetik farqlar mavjud boʻlsa ham, sharti bilan maʼno va mazmunda hech qanday farq yuzaga kelmasligining guvohi boʻlamiz.

Ozərbayjon va oʻzbek xalqlari juda qadimiy tarixga ega boʻlib, murakkab rivojlanish yoʻlini bosib oʻtganlar va bu rivojlanish jarayonida har ikki tilda bir xil leksik-semantik darajada qarindoshlik munosabatini bildiruvchi soʻzlar ham shakllangan. Tarixan geografik ajralishlar, migratsiyalar, urushlar va boshqa omillar natijasida har ikki qarindosh tilning fonetik-grammatik tuzilishida kichik oʻzgarishlar yuz bergan hamda juda qiziqarli lingvistik faktlar paydo boʻlgan. Masalan: Ozərbayjon tilida “ana” soʻzi oʻzbek tilida “ona, volida” shakllarida ishlatiladi va “ota-ona” maʼnosini bildiradi (8, 26). Mahmud Qoshgʻari lugʻatida “ana” soʻzining “aba” (oʻgʻuzcha), “apa” (qarluq turkmanlari tilida) shakllari koʻrsatilgan hamda qoʻllanilgan tillari ham qayd etilgan (27, 14). Ozərbayjon tilidagi “ata” soʻzi oʻzbek tilida “ota, padar” shakllarida qoʻllanadi. Qoshgʻariyning “Devon”ida bu soʻz “aba” (Tibet tilida) shaklida ham aks etgan (27, 14).

“Ana” soʻzi Tuva tilida “iyə” shaklida “boquvchi, oziqlantiruvchi” maʼnosida ishlatiladi. Koʻrinadiki, “ana” soʻzi “iyə” soʻzining oʻzgargan shakli boʻlishi mumkin, “iyə” esa oʻz navbatida “yemoq” feʼli bilan bogʻliqdir (14, 20).

O‘zbek tilida “ana” so‘ziga sinonim sifatida qo‘llanadigan “valida” so‘zi Ozarbayjon tilida “valideyn”, “validə” shakllarida uchraydi.

“Validə” ayollarga beriladigan antroponim hisoblanadi. “Valid, volid, validə” so‘zlari har ikki qarindosh tilga arab tilidan kirib kelgan. “Ata” so‘zining “padar” ma’nosi ham arab tiliga mansub bo‘lib, Ozarbayjonda bir necha joylarda “Padar” toponimi qayd etilgan (7, 108).

Lotin, xett, elam tillarida qo‘llangan “ata” so‘zi no‘g‘ay, tatar, boshqird tillarida hozir ham ishlatiladi va “kishi” (ya’ni “erkak” odam) ma’nosini bildiradi (14, 27).

VII asrdagi arab istilolari bilan bog‘liq holda, ko‘rinib turibdiki, har ikki tilga “ana”, “ata” so‘zlari bilan aloqador o‘zlashma leksik birliklar kirib kelgan va har ikki tilning lug‘at tarkibi bunday o‘zlashmalar hisobiga yanada boyigan.

Ozarbayjon va o‘zbek turk tillarida qarindoshlikni bildiruvchi asosiy so‘zlarning leksik tarkibi asosan bir xil bo‘lib, shu jihatdan “baba” so‘zi ham umumiydir, ya’ni turkiy kelib chiqishi jihatidan universal hisoblanadi. Ozarbayjon tilida “baba” shaklida qo‘llanadigan bu so‘z o‘zbek tilida “bobo, buva” fonetik ko‘rinishlarida ishlatiladi (1, 31).

Fikrimizcha, bu so‘z takrorlash usuli asosida hosil bo‘lgan “ba+ba” qadimiy unsurlari negizida shakllangan. Qoshg‘ariyning “Devon”idan ma’lum bo‘lishicha, Tibet tilida “aba” so‘zi mavjud bo‘lib, u “ota” ma’nosida ishlatilgan (27, 14).

“Baba” so‘zi Turkiya hamda Ozarbayjon tilining ayrim dialekt va shevalarida “ota” ma’nosida qo‘llanadi. “Baba” so‘zini

shakllantirgan “ba” unsuri qadimgi turk tilida mustaqil holda ishlatilgan va “bog‘lamoq” ma’nosini bildirgan (27, 63).

Hozirgi Ozarbayjon tilida qo‘llanadigan “baci” so‘zi o‘zbek tilida “opa”, “singil” variantlarida ifodalanadi (8, 31). Turkiya turk tilida “baci” so‘zining ma’nosi “qiz qarindosh” demakdir. Ozarbayjon adabiy tiliga mansub bo‘lgan “baci” so‘zi tilning ayrim dialekt va shevalarida “cici” ma’nosida ham kuzatiladi. Jonli so‘zlashuv tilida “cici-baci” qo‘shma so‘zi sinonim dublet sifatida ishlatiladi va bundan shunday taxmin qilish mumkinki, “baci” so‘zi “cici”dan kelib chiqqan bo‘lishi mumkin.

Asosini “baci” so‘zi tashkil etgan “bacanaq” leksik birligi Ozarbayjon tilining dialekt va shevalarida “opa-singillarning erlari” ma’nosini bildiradi. O‘zbek tilida “bacanaq” so‘zi “boja” shaklida qo‘llanadi (8, 31).

“Bacanaq” so‘zi barcha turk tillarida ham “opa-singillarning eri” ma’nosida ishlatilavermaydi. Masalan, uyg‘ur tilida ayol o‘z erining, erkak esa o‘z xotinining akasi yoki ukasini “bacanaq” deb ataydi. Shuningdek, ba’zi hollarda opa-singilning eri, nikoh qarindoshlari, ota tomondan buvi va boshqa shaxslarga nisbatan ham “bacanaq” atamasi qo‘llanadi (14, 33).

Ozarbayjon adabiy turk tilidagi “bibi” so‘ziga sinonim variant sifatida dialekt va shevalarda “mama” so‘zidan foydalaniladi. “Mama” so‘zi o‘zbek tilida teskari shaklda - “amma” tarzida qo‘llanadi (8, 38).

“Mama - amma” har ikkisi takror usuli asosida hosil bo‘lgan: “ma + ma”, “am + am”. Har ikki shakl ham Ozarbayjon va o‘zbek adabiy turk tiliga mansub bo‘lib, “bibi” ma’nosini bildiradi.

“Bibi” va “mama” soʻzlarining har ikkalasi Ozarbayjon tilida “bi” va “ma” qismlarining takrorlanishi orqali yuzaga kelgan. “Bibi” arabcha soʻz boʻlsa-da, “mama” oʻzimizga xos soʻz boʻlib, “əmi” (amaki) soʻzi va “əmmək” feʼli bilan juda yaqin bogʻliqdir. U “bir koʻkrakdan sut emgan” degan maʼnoni bildiradi.

Qoshgʻariyda “əm” feʼli hozirgi turk tillarida “emmak” (“emmoq”) shaklida uchraydi (27, 174). Ozarbayjon tilining Boku dialektida qarindoshlikni bildiruvchi “bəbə” soʻzi “goʻdak bola, chaqaloq” maʼnolarida ishlatiladi (3, 39). Oʻzbek turk tilida esa u “chaqaloq, goʻdak, goʻch, bola” maʼnolarini bildiradi (8, 35). “Ə-e” unlilar almashinuvi bilan Ozarbayjon tilining Ganja, Fuzuliy, Kurdamir, Masalli, Naxchivan, Oʻgʻuz, Sheki dialekt va shevalarida ham qoʻllanadigan bu soʻz Boku dialektidagi maʼnoni ifodalaydi (3, 41). “Bəbə” soʻzining sof turkiy kelib chiqishga ega ekanligi haqida B. Ahmadovning fikrlari eʼtiborga molikdir: “Rus tilida “bəbə” soʻzi kichik fonetik oʻzgarishlar bilan “bebu” shaklida ishlatiladi va “bola” maʼnosini bildiradi. Inglizlarda bu soʻz “baby” shaklida ayni maʼnoda qoʻllanadi. Bizda esa “bəbə” deyiladi. M. Fasmer ushbu soʻzni ingliz kelib chiqishli deb hisoblaydi. Anadolu turklarida esa “bəbək” shaklida ishlatiladi. Menimcha, bu soʻz turkiy kelib chiqishga ega boʻlib, “bala” (yoki “bəbək”) soʻzining oʻzgargan shaklidir” (14, 43). Gʻarbiy Ozarbayjonning Chambarak, Daralayaz, Irevan, Kalinino shevalarida “bəbə” soʻzi “beshikdagi bola, endigina tugʻilgan chaqaloq” maʼnolarini bildiradi (9, 63).

Onaning farzandlari uning akasini Ozarbayjon tilida “dayı”, oʻzbek tilida esa “togʻa” deb ataydilar, yaʼni “dayı” va “togʻa” soʻzlari onaning qarindoshi hisoblanadi. Fikrimizcha, “day” va

“*tog*” soʻzlari bir xil ildizdan kelib chiqqan boʻlib, qadimiy “*toʻgʻmaq*” (*tugʻmoq / tugʻilish*) feʼlidan hosil boʻlgan, yaʼni feʼl substantivga aylangan va nom vazifasiga oʻtgan. Qoshgʻariyda “*toʻgʻ*” soʻzi “tugʻmoq; paydo boʻlish; koʻrinish; koʻtarilish; osmonga koʻtarilish” maʼnolarida ishlatilgan (27, 553), va oʻzbek tili ushbu qadimiy fonetik shaklni saqlab qolgan.

Biz murakkab soʻz tuzilmasida “*dayıarvadı*”, oʻzbek tilida “*toğaning xotini*”, “*dayıqızı*”, oʻzbek tilida “*togʻaning qizi*, *toʻgʻavaheha*”, “*dayıoğlu*”, oʻzbek tilida “*togʻaning oʻgʻli*, *togʻavachcha*” deb ataymiz; bu ifodalar har ikki qardosh til uchun umumiy maʼnolar hisoblanadi. Ozarbayjon adabiy tilida qarindoshlikni bildiruvchi “*əmi*” soʻzi oʻzbek adabiy turk tilida “*amaki*” shaklida ishlatiladi va otaning akasini bildiradi (8, 78).

Ozarbayjon turkiy tilida murakkab tuzilishga ega boʻlgan “*əmiarvadı*” soʻzi oʻzbek tilida “*yanga*” (amaking xotini), “*əmiqizi*” soʻzi esa “*amaking qizi*” shaklida qoʻllanadi (8, 78).

Oʻzbek tilidagi “*yanga*” soʻzi Ozarbayjon tilining dialekt va shevalarida “*yengə*” shaklida uchraydi va Gʻarbiy Ozarbayjonning Basarkechar, Buyuk Qarakilsa, Chambarak, Daralayaz, Irevan, Qamarlı, Uchkilsa, Vedi, Zangibasar shevalarida “*toy vaqtida kelinning yonida yuradigan ayol*”, Irevan shevasida esa “*qayınarvadı*” maʼnosini bildiradi (9, 413).

Bularning barchasi “*yengə*” soʻzining omonim maʼnolaridir va bundan tashqari, ushbu soʻz Qozogʻiston dialektida ham “*aka - uka xotini*”, Goranboy, Qax, Tovuz, Zaqatala, Gruziyaning Başkeçid shevalarida ham ayni maʼnoni bildiradi (27, 548). Ildiz va qoʻshimcha modeli asosida hosil qilingan “*yer+gə*” soʻzining maʼnosi “*yangi, yangi kelin*” demakdir. Turk tillarida “-qa, -gə”

qo‘shimchasi ismlar va fe’llarga qo‘shilib, substantivlar hosil qilgan. Masalan: *süpür+gə, düşər+gə, mütəg+gə* va boshqalar. “Yeng” so‘zi Meghri shevasida “*yangi, yangi kelin*” ma’nosini bildiradi (9, 413).

Butun dunyoda bo‘lgani kabi, Ozarbayjon va o‘zbek xalqlarida ham “*kelin*” yangi, yangi qarindosh hisoblanadi. Ushbu so‘z Ozarbayjon turkiy tilida “*gəlin*”, o‘zbek tilida esa kichik fonetik farq bilan “*kelin*” shaklida ishlatiladi (8, 88). Har ikki qarindosh tilida “*gəlin/kelin*” ismi “*kelmoq*” fe’li bilan bog‘liq holda shakllangan, harakat bildiruvchi so‘z substantivlashib, qarindoshlikni bildiruvchi leksik birlikni hosil qilgan. O‘zbek va Ozarbayjon tillarida bu so‘zlarning ism yoki fe’l ekanligi urg‘u yordamida aniqlanadi. Ozarbayjon adabiy turk tiliga xos bo‘lgan, qarindoshlikni bildiruvchi “*xala*” so‘zi o‘zbek tilida “*xola*” shaklida ishlatiladi va har ikki tilda “*onaning singlisi*” ma’nosini bildiradi (8, 102). Arab tilidan turk tillariga o‘tgan “*xala*” so‘zi zamonaviy turk tilida “*teyzə*” shaklida qo‘llanadi. Tuva tilida xalaga “*daay avı*”, fors tilida esa “*dayi*” o‘rniga “*xal*” so‘zidan foydalaniladi (14, 123).

Ozarbayjon tilida “*kirvə*” so‘zi “*tutingan qarindosh*” ma’nosini bildiradi va o‘g‘il bolalarning sunnat marosimidan oldin ushbu qarindosh aniqlanadi. O‘zbek tilida “*kirvə*” so‘zining lug‘atdagi ifoda shakli quyidagicha berilgan: 1) *tutingan ota*” (bola sunnat qilinishida uni ushlab turuvchi shaxs); 2) *mağ - birodar, og‘a* (8, 132). Tarixan o‘zbek va Ozarbayjon tillarida nikoh bilan bog‘liq paydo bo‘lgan leksik birliklar qatoriga “*qayın*”, “*qayınana*”, “*qayınata*”, “*quda*” so‘zlari ham kiradi. O‘zbek turkiy tilida “*qayın*” so‘zi “*qayni*” shaklida, “*qayınana*” va “*qayınata*” so‘zlari esa ikkinchi undoshdagi “*i*” unli tovushining tushishi

hodisasi bilan ishlanadi (8, 147). Uyg'ur tilida *"qayınana"* so'zi *"xotin ona"* ma'nosida ishlatiladi. Ular *"ərə ber"* iborasining o'rniga *"kadit edip ber"* deydlar. Bizda esa *"qadın"* (*qasın, qayın*), *"quda"* (*kəbin*), toy, uylanish ma'nolarida qo'llanilgan. *"Qayın"*, *"kürəkən (o'g'il kelin), qayınata, qayınana"* so'zlari esa *"kəbin qarindoshlari"* degan ma'noni bildiradi.

Qadın ana - aslida *"quda"* onadir, ya'ni qayinning onasi ma'nosini bildirmaydi, shuning uchun ikkinchi tomon egalik qo'shimchasi olinmaydi. Qiziq tomoni shundaki, o'g'ilning ota-onasi *"böyük qadın ana, büyük qadın ata"*, qizning ota-onasi esa *"kichik qadın ana, kichik qadın ata"* shaklida ifodalangan (14, 158). V.V. Radlov o'z lug'atida qarindoshlikni bildiruvchi *"quda"* so'zini *"kəbin"* ma'nosida tushuntirgan (53, 1128).

"Quda" so'zi hozirgi kunda barcha turkiy tillarda, shu jumladan Ozarbayjon va o'zbek tillarida ham parallel ishlatiladi (14, 199). Qadim turkiy tillarda *"nəvə"* so'zi o'rniga *"urug'"* so'zi ishlatilgan. Qoshg'ariy lug'atida *"uşuğ"* so'zi qo'shma shaklda (*uruğ - turuğ*) ishlatilib, *"qarindosh - əqrəba"* ma'nosini bildirgan (27, 608). *"Uruğ"* so'zi to'liq ishlanib, zamonaviy Ozarbayjon tilining Biləsuvar, Goychay, Qax, Sabirabad, Meghri shevalarida *"nasl"* ma'nosini bildiradi (9, 391; 4, 519).

Ozarbayjon xalqida oilaning eng kichik farzandi *"sonbeşik"*, o'zbek tilida esa *"nejin farzand"* deb ataladi (8, 211). Ushbu so'zlarning har ikisi o'zbek tilida adabiy leksem hisoblanadi va *"oxirgi beshikdagi farzand"* ma'nosini bildiradi. Turklar uchun umumiy muloqot tilini yaratishga harakat qilayotgan bir davrda, Ozarbayjon va o'zbek tillarida qarindoshlikni bildiruvchi so'zlarning tarixiy-muqosabiy lingvistik tahliliga katta ahamiyat

berish juda zarurdir, chunki ushbu qarindosh tillarning leksik qatida namoyon bo‘ladigan bu turdagi so‘zlar nafaqat oghuz va qipchoqlarda, balki turli tizimli tillarda ham uchrashi mumkin. Tahlilga jalb qilingan leksik birliklarni turklar uchun umumiy muloqot tilida ishlatish, foydalanish, fikrimizcha, hech qanday qiyinchilik tug‘dirmaydi, chunki har biri to‘liq tushunarli hisoblanadi.

1.2. Odam tana a‘zolarini bildiruvchi so‘zlarning Ozarbayjon va o‘zbek tillaridagi taqqoslanishi

Odamning bosh qismidagi tashqi va ichki a‘zolari bildiruvchi so‘zlar soni juda ko‘p bo‘lib, ularga “saç”, - “soch, “dəri” - “teri”, “qulaq” - “quloq”, “üz” - “yuz”, “alın” - “peshona”, “boyun” - “bo‘yin”, “boğaz” - “tomoq”, “kəllə” - “kalla”, “çənə” - “chanoq”, “baş əzələsi” - “bosh mushaklari”, “beyin” - “miya”, “udlaq” - “tomoq bo‘g‘imi”, “diş” - “tish”, “dil” - “til”, “dodaqlar” - “lablar”, “burun” - “burun”, “göz” - “ko‘z”, “qaş” - “qosh” kabi so‘zlar kiradi. Ushbu a‘zo nomlarini bildiruvchi so‘zlarning aksariyati frazeologik va onomastik birliklarning paydo bo‘lishida faol ishtirok etish imkoniga ega. Ozarbayjon va o‘zbek tillarida mos ravishda ishlatiladigan bu leksik birliklarning barchasi boshqa qarindosh tillar uchun ham xos bo‘lib, taqqoslama-tarixiy til tahlili uchun boy faktlarni beradi. Qardosh turk tillarida ushbu qatordagi leksik birliklarning bir-biriga mos keladiganlari ham, farq yaratuvchilari ham kam emas. Turli grammatik hodisalarni bir tilning bergan faktlariga tayangan holda sintez qilish mumkin bo‘lsa-da, samarali natijalarga erishish uchun taqqoslama usul

juda muhimdir va bu tillarning bir qator dolzarb masalalarini o'rganish uchun keng ufoqlarni ochadi. Odamning bosh qismidagi a'zolari bildiruvchi so'zlar Ozarbayjon va o'zbek tillarida tizimli shaklni tashkil etadi. Ushbu qatordagi terminologik birliklar anatomiya ga oid lingvistik ko'rsatkichlar bo'lib, tillarning o'zaro integratsiyasini ta'minlaydi. Masalan, *“baş”* so'zi o'zbek tilida *“bosh”* ga to'g'ri keladi va unga sinonim sifatida *“kalla”* so'zidan ham foydalaniladi (8, 34).

“Ozarbayjoncha va o'zbekcha taqqoslama lug'at”da *“baş”* so'zi bilan bog'liq leksemlarning umumiy manzarasi quyidagicha aks ettirilgan: “başag'risı - bezovtalik, ovvaralik”. “baş - ayaq - bosh - oyoq”; “başçı - boshchi, rais”; “başçılıq - boshchilik”; “başqan - boshidan”; “başqan - başa - boshdan-oyoq, umuman”, “başgicellənmə - bosh aylanish, gangish, esannirash”; “başsoyuq - loqayd, beparvo, behafsala”, “başsoyuqluq - loqayidlik, beparvolik”; “başkəsən - shafatsız, berahm, zolim”; “başqa - boshqa, o'zga”, “başlamaq - boshlamaq”; “başlangıç - boshlang'ich, dastlabki”; “başlanmaq - boshlanmoq”, “başlıca - eng muhim, asosiy, bosh”; “başsalığı - ta'ziya” (8, 34). “Baş” so'zi asosida shakllangan ushbu strukturidagi leksik birliklarning har biri Ozarbayjon va o'zbek tillarida paradigmatic shakllarga va ma'nolarining figurativ ishlatilishiga ega. Qadim va zamonaviy “baş” so'zida jiddiy fonetik o'zgarishlar ro'y bermagan, chunki Qoshg'ariy lug'atida ham u zamonaviy shaklida keltirilgan. “Sobi - boshining uchi o'tkir, uzun narsaga aytiladi. Bir odamning boshi dumaloq bo'lsa, unga “sobibaş” deyishadi” (26, 207); “Karabaş - qullarga berilgan ism. Ayol va erkakka ham aytiladi, “qarabaş” ma'nosida” (26, 221); “tanqıldı baş = bosh sindi, sarg'aydi”.

Har qanday narsani ip bilan o‘rashsa, ham shunday deyiladi: tunqlur, tanqlimak” (26, 343). “Divan”da “bosh” so‘zining omonimik varianti ham qayd etilgan va “yara” ma’nosi ko‘rsatilgan: “bu bosh ol kanı yuşulğan = bu doim oqib turuvchi qonni yar qiladi” (26, 53). Metaforiklashish yo‘li bilan tilimizda “tog‘ning, tepaning, yo‘lning, toshning, daraxtning boshi” - deyamiz, bu so‘z birikmalarida ko‘rsatilgan obyektlarning eng baland joyi nazarda tutiladi va demak, inson tanasida ham eng yuqori, baland joy “bosh” qismi hisoblanadi. Tashqi va ichki bo‘lib boshda joylashgan organlarni ikki qismga bo‘lishimiz mumkin: 1) Boshning tashqi qismiga teri, soch, quloqlar, peshona, ko‘z, burun, jag‘, bo‘g‘in, bo‘yin kiradi; 2) Ichki qismlariga esa kallak, bosh mushaklari, miya, qovoq (udlaq) kiradi va ularning aksariyati qadimgi turkiy tillarga xos so‘zlardir. Har ikki qismga oid so‘zlarni qadimgi va zamonaviy lug‘atlarga tayanib alohida tahlil qilish mumkin: Teri: Bu so‘z Qoshg‘ariyda “*təri*” shaklida uchraydi: “*ol təri əzdi = u terini tirnab, so‘radi*” (24, 218). “Dəri” so‘zi o‘zbek tilida ham “*teri*” shaklida ishlatiladi (8, 63). Kaşgarida “*tər // ter*” so‘zi mavjud bo‘lib, zamonaviy ma’nosi “termoq, yig‘moq, to‘plamoq” deganidir (27, 537); masalan: “*ol yarmak tərđi = u pul yig‘di*” (24, 63); “*ol tavar terđi = u mol yig‘di*” (26, 178). Inson tanasining terlashi ham “təri” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, tana orqali chiqadigan suyuqlikni bildiradi. Qoshg‘ariyda “*ər tərđđđ = odam terladi*” jumlası mavjud bo‘lib, lug‘atchı “*tərđđđ*” fe‘lini shunday izohlaydi: “Boshqası terlasa, ham shunday aytiladi. Bu so‘z ‘dəri’ ma’nosiga keluvchi *tərđđđ*dan olingan. Shu holda ma’no ‘*təri öđđđ = teri orqalı chıqđđđ*’ deganidir.” Shuningdek, hamza

tushirilishi orqali ikki soʻzdan bir feʼl hosil qilingan: *“təritər – təritmək”* (25, 297), yaʼni “badan terini tashladi”.

Tər - ter: Tana orqali ter chiqariladi, ter esa oʻzining pastki qatida mushaklar, bezlar, yogʻlar va semizliklarni toʻplab saqlaydi. Shu maʼnoda *“tər”* soʻzi “toplamoq” feʼlidan kelib chiqqan. Jonivorlar tanasida ter bir turdagi kisani bajaradi. Litva tilida *“dəri”*-*“teri”* soʻzi *“mex”* deb tarjima qilinadi va *“kise”* maʼnosini bildiradi. Qadim hind tilida *“mex”* soʻzi *“qoʻy”* maʼnosida ishlatilgan. Fors tiliga ham bu soʻz hind tilidan oʻtib, *“mes”* shaklida ishlatilgan. Oʻzbek va ozarbayjon xalqida esa teridan turli maishiy buyumlar - tuluk, eymə, dağarcıq kabi vositalar tayyorlangan (14, 82).

Deri tana uchun tuluk, eymə, dağarcıq vazifasini bajaradi va madaniyat nuqtai nazaridan bu butun dunyoda bir xil talqin qilinadi.

Ozarbayjon folklorida atalar soʻzlari va masallar janrida *“təri”* soʻzi *“əri”* leksik elementi bilan uygʻunlashtirilib, hamqofiyali shaklda ishlatilgan: *“Arvadı əri saxlar, pendiri dəri”* - *“Ayolni eri boqadi, pishloqni teri saqlaydi.”* (24, 101).

Saç - soch: Oʻzbek tilida bu soʻz “soch” shaklidir (8, 199). Ozarbayjon va oʻzbek turk tillarida *“saç”* - “soch” soʻzi bilan bogʻliq holda yasalgan yasama leksik birliklarning umumiy panoramasi quyidagicha: *“saçaq - shokila, popuk, popilitiriq”*; *“saçaqlı - shokilali, popikli, popitiriqli”*; *“saçaq-saçaq - kokil”*; *“saçılmaq - sochilmoq, yoyılmoq”*; *“saçlamaq - sochidancham, yollomoq”*; *“saçlı - sochli”*; *“saçmaq - sochmoq, yoymoq, sopmoq”*; *“saçmalamaq - alijiramoq, bihuda, guplar, gopirmoq”*; *“saçsız - sochsiz”* (8, 199-200).

XI asrning mashhur lugʻatida omonim saviyali 3 soch soʻzi olingandır: 1) *sach* = *saç*, *zulf*; 2) *sach* = *saç*, *tava* ; 3) *sach* = sochmoq soz jumla strukturalarida da ishlandi: “*saç taradi = soch daradi*” (24, 65); “*örük soch = hörülmüş soch*” (24, 137); “*arsal sach = qizila çalan saç*” (24, 168) va s. Oʻguz guruhi turkjalarida “saç” tomonidan chiqadigan bu soʻz qipchak va karluk guruhida “çaç // shash” fonetikasi bilan ishlanadi (8, 228-229). “Saç” soʻzining “saçmaq” maʼnosi chalaridan dagʻdoydek, oʻsha leksik vahid “yaymaq” maʼnosidadir: “*Men yipur sochdim = men müşk sochdim*”; “*ol avgə su sochdi = odam eve su çildi*” (24, 34). Qoshgʻariy qayd qiladi ki, “*boshqa shey sochmoq da beladir*”

sochar = sochmak” (24, 34).

Alin. Oʻzbek tilida inson tanasining bir qismi nomini bildiruvchi bu soʻz “*peşona*” leksemasiga mos keladi (8, 25). Oʻzbek tilidagi “*peşona*” soʻzi fors tilidagi “*peşoni*” shaklidan kelib chiqqan boʻlib, “*alin*” maʼnosini anglatadi. “*Peşoni*” soʻzining ildizi fors tilidagi “*pish*” leksemasiga borib taqaladi va u “old, ilgari, avval, qarama-qarshi tomon” maʼnolarini bildiradi. Sharq adabiyotida tez-tez uchraydigan “*pis nazar*” iborasi ham aslida “*koʻz oldi, peşona tomoni*” maʼnosini anglatadi (16, 501).

Alin inson tanasining old qismida joylashgani sababli shu nom bilan atalgan. Tilimizda “*alin yozuvi*” iborasi sinonimi sifatida “*taqdir yozuvi*”, “*qismat yozuvi*”, “*baxt yozuvi*” birikmalari ham keng qoʻllanadi. Zamonaviy turkiy tillarda “*alin*” soʻzi faqat turk, ozarbayjon va turkman tillarida faol ishlatiladi. Bu soʻz fors tilidan oʻzlashgan “*peşona*” leksemasining sinonimi sifatida boshqird, qozoq, qirgʻiz, oʻzbek, tatar, turkman va uygʻur

tillarida “*mazlay / manglay / manday*” fonetik shakllarida uchraydi (23, 16–17).

Tilimizda inson bosh og‘rig‘i yoki shamollash bilan og‘riganida “*kalla manglay*” iborasi ishlatiladi, bu holat ham leksik parallellikni yuzaga keltiradi. Inson gripp yoki shamollash paytida burun va peshona qismida seziladigan og‘riq G‘arbiy Chambarak shevasida “*tintin*” yoki “*manqoy*” deb ataladi (9, 222).

Qash: O‘zbekchada “ş” samiti “sh” ovozlari birgalikda ishlanishi bilan bog‘liq holda bu so‘z “qosh” kimidir (8, 145). Ozarbayjon tilida “qashqabaq” murakkab so‘z o‘zbekchada “badqovoqlik, xo‘mrayish, qovog‘i, soliqlik” man‘olarida ishlanmoqda (8, 146). “Qash” insonning alninin ön – peshonaning old qismi joylari va bu so‘z qadimgi lug‘atda “kash” qismi “gözün ustidagi qash” ma‘nosidadir (27, 256); “*bu er ol tutar kuzi-ko‘zi tuyulgan = bu, qashi-gözü çatiq, düyülən, qash-qabaqli. odamdir*” (24, 495); “*ol anınq kazın kırçattı = uning qashini siyirdi, yaraladı*” (o, ona daş atdi, qashini yaraladı) (25, 316) so‘zni ma‘no jihatdan kengaytirish orqali badiiy tasvir yuzaga keladi..

Kirpik: O‘zbekchada bu so‘z metateza hodisalariga reportaj qalaraq “kiprik” orqali (“rp joydayishi”) ishlanmoqda ki, (8, 131) bu tip voqea Azarbayjon tilining g‘arbiy guruhidagi shivalar uchun xarakterkdir. So‘zning qadimgi va yaranish shakli “kiprik” dir va bu so‘z bilan bog‘liq “kiplashk” fe‘li ham dilimizda ishlanmoqda. Kirpik ko‘zlarning ustida kiplanib, uni doimo yod cisimlar tushishidan himoya qiladi va bu borada bog‘liq holda yaratildi.

Klla - Kalla, bosh: Ozarbayjon xalq og‘zaki nutqida aytiladiki: “*Falonchi kalla odamdir*”, ya’ni bu savadli, bilimli, zehnlı odam degan ma’noni bildiradi. “*Kallamayallaq*” va “*Kallapocha*” kabi so‘zlarda “*kalla*” birinchi komponent sifatida ishlatilib, “*bosh*” ma’nosini anglatadi. O‘zbek tilida ham “*kalla*” va “*bosh*” so‘zlari sinonim sifatida ishlatiladi; shuning uchun bu ibora Ozarbayjon tilida ham mavjud (8, 127).

Kalla inson boshining tashqi qismiga nisbatan ishlatiladi. Ma’lum bir jarohat yoki holat haqida aytilganda: “*Falonchi kalla-miya travmasi oldi*”, bu ibora orqali *miya* kallaning markaziy qismini tashkil etishini anglash mumkin.

Beyin: Bu anatomik saviyali so‘z o‘zbek tilida “*miya*” aniqdir (8, 35). , Ozarbayjon, turkman tillari uchun “*beyin*” so‘zi aniq bo‘lgani holda, “*başird (baş miyini), qazax (myy), qirg‘iz (me), tatar (mi, çicik), uyğur (miza, miya) formalari foydalaniladi*” (23, 64-65) va shuningdek, so‘zlarning variantlilikidan mustahkamlanib, Turkiya tillari birlashadi vaziyatidadir. “*Beyin*” va “*miya*” so‘zlarining har ikkisi bir biridan turkiy tillarga o‘tgan leksik vahidlar olub, “*ara // aralik // o‘rta*” degan ma’noda (16, 38).

Üz: Ozarbayjon adabiyturk tilida ochiq shaklda ishlayotgan bu so‘z o‘zbekchada “*yuz*” yuzasi qapali chiqadi (8, 239). Qadim lug‘atda “*yuz*” tomoni bo‘lgan so‘z “*uz, cho‘hra*” ma’nosidadir: “*yuzga ko‘rma, erdem tila*” = *üzə baxma, odamda erdem (adab) ara*) (6, 145). “*Üz*” so‘ziga sinonim varianti kam ishlatilgan “*beniz*” leksik varianti ham Qoshg‘ariyning o‘zi olgan bir she’r matnida chiqadi:

Bulnar mini ulaş köz, Kara mensiz, nızılyüz, Andın tamar tukul tuz, Bulnap yana ol kechir.

Asir eder meni maqmar ko'z, Qara beniz, qizil uz,

Ondan damar butun go'zal daliklar, Asib yana qochar.

(Xumar ko'z, esmār beniz, pembe uz meni dustaq qiladi. O chohradan butun go'zalliklar damar, tōkülār. Meni dustaq qildikdan keyin yana qochib gedār) (24, 130). “Uz turganda astar da istiyir” folklorimizda atalar so‘zi bor (6, 108). “Buradagi “uz” so‘zi “ust” so‘zi bilan qardoshdir “ustunligida oltini ham talab qilinadi”, ya’ni “uz” üstü, paradigmatic tarzda “astar” olti ishora qilmoqda (14, 262). “Üz” so‘zining zamonaviy turkiy tillardagi qo‘llanish manzarasi quyidagicha: turk tilida – “yüz”, boshqird tilida – “bit, yöz, sıray”, qozoq tilida – “jüz, garov”, qirg‘iz tilida – “juz, garov”, o‘zbek tilida – “yuz, bet, chehra”, tatar tilida – “bit, yöz, çıray”, turkman tilida – “yüz”, uyg‘ur tilida – “yuz, çıray” (23, 1002–1003).

To‘liq ishonch bilan aytish mumkinki, “yuz” so‘zi “ust”, “sath” ma’nolarini ham bildiradi. O‘zbek tilida “uzda bo‘lgan qismlar” ifodasi “sathda bo‘lganlar”, ya’ni “yuqorida joylashgan qismlar” ma’nosida qo‘llanadi. Turk tilida esa “üst Türkiye” shaklida ishlatiladi.

“Üst” so‘zi boshqird tilida “öst // bit”, qozoq tilida “yüz // üst // bet”, qirg‘iz tilida “ustu // garov”, o‘zbek tilida “yuza // birinchi”, tatar tilida “öst // bit”, turkman tilida “yüz // üst”, uyg‘ur tilida esa “ust // yuz” shakllarida uchraydi. Bular fonetik o‘zgarish va farqlanish namunalaridir (23, 1002–1003).

Qulaq: Insonning eshitish organining nomini bildirgan bu soʻz oʻzbekchada “quloq” fonetikasidir (8, 155). “Qulaq // quloq” qadimgi lugʻatda “kulak // kulxak // kulkak” yuzasidir (27, 340). Lüğ kaşuk ogʻizka yaramas, karuğ soʻz kullaka yakishmaz”: “Quruq qashik ogʻizka yaramas”. quloqqa yarashmaz” (Bu soʻz birinchidan asl ishi olanin ona qush sayda bir foyda berishi uchun söylenir) (25, 178); “ *Söz bey qulaningqa chalindi = soz beyin qulaninga çatdi* ” (24, 169). “Qulaq” soʻzi “quluk // kolak // kulok” fonetikasida butun zamondosh turkjalarda ishlanmoqda (23, 512-513). Fikrimizdje, “kulak // quloq” soʻzi eski “ku // qu” feil kökündan intişar topilgan.

Koʻz: Insonning koʻrish organining nomini bildirgan bu soʻz oʻzbekchada “koʻz” tashqidir (8, 92). Bu soʻzdan yaralgan “gözüydinligi – tabrik (xushxabar boʻlganda aytiladigan tabrik); fokuschi, koʻzboylogʻich; koʻzdayan – koʻzda tutgan, koʻzga tushgan; koʻzlashmoq – imlashmoq, koʻz qisishmoq; koʻzlik - koʻzoynok; gözmuncuğu – koʻzmunchuq” va s. har ikki qardosh dilda ishlanmoqda (8, 92). Har ikki qardosh turk tillarida "göz" soʻzining shakli bilan shakllangan ifodalar soni bilandir: koʻz vurmaq; koʻz qoymoq; gʻozi tushish; göz- qas oynatmoq; koʻz salmoq; choy koʻzi; buloq koʻz; togʻning koʻzi; kisənin koʻzi; chualin koʻzi va s. Qashgʻariy “Divan”ida “köz” soʻz 22-ya qadar morfologiya holati. “Bu gapn, yaʼni bogʻliq boʻlsa, koʻz utanar = ogʻiz yesa, koʻz utanar (24, 127). “r”. Inson va boshqa jonli ishlarni bajaradi. // gö” feil yuvasidan hosilnish topilgan.

Boyun: Özbəkcədə bu soz apostrofla “boʻyin” uchundir (8,40). Har ikki dilda muvazi sifatida murakkab struktura malik “boyunduruq // boʻyinturuq” soʻzi ham ishlanadi (8, 40). In English “boyunu joyga soxum”, “boynun kirilsin”, “boyuna erid

ipi tutum”, “boynun dizinin ostida qalsin” va s. Kimi qarg‘ish dagilar ishlayotgan ki, bular "boyun" so‘zining kökü "boy" so‘zi bilan bog‘liq. “Boylanmaq” fe‘lidan “bu tarafa, o tarafa burulmaq” degan ma’no. Arabaning qolunun oxu birlashdii joyi indi ham “boyun // boyunduruk” deydilar. Deməli, “boyun” kalmasi “birlashish, boğaz” izoh bilan bog‘liq” (14, 50). Qashg‘arida ham “bo‘yin” so‘zi zamondosh kelajakda bo‘lgani kimidir:

Ardi asin tutgan, Yavlak yog‘katargan, Boyning tutup kadhrgan, Busti o‘lim, ağıtari.

Asini daddırandı, Pis yog‘i qaytarandı, O, bo‘yin iydirendi,

Olum basdı, apardı (24, 110).

“Bo” qadimiy fe‘li asosi Kashgari “Divan”ning aksini tegmish so‘zlarni qisqaca qilib shunday sxema qilish mumkin:

Bo	bola, ulus, qovm, qabula (oguzca);
	bola, yeyilan qush ot, poy (oguzca);
	boymaz = dolashmoq, acılamak (IP);
	boymul = boynunda ağı olan eyvan;
	boyna = tashqi ko‘rinish, dikbaşlıq;
	boynak = tog boynu, bilan, oshirim
	boynuk = ilana ağı bergan kertenkele
	bo‘yinturuq = dikbaşlıq qilish
	boyin = boyun, tutacaq yer, dastak
	boyun = boyun
	boyunduruk = boyunduruq (27, 103-104)

Bog‘az: O‘zbekchada bu söz “bo‘g‘iz, halqum, tomoq” rasmlarida ishlanadi (8, 39). “Bo‘g‘oz” so‘zi “bo” so‘z yuvasidan va “bog‘moq” fe‘lidan hosil bo‘ldi. Qadim lug‘atlar asosida “boğ” so‘zning hosil bo‘lgan darajalarini quyida ko‘rsatilgan jadval bo‘yicha qisqaca kuzatish mumkin:

Bog‘	boğaz = boğuz
	boğum = bugum
	bogla = boglatmoq
	boğulan = bog‘lanish
	boğulan = boğulmoq
	boğmak = köynək düymesi
	boğmak = gardanlik (gelin uchun)
	bog‘la = düymelemek
	bog‘lal = dyelenmek
	boğnaklan = buludun parcha- parcha bo‘lishi
	bogru = hayvon erkak, bug‘a, bagra
	bog‘ra = agacda kertik ochish
	bog‘ralan = buğralaşmaq, buğra olmaq
	bogruz = agac yonmoqda yordamlashish
	bog‘tur = bogdurmoq, bogdurmoq
	bogul = boğulmoq
	boğum = bugum
	boğun = bogum
	boğ (u)z = boğaz (27, 98-99)

Bu so‘z shevalarda majoziy ma’noda va yasama leksik birlik sifatida ham qo‘llanadi. Masalan, “*bo‘g‘oz bo‘lish*” Chambarak shevasida “homilador bo‘lish” ma’nosini bildiradi, “*bo‘g‘ozchil*” so‘zi “qorinqo‘l” ma’nosida ishlatiladi. Shuningdek, Basarkechar, Vedi, Zangibasari shevalarida

“bo‘g‘izdi” so‘zi “ishtahali (odam)” ma‘nosini anglatadi (9, 71). “Bo‘g‘az” a‘zosi “udlaq” va “hulqum” qismlari bilan bog‘liq holda har ikki tilda ham qo‘llanadi.

Udlaq

“Udlaq” so‘zi qadimgi “ut” fe‘lidan kelib chiqqan. Qoshg‘ariyning Devonu lug‘otit turk asarida “utmoq” fe‘li “yutmoq”, “o‘yinda g‘olib kelmoq” ma‘nolarida izohlangan (27, 612). O‘yinda yutilgan narsa qanday “yutilsa”, inson og‘zida chaynagan ne‘matlar ham udlaq orqali o‘tadi: “ol uni utti” – ya‘ni “u o‘yinda uni yutdi”.

Qadimgi manbalarda ham bu ma‘no qo‘llangan:

Kish yay bila to‘küshti,

Qinqir ko‘zi nazarti,

Tutushqali yaqshdi,

Utgulimat o‘grashur.

Mazmuni: Qish va yoz o‘zaro to‘qnashdi, bir-biriga qaradi, kurashish uchun yaqinlashdi va bir-birini “yutish”ga harakat qildi (24, 222).

“Udlaq”-*halqum* so‘ziga sinonim sifatida “hulqum” ham qo‘llanadi. Bu so‘z “bo‘g‘azdan o‘tkazish, kiritish” tartibi bilan bog‘liq (16, 739), nomlaridan bu so‘z o‘zbek tilida, “og‘iz” tashqidir (8, 23). Bu so‘z qadimgi kattada da “ağiz” shaklidir (27, 22): "O‘t desa, og‘iz qo‘ymaydi = od demakla og‘iz yanmaz" (24, 117). dediyi so‘zi danan shaxslar uchun ishlaydi, haqiqatning aytilishini talqin qiladi. Çağdash tarixi bo‘lgani kimi "ağiz" so‘zini qadimgida metoforiklashdi: “*Agiz = çayın og‘zi*,

su tun, küpün, quyunun og'zi, inson va hayvonning ağzi ." Hamin so'z (ağiz) bu quyidagicha ishlangandir: *"Ağiz ha, koz uyudhur = ogiz yesa, goz utanar "*.

“Ağiz” – og‘iz so‘zining qadimiy ma‘nosida “deşik, boşluq” degani olub. Bu so‘z tarixi “qazmaq // qozon” so‘zlari bilan qardosh bo‘lishi mumkin. Ag‘iz bo‘yicha ma’noda “qazilgan yeri, çökəkliyi (qazani) eslatib turadi ” (14, 11).

Dil - til: Dablanma funksiyasi bilan odamlard o‘rtasida qurishga xizmat ko‘rsatadi va o‘zbakjada bu “dt” samit o‘rnatish bilan bog‘liq holda “til” faolligini ko‘rsatadi (8, 65). Asosini “dil” so‘zini tashkil qiluvchi leksik vahidlar har ikki qardosh turkiy tilda birgalikda shakllanadi:

“dilbar – dilbar; dilçi – tilshunos, lingvist; dilçilik – tilshunoslik, lingvstiga; dilek – tilak, niyat; dilmoq – tilamoq; dilənchi – tilanchi, gadoy; dilənmoq – tilanmoq, saduqa so‘ramoq; dillanishk – tilga kirmoq, gapirmoq; dillanish – subhtlashmoq, bahslashmoq; dilshunos – tilshunos; dilshunoslik – tilshunoslik” va s.(8, 65- 66).

O‘zbekchadagi fonetika Qoshg‘ariy “Devon”ining xuddi shundaydir, shunchaki “ı-i” qalin tovush va yupqa tovush ko‘chaga bosh qo‘yish: til = dil, so‘z, lug‘at (27, 540): “Yordamning boshi til = Ėrdamin başı dildir”. (24, 169); “ol anqar til tegurdi = o, ona dil to‘xsdurdu, dilla, so‘zla incitdi, dil uzatdi” (8, 347).“Til” so‘zi “dil” va “luğat” manasida: “og‘uz tili = o‘g‘uz tili”; “yabiku tılı = yabiku dili” (24, 347); “ravon til = salis dil, oydin dil”. (26,22); “yavlak tillig beyde keru yalinqush

yeg = bed dilli erdense, yalniz (tenha) dul bolish yaxshi” (qadinin تنها dul bolsa uni soyen bad dilli erishdan yaxshi) (26, 139).

Dodaq - lab: O‘zbekchada bu so‘z forschadan olingan “lab // ləb” va “dudoq” shakllarida ishlanmoqda (8, 67). Lab nomini bildirgan “dodaq” so‘zi “tut” fe‘lidan kelib chiqqan, bu orqada tutmoq funksiyasi juda kuchlidir. Boshqa bir fikr deyish mumkin: “leb” so‘zining fars tilida turkiy tillarga tarjimasida 2 ma’no olinadi: 1) dodaq; 2) qirg‘oq, qirg‘oq, qirg‘oq. “Ləbi-derya” = dengiz sohili; “ləbi-çu = arx qirg‘og‘i” (16, 313). Dodaq og‘zning tashqi qismida biroz tashqarida joylashgan bir shakl sifatida namoyon bo‘lishi mumkin, shunday qilib tasvirlangan.

Ozarbayjon mintaqaviy folklorida *“diş yo‘qkèn, dodaq vardı”* degan ibora mavjud bo‘lib, bu yerda diş dodaqqa qarshi joylashadi va dodaqning tishdan oldin kelishiga ishora qilinadi.

Maqazi ma’noda dodaq *qarindoshlik yaqinligini* va tishlardan masofani ramziy ifodalaydi.

“Dish” so‘zi o‘zbek tilida “tish” shaklida fonetik jihatdan uchraydi va shu kelmaning turli tuzatish formalari har ikki tilda ham qo‘llanadi: *“dişi – tishi”*; *“dişlæk – tishlam”*; *“dişlemek – tishlamoq”* va s. (8, 66). *“Dish” so‘zi qadimgi lug‘atda “tiş” kibidir: “tiş siğzaqi = tishlarning bo‘shliqi”* (24, 452); *“tis kamastı = diş kamaştı” (turş heyva ovqatdan diş qamashdi)-“tish tursh meva yeyilganda qamashdi”*.. Boshqasi ham shundaydir: *kamaşar – kamashmak* (25, 139); *“tis çıkraşdı = qis qurdıladı”* (qurdılagan har bir narsa uchun shunday deyiladi) (25, 317). “Tis \ diş” so‘zining qadimgi lug‘atda omonim formalari va tartibga solish va ma’nolarini quyidagi jadval asosida aniq yo‘naltirish polar:

“tıs” sozning omonim variantlari	Dish-tish
	Ketan temiri - “Ketan temiri” (briket)
	Alnindagi agligi ko‘ziga ko‘ra kelgan, quloqlarga chatmayan va alnida yorqin yoki ajralib turadigan narsa ko‘zga yaqqol ko‘rinadi <i>eshitilmaydigan, shovqinsiz.</i>

“Tısı” = kishi, har hayvonning tishi : ayol. Bu soz turk tilida “tisi” tashqi ishlangandir. “*Tisk*” = *tashqariga*. Qadim shakli yogma, qipchoq, yabaku va turkman lahjalarida ishlagandir.

“Tislat”=dişlamak (27, 542-543). “Tis//diş” so‘zi bizning nazarimizja “deş//deşmoq” fe‘lidan hosila kelgan. “Tesil” fe‘li qadimgi lug‘atda “deşilmoq, yarılmoq” ma’nosidadir (25, 22).

Burun: Insonning yaxshi hid bilish organi bo‘lgan bu so‘z o‘zbek tilida ham xuddi shunday fonetikaga ega (8, 42). Qadimgi lug‘atda ham xuddi shunday fonetik hajm mavjud va zamonaviy ma’noda "o‘ng to‘g‘ri keladi" (27, 114). Devonda 2 ta omonim qarama-qarshilik kuzatilgan: 1) burun = "burun"; 2) burun = "oldin, oldin" (27, 114). Burun = "burunning arch = oldinga". Bu har qanday narsadan oldin ham aytiladi (24, 392); Burun = oldin. "U mendan oldin keldi" (24, 392). "Burun kanadi = burun qanoti". Agar biror kishining biron bir joyidan qon ketsa, u shunday deyiladi. "Kanir = kanimak"; "burunning uchi, biror narsaning uchi, uning uchi burunning old tomoniga surildi". (26, 116). " *Kival burun = qiyshiq burun* ". Hamining shunday burundan kelib chiqadi. Bu she’rda ham tilga olinadi:

Sen qizsan, tanang tiniq ,

*U bahorda o'smoqda. xotira Orqa tomonda, uchqun
vilkasini ulang*

Charchagan siz qiz,

Balandligi uning sarv daraxti kabi ,

Ikki chetga Keyingisi kabi tebranadi,

Uning burni ham tekis.

(Yumshoq terili kanizak sizni aldadi, tanasi sarv daraxti kabi egilib, archa shoxi kabi osilib, burni to'g'ri) (24, 411).

Chana: O'zbek tilida bu so'z "iyak, engak" rasmlarida sinonim variantlarda uchraydi (8, 54). Insonning boshida va oyoqlarida burunsimon qismlar, shuningdek, tanasiga o'xshash organlar mavjud. Bizning fikrimizcha, "chene" so'zi fonetik o'zgarishga uchragan qadimgi "chanak" so'zining bir shaklidir. O'zbek tilidagi "engak" faqat G'arbiy Mingiston Vedi, Zangibasari Shiva va 2 da "eng" sifatida ishlatiladi. ma'no degani: 1) iyak; 2) juda gapiradigan odamim (9, 148). Boshlang'ich ma'nosi va Vedi Shivadagi "engarak" so'zi ma'nosida "katta sopol idish" yaratish. Keyin, "chin" so'zining piyola so'zidan kelib chiqishi haqidagi fikrimizning to'g'riligiga qarab, buning o'rni yo'q.

Ozarbayjon va o'zbek tillari insoniyatning ko'p qismiga yordam beradi qaysi orgone ularning ismlari tarixiy-qiyosiy-lingvistik tahlil ikkala qarindosh tilning leksikoniga tizimda ushbu qabuldan olingan so'zlarning soni juda katta miqdorda, biz faqat diqqatga sazovor bo'lganlarini tahlil qildik.

Bu yerning olijanoblighi hisoblangan insoniyat dunyosidagi anatomik tuzilishning noyob sifatiga va uning fiziognomiyasining tomog'idan saqlaydigan ma'lumotlarga mos keladi. leksik birliklar bilan agar-agar qilinmoqda. Insonning o'n, orqaga, yon tomon

Qismlardagi organlarning nomlari tilga olingan so'zlarning miqdori bilan bog'liq bo'lib, ular O'zbekiston va o'zbek turk tillarida dunyoning til xaritasi sifatida alohida qatlamni tashkil qiladi. Qadimgi turkiy qabilalarning til uslublarini shakllantirgan ozarbayjon va o'zbek tillari ushbu hududning leksik tizimiga oid boshqa tizimli tillardan olingan so'zlar tarkibiga kiritilgan va ularning ba'zilar xalqaro miqyosda o'zlashtirilgan qismlarni o'z ichiga oladi. O'zbek tilida bu inson tanasining a'zolari degan ma'noni anglatadi. so'zlar bilan O'zbekcha sizning tilingiz leksik qiyin shaxsni tasdiqlovchi tashkilot qiladi va bu yerda shuningdek shunchaki ularga so'zlardan fonetik foydalanishda o'ziga xos xususiyatlarini namoyon etadi.

O'zbekiston va o'zbek tili lug'atlarida insonning anatomik tuzilishiga oid ko'plab so'zlar topilgan. Ikkala tilda ham ushbu tizimga kiritilgan so'zlar atrof-muhitdagi boshqa guruhlardan atamalar va rang-barang so'zlarni to'playdi yoki muhim, ya'ni metaforik iboralar yaratadi. "Qo'lingiz sinsin" // "qo'lingiz sinsin" // "belingiz sinsin" // "qo'llaringiz yiqilsin" // "yuragingiz portlasin" // "tanangiz kuysin" // "qo'llaringiz kuysin" // "qo'lingiz chirisin" va boshqalar. Qobil kabi frazeologik iboralar ikkala tilning idiomatik iboralar qatorida maqsadli ishlatilishi mumkin va ularning paydo bo'lish tarixi minglab ortida yashiringan. Inson turkiy tilida butun tanani boshdan oyoqgacha qisqacha tibbiy "organizm" deb atashadi. Qizig'i shundaki,

ozarbayjon-o'zbek, o'zbek-ozarbayjon lug'atida u "organ" so'zidan olingan, shuning uchun biz, va shubhasiz, bu leksikon qarindosh tillarning birligiga ham qarshi bo'lishi kerak. Bizning fikrimizcha, tushunarli shaklda orgone so'z "yoki" va "qon" komponentlardan murakkab tuzilishga ega so'z yaratilgan. Tarixan, turk, turkman, qrim-tatar, qumuq, qirg'iz, qozoq, no'g'ay, qoraqalpoq, o'zbek, uyg'ur, tatar tillarida "or" so'zi turli fonetik tayanchga ega (ur//vur//ör//ur) 3 munga qayta ishlangan: 1) "xandaq"; 2) "himoya qilish"; 3) "qazish uchun, kesish, kesish uchun, urish uchun" (18, 273).

Qadimgi va zamonaviy turk tillarida asoslari "or" so'zi bilan boshqariladigan "ora//oray//orda//orta//ortaqq//orun" so'zlari ishlayapti va "joy, joy, joy" semantikasi ularning barchasining umumiy ma'nosiga asoslangan (18, 224). shuning uchun; "Organ" so'zi odamda "joy, mavqe, qon oqadigan joy" ma'nosini anglatadi va u "tomir" deb ataladi. "Orun" so'zi aslida "joy" degan ma'noni anglatadi. qadimgi turk, U "Orxon-Yenisey" va "Kitobi-Dada Qo'rg'ud" yodgorliklari, Qrim tatarlari, qoraqalpoq, xabardabalkar, qirg'iz va o'zbek tillari ustida ishlagan (18, 275). Hozirgi kunda "orun" so'zi "joy, joy" ma'nosida G'arbiy Ozarbayjon (hozirgi Armaniston) toponimik tizimida "orunja" nomida o'z izini saqlab qolgan (10, 301). "organ" so'zining ikkinchi komponentidagi "qon" Bu so'z sof va qadimgi turkiy tildir. O'zbek tilida bu so'z "gon" (8, 141) shaklida ishlatiladi. "Qon" so'zi "qon oqishi, qon ketishi, qon olish" degan ma'noni anglatadi; qon ketmoq-qon ketmoq; anemiya-anemiya, anemiya; qaynoq-uka; ganchir-gontalsh, mo'matolog, yeşil'lunsh" va boshqalar. ma'no qadimgi va zamonaviy turklarda 9 tushuntirish chegara:

1) "Sotib olish" - qizil (Ozarbayjon, Turk, qum, Nogay, Qrim, - tatar, boshqird, uyg'ur, gagauz); 2) "Al" va "al-qirmizi" (eski turkiyda, barcha hozirgi turkiy tillarda); 3) "chinnigullar, chinnigullar" (uyg'urcha); 4) "qora-qirmizi": qadimgi turkiy; 5) "achig-qirmizi" (eski turkiy); 6) "Al chehrayi" - (turkiy, tatar, no'g'ay, boshqird); 7) "narıncı" (eski turkiy); 8) "Qur'on, sariq-qirmizi" (usmonli turk, gagauz); 9) (18, 105).

Boshqa omonim "al" so'zining har birining 9-10 qismi alohida ishlatiladi; turkiy tilda 11-20 gacha bo'lgan ma'nolarga ega (18, 105-106). Biz "qon" so'zining etimologiyasi bilan qiziqdik, shuning uchun "buy" so'zining soylariga yuqori o'rin berdik. Bizning fikrimizcha, "buy" so'zi qadimgi va "Issiqlik, olov, quyosh" ma'nolari zamonaviy turkiy tillarda ham tilga olingan, bu haqda ilmiy fikrlar mifologik adabiyotlarda uchraydi (40, 108). Hozirgi kunda "al quyosh" iborasi "issiq qizil" bilan bog'liq bo'lgan "Al gana badan, bulasasan" la'nati bilan birga qo'llanilmoqda. Demak, "qon" so'zining menga ochimi "issiq, olov, "bizning qizil" degan ma'noni anglatadi. Universitet Shuni ham ta'kidlashim mumkinki, Ozarbayjon, Turk, Uyg'ur, "Orxon-Yenisey" yodgorliklarida "qon" so'zlari bilan bog'liq fonetik e'tiqodda, Qirg'iz, Gagauz, O'zbek, Qozoqcha, Nogay, qora boshli, Boshqird, Yakut tilidagi "xan" so'zidan tashqari, turk va uyg'ur tillarida "gan" so'zi ham qo'llaniladi (18, 250). Bizning fikrimizcha, barcha inson organlarining umumiy "joni" deylik, u "qon" so'zidan hosil bo'ladi. Shuni ta'kidlash kerakki, "qc" qadimgi turkiy til uchun undosh yo'llarining huquqiy fonetik hodisalaridan biridir.

Biz kimni ko'rsatamiz, qon tomirining markazi joy, hudud, hududni egallagan. "Tomir" so'zining tarixiy-lingvistik tahlili

turkiy tillar uchun ham alohida o'rganiladi. "Tomir" so'zi o'zbek tilida "tomir" so'zining bir qismi bo'lib, ikkala qarindosh so'z ham turk tilida "damarli-tomirli"; "tomchi"; "tomchi"; "tomchilatib yuborish"; "dammog- tommogg"; "to'g'on tom" oddiy va tuzatish so'zlar xususiy ravishda gapiryapti (8, 58-59). Qoshg'ariyning "Devon" asarida "qon" so'zi "kim" degan ma'noni anglatadi va gaplar qanday tuzilgan: "turuktu = qon" "yig'ilgan, yig'ilgan" (25, 142); va hokazo. "Idish" "Tamar" "Devon" jildi va jumllarida tilga olingan: "tamar mustahkamlandi = tomir qonga to'ldi" (26, 144).

Qalb : O'zbek tilining hozirgi davrida bu so'zga qarama-qarshilik sifatida "yuruk, qalb" so'zlari ishlatilgan (8, 238). Hozirgi kunda "qalb/yurak" so'zi bilan bog'liq lug'atlarda uchraydigan leksik birliklarning umumiy manzarasi quyidagicha:

*"qalbni isituvchi"; yurakgrisi - chagur afsus;
 "samimiy"; "yurakni ezuvchi" - ko'ngilli
 "uxlovchi"; "heart-feeld - heart-feeld, sincerely";
 "heart-feeld - mirigib to'yil"; "urekkechma -
 hushidan ketsh"; "uraklashk - jasorat ber,
 rohlantirmo", "heart-hearted - dovyurik brave
 martgo'rgmash"; "yuraksiz - qo'rqmas, quyon
 yurakli"; "yurakka yaqin, samarali - uchinarli";
 yurakasik - kongliochin, samimiy"; "urayidash -
 bagri tosh, bereham"; "yurak qurti - hasidgo'y" (8,
 238).*

Bu qadimgi lug'atda "yurak"ga o'xshaydi: "Otnik o't ushlanadi, o'piladi, yurak ko'riladi" = Sevgi olovini yoqing, shundan qalb kuyadi" (25, 165-166).

Lugʻatda "yurak" soʻzi bilan bogʻliq "yurengi, yürekli, yurenlan" shakllari tuzatildi va jummalarda qoʻllanildi: " *er yüreklande = bir kishi kuch bilan jasorat koʻrsatdi, yuraklandi*" (26, 123); "jasur = jasur, jasur "odam" (26, 24).

Ozarbayjon tilida "yurak" soʻzining turkiy tillarda ishlab chiqilgan tasvirlari quyidagicha: 1) "yurek" - turkiy til, aski turkiy til, Orxon-Yenisey, Gagauz, qum, Nogay, Uygʻur; 2) "yurak - qadimgi turk, uygʻur, usmonli turk, qoraqalpoq; 3) «yuruk» — qoraqalpoq; 4) Yuroq – ozarbayjon tili, turk, oltoy shevalari; 5) "Yurok" - Oʻzbekcha; 6) "koʻchmanchi" - Uygʻur, Tatarcha, Boshqird; 7) "urek" – Ozarbayjon va Turkiya turkiy shevalari; 8) "urek" – turkiy shevalar; 9) urugʻ - qoraqoʻtir; 10) "yurak" - qorachay-balkar; 11) "yurak" – uygʻur, oʻzbek, qirgʻiz, tatar, turkiy; 12) "jurek" – oʻrxon-yenisey, qozoq, qoraqalpoq, uygʻur; 3) "teshik" - Yoqut" (18,326-327).

Insonning koʻkrak oʻz qoʻllaringiz bilan ogʻir qismda joylashgan.

Koʻkrak: Bu soʻz oʻzbek tilida "koʻkrak, koʻkrak" (8, 68). Ularning oʻzbek tilidagi qarama-qarshi maʼnolari "kurek" va "siga" soʻzlaridir. Qadimgi lugʻatda "koʻkrak" soʻzi fonetik jihatdan zamonaviy turk tillarida "koʻkrak, anglams, sine" (27, 566) deb hisoblanadi. Lugʻatda "tosh" soʻzi "tosh" soʻzidan kelib chiqqan; "toshak = matras"; "toshal = yotish"; "toshshan = yotqizilmoq, oʻzi uchun qoʻyilmoq"; "toshat = yotish"; "toshla = koʻkrakka urish", "toshlet = koʻkrakka urish" kabi soʻzlarning

zamonaviy o'zbekcha ma'nolari ham berilgan (27, 566-567). Bu so'zlarning barchasi jumla tuzilmalarida ishlatilgan: "ol ani toshlatti = u uning ko'kragiga, dumbasiga urdi" (25, 326). "Urak" so'zining sinonimi sifatida ishlatiladigan "koka" leksemasi o'zbek tilida "ko'ke, bay'ir" (8, 136). "Siney" so'zi "Sina" so'ziga qarama-qarshilik sifatida ishlatiladi. Fors tilida "sigasen" so'zi "Muharramda gilamchalarni uradigan, siga uradigan odam" degan ma'noni anglatadi (16, 568). "Sina" so'zining sinonimi sifatida. Ikkala tilda ham uchraydigan "kola" so'zi qadimgi turk tilida "kök(ü)s // ko'z" so'zidir:

"Suv oqyapti, Ochin, tort titrayapti, Soqol." ushlab turish Tartushur, Ko'ksi o't tutadi.

Ular yomon tepaliklar,

O'l, soqolingdan qasos olmoqchi eding ushlendi dartlar,

Har qanday albatta kinoteatrda "Olov yonmoqda" (24, 268).

"Köks" o'zbekchada "ko'ks // bag'ir", "qovuz" (turkiy til), ozarbayjon tilining "köküz" shevalari, uyg'ur, tatar, oltoy, eski turk, o'rxun yozuvlari, "qo'g'uz" (usmonli turkiy), (Kitabi-Dada Gorgud dostonlari), "gökum" (turkiy), "gökum-" "lekt-dilekt" deb tarjima qilingan. (Usmonli turkiy til), "gü:s" (Gagauz), "kukuz" (Oltoy), "kökiz" (Qoragalpoq, Uyg'ur, O'rxon yozuvlari), fonetik masalalarda ishlatiladi va 4 ta ma'noga ega: 1) köke (barcha turkiy tillarda ko'rsatilgan); 2) tana, govda (Oltoy); 3) ko'krak qafasi (gagauz); 4) yurak (o'zbek, uyg'ur, oltoy) (18, 245).

Og'iz orqali: Inson tanasining ichki organining nomi bo'lgan bu so'z pkka tilida tashqi "o'pka" dir (8, 23). O'zbek tilidagi "o'pka" so'zi Ozarbayjon adabiy tili uchun maxsus deb ataladi, ya'ni ozarbayjon tili lahjalarida, qozoq, Ordubad, Basar, Chembarak, Iravan, Karvansaray, Vedi, Zangibasar, Barda, G'adaboy, To'g'ri, G'adaboy, To'g'ri lahjalarida "oq effekt" ma'nosida "ofge" yuk (ps) so'zini almashtiradi. G'adaboy, M. Yevlax, Zagatala, Zangilon shivalarida qo'llaniladi (4, 295; 9, 386). O'zbek tilida lahjalar va shivallardagi "o'pka // öpge" so'zi eski lug'atda bir xil fonetikaga ega: "öfge // öpge // og'ir" (27, 410). Bu sinonim. variantlar Qashqar "Devon" she'r ularning matnlarida shuningdek qayta ishlangan (25, 165). "Devon"da "öfga // opg'a" so'zi "g'azab", "opkela" so'zi "birga urish, jahl qilish", "opkila" so'zi "g'azabni o'zgartirish, g'azablanish" va rasmlar degan ma'nolarni anglatadi (27, 410-411). Zamonaviy lug'atlarda turk tilidagi "Öfga" so'zining fonetikasi va ma'nolari. pastda kabi aksincha topildi va yozuv qilmoq adabiy tillar, lahjalar va lahjalarni o'z ichiga oladi, jumladan: 1) oḡre // oxḡe (ozarbayjon tili va lahjalari); 2) "o'pish" (turk tili va lahjalari); 3) "öpge" (qadimgi turk lahjalari, qoraqalpoq, gumuk, nog'ay, tatar); 4) öpkö (qirg'iz, oltoy); 5) ipak (chuvash); 6) övke (qadimgi turk, o'rxon kitoblari); 7) o'pka (qozoq, qora boshli, Tuva); 8) xurrak (oltin, Qirg'iz, Tatarcha, Qozoqcha);

9) agar shunday bo'lsa (Turkiy til lahjalar); 10) o'qimang (O'zbekcha lahjalar); 11) hikoya // ökgün // ökün (turk lahjalari); 12) oke (turkiy til, tatarcha); 13) o'pish (qadimgi lug'at). So'zning ma'no variantlari quyidagicha: 1) "g'azab, yordam" → Shumer, Ozarbayjon, Turk, Turkman, Qoraqalpoq, Gumuk, Qirg'iz, Qozoqcha, Nogay, boshqariladigan, o'zbekcha, Uyg'ur,

Altoy, tova; 2) "boyur" → qirg'iz, qoraqalpoq; 3) "g'azab" → turk, gagauz, qrim-tatar, qoraqalpoq; 4) "g'azab" → turk, qumuq, qozoq, nog'ay (18, 281). Inson tanasining yon tomonlaridagi organlarga qo'llar, tishlar, o'ng va chap qo'llar, barmoqlar kiradi va ularning har biri ozarbayjon va o'zbek turk tillarida o'xshashliklarga ega:

Gol: O'zbek tilida ham xuddi shunday fonetikaga ega (8, 153). "Kitobi Deda Qo'rg'ud" dostonida "arm" turk, gagauz, qirg'iz, "buta" va chuvash tillarida namoyon bo'ladi. Ta tilidagi "khul" va "kul" rasmlarining fonetik afzalliklari quyidagicha: qkx; ou undosh va unli tovush o'tishlari adabiy til va turdosh tillarning lahjalari uchun qonuniy fonetik hodisadir. "Kitobda "Go'rg'ud" shuningdek "qator", "polk" kontseptsiyada qayta ishlangan. "Qo'l" so'zi turkiy tilda "bo'lim, maydon" so'zi, chuvash tilida esa Bu barcha turklarga xos bo'lgan "chigin" degan ma'noni anglatadi (18, 260). Qashg'ariy lug'atida "buta" so'zining 4 ta omonim varianti olingan: 1) "buta" - qo'l; 2) "qo'l" - nayza yoki pichoq ustida qo'l shaklida o'yma; 3) "buta"-dag tepasidan tushib, o'rmonning o'rtasidan butunlay o'tadigan joy; 4) "buta" - kasal qilmoq, belgi (27, 310). "Oprining butasi = Daranning shoxi" (26, 140) "u uning qo'lidan ushladi" (26, 101). Chuvash tilida "qo'l" so'zi "yelka" va "yeku" degan ma'noni anglatadi (8, 56). Ozarbayjon adabiyoti tilga tegishli "yelka" so'z "Kitobi -" Dada Qo'rg'uda shuningdek xuddi shu fonetik jildda (31, 108). "Chiyin" so'zi ozarbayjon tili lahjalarida fonetik "chigin" bilan birga uchraydi va bunday talaffuz Turkiyada integrativ darajada bo'lib, fonetik "chike" faqat zamonaviy chuvash tiliga xosdir (18, 184).

Inson tanasidagi "belgi" va "belkurak" atamaları bilan bog'liq holda, ingliz tilida bir so'z mavjud.

Bel: Anatomik atama o'zbek tilida leksik birlik sifatida bir xil fonetik hajmda qo'llaniladi (8, 35). Bu omonim so'z o'zbek tilida "belkurak" sifatida ishlatiladi (18, 35). "Bel" va "belkurak" so'zlari ozarbayjon turk tilida sononimik birliklar sifatida uchraydi. Zamonaviy turk tilidagi "bel" qadimiy leksikon bo'lib, uning aksi eski lug'atlarda uchraydi: "uni belindi". "ushlab turish" = uni beldan ushlash (26, 139); "bo'lish" angar juda ko'p Ozroq "u berdi, u belini sindirdi" = unga shunchalik ko'p ovqat berdiki, bo'sh beli to'ldi (26, 139). U quyidagi ma'nolarda ishlatiladi: 1) "belkurak" - tanada uchburchakka o'xshash suyak; 2) yo'q qilishda ishlatiladigan qurol. organizmda suyakka nuqtaga qadar ga binoan muammo reklama. Qashqar tilidagi "kurgak" so'zida til rivojlanishi bilan "g" undoshi tushib qolgan, bu so'z fonetik muvaffaqiyatga erishgan. nav so'zi soddalashtirildi va endi "gami kurayi, avar va har nav kurek" degan ma'noni anglatadi (25, 284). Qadimgi lug'atda "kuri" fe'li va tayyor ma'nosida "qazmoq, qazmoq, yer qurish" usuli ham mavjud (27, 359): "ol karigh kuridi" = o'sha chol kuradi (26, 244). Ko'rib turganingizdek, yo'q qilish vositasining nomi bo'lgan "belkurak" so'zi "kurumek" fe'ldan olingan bo'lib, insonning o'ziga xosligini bildiradi. uni "tekis" qilish o'rniga. Insonning ustidagi yelka/bel ham tekis.

Qabirga - qovurg'alar: Umurtqa pog'onasi odamning orqa tomonining o'rtasiga joylashtirilgan va umurtqa pog'onasi o'ng va chap tomonlarga bo'lingan va ikkala tomonda, ya'ni tanada va old qismlarda jami 24 ta qovurg'a mavjud. "Qovurg'a" o'zbek tilida "qovurg'aga" kabi (8, 140). Har qanday ikki tildagi

"kabarmaq//kabarmaq" fe'lidan yaratilgan. "Gabirga" soʻzi "gabar+ga" ildizi+shakilchi modeliga koʻra yasalgan, pufakchani koʻrganingiz uchun shunday reklama qilinadi. Gabirganning oʻrta nuqtasi "onurga" deb nomlangan soʻz va ildiz+shakl modeliga koʻra yaratilgan. Bu soʻz ozarbayjon, turk, usmonli turk, turk tillarida "onurga" sifatida ishlatiladi, qoraqalpoq tillarida "sağır nun" (31), qirgʻiz, oʻzbek, uygʻur tillarida "ogʻurta", oltoy, qozoq, noʻgʻay, gargal tillarida "umurtga" - qozoq, tajamkor tillarida "umurtqa//umurtqa" tovushi bilan. Qadimgi turkiy tilda "uvurga" kanvas tilda "o:rga"; qadimgi Shumerjada "onurga" insonning holatini tartibga soluvchi tana boʻlib, u bir turdagi nur rolini oʻynaydi. Qadimgi davrlarda xalqlarda qurilgan uylarning oʻrta guruhi nur boʻlgan. Qashgʻar "Devon"ida "oʻgrig" va "suyakning qoʻshimcha joylari" soʻzlari mavjud; bel umurtqasi birikadigan joy: bu "peysar" degan maʼnoni anglatadi (27, 381).

Zamonaviy turk tilida "onurga" soʻzi koʻp maʼnoga ega: "1) "Kil" - turkiy til - kema tilining asosi boʻlib, kema ichiga uzunlamasına joylashtirilgan nurdir; "dastaboyu" - turkiy til; 4) «devor» — yakut tili; 5) chovdar – qoraqalpoq tili ” (18, 273).

qalxal - qoʻltiq: Odamning sogʻligʻi va chap yelkasining qoʻliga boʻgʻimning pastki qismi "qoʻltiq osti" deb ataladi. Bu oʻzbek tilida Bu soʻz "qoʻltiq" ga oʻxshaydi va "goltugʻlamoq//qoʻltiqloq" feʼli ikkala turkiy tilda ham parallel ravishda qoʻllaniladi (8, 153). Qashqarda "col-tik//kraftlu" soʻzlari ham mavjud va zamonaviy maʼnoda "qoʻltigʻi//qoʻltigʻi, qoʻlga olish, qoʻlga urish" usuli qoʻllaniladi (27, 311): "ol otung kraftlu = u yogʻochning qoʻli, yogʻoch qoʻlga". "otish" (26, 306). "Kreslo" soʻz "maqsad" va "tortish" golyi bilan tuzatilgan va "qoʻlning

oltitasi" degan ma'noni anglatadi. Turk tilida "goltug" qo'ltiq osti vazifasini bajaradi (14, 167).

dirsak - tirsak: Bu organ U insonning sog'lig'i va chap qo'llarining o'rta qismlarida joylashgan. Bu so'z "Kitob-Dada Qo'rqut" dostonida ham xuddi shunday. fonetik tarkibda qayta ishlanadi (31, 191). O'zbek tilida "Tirsak" so'zi fonetik jihatdan "tirsak" (8, 66). Tarixiy mustaqil "dir" so'ziga asoslangan zamonaviy ozarbayjon tilida otlar, sifatlar, "jonlanish", "direk", "direnmoq", "diri", "dirilmoq" fe'llarining o'zbekcha o'xshashi "tir" bo'lib, ikkala tilda ham bu tarixiy mustaqil so'z: -dir, -dir, -dur, -dur; -tir, -tir, -tur, -tur shaklida shakllangan. Bizning fikrimizcha, "tirsak" so'zi qadimgi "dash" fe'lidan kelib chiqqan. Qashg'ariyda "tira = ustun, tayanch yoki ustun qo'yish": "tiragü = ustun, biror narsani ushlab turuvchi narsa. "har bir inson" so'zlarining qadimiy tasvirlari va zamonaviy ma'nolari yaratilgan (27, 548). qayta ishlangan bu so'z qadimgi Shumer tilida "donga//arshin" ularning ma'nolari muxbir (18, 199-200). "Arshin" ma'no "Go'rg'ud" kitobda tasodif qil (30, 701).

Bilek - Bilak: Barmoqlarni birlashtirgan joy ozarbayjon tilida "bilek", o'zbek tilida "bilek" bo'lib, biroz fonetik farqga ega (8, 38). Bu so'zdan olingan "bilarzik" so'zi ham o'zbek tilida "bilaguzuk" shaklida (8, 38). O'zbek tilidagi "bilaguzuk" so'zida "uzuk" so'zi tanib bo'lmaydigan bo'lsa-da, o'zbek tilida "guzuk" so'zi "yopiq" shaklida ishlatiladi va bu so'z aniq ishlatiladi. Qadim zamonlardan to hozirgi kungacha "bilak" so'zi o'zbek tilida fonetik qobig'ini o'zgartirgan va ba'zi Qashqarlarda ham xuddi shunday fonetik qobiqqa ega: "er kamug bilak sitgushti = ular barcha odamlarga yordam berish uchun bilaklari va qo'llarini burishgan" (25, 221). "Bilzerzuk = bilaguzuk" so'zlari

bilan zamonaviy davr o'rtasida juda kam farq bor: "bilarzuk kun alining pipedu = bilerzuk kanizakning qo'lini mahkam siqdi" (25 117). Bizning fikrimizcha, "bilek" so'zi barcha qadimgi turk tillarida ishlatiladigan "birle" fe'lidan kelib chiqqan bo'lib, "birlashtiruvchi" degan ma'noni anglatadi. Zamonaviy turk tillarida "bilezik" so'zi 10 ta fonetik ma'noda qo'llaniladi va 3 ta ma'noga ega: 1) "bilezik" - Usmonli turkiy tils, turkiy til, qirg'izcha, qozoqcha, no'g'aycha, qoraqalpoqcha, o'zbekcha; 2) "bilerzik" - Ozarbayjoncha; 3) "Bizalik" - boshqird; 4) "bilezik" - aski. Turk, zamonaviy Turkiy til; 5) "bilaguzuk" – Uyg'ur, Orxon Yenisey; 6) "bilzlek" - tuva; 7) "Buzelik" – turkiy shevalar; 8) "bilseks" - yakut; 9) "bilaguzuk" – o'zbek; 10) "bilersuk" – turkiy shevalar. Bu so'zning hozirgi va qadimgi turkiy tillardagi ma'nolari quyidagicha: "1) "bilerzik" – shumer, turk, usmonli turk, qirg'iz, qozoq, no'g'ay, qoraqalpoq, o'zbek, boshqird, uyg'ur, o'rxon-yenisey yodgorliklari, yakut, tuva, ozarbayjon; 3) "halqa" – eski turkiy til" (18, 185).

Al – qo'l: Inson tashqi organining nomini ayting Bu so'z o'zbek tilida "qo'l" ga o'xshaydi (8, 22). Zamonaviy ozarbayjon turk tilida "al-gol" so'zlari ham qo'shaloq shaklda qo'llaniladi. Qadimgi lug'atda zamonaviy "qo'l" so'zi "aliy" (27, 173): "aliy kupuḡku kisildi = eshik orasida qolgan qo'l" (25, 158); "aliy bartindi = qo'lda boshqarish" (25, 239) vas. "Gorgud" kitobidagi "qo'l" tasviri uyg'ur tilida ham uchraydi. "El" so'zi ascī turk, usmonli turk, zamonaviy turk va gagauz tillarida uchraydi. "Al" so'zi chuvash tilida, "il" so'zi esa eski turk tilida yozilgan. Shumer tilida "qo'l" so'zi "kuch, kuch" degan ma'noni anglatadi. "Al" so'zi yogurt va o'zbek tillarida "qo'l" ma'nosini anglatasa, shumer va turkiy tillarda "bilak" va uyg'ur tilida "barmoq"

ma'nosini anglatadi (18, 313). Qadimgi va zamonaviy turk tilida paydo bo'lgan "il" fonetik shaklidagi "qo'l" so'zining tasviri yanada qadimiyroq. "Il/ilishmoq//iliske" so'zi qo'lga yangi barmoqlar birlashtirilgan joy bo'lgan "il" fe'lidan kelib chiqqan deb ishoniladi. Bu bir belgi bo'lar edi.

Barmak - barmoq: Qadimgi va hozirgi turklarda "barmog" so'z 7 ta fonetika yuklangan va bittasi o'tmishdagi ma'noda qayta ishlangan va qayta ishlangan. O'zbekcha "ao" so'zining ikkinchi bo'g'ini "bormoq" so'ziga o'xshash bo'lib, labda tutilgan "ao" unlisi bilan ifodalanadi (8, 33). "Barmoq" so'zi fonetik jihatdan ozarbayjon, turk, qrim-tatar, qumuq, qoraqalpoq, qirg'iz, qozoq, nog'ay, tatar, boshqird, uyg'ur tillarida va Orxon-Yenisey yodgorliklarida qo'llaniladi. jarayonda. "Barmak//barmax" (kx) turk, gagauz, chuvash, usmonli turk, qoraqalpoq, tatar, oltoy tillarida "barmoq" tomonida, uyg'urchada "pamag", "burun/burun" variantlarda Tatarcha sizning tilingiz lahja-ularida "barmoq" turk tili lahjalarida qo'llaniladi va uning ma'nosini quyidagicha tasniflash mumkin: 1) "peshona barmoqlari" - barcha turkiy tillarda: 2) "tire" - shumer va ozarbayjon, turk tillari; va turk tillari 5) "kondalaniga yuklangan yuk" - turk tili lahjalari 6) "duym" (barmoq kengligi); 7) "barmoqsiz" - chuvash tili (18, 143-144).

Ingliz tilida 5 barmoqning har birining o'z nomi bor: 1) Bosh barmoq; 2) Shahodat va/yoki ko'rsatkich barmoq; 3) Uzun barmoq; 4) Ajralmas barmoq yoki "ajralmas" barmoq; 5) Chechala barmoq. Ularning har biri etimologik tushunchada tushuniladi. Biroq, dialektologik lug'atlarda saqlanmagan "chechela" so'zini aniqlashtirish kerak. Bu so'z qadimgi tilda "chechalak" deb tarjima qilingan va "chumchuq barmoq,

chalchela, chimchelak" degan ma'noni anglatadi (27, 139). Shu bilan birga, biz "ajralmas barmoq va ajralmas barmoq" deb biladigan to'rtinchi barmoq eski lug'atda "chechalamak" so'zining chegarasi hisoblanadi (27, 139). Qoshg'ariy "chechalak" va "chechamak" so'zlari haqida "l/chela" barmoq, chimchilash degan ma'noni anglatishini yozadi; "ch/l/chela" barmog'i yonidagi barmoq adalmas barmoq, adalmas barmoqdir. Bu kam ma'lum bo'lgan so'z (24, 468). "Jimjilog" o'zbek tilidagi "Cheche" so'zida ishtirok etgan leksik birlikdir (8, 53).

Dirnaq - tirnoq: Bu so'z o'zbek tilida 2 ta qarama-qarshi shaklga ega: 1) to'siq; 2) qo'shilish (8, 64). "Tirnoq/tirnoq" so'ziga. shakl beruvchilar parallellikni oshirish orqali tuzatish Ko'plab leksik birliklar mavjud va ularga misol sifatida "dirnaglash - timdalamoq"; "ko'tarilish" – "ko'tarilish"; "mix" – "tirnalish" fe'llarini ko'rsatish mumkin (8, 6). so'zda so'zlar ro'yxati moyillik bilan bog'liq holda, "undosh tushib qoldi, so'z tozalandi, og'irlikdan paydo bo'ldi: "tirnoqli go'sht ahdirmaz" = "go'sht tirnoqlardan ajratilmagan". Bu so'z tirnoqlardan ajratilmagan, qarindoshlar ham bir-biridan. ketmaydi xabar berish uchun deyiladi (24, 228). Lug'atlarda ba'zi zarur hayvonlarga yordam beradigan "tirnoq" so'zining 12 ta fonetik tasviri mavjud: 1) "tirnoq//tirnoq" - Ozarbayjon; 2) "tuyax" - qirg'iz; 3) "toynak" - turk; 4) "tuyug" - qadimgi turkiy til lug'at; 5) "tunyug" - "sagir nun" tovushi bilan qadimgi turkiy til; 6) "tuyguk" - oltoy; 7) "tuynak" - aski turk; 8) "tuvaq" – Turkiy til sizning tilingiz lahjalar; 9) "touyuh" – yoqut; 10) "duynaq" - Usmonli turkiy tils; 11) "Tuyg'uq" - Shugar tili; 12) "to'yak" - tatar tili (18, 197). Grammatikada tinish belgisining nomi.

shuningdek bu soʻzdan olingan, tejamkorlik qurilmangiz oddiy shuningdek "dirmik" - bu soʻzni tasvirlaydigan rasm.

Qarindosh tillarning genealogik ildizlarini rivojlantirish uchun inson tomogʻidan maʼlumotlar bazasiga maʼlumot manbaiga aylangan turkiy tilning etno-dunyoga aylanishi tillarning semantik aloqasini aniqlashda katta ahamiyatga ega.

Ozərbayjon va oʻzbek tillarida inson tanasidan oyoqgacha boʻlgan organlarning nomlarini bildiruvchi soʻzlar turkiy ajdodlar va etno-dunyoqarashdan kelib chiqqan boʻlib, bu turdagi leksik birliklar oʻzining genetik kodini ham shakllantirgan. Bunday leksik birliklarda tillarning rivojlanishi bilan bogʻliq oʻzgarishlar bilan bogʻliq ijtimoiy-psixologik omillarni taʼminlovchi juda koʻp maʼlumotlar mavjud. qiladi. Turkiy til asl nusxasi soyalar kabi Ozərbayjon va Oʻzbek tili va madaniyati umumiy boʻlgan va tarixiy xususiyatlariga ega boʻlgan xalqlarining toʻliq hamkorligini himoya qilganlar. Ushbu ijtimoiy-psixologik maʼlumotlarning tashuvchisi boʻlgan soʻzlar paydo boʻlgan, yaʼni yangisi bilan almashtirilgan yoki shuningdek fonetik tuzilmalarda atamaning oʻzgarishlar boʻsh qurish. Bu konchilik, iqtisodiy va siyosiy voqealar bilan bogʻliq va ular boshqa xalqlardan bu korxonalar emas, balki zaruratdan kelib chiqqanligi haqida xabar olishlari kerak. Bunday narsalarni boshqa xalqlardan sotib olish mening oʻz kamchiligimning kamchiligini tashkil qiladi.

Ozərbayjon bilan parallel til munosabatlari va inson tanasi aʼzolarining nomlarini bildiruvchi leksik vahimalar, tarixiy-parallel tarzda samarali va muvaffaqiyatli ilmiy natijalarga erishish imkoniyatlari, parallelizm bilan bogʻliq uslublar tarixini

noyob tarzda takomillashtirish, madaniyatlar ishlab chiqarilishini ta'minlash. Boshidan oxirigacha tananing umumiy hisob-kitobi "tan" so'zi bilan ifodalanadi va "can" leksik birligi bu so'zning sinonimi sifatida ishlaydi. "Badan" so'zni va orasiga qo'yadi U fors tiliga o'tish orqali so'z yaratishda ishtirok etgan: "badendam" - tana tuzilishi yomon, yo'nalishsiz; "mening tanamga" - butun tanasini harakatlantirish (16, 42). Ozarbayjon va o'zbek tillarida "ba'zan" so'zi undan oldin uchraydi va bu leksik birlik o'zbek tilida "badan, tana" sinonim dubletlari bilan uchraydi (8, 35). Izohlangan lug'atlardagi vaziyat shunchalik tushunarliki, tarixdan olingan "ba'zan" so'zi shumerigacha bo'lgan tilda va ildiz tilda eski. bu so'z (shumer tilida) "tana, tana, narsa" ma'nosini olgan va bu ma'no hozirgacha saqlanib qolgan (18, 152). "Kitob-Dada Qo'rqud" dostonlarida "badan" so'zlari zamonaviy ozarbayjon, turk, o'zbek, qozoq va qirg'iz tillarida ham uchraydi. bu menga aytadi (18, 152; 31, 203). "Kitobi-Dada" Qo'rg'uda "qal'a" "devor" ma'nosini anglatadi (31, 203). (18, 219). "Go'rg'ud" kitobdan 400 yil keyinroq Yaratilgan eski lug'atda 2 ta "eyin" so'zi aks ettirilgan va ularning zamonaviy ma'nolari ham yaratilgan: 1) "eyin - bosh, kiyim, belkurak; 2) "kengligi bir yarim metr, uzunligi to'rt tirsak bo'lgan mato. Shu bilan suv o'ymakorlikni aylantiradi" (24, 145).

Madde: Arab tilida bu so'zning shakli va imlosi "madur" bo'lib, uning 8 ta ma'nosidan biri "markaz, doira, aylana" joylashuvidir (16, 339), aslida bu shaklda uchraydi. Bu antonimik leksik birlik o'zbek tilidagi "oshgozon"ga o'xshaydi (8, 164). "Madaalti" o'zbek tilidagi "oshgozon oti" so'zining qo'shma so'z bilan birga yuzaki ko'rinishidir (8, 164). Bizning tilimizda biz "materiya" so'zining sinonimi sifatida "oshgozon" leksik birligini

ishlatamiz. O'zbek tilida "garin" so'zi "gorin" so'zi bilan bir xil, biroz fonetik farq bilan (8, 144). Qadimgi lug'atda ishlatilgan bu "karin" so'zidan "karinla" = qoringa urish; "qirnak" = tirmoq. garinli odam, "karnagu" = "Karnak Er" = katta qorin va va boshqalar (27, 250-252). XI asrda Chigil turklari "karin todhti" ni "qorin qo'yish" ma'nosida atashgan, boshqa qabilalar ham "karin tozdi" deyishgan (24, 106); *"karin otti = qorin singan, ochilgan"* (27, 222); *"otrum karin o'tyurdi = o'tirishi (muhtil) kerak bo'lgan narsa garini ochgan"* (27, 266); *"Kar va kar yetti oshqozon = qorin qurish-qurish qildi"* (27, 339) va va boshqalar. Ozarbayjon sizning tilingiz Chambarakand, Vedi, Zangibasar Shivalarda "garinkurtu" leksik birligi murakkab tuzilishda ishlatiladi, uning birinchi komponenti "oshqozon" so'zi bo'lib, "hayvonning ichki organlarini (buyraklarini, organlarini, yuragi va boshqalarni) qurish" degan ma'noni anglatadi (9, 232). "Karingurtu" so'zi tatar tilida "40 karta" kabi ishlaydi, ya'ni "ko'p qurtlar" degan ma'noni anglatadi. "qaysi" degani (turkiy tillarda 40 ta so'z ham noaniq ko'plikni bildiradi). Ehtimol, bu yerdagi "garin" "qirq" qo'shimchasining buzilgan shaklidir (14, 155). "Materiya" degan ma'noni anglatadi. Ozarbayjon tilining qayd etilgan so'zlaridagi "garingarta" so'zining ikkinchi komponentidagi "garta", tilimizning qozoq, Ordubad lahjalarida, Go'ychay, Gax, Mingachevir, Salyan shivallarida "lovga", Dar band, Guba lahjalarida, ahamiyatni anglatadi (4, 234).

Buyrak: O'zbek tilida bu "buyrak" so'zi shaklida va "biyur" so'zi "bigim", "yonma-yon" so'zidan kelib chiqqan. sinonim variantlar bilan aytiladi (8, 40). Qashqarda "o'sadi" so'zi fonetik jihatdan ham zamonaviy ozarbayjon shivallarida "o'sadi" (27, 104; 9, 74).

G'arbiy Xitoyning Chambarak, Gamarli va Zangibasari shivalarida "o'sadi" so'zi uchta ma'noga ega. qayta ishlangan: 1) "kanareyka, yon tomon"; 2) "yaqin"; 3) "badanin" buyrak "yon tomonda". "Jambarak" Shivada "o'sib borayotgan" so'z "to'g'ri" va "Left" so'zlari bilan chiqish paydo bo'ladi: sog' boladi, sol boyar (9, 74). "O'sish=o'sish" so'z "Devon"da jumla ichida shuningdek ishlatilgan: "Olyagini katarladi = u dushmani chap tomondan, yon tomondan urdi" (26, 292); "ol anni roared= he; "u buyragiga, yoniga urdi" (26, 292). ishlatilgan: 1) buyrak (qadimgi va zamonaviy turkiy til); 2) buyrak (qadimgi turkiy til, qoraqalpoqcha); 3) buyrak (usmonli turkiy til); 4) buyrak (qirg'izcha); 5) buyrak (turkiy til) lahjalar); 6) bö:rik (turk, gagauz, turkman); 7) pö:rök (oltoy); 8) börek (qoraqalpoq, uyg'ur); 9) börük (eski turk, tatar); 10) bü:rek (gagauz, tuvu); 11) bivrek (qoraqalpoq); 12) buyrak (usmonli turkiy til); 13) purek (oltoy, qum)» (18, 169).

Qora birdek: Bu qadimgi forscha so'z ilk va o'rta turkiy til tillarga kiritilgan. Zamonaviy fors tilida "Jigardar" so'zi sodda, jasur, jasur degan ma'noni anglatadi; "davlatga" - ildiz. oldingizda jigaringiz joylashgan joy; "o'pkaga" - 1) safro parcha; 2) majoziy ma'noda o'g'il-qizlar; "koronapara" - 1) mumkin bo'lgan qism; 2) majoziy ma'noda: bola; "adedsiz" - kuchsiz, zaif, zaif; "vedyor" - 1) og'riq va qayg'u keltiradi; 2) qusish va og'riq keltiradi; "controller" - qonli, bezovta va boshqalar. Ingliz tilidagi so'zlarning rasmlari va ifodalari 6 ta ma'noga ega (1, 763). Inson ma'lumotlarida ulardan 2 tasi borligi ma'lum va ulardan ko'krak qafasidagi nafasni tartibga soladi, boshqa qurilmalar va boshqa mahsulotlarni moddiy tomondan boshqaradi va qonni tartibga soladi. haqida Bizning

muntazamligimiz darajasi va majoziy ma'no og'izning o'ziga xos xususiyatlaridir. Umumiy qora rangga ko'ra, u qarama-qarshilik, qarshilik bilan bog'liq.

Yong'in: O'zbek tilida bu "o't, sufro" so'zi tashqi sinonim leksemalar sifatida ishlatiladi (8, 183). O'zbek tilida "safro" so'zi Ozarbayjon so'zidir. sizning tilingiz dialektologiya lug'atlarda yozuv qabul qilinmadi "Sarfa" so'zi fonetik o'zgarishga uchragan, ya'ni "goy" ma'nosida. U tanada "olov"da qorong'u. Bu yerda "ko'k" so'zi "yashil" degan ma'noni anglatadi. "Moviy o't" endi "yashil o't" deb ataladi va qo'y o'ti ham "yashil o't" deb ataladi. "Kitabi-Dada Qo'rqud"da "o" va "öt" fonetikasi bilan ishlatilgan bu so'z (31,301) "Orxon-Yenisey" asoslarida ham samarali emas (18,280). Zamonaviy turk va ozarbayjon turk tillarida "Od" fonetikasi bilan ishlaydigan bu so'z boshqird, tatar, qozoq, qirg'iz, turkman tillarida "out" va uyg'ur tilida "öt" so'zlari bilan ifodalanadi (23, 672-673). Gagauz tilida "bile" so'zi tom ma'noda "yot" so'zini anglatadi. Chuvash tilda va "woot" shaklida qattiq mehnat qilish yopiq bo'ladi (18, 280).

Taloq: O'zbek tilida bu "goratulog" so'zi o'zgacha ma'noga ega. (8, 58). Ma'lumki, 3 tasmasi: 1) oq orqali; 2) qora quti; 3) taloq. "Taloq" so'zining eski versiyasi. O'g'uz tilida uning qarama-qarshisi "salak" so'zi bo'lib, qipchoq tilida yasaladi: "salak=taloq". Qipchoq. Bu yerda "s" harfi "t" dan o'zgartirilgan. (24, 410). "Taloq" so'z bu shakl bilan teng zamonaviy turk tili va uning lahjalarida fonetik "dalax//dalex", usmonli turk tilida "dalak", o'zbek lahjalarida "talo", chuvashchada "tulug", aski turk, qumuq, qozoq, nog'ay, qoraqalpoq, boshqird tillarida "talaq" so'zlari qo'llaniladi (18, 18).

Son: Sondan tizzagacha bo'lgan qism shunday deyiladi (65). O'zbek tilida bu so'zning paralleli "som" leksemasidir (8, 180). Bu so'z lotincha "omu" so'zidan olingan (65).

Chanoq: O'zbekcha tilda bu sizning so'zingiz 3 shakl mavjud: 1) chanoq; 2) jom, tog', o'ru; 3) siydik pufagi suyuqligi (8, 51). Tanadagi bitta Bir suyakning ikkinchisiga tutashgan joyi shunday deyiladi. U bolg'a, chig'anoq yoki ichi bo'sh idishga o'xshaydi. Chanoq bel umurtqasini tayanch vazifasini bajaradi. vazifa ikra qildi Bu organ. Ozarbayjon tilda ma'lumot narsaning nomini bildiruvchi "kuzaye, chomcheye" va "chanoq" Biz aytamiz. Har qanday turar-joy binosining nomi "chanoq" deb ataladi. Bizning tilimizda "sazning qanday" qismi "chanoq" deb ataladi. "Chanoq" so'zi Oltoy va Tuva tillarida mavjud. "chana" ma'no hisobotlar (18, 181). "Chanog" Bu yerda shuni ta'kidlash kerakki, biz so'zning tarixiy etimologik tahlili bilan bog'liq "Maishat leksika" bo'limida kengaytirdik.

Bud: O'zbek tilida bu so'z "o'g'il" so'zi bilan ishlatiladi (8, 41). "Chanoq bo'g'imi" tizza va tizza orasidagi qismning nomi. Taxminlarga ko'ra, u "shox", "shox" va "boldir" atamalari bilan bog'liq va "chiqib ketgan" ma'nosi bilan bog'liq (18, 52). "Bud" so'zi "bu:t//lekin" so'zidir. Turk, Yukut, Gagauz, qora boshli, qum, Qirg'iz, Nogay, o'zbek lahjalarida, uyg'ur, oltoy tillarida bu "oyoq" degan ma'noni anglatadi, "pit/püt" rasmlarida esa turk, o'zbek va tatar tillarida "dumba" degan ma'noni anglatadi (8, 170). "Bud" so'zi eski lug'atda "dumba" deb tarjima qilinadi: "kargu kashga otgunsa, bati sinar = agar qarg'a g'oz yasasa, u oyog'ini kuydiradi (agar qarg'a uchishda yoki kuchda g'ozga taqlid qilsa, oyog'i yo'q qilinadi).

Buzoq: Inson tanasining tizzasi va oyogʻi orasidagi boʻshliq "buzoq" deb ataladi va u inson tanasining suyaklariga kiradi. Bu soʻz oʻzbek tilida "boldir" (8, 33) va inson tanasining qisqartirilgan nomini anglatuvchi ushbu leksik birlikning fonetik toʻplamlari zamonaviy va qadimgi turk tilida: 1) "baldir" - ozarbayjon, aski turk, zamonaviy turk, gagauz, qum-tatar, qoraqalpoq, kabardi-balkar, gumuk, usmonli turkiy til; 2) "boldir/buldir" - oʻzbekcha va Turkiy til tillar; 3) "bu" - yoqut til; 4) "baldur" - Turk, oʻzbek, Tatararcha lahjalar; 6) "mato" - Altoy, qum, Xorvatcha; 7) "paldir" - chol; 8) "botqoq" - Tatararcha sizning tilingiz lahjalar va soʻzning maʼnolari Buning sababi: 1) koʻrsatilgan hammasi turklarda "kal"; 2) "oyoq" (oyoq) - gagauz, tatar, yogut; 3) "tana" – ozarbayjon, turk, usmonli turkiy tillari, oʻzbek tilining shevalari, qrim-tatar tili; 4) "qoʻl" - Yoqut xalq ertaklarida; 5) "chikhintı, chiqiq" - Aski Turkja (18, 140-141).

Tizza: Oʻzbek tilida bu soʻz "tizza" soʻzi bilan ishlatiladi (8, 67). Qadimgi lugʻatda 3 ta omonim soʻz ishlatilgan: 1) "tiz = tizza"; 2) "tiz=baland" joy"; 3) tez=Qashgar shaharga yopish Plato bilvosita "Tariq art tiz" deb ataladi (26, 131-132). Fors tilida bu soʻz "tekis", yaʼni "tekis yer" degan maʼnoni anglatadi. "Tuva tili" "Dızılı" (shoʻr) soʻzi Bu "tirnash" maʼnosida ishlatiladi. Keyin "tizza" soʻzini "yalangʻoch yer, goʻshtsiz yer" deb talqin qilish mumkin (14, 88).

Keling oʻynaymiz: Inson tanamda oʻyinchoqlar raqam 4 teng: 1) yaxshi va pastki qismi yigʻlash oʻyinchoqlar 2; 2) yaxshi va pastki qismi kestirib oʻyinchoqlar 2; 3) oʻng va chap tizza boʻgʻimlari; 4) oʻng va chap boʻgʻimlar 2. Bu soʻzning oʻzbek tilidagi aksi antonim sifatida "boʻyʻim" leksemasidir. "Oʻynash"

soʻzining eski uyasi "oy" leksik birligidir. Soʻzning qadimgi va zamonaviy maʼnosida u chuqur, chuqur qurish uchun ishlatiladi va hatto bu maʼno yerdagi koʻrinish bilan bogʻliq boʻlsa ham, u inson tanasi uchun ham ishlatiladi. Darhaqiqat, odamning jinsiy aʼzolari boʻsh boʻlsa ham, bu yetarli. toʻxtamoq qavat Bu yordam beradi. Qashqadaryoda "oʻynoqi" "ishlaydi" soʻzi "oʻynoqi, xushchaqchaq ayol" degan maʼnoni anglatadi (27, 400).

Agar biz baqirsak: Inson maʼlumotlari bilan nima boʻladi? oqmoqda va umuman inson tanada uning kattalarda uzunlik 6-7 metrdir va 3 ulashish quyidagilarga boʻlingan: 1) yupqa agar yigʻlasak; 2) yoʻgʻon narsa; 3) inja ichi (65). Oʻzbek tilida "ichuk" leksik birligi soʻzlarga parallel ravishda ishlatiladi (8, 32). "Baqirsak" inson tufayli bir xil quvur vazifasini bajaradi. Bizning fikrimizcha, bu soʻz bilan bogʻliq "boʻri" elementlarning tuzilmagan umumiy yoʻliga ega boʻlgan unchalik qadimgi boʻlmagan leksik birlikdir. "Quvur" soʻzi. u juda qadimiy. Shunday qilib, qadimgi tilda "quvur" soʻzi soʻzma-soʻz qabul qilingan va "oʻqning uchiga nima boʻlgan" degan maʼnoni anglatadi (27, 101): "bushuk bore = oʻq uchining oyugi, halqasi" (25, 709). de "quvur" degan maʼnoni anglatadi (27, 101).

Oyoq: "O" - boʻlish bilan bu soʻz oʻzbek tilida "oyog" sifatida ishlatiladi (8, 30). "Orxon-Yenisey" yodgorliklarida bu soʻz "adaq" (38, 101). "Kitob-Dada Qoʻrgʻud"da bu "oyoq" (31, 95), Goshgʻariy "Devon"da "adhuk" sifatida (27, 18); adhuklig nenaq = oyoqli buyum (24, 703); "adhak bukuldi = oyoq choʻzilgan, burishgan, yiqilgan" (25, 155). "Yamalayotganingizda, oyoqlaringizni adyoldan koʻproq choʻzsangiz, sovuq boʻlasiz" (25, 159-160). Tananing oyoq, tovon va taglikgacha boʻgʻim suyaklari. oʻz ichiga oladi. Oʻynoqi har doim bilan tovon U

orasida joylashgan. “Daban” soʻzi qadimgi turk, usmonli turk, gagauz, qoraqalpoq, gumuk, tatar, noʻgʻay, gabardabalkar, oʻzbek, Boshqird, xakas, oʻzbek tilida “tavon” soʻzi, uygʻur tilida “tapan” soʻzi, gumuk, oltoy tillarida “taman”, yakut, tuva tillarida “tubugay” qoʻllanadi (8, 186). “Panja” soʻzi fonetik jihatdan “panja” (8, 190) ishlatiladi va ikkala qarindosh til ham fors tilidan oldingi (16, 495). Oʻzbek tilida “chakich” va “chungullomoq” soʻzlari “panjakesh”, ingliz tilida “panjalash” deb talaffuz qilinadi. Inson maʼlumotlaridan tortib, oyoq qismlarigacha, ork nomlarining shakllari va maʼlumotlari tarixiy-taʼlim usulida aks ettirilgan va qadimgi turklar va ularning ozarbayjon-oʻzbek vorisligining ilmiy dalillarida paydo boʻlish uchun qadimiy va zamonaviy lugʻatlarga yuklangan faktlar aks ettirilgan. Ushbu materiallardan biz ushbu genealo-lingvistik omillarga nisbatan aytganimizdek, zamonaviy omillar bilan umumiy aloqa tilini yaratish ustida ishlaganda foydalanishimiz mumkin. toʻliq va dolzarb tovush chiqaradi.

1.3. Ozarbayjoncha Tilining Qida Mahsulotlari Nomlarining Oʻzbek Tiliga BogʻLash

Ozarbayjon turk tilida oziq-ovqat mahsulotlarining nomlarini bildirgan leksik vahidlar dilin lugʻat saqllovchi sifatida belgilangan. Qida mahsulotlarining eng qadimgi davrlaridan joylashuvida va forma- lashmalarida asosiy rolu turk tili oynangan. Oʻzbek va Ozarbayjon tillariga tegishli mahsulotlarning nomlariga umumturk adabiyotining bunovresinde, yangilanganida davom etayotgan oʻgʻiz alohida guruha aid “Kitabi-Dada Qorqud” dastanlari, Qipchaq alohidaa

tegishli “Manas” dastani, Karluq alohida tegishli “Qutadqu-bilik” asari va Mahmud Kashgʻarining mashhur “Divan”i xəzinasiğa juda muhim rol oʻynadi. “Orxon-Yenisey” meʼmoriy obʼyektlari Oʻzbekiston va oʻzbek tillariga xos mahsulotlarni ishlab chiqmoqda. Ozarbayjon adabiy tilida oʻzingni taʼminlovchi ozuqa nomlarina oʻzbek tilining dialekt va shivalarida samarali boʻladi va yoki boshqa, Ozarbayjon. tilining dialekt hududlarida oʻzini koʻrsatan bu maslahat lugʻaviy vahidlarga oʻzbek adabiy turk tili ichida rast keladi. Bir soʻzla, bu leksiklar har ikki qoʻhum dilda birlashtirish natijasida paydo boʻlgan va rivojlantirildi.

Oʻzbek va Ozarbayjon xalqlarining maʼnaviy, iqtisodiy-siyosiy, qiyofasi bilan bogʻliq va koʻp-chox qadimgi davrlarga chiqib ketadi. Bu da tabiiy bir hal kimi qarshilanmalidir. Chunki har ikki dil ayni otaning, xuddi ananing ovladi. Özbek va Ozarbayjon tillarining leksikasiga oid turkologiya manbalarida ilmiy-nazariy maʼlumotlarga ega boʻlishsa ham, ulardagi davrlarimiz uchun zarur boʻlgan talablarga javob bermaydi. Bu navbatdagi oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish tizimi, keng qamrovli va iqtisodiy rejadagi jarayonlari ham toʻgʻri keladi. Shubhasiz ki, oʻzbek va Oʻzbekiston tillarining fonetik va grammatik qurilishi-shuning tadqiqi birinchi kunlardan turkologlarning diqqat markazida boʻlishiga qaramay, oziq-ovqat mahsulotlarining nomlarinin tadqiqil-masi bir nav unudulmuşdur. Halbuki har ikki qadimiy dilin leksik qatini sajiya oshiruvchi oziq-ovqat adlari juda koʻplik qiladi. Masalan, “aş” soʻzi fonetik nuqtai nazarga koʻra juda cüzi tarzda ishlab chiqiladi. Oʻzbek tilida kabi oʻzbek turk tilida “ash” soʻzi ikki menga ishlanadi: 1) ovqat, xorak; 2) osh, palov (8, 29).

Asosiyini “osh” soʻzi ishtirok etuvchi har ikki qardosh dilda 29). “Aş” soʻzi mustaqil leksik vahid kimi Mahmud Kashgʻarinin “Divan”ida 3 maʼnoda ishlangan va lugʻatda uning omonim variantlari da belgilangan: 1) ash kenət, zichma; 2) aş = ovqat, osh; 3) ash = neyisa oshib oʻtish (27, 48-49).

Qashgʻariy qayd qiladiki, “aş” soʻzini ovqat sifatida bildirish uchun yanashi, qush qabi siqaraq tamir qilmaga da aş deyiladi: Ayaq ashla = qabi qattiqroq taʼmir et (24, 347). Yegulik maʼnosida Qoshgʻariy “ash” soʻzi ishlagan shunday bir jumla taklif: Men anqar ash taturdum = Men ona ovqat daddirdim (25, 109).

Zamonaviy umumturk tillarda ovqatlanish maʼnosida “aş” soʻzining ishlanma manzarasi shundaydir: “aş” (turk dili), “aş” (Ozarbayjon dili), “azik”, “aşamlik” (başqird dili), “aş”, “tamak” (qazax tili), “tamak”, “ash” (qirgʻiz tili), “avkat”, “ash” (oʻzbek tili), “aş”, “azik”, “aş - su”, “rizik” (tatar tili), “aş”, “nahar” (türkmen), “osh” (uygʻur dili) (23, 30-31).

Tarixan umumturk tillarida “aş” soʻzi bilan teng sinonim varianti “aziğ” soʻzidan ham foydalaniladi. "Ash" soʻzi umumiy yeguliklarning, xatti-harakatlarning nomini bildirdiyi holda, “aziğ” soʻzining barcha oziq-ovqatlarini bildirishga xizmat koʻrsatildi. Ozarbayjon turk tilida “azik”, boshqird turk tilida “oziq”, “ashamlik”, “rizik”, qazax turkjasida “azik”, “ozik - ovkat” tatar turkcelarida, “aş”, “ashamlik”, “rizik”, “azik” turkman turkcelarida, “azik”, “iymit” turkman turkiy tillarida, “ozuk”, “iymit” uygʻur turkiy tillarida “ozuk - tuluk” barchalarini yaratgan (adlari 4).

Mahmud Qoshg'ariyda bo'lsa, shunday yo'ldaca yeyar". Azmaq fe'li olub va "cheynəmək" anlamında ishlatilib. Azuqa o'sha feildan kelib chiqqan va o'zimizni dogma so'zimizdir (azı ifodasi da bundandir, "azan dishlar" haqida); 2) Bu so'zlarni olimlarimiz olinadi. haqiqatda, azuqe kelmasi "osh" so'zi zamanamizda paydo bo'lib va bizning dilimizdan boshqa tillarga o'tgan formadagi o'zgarishlarga uchradi. Menbalarda asla (yemek), ashlik (matbəx), ash (golodat) kimi so'zlarga juda samarali bo'ladi. Tatar tilida oziq (s'estnye pripasy), (jevat) terimlari var. Azi diş birikmasidagi ozi soz ham "ash"la (əzmoq, çeynəmoq, ovqatlanish) boglangan. Deməli, azuqa va ash (bu qadimgi plov yo'q, haqiqat, "yemek" manasini aks qildirib; aşpaz, axshana, naz dökersn oshina... kimni so'z va aytadilar ham buni qiladi) xuddi shu köke malik olanlardir (14, 33). Onu da qayd etish kerak ki, "ərzaq" so'zi Ozarbayjon ədəbi turkjasiga tegishli bo'lgan holda, "aziq" so'z dialekt va shivalarga tegishli bo'lgan "ərzaq, ovqatlanish" anlamlarini bildiradi (9, 53).

Qida mahsulotlarining nomini bildiruvchi "bal" so'zi o'zbek va Ozarbayjon turkiy tillariga tegishli leksik vahiddir. Har ikki turkjada 3 munga ishlanadi: 1) bal = bol, asal; 2) bal = to'p, daraja,

2. Ball, baho (maktabda, sport musobaqalarida, konkurslarda va s.); 3) bal = bal (ko'fta bazm, raqs kechasi) (8, 32). "Bal" so'zining ao sait o'zgartirishi bilan ishlanishi zamondosh davrimizda faqat o'zbek dilimiz. Qashg'ari dönəmda "bal" so'zi suvar, qipchak va o'g'uz tillarida ishlangan va "ari yog'i" (turkja) ma'nosida bildirilgan (27, 67). Qashg'ari "bal" so'zini jumla strukturalarida da ishlangan: Ol ang'ar bal yalg'atdi = O, ona bal yalatdi (25, 335). "Bal" so'zi Ozarbayjon folklor örnöqlarida

ham ishlangandir: “Bal tutan barmoq yalar”; “Bala dadi, bal dadir, Bala odam aldadir, Shirini shirin bo‘ladi, og‘zi ham bal dadir” (6, 172). “Bal” so‘zining har bir tilidan olingan so‘zni qayd etganlar xatoga yo‘l beradilar. Koshg‘ariy “Devon”ida da ko‘rdüyümüz kabi “bal” so‘zi “ari yogi” manasini bildirmish va bu ma‘no o‘zini zamondosh zamanamizga qadar qo‘llab-quvvatlagan va arining ishlab chiqarilgan mahsulot ahamiyatini bildiradi. O‘zbek turkiy tillarida “osol, bol” formalarida ishlayotgan butun turkiy tillarda “bal” tomonida, faqat qirg‘iz turklarida bal = asel va uyg‘ur turkiy tillarida bal = xasəl sinonim variantlarida ishlanmoqda (23, 48- 49).

Eng qadimgi davrlardan turk xalqlari ev hayvonlaridan olingan mahsulotlardan turli va rangarəng mahsulotlar ishlab- mishlar, “ayran” ady da ichki novu kabi qida rasyonuna kirib bo‘lgan hayvonlar mahsulotlaridadir. “Ayran” ineyin, qo‘yunun, keçinin mahsulotidan olingan qatiq, suzma mamulatlaridan hasil qilinadi. Qadim yodgorliklarimizdan “Kitob – Dədə Qorqud” dastanlari bo‘yicha “ayran” so‘ziga qanday yordam beramiz. “Ayрана doyran demadim men Dədə Qorqud”. Aslida, Qorqud ata ayraning doyranligini noto‘g‘ri tushungan va uning “tursh” ma'nosini unga tortilgan.

Qoshg‘ariy dönəmi bilan hozirda umumturk tillarida “ayran” so‘zi hech bir fonetik o‘zgarishiga ishlanishda emas (27, 60). Mushahidalarimiz ko‘rsatadiki, Mahmud Qoshg‘ariy "ayran" so‘zini hech bir jumla strukturunda ishlamagan va uni turş ma'nosida ishlagan. “Ayran” so‘zining ishlanish- siga ko‘ra fonetik darajani belgilash sharti bilan so‘z formalariga qirg‘iz tilida ishlayotgan “çalap”, qazax tilida ishlayotgan “salap”, uyg‘ur tilida ishlayotgan “ketik” so‘zlari qardosh turkiy tillarda

bir-bir ko'radan topiladi (23, 38-39). "Ayran" tarixan shunday so'zlardan bo'lgandur ki, o, muxtalif tizimli tillarda eyni fonetik ma'lumotlar va shu kabi ma'noda kiritilgan. Masalan, rus tilida "ayran" so'zi zamondosh turkiy tillarda ishlagan holda shakllanadi (23, 39).

O'zbek va Ozarbayjon tillarida hayvonlardan olingan sutdan hozirlangan mahsulotlar adlariga "yogurt" va "qatiq" deyiladi. "Yoğurt" so'zi o'zbek turkjasida "qatiq" ma'nosida ishlanmoqda (8, 252). Turk tilida yoğurt turi, yani hech bir sinonim varianti ishlanmadiyi holda, Ozarbayjon, boshqird, tatar tillarida bu so'z qatiq varianti bilan ishlanmoqda. O'zbek tilida ham qattiq so'zining yogurt qarshiligi yo'q. Qazax turkjasida "katik" so'zi ayran so'ziga sinonim dublet kimi chiqish qiladi. butun, yogurt so'zining "ayran", "katik", "qatiq", "ketik" fonetik xodimlari uygur, turkman, özbək, qirg'iz tillari uchun xarakterkdir (23, 992-993).

Mahmud Qoshg'ariyning lug'atida "yoğurt" so'zi "qatiq" ma'nosida ishlagandir: "Ol yogurt ud hilti = O, qotiq chaldi" (24, 251).

"Qatiq" so'zi Orxon-Yenisey obidalarida "möhkəm" ma'nosida yaratilgan: *E tokuz o'g'iz bag'lari, boduni, bu sabimum. elguti esit, katug'di tinla = Doqquz o'g'uz baylari, xalqi, buz so'zini yaxshica eshidin, kuchaydi dinlang* (37, 279).

"Katix" so'zi Kashg'arining "Divan"ida "sart, kuchli, kuch" ma'nosida ishlangan. Mas: "*Katix, har narsaning qati olani*"; "*ol katix neqni kefshatti = O, qati nesneni yumshaldi*"; "*Ol qattiq neqni yumshaltı = O, qattiq narsa yumshaldi*"; "*Yavlak qatix yigac = Juda qattiq daraxt*" (24, 376); (25, 323); (26, 45).

“Yoğurt” soʻzining butun turkiy tillarda qadimgi maʼnoda “qarishdirmoq” usuli. Chunki, oʻ sutla tuzdulmuş qaganning qoʻllanilishi yoʻli bilan olingan. Istagan soʻzni ildiz otganki “yogʻi”, isteʼmol qilsa ham rasmchi “t” elementi turkcelerde ancha eskidir. B.Əhmədov toʻgʻri tarzda qayd qiladi ki, *“yogʻurmaq” soʻziga qarshi soʻz bilan tarixan sinonim variantlar Kim iishlangandir va “yogur” soʻzi qadimgi turkiy til qarishiq” ildizni “yo”kundan kelib chiqqan feildir*” (14, 278).

Sivilizatsiyali jamiyatda Ozarbayjoncha va oʻzbek xalqlari, oʻsha qatordan butun turk “qax”, oʻzbek tilida “qoqi” deb nomlanadi (8, 141). “Qax” soʻzi Ozarbayjon dilining Chambarak va Kalinino shivalarida “meyva qurusu” maʼnosini bildiradi. Asosiyini “qax” soʻzi tashkil etuvchi “qaxac” soʻzi Gʻarbiyning Chambarak, Iravan, Qarakilsa, Vedi, Zangibasari shivalarida ikki maʼnoda ishlanadi: 1) “qurumuş oziq-ovqat” (eta aid); 2) “suyu chizilgan, qurmuş meva” (9, 224).

Ozarbayjon tilining shivasida ishlayotgan va oʻzbek turkiy tilida “qax” va “qoqi” soʻzlari fikrimizja, adabiy turk tilidagi “quru” sifati bilan bogʻliq. “Quru” soʻzi eng qadimgi davrlarda turkiy tillarda “kepi” yuklangan. “Kepime” feʼlida tillarning rivojlanishi bilan bogʻliq holda fonetik hodisalar bosh bergan va oʻsha soʻz Oʻzbekiston tilining dialekt va shivalarida ishlanadigan “tepimek” feʼliga transfer qilingan, hozirda “qurumaq” yaratish (14, 148). Ozarbayjon va oʻzbek tillarida, ham dialekt areallarida ham yana aniq ishlanmakda.

Ozarbayjon tilida “fonetik tarzda ishlayotgan” soʻz oʻzbek turkjasida “yupqa fonetikasi bilan ishlanmoqda va “taom - taom” mazmunini bildiradi (8, 253). Çağdaş “yuxa” soʻzi

Kashg'arining lug'atida "yufka" to'liq ishlangan va ma'noda "inja yuxa, lavash, ucuz" kimi qurilgan (27, 700). "Yuxa" so'zining "yuga" shaklidagi yozilishina "Divan"da rast keladik. Tarcumda o'sha so'zning "yuxa, inja, nazik" ma'nolari da aksi tiklanadi (27, 700). Mahmud Qoshg'ari "yuga" haqida, yoki da "yuvg'a" chorak novunun nomini bildirgan so'z barada shunday yozildi: "Yala: cho'rayin, lavashin bir turiga yalachi yuk deyiladi". Ko'p inja bo'lganligi uchun to'xan kim o'z-özüne qirg'in qilingan choreya shunday deyiladi. Odam nonchini "bunu sən kirdin" deb ayblash mumkin (26, 29-30).

Turkiya tillarda "yufka", O'zbek tilida "yuxa", o'zbek tilida "yupka", uyg'ur "jupka" fonetik tarzda ishlayotgan bu so'z boshqird turkiy tilida o'sha mahsulotlar ishlab chiqarish ishlab chiqarish bilan bog'liq holda "yayilgan kamir", qazax turk tilida "oktavlan kamir", qirg'iz turk tilida "oktavlan kamir", qirg'iz turkiy tillarida "cayilgan kamir", tatar turkiy tilida "çayligen kamir" va o'zbek turkiy tillarida "cherpek" ifodalari ishlanmoqda (23, 996-997).

"Fətir va fasali" ishlab chiqarish jarayonining adlari har bir ikki qardosh dila ichida avvalgidan oldingidir. "Fətir" so'zi G'arbiyning Chambarak, Iravan, Kalinino, Meğri shivalarida "tendir va ya sacda pishirilgan qalin ovqat", Ashtarak shivdasida "keta" ma'nosini bildiradi (9, 154). "Fəsalı" non turining nomi Kalinino shivesinde "yağlı non" ma'nosida ishlanmoqda (9, 154). O'zbek tilida Ozarbayjon tilining shivalari uchun umumiy bo'lgan "fatir" so'zi "patir" tomoni, "fasali" so'zining nomini bildirish uchun "qatlama" harakat qiladi (8, 83).

Bir maqola ishlab chiqarishda Ozarbayjon va o'zbek tillarida oziq-ovqat mahsulotlarining reklamalarini bildirgan leksik vahidlarning lingvistik xususiyatlarini aniqlash imkoniyatlarini tam shaklda ta'minlash tashqi tomondandir. O'zbek va Ozarbayjon tillarida oziq-ovqat mahsulotlarining nomlarini bildirish xalis va qadimiy türk tili leksik-semantik natijaga erishish mumkin ki, farqlanmir. Farqli jahatlar oldiqcha zaif va juzi qush shaklda fonetik jihatdan samarali. Chunki har ikki qardosh tillarining leksik-semantik, fonetik va qrammatik xususiyatlari bilan bir- hosil tug'iladi.

1.4. Ozarbayjoncha va O'zbek Tillarida Ma'lumot Buyumlarning Nomlarini Bildirgan So'zlarning Tarixiy Muammolari

Maishiy buyumlarining nomlarini bildirgan vahidlar Ozarbayjon va o'zbek turkiy tillarida bir tizim tashkil qiladi va ularning ba'zi bir turdagi tizimli tillaridan, ba'zilari va qo'hum tillarning o'z ichki imkoniyatlari paydo bo'ldi. Tarixan turklar Maishiyda foydalaniladigan adlar haqida o'ylagan va ularni ranglarga tegishli muvofiq leksik vahidlar tanlanganlar. O'zbekiston va o'zbeklarining keng lingvistik materiallari bo'yicha turkum guruhlari bo'yicha tarixi-muqayisali planda o'rganilishi alohida qiziqish tug'diradigan muammolardan biridir. Har ikki qardosh dilda meishatla bog'liq leksik vahidlarga tarixilik aspektidan yanash-saq, ularning olinganligi, qaysi tillardan olinganligini, davrini, tillarga kirishi sabablarini aniqlash mumkin. Maishaiy hayot bilan bog'liq bo'lgan ba'zilari mansub tilning butun leksik norma va talablari yaratildi. Maishiy leksikasi Ozarbayjon va

özbek tillarida menshaja rangarengdir. Turk menshali soʻzlarga nisbatan olinadigan leksik vahidlar tekshirib koʻring. Tillarning oʻz ichki imkoniyatlari paydo boʻlgan narsalar paydo boʻlgan. masalan, "bade" soʻzi Oʻzbek tilida "qadah, rom", soʻzlardagi sinonimlik kabi, oʻzbekcha soʻz bilan bogʻliq shakllarda (qadah, jom), ya'ni juzi fonetik farqlarla ishlanadi (8, 31). "Bada" farscadan alınma soʻz olub, kök dilda ham shu tarzda ishlanmoqda va ikki maʼno bildiradi: 1) çaxir, sharab; 2) sharob piyalasi (16, 31). Fikrimizja, farscada "badə" sözünün kökü "bad"dir va shunday soʻz koʻk dilda 3 maʼnoda ishlanmoqda: 1) "kulak, yel; 2) boʻsh yer; 3) yoʻq olma, yoʻq olma, hech-puç" (16, 31). Maishiy buyumlarining nomini bildirgan "bade"nin ham aniq masaladir, ichki qism maye quyilma- mishdan avval bosh olur. Ozarbayjoncha tilida "badya" soʻzi var va bu soʻzni koʻkunda "yomon" dayanar. "Badya" Gʻarbiyning Chambarak shivesida "bayda" (yd joydayishi) aniq ishlanadi va "süd, qatiq qoʻyilgan qab" maʼnosini bildiradi. (9, 61). B.Əhmədovun "bayda // badya" soʻzining bir-biriga bogʻlangan holda olingan "bedevi" va uning maʼnosini ifodalovchi yalnishdir (14, 34). "Bada" va "badya" qab nomini bildirgan soʻzlarning har ikkisi fars diliga boʻlsa, bir biriga ham bu dildan oldingidir.

Ozarbayjonlilarning va oʻzbeklarning maishiy madaniyatida foydalanish buyumlari va jihozlari 3 guruhga boʻlinish lingvistik tahlil süzgülclaridan kechikish uchun: 1) Tamizlik, salıqə-sahman ishlari vaqtida foydalaniladigan buyumlar; 2) Yemoq va ichimlik vaqti foydalaniladigan narsalar; 3) Geyim buyumlarining nomlarini bildiruvchi soʻzlar.

Dunyo turk xalqlarining hayot tarzini, qozongan tajriba va biliklarini aks ettiradi. Maishatla bogʻliq soʻzlar odamlarning

yashash tarzida paydo bo'lgan sivilizatsiyadan mahsulotdir. Tamizlik ishlarida Ozarbayjon va o'zbekchade foydalaniladigan leksik vahidlardan biri "abdest - tahorat" (8, 21) so'zdir. Bu so'z fars tilidan Ozarbayjonchaga oldingi va "namazdan oldin qo'l-uzingizni yuma, kirmaz" (16, 12) manalarini bildirir. "Abdast" so'zi rus tilida olingan "tualet" so'zining o'sha tilining transkripsiyasiga moslashtirilgan tarzda chiqadi. Azerbaycancada "abdestxana" so'zi ham o'zbek tilida "tahoratchona" yuqori ishlanmoqda (16, 12) va har ikki dilda "ayaqyolu, tualet" anlamini bildiradi.

Qadimgi davrlardan dunyo odamlarining foydalanishi mumkin bo'lgan eng saliqə-sahman ishlari zamon buyumlaridan biri aynadir. Ozarbayjondada "ayna, guzgū" so'zlari sinonim o'zgarishlarda ishlagani kimi, o'zbekjada ham "oyna, no'zgu" tashqi ikkizlū so'z haqida çıxış qiladi (8, 30). Fors tilida "ayna" so'zi "ayinga" ishlanmoqda, "gūzgū" ma'nosini bildiradi. Sharq esatiriga ko'ra, Makedoniyalik Iskandar janglarida Aristotelin qayrayotgan g'uzg'udan foydalanish mumkin, uning hujumining holatini o'rganilmagan. Boshqa bir esaga ko'ra, Eron shahi Cemshidin g'uya dunyodagi barcha narsa va hodisalari sodir bo'lgan g'uzg'u var imiş (16, 17). "Ayna" so'zining ildiz qismi "ayin" so'zidan olingan va farscada 3 menga bildirir: "1" rasm, adet, qonun, dab, usul, marosim; 2) aynanəb va din qonunlari; 3) bezak, zinat" (16, 17). Tamizlik ish yuyunandan keyin foydalaniladigan narsalar Ozarbayjon tilida "dasmal", o'zbaqchada "dasro'mol; sochiq" (8, 63) nomlanadi. O'zbekchadagi ikkinchi formada Ozarbayjondada "silgəc" tez ishlanmoqda. Fars tilida "dastmal" so'zi 2 ma'noda qardosh turkiy tillarda ishlanmoqda: 1) mahraba, dasmal; 2) yayliq" (16,

149).“Dəstmal”dagi “dast” fars tiliga, “əl” registri, “mal” so‘zi “mah” so‘zining tehrif rasmi bo‘lib, “əl-üzü Ozarbayjondada “daraq”, o‘zbekchada “taroq” (8, 59) so‘zdagi “dast” so‘zining ishlanmasi uchun dadilmoq” manasini bildirishidir (27, 508). “Tara” so‘zi Qoshg‘ariyda jumlası ham ishlagan va uning morfologiyası xodimlariga aniqlik kiritildi: “qiz sochin taradi = qiz sochin daradi; aniq süsin taradi = uning qo‘shilishi tog‘landi.”. Asli tardir, bir sheyi “ayirdi” manasındadır. Ikkisining da muzare shakl eynidir. “Ayırdı” manasida “tardı” deydisan, muzaresi yena “terar”olur (26, 242).

Bazak buyumlarining reklamalarini bildirgan so‘zlar Ozarbayjon va o‘zbek turkcelarida bir silsiledir va bunlara “bilerzik - bilagüzük” (8, 38), “qolbaq - bilaguzuk” (8, 153), “sırğa - zirak” (8, 210), “tana - sirg‘a” (8, 223), “üzük - quzuk” (8, 231) va s. so‘zlari yordam qilish mumkin. ham xuddi shu fonetik huquqdadir (27, 91). “Divan”da zamondosh “bilerzik” so‘zi “bilazuk” so‘zidir va uzoqdagi jumalarda da ishlangan: “bu biləzuk ol bilak kavurgun = bu baqaza bilayi qattiqan bilzikdir” (24, 491); “bilazuk kung əligin kavurdu = Wizik cariyaning qolunu, bilashi qattiqdi” (25, 112). Kashgaride “yüzük” tashqidir, “barmağa taxılan uzuk” ma‘noni bildiradi (27, 717). Sözüñ qadimgi kökü “uz” shaklidir. “Quloqdan asalan narxli ashya” tushunchasida “sırğa” so‘zining qadimgi surati “asirga” so‘zi olub, “as” fe‘lidan tuzib. "sifatida" fe‘li Qashqarida “asmoq” manasida ishlangandır: ol ət asdı = o, ət asdı. Chengələ asılan nesnellar uchun va aslan odam uchun shunday deyiladi (24, 224). Ozarbayjonchada va o‘zbekchada “sırğa” so‘ziga sinonim variant ulargaq “tana” so‘zidan istifoda qilinadi. “Tana” so‘zi Ozarbayjon dilining shivalarida ko‘pmanalidir: 1) tana =

“qoyun saqlash uchun ustu o‘rtulu sizning” (Qorakilsa); 2) tana = “burun deşiklarining sağ-sol atrofining yumshoq qismi” (Uchkilsa, Irevan, Vedi, Zangibasari); tana = qifil (Bakı), 4) tana = sirg‘a (Agdam, Bərdə, Goyg‘ol, Tartar, Tovuz); tana = sirga taxilan yer (Göychay, Mingəchevir) (9, 358; 4, 480). Har iki qardosh turkjaye “tana” so‘zi fars ichidan eskidir.

Yegulik va ichimlik vaqti foydalaniladigan maishat buyumlarining nomlarida ham parallellik, ham ham o‘ziga xosliklari har ikki qardosh turkiy tilda o‘zini namoyon qiladi. O‘zbek tilida bu tip maishat buyumlarining umumiy adi “qab-qacoq” qosha so‘zi shaklida ishlanadi. Ozarbayjonchada “qab” so‘zi O‘zbekchada “idish” tashqidir (16, 139). “Qab” so‘zi bir xil menshalidir va ikki ma’noda ishlanadi: 1) chegara; 2 qab-qacaq (8, 101). O‘zbekchadagi qadimgi forma “idish” so‘zida “qadah, piyalə, tas, bardaq, bardaq” kimning har qanday turini bildiradi (27, 211). “Idhiz” fonetik kafolatli so‘z ham Kashgari lug‘atida bor, zamondosh “qadah, qab, mal-mulk” ma’nolarini bildiradi (27, 211). “Idhiz” so‘zi Kashg‘arining yoqimli olgan bir she’rida ham ishlangandir:

Kögler kamuğ tüzüldi, İvrık idhiz tizildi, Mahny tamam tuzuldü,

Ibrik qadah uzuldü (26, 138).

Tarjimasi: Sharqiylar, qo‘shiqlar ard-arda tartiblangan, qaddahlar masala ustida to‘g‘rilardi (26, 138). Ozarbayjoncada “qadah”, o‘zbekchade “qadah” so‘ziga sinonim variantlari kimi "bade, piyale" so‘zlaridan har ikki dilda foydalaniladi. “Qadah” so‘zi olub, “cam, piyalə” degan ma’noda (8, 112). “Cam” farscadir, ma’nosida “süzə, qədəh, piyalə, kasa” degan ma’noda

(8, 243). Klassik adabiyotda “jami-jam” soʻzi ishlayotgan va afsonaga koʻra, Eron shoxi Jamshidning butun buyumlar va hodisalari narsaning nomi “qadah” qilindi (8, 143). Ozarbayjondagi “cam”, Oʻzbekchada “jom, qadah” rasmlarida ishlanmoqda (16, 43). “Cami-jam” ifodasidagi maʼno ochilishiga koʻra, sharabin ilk ixtirachisi Cümşüd (Cemşid) olub. “Cami-jam” Cümşüdün sharab qabi qilish (14, 58). “cam” soʻzi Gʻarbiy Oʻzbekistonda Chambarak, Dəräləyöz shivalarida “bosh qab, mis kasa” maʼnosida ishlanmoqda (9, 80). Ozarbayjon tilida “kasa”, oʻzbekchada “kosa” (16, 125), har ikki dilda “tas // tos, jom” terimlari fonetik qiymat farq qilmaydilar, maʼno oʻxshashlik qiladi (16, 224). “Tas” oʻzga soʻz boʻlib, kök dilda ikki maʼno ifodalaydi, Oʻzbek tilida ham ikki maʼno beradi: 1) “asasan hamamda ishlagan su qabi, tasht, kichik. vanna; 2) nerd; nerd oʻyinida udush davrasi, uch xal qozonilib udulan oʻyin” (8, 583). “kichik qozon” maʼnosida ishlayotgan “tava” soʻzi oʻxshash maʼnoda Beyləqan, Gʻadabəy, Goranboy, Mingəçevir, Shusha, Tartar shivalarida ham ishlanadi. (9, 361). Hamin soʻz *Shaki dialektida* “xörək” – *novu*, *Baki dialektida* esa “sal daş” maʼnosini bildiradi (4, 483). *Xörəyi* taom uchun ishlatilgan “qashiq” asbobi oʻzbek tilida “qoshhiq” shaklida fonetik jihatdan ishlatiladi (16, 145).

Har ikki turkiy tilning ədəbi darajasida ishlayotgan “qashiq” soʻzi “qashinmaq” feʼlidan hosil qilingan.

Bishirmoq vositasi boʻlgan “qazan” soʻzi ham har ikki turkiy tilning ədəbi soʻzi boʻlib, “qazmaq” feʼli natijasida hosil boʻlgan qurol nomi “çömçə”, oʻzbek tilida “choʻmich” shaklida ishlatiladi (16, 56).

Bu soʻz aslida *xalis turkiy til* boʻlib, “*chökek*” soʻzi bilan qardoshdir. Qashgʻari davrida “*çömçə*” soʻzi oʻgʻuz tilida ishlatilgan va hozirgi kunda “*kefkir*” maʼnosida keladi (27, 151).

Shuningdek, *Cigiljada* “*çöngək*” soʻzi ham uchragan boʻlib, u “*çöm*” va “*qutu*” maʼnolarini bildiradi (27, 151).

Qoshgʻariy “Devon”ining II jild sahifalarida “*chengək*” soʻzining “*çömçə*” va “*qutu*” maʼnolari bilan bogʻliq eslatma berilgan:

Besim Atalay: “*çömçə*” va “*qutu*” kimga berilgan, bir-biridan ancha uzoq boʻlgan; boshqa nashrlarga qarang. Solih Mutellibov: “ichiga sut sogʻilmoq uchun daraxtdan qayrilgan qab; yogʻoch chellek”.

Seçnin Ardi va Sarap Tugba Yurtsesar: “deridan tuzilgan sut qabi” Hüseyin Düzgün: “kasa, ichiga sut solingan daraxt qabi” (25, 286)

Chengel – canihi (16, 54). Turkiy til soʻz “*sancmaq*” feʼlidan hosil boʻlgan va oʻzbek tilida eski shakli saqlangan. “*Sanc*” feʼli Qashgʻarida zamonaviy maʼnoda ishlatilgan: “*sancmaq, dürtmoq, soxmaq*”.

Haqiqatdan ham, *chenkel* har qanday joyga joylashishga erishadi: *qabi, kuza* – daraxtdan oyilgan su qabi maʼnosida oʻgʻuz tilida ishlatilgan (27, 499).

Shu bilan birga, bu soʻz oʻzbek tilidagi faoliyatini davom ettirgan. “*Kuza*” soʻzi oʻzbekchada “*koʻza*” fonetik tarkibidadir (16, 137). “*Kuzə*” fars tiliga xos söz olub, “*bardaқ*” degan maʼnoda (8, 292). Har iki turkjaye farscadan eskidir. “*Parch*” soʻzini oʻzbek tilida yoʻq, lekin Gʻarbiy Ozarbayjonin Agbaba,

Chambarak, Dərələyöz, Iravan, Qarakilsa, Ağbaba, Vedi, Zangibasara shivalarida “su qabi, dolça, qulplu su qabi” ma’nosida va ushbu ma’noda Zangilan va janub Mingning Zancan shivalarida ishlanadi (16, 68). Har ikki dil farscadan kiritilgan “dolça” so’zi “vedrə” qurish. “Dolça” so’zning qiyofasi - 2013-yil 20-avgust kuni “Garbiy Barana, Hamamli, Kalinino shivalarida “ağac va ya misdan tayyorlangan bir qulplu su qabi” ma’nosini bildiradi (9, 133). Rus tilida Ozarbayjon diliga eski “vedrə” so’zi özbəkçədə “chelak” kimidir, ya’ni Ozarbayjoncada “chellek” usuli (16, 242). “Çallak” xalis turkiy so’zdir, o’zbek çağatay tilida “çəllək” kimi ishlatilib va “vedrə” ma’nosini aks ettirib. So’zning asli “su” ma’nosi (chilmakle) e’tirdir (16, 67).

Yegulikda foydalaniladigan Maishiy buyumlaridan birining nomi “chini” dir. Qashg’ariyda o’sha so’z “çeling”shaklida va “Chin kasasi” ma’nosidadir (26, 321). Bu maishat buyumlarining nomi Xitoy mamlakati nomi bilan paydo bo’ldi, qanday qilib o’zining qabrlari tarixi vatani bu mamlakat bo’ldi. “Chini” so’ziga sinonim sifatida ingliz tilida “boshqab”, o’zbekchada “tarelka” (16, 40) so’zidan foydalaniladi. “Tarelka” varianti rus tilida olib borilmayapti. Kesici vositalar hisoblangan “bychaq” so’zi özbəkçədə “pichoq” ishlanmoqda (16, 38). Qashqarida “bichak” to’g’risidagi so’z jumlarida ham ishlangandir: “neçə qitik bichak ərse, o’z sapini yonmaz = kiyim na qadar iti olsa da, o’z sapini yonmaz”. Bu so’z o’z ishini ko’ra bilmagan, endi boshqasining ishini ko’rmoqchi bo’lgan odamlar haqida aytiladi (25, 386). “Tokim yuzip qudrukta bichak sima = terisi uzib bychagi quyruqda qirma” (25, 459) va s.

Kundalik hayotimizda foydalanishimiz uchun mo'ljallangan kiyim-kechak kiyimlariga e'lon qilingan so'zlar kiradi. Bu sistema (tizim)ga oid atamalarning ijtimoiy va lingvistik tabiati ham har ikki qardosh turk tilida ishlash tahlillari uchun boy material beradi. Masalan, "paltar" so'zi o'zbek tilida ikki ma'noda ishlatiladi: Kiyim. "Paltar" so'zi fransuz tilidan olingan. "Paltar" so'zini yaratishda "palto" so'zi ham fransuzcha bo'lib, ma'nosi "qishki kiyim"dir. Ozarbayjon tilida esa bu so'z "geyim", o'zbek tilida "kiyim" tarzida ishlanadi. Bu so'z "geymoq" fe'li asosida hosil bo'lib, ma'nosi "tananing foydalanish uchun saqlanishi" yo'nalishida. Bizda "koynək" (o'zbek tilida "ko'yuk") so'zi "kürk (teri)dan tayyorlangan kiyim" ma'nosida etimologik jihatdan aniqroq, chunki eng qadimgi davrlarda köynək kürk va teridan tayyorlangan. "Ko'ynek" so'zi bilan bog'liq B. Ahmedovning farazlari ham ko'pincha shunday bo'lib, u "geymoq" fe'li asosida yaratilgan deb hisoblaydi. Aslida esa "geynek" shakli bo'lgan. Kechmishda kiyim teridan olinib, tana ustiga kiyilgan. "Kürk" ham teri, ham ustki paltar ma'nosini bildiradi. Shu ma'noda "koynek" ham "teri" (kürk so'zi bilan bog'liq) bo'lishi mumkin. Ko'ynek tanani isitadi, sovuqdan himoya qiladi. Shu jihatdan u "ad, yonmoq" ma'nosi bilan ham bog'lanishi mumkin, "göy" so'zi bu ma'noni ifodalashga yordam beradi (14, 144-145). Har ikki turk tilida ushbu so'z "paltar, kiyim" ma'nosini bildiradi (16, 319). Har ikki tilda sinonimlik rivojlanishi bilan bog'liq ma'lumotlar ushbu kriteriyalarga ko'ra so'z boyligi oshirilgan va yanada boyitilgan.

Shuningdek, kiyilgan buyumlarning nomini bildiruvchi so'z Ozarbayjon tilida "papaq". "Papaq" so'zining "pa" elementi turk tilida eski ma'noga ega. Qashqari davrida bu eski "pa" so'zining

elementlari ko'paytirilib, "partu" shakliga tushib qolgan (27, 421). "Tel" so'zi har ikki qardosh tilida "soch" ma'nosida ishlatiladi, masalan: "telpaq", "saça".

Oyoqqa kiyiladigan vosita bo'lgan "sendal" so'zini o'zbekcha "shippak, sandal" rasmlaridadir (8, 707). "Sendal" oyoq turidir va Ozarbayjon tilining shevalarida "sandali" harakatlanmoqda (4, 401). "Sendal" hind tiliga ko'ra, o'sha yerda Ozarbayjon va o'zbek tiliga eskidir. "Sendal" Hindistonda bitan go'zal iyli va juda qattiq daraxt bo'ldi. Arab tilida "sendali" so'zi ikki ma'noda ishlanmoqda: 1) sendal daraxtidan qayrilgan; 2) stol, kürsü (16, 550). Maishaiy buyumlarining nomini bildiruvchi "senduk" (sandi) so'zi ham "sendal" daraxtidan tayyorlanganiga ko'ra shunday nomlanadi.

Odamlar uchun kiyim-kechak so'zi bo'lgan "shalvar" o'zbekjada "shim" tashqi qiladi (8, 216). Menshaja chal // şal so'zi qadim turkiy tilda kiyim ma'nosini bildiradi. Hozirda tatar tilida "shalvar" so'zi "chalbar" orqali ishlanmoqda, "geyinib chiqib ketish" bilan bog'liq (14, 237).

Geyim xodimlarida "don" so'zi Ozarbayjonchda omonim so'zdir, ya'ni "don" fe'li bilan xuddi shunday ovoz chiqarib, turli xil ma'nolar bildirish xususiyatiga ega. O'zbekchada "don" so'zi "ko'ylak" deganda, ya'ni bizdagi "ko'ynak" ma'nosida ishlanadi (8, 68). "Don" fe'li "muz" deb, ya'ni bizdagi "buz" ma'nosini bildiradi (8, 68). Qadimda "don" so'zi umumiy kiyimlarning barchasining nomi bildirildi. Bir qadimiy atalar so'zida "don" so'zi ushbu ma'nodadir: "Gözəllik ondur, doqquzu dondur" - "Go'zallikning 10 qismi bor, lekin uning 9 qismi sovuq yoki sust, ya'ni ko'pincha qadrlanmaydi".

Murakkab struktura malik “ayaqqab” soʻzi “oyoq kiyim, tufli” maʼnosida ishlanmoqda (8, 30). Qashgʻariyda “adhak” soʻzi paydo boʻlgan (27, 18) boʻlib, Ozarbayjon tilida “ayaq”, oʻzbek tilida “oyoq” shaklida belgilangan.

“Qab” soʻzi Kashgʻarda “ka” shaklida yuzaki ishlatilgan boʻlib, “qaba” maʼnosini bildiradi (27, 227). Har ikki tilga koʻra, bu “ayaqqa qoʻyilgan qab”ni anglatadi.

Qashqariy yozuvlariga koʻra, qardosh-qarindoshlar “kadaş” deb ataladi, aslida esa “ka” boʻlib, zarf va qabariq maʼnosiga ega. “Dash” qoʻshilishi orqali “kadaş” soʻzi hosil boʻladi; bu “ana batni”ni bildiradi. Shu tarzda “könqüldaş” soʻzi ham hosil boʻlgan, yaʼni “konul doʻsti” shaklida qurilgan (24, 405). Demak, “ayaqqob” soʻzi kiyimni bildiradi va “oʻzgartirilgan qab” maʼnosiga ega.

Tarixda foydalaniladigan mablagʻlar nomi oʻzbek tilida “yoʻgʻrak”, Ozarbayjon tilida esa “bələk” deb ataladi (8, 36). “Bələk” soʻzi “bələmək” feʼli asosida hosil boʻlgan, ammo feʼl oxiri uzilib qolgan.

Oʻzbek tilida “yoʻgʻrak” soʻzi “yorgan” soʻzining qardosh tilidagi transkripsiya shakli boʻlib, “koʻrpa” maʼnosida ishlatiladi (8, 253). “Yorgan” soʻzi turk tillarida qadimgi “yörgə” feʼlidan kelib chiqqan (14, 279). Bu feʼl maʼnosi bilan bogʻliq boʻlgan boshqa feʼllar: “bürümek” (burmoq, oʻrash) va “bogʻlab olish” (oʻrab olish) kabi tushunchalarni bildiradi.

Qashgʻarda bu feʼl “sarmaq” maʼnosida ishlatilgan (27, 697). “Devon” asarida “yorgʻan” soʻzi ham uchrab, zamondosh maʼnoda “oʻrtilish, sarilmoq” tarzida ishlatiladi (27, 698).

Shuningdek, “*yorkendi*” fe’li lug’atda jumlada berilgan: “ar yogurkanku yörkendi = adam yorgana burundu” (26, 119). Bu jumla odamning yorganga burunib o’rashini ifodalaydi.

Yotoq destining ya’ni yostiq nomlarini bildiruvchi so’z Ozarbayjon tilida “*balış / balınc*”, o’zbek tilida esa “*bolish, yostiq*” shaklida ishlatiladi (8, 33). Bu so’zning asosiy ma’nosi “quloqosti”dir. Quloqqa yaqin qo’yilgan yotoq dasti ham yotoq deb ataladi. “*Yastiq / yostiq*” yotoq dastining nomi “*yasti*” so’zidan kelib chiqqan. Yotoq dastining boshqa nomi “*döshak*” ham o’zbek tiliga tegishli bo’lib, Ozarbayjon tilida bu so’z o’zbek tilidagi “*to’s-huk*” kabi tovushlarda uchraydi (8, 68). “*Döshak*” so’zi Qashqarda “*tözək*” shaklida mavjud bo’lib, jumla strukturalarida ishlatilgan: “yadhıǵlıǵ töshak” = “sarilangan döshak” (26, 50) “ol anqar tözek yadhishti” = “ona döshakni sarmoqda, yaymoqda, zamin bo’ylab yordam berdi” (26, 67)

Har ikki qardosh xalqning til tizimidagi jihat jismoniy shaxslarning reklama aktsiyalari bo’lgan leksik vahidlar olinadigan xalis bo’lishidan yuqori darajadagi universallik tashkil qiladi, qarshi olinadigan dil faktlari ko’rsatadi, bu so’zlar Ozarbayjon va o’zbaxsh muhim va harakatlarini oshiradi.

II BO'LIM

ZOONOMYA LEKSIKA PARALLELIK

Tarix davomida ozarbayjon va o'zbek kabi turkiy xalqlar o'zlariga va boshqa tillarga xos bo'lgan chorvachilik amaliyotiga ega bo'lganlar. - yovvoyi, uy, suv va quruqlikdagi hayvonlarning nomlari bilan qarindosh so'zlar edi. Bu leksik birliklar tarixan ikkala qarindosh tilni ham boyitishga xizmat qilgan. Tillarda zoonimik leksik birliklarning shakllanishi jamiyat shakllanish tarixi kabi qadimgi bo'lib, ular inson faoliyatining asosiy jarayonlari bilan bog'liq holda turli davrlarda yaratilgan va nomlangan. Tadqiqotda biz ushbu guruhdagi leksik birliklarni tarixiy-qiyosiy darajada tahlil qilish uchun joy ajratishni o'rinli deb hisobladik.

2.1. Chorvachilik Ferma Bilan Yopiq Muddat O'zbek Tiliga Xos So'zlar va Ozarbayjon Tillarida Tarixiy-Lingvistik Tahlil

Ozarbayjon va o'zbek tillarida qarindoshlik munosabatini bildiruvchi so'zlarning deyarli barchasi o'zining leksik-semantik xususiyatlari bilan e'tiborni tortadi. Har ikki qarindosh tilning leksik tarkibida hech qanday qo'shimcha qabul qilmasdan shakllangan, ya'ni tillarning o'z ichki imkoniyatlari asosida tarixan yuzaga kelgan qarindoshlik munosabatini bildiruvchi so'zlar mavjud: kişi, arvad, ata, ana, xala, dayı, bibi, baldız, qardaş (ozarbayjon tilida); ana, xotin, oila, xola, o'g'il, aka, er (o'zbek tilida) va boshqalar. Ozarbayjon va o'zbek tillarida

qarindoshlikni bildiruvchi soʻzlar aniq shaklda juda keng semantik xususiyatlarga va boy tarixga ega. Tillarning va xalqlarning qarindoshlik tarixiy aloqalari yaxlit holda koʻrib chiqilganda, mazkur leksik birliklarda fonetik farqlarni hisobga olmaganida, maʼno va mazmunda hech qanday tafovut yoʻqligiga guvoh boʻlamiz.

Ozarbayjon va oʻzbek xalqlari juda qadimiy tarixga ega boʻlib, murakkab rivojlanish yoʻlini bosib oʻtganlar va bu rivojlanish jarayonida har ikki tilda bir xil leksik-semantik darajada qarindoshlik munosabatini bildiruvchi soʻzlar shakllangan. Tarixan yuz bergan geografik ajralishlar, migratsiyalar, urushlar va boshqa omillar natijasida har ikki qarindosh tilning fonetik-grammatik tuzilishida ayrim kichik oʻzgarishlar sodir boʻlgan va natijada qiziqarli lingvistik faktlar yuzaga kelgan. Masalan, ozarbayjon tilidagi “ana” soʻzi oʻzbek tilida “ona”, “valida” shakllarida qoʻllanilib, “ota-ona” maʼnosini anglatadi. Mahmud Qoshgʻariy lugʻatida “ana” soʻzining “aba” (oʻgʻuzcha), “apa” (qarluq turkmanlari tilida) shakllari keltirilgan hamda ularning qaysi tillarda ishlatilishi koʻrsatilgan.

Ozarbayjon tilidagi “ata” soʻziga oʻzbek tilida “ota”, “padar” soʻzlari mos keladi. Bu shakllar ham Qoshgʻariyning “Devon” asarida “aba” (tibet tilida) koʻrinishida qayd etilgan. “Ana” soʻzi tuva tilida “iye” shaklida “boquvchi, oziqlantiruvchi” maʼnosida ishlatiladi. Koʻrinadiki, “ana” soʻzi “iye” soʻzining oʻzgargan shakli boʻlib, “iye” esa oʻz navbatida “yemoq” feʼli bilan bogʻliqdir. Oʻzbek tilida “ana” soʻziga sinonim sifatida ishlatiladigan “valida” soʻzi ozarbayjon tilida “valideyn”, “validə” shakllarida qoʻllanadi. “Validə” ayollarga beriladigan antroponim hisoblanadi. “Valid”, “valid”, “validə” soʻzlari har

ikkala qarindosh tilga arab tilidan o‘zlashgan. “Ata” so‘zining “padar” ma’nosi ham arab tiliga mansub bo‘lib, Ozarbayjonda “Padar” nomli bir nechta toponimlar mavjud.

Lotin, xett va elam tillarida uchraydigan “ata” so‘zi hozirgi kunda ham noqay, tatar va boshqird tillarida ishlatiladi hamda “erkak kishi” ma’nosini bildiradi. VII asrda arab istilolari bilan bog‘liq holda, ko‘rinib turibdiki, har ikki tilga “ana” va “ata” so‘zlari bilan bog‘liq o‘zlashma leksik birliklar kirib kelgan va bu holat tillarning lug‘at tarkibini yanada boyitgan.

Ozarbayjon va o‘zbek turk tillarida qarindoshlikni bildiruvchi asosiy so‘zlarning leksik tarkibi asosan o‘xshash bo‘lib, bu jihatdan “baba” so‘zi ham umumiy va turkiy kelib chiqishga ega, ya’ni universal hisoblanadi. Ozarbayjon tilida “baba” shaklida ishlatiladigan ushbu so‘z o‘zbek tilida “bobo”, “buva” fonetik variantlarida uchraydi. Bizning fikrimizcha, bu so‘z ikki martalik takrorlash usuli asosida hosil bo‘lgan “ba+ba” qadimgi unsurlardan tashkil topgan. Qoshg‘ariyning “Devon”idan ma’lum bo‘lishicha, tibet tilida “aba” so‘zi mavjud bo‘lib, u “ota” ma’nosida ishlatilgan. “Baba” so‘zi Turkiya turk tilida hamda ozarbayjon tilining ayrim sheva va lahjalarida “ota” ma’nosini bildiradi. “Baba” so‘zini tashkil etuvchi “ba” unsuri qadimgi turk tilida mustaqil holda qo‘llanilib, “bog‘lamoq” ma’nosini ifodalagan. (27-63)

Hozirgi ozarbayjon tilida qo‘llaniladigan “baci” so‘zi o‘zbek tilida “opa”, “singil” variantlarida ishlatiladi (8, 31). Turkiya turk tilida “baci” so‘zi “qiz birodar” ma’nosini anglatadi. Ozarbayjon adabiy tiliga mansub “baci” so‘zi tilning dialekt va shevalarida “cici” ma’nosida ham uchraydi. Og‘zaki nutqda “cici–baci” juft

soʻzi sinonim dubletlar sifatida qoʻllanadi va bundan “baci” soʻzi “cici” soʻzidan kelib chiqqan boʻlishi mumkin, degan xulosa chiqarish mumkin. Asosi “baci” soʻzidan tashkil topgan “bacanaq” leksik birligi ozarbayjon tilining dialekt va shevalarida “opa-singillarning erlari” maʼnosini bildiradi. Oʻzbek tilida “bacanaq” soʻzi “boja” shaklida ishlatiladi (8, 31). Biroq “bacanaq” soʻzi barcha turkiy tillarda ham “opa-singilning eri” maʼnosida qoʻllanilavermaydi. Masalan, uygʻur tilida ayol oʻz erining, erkak esa oʻz xotining akasi yoki ukasini “bacanaq” deb ataydi. Baʼzi hollarda opaning eri, nikoh orqali qarindosh boʻlgan shaxslar, ota tomondan buvi va boshqa qarindoshlarga nisbatan ham “bacanaq” atamasi ishlatiladi (14, 33).

Ozarbayjon adabiy tilidagi “bibi” soʻziga sinonim variant sifatida dialekt va shevalarda “mama” soʻzi ishlatiladi. “Mama” soʻzi oʻzbek tilida fonetik oʻzgarish bilan “amma” shaklida qoʻllanadi (8, 38). “Mama–amma” soʻzlari takrorlash usuli orqali hosil boʻlgan: *ma+ma*, *am+am*. Har ikki shakl ham ozarbayjon va oʻzbek adabiy tillariga xos boʻlib, “bibi” maʼnosini bildiradi. “Bibi” va “mama” soʻzlari ozarbayjon tilida *bi* va *ma* boʻgʻinlarining takrori asosida yuzaga kelgan. “Bibi” soʻzi arabcha boʻlsa-da, “mama” mahalliy soʻz boʻlib, “ami” soʻzi va “emmoq” feʼliga yaqin turadi hamda “bir koʻkrakdan sut emgan” maʼnosini anglatadi. Qoshgʻariyda “em” feʼli hozirgi turkiy tillarda “emmoq” shaklida uchraydi (27, 174).

Ozarbayjon tilining Boku dialektida qarindoshlikni bildiruvchi “bəbə” soʻzi “chaqaloq, goʻdak” maʼnolarida ishlatiladi (3, 39). Oʻzbek tilida esa u “chaqaloq, goʻdak, bola” maʼnolarini anglatadi (8, 35). Ə–e unlilari almashinuvi bilan ozarbayjon

tilining Ganja, Fuzuliy, Kurdəmir, Masalli, Naxchivan, O‘g‘uz va Sheki dialektlarida ham ushbu so‘z Boku dialektidagi ma’noda qo‘llanadi (3, 41). “Bəbə” so‘zining sof turkiy kelib chiqishga ega ekanligi haqidagi B. Ahmadov fikrlari e‘tiborga loyiqdir. Uning ta’kidlashicha, rus tilida bu so‘z kichik fonetik o‘zgarish bilan “bebu”, ingliz tilida “baby” shaklida ishlatiladi. Anadolu turklarida esa “bebek” ko‘rinishida uchraydi. Muallifga ko‘ra, bu so‘z turkiy kelib chiqishga ega bo‘lib, “bala” yoki “bebek” so‘zining o‘zgargan shaklidir (14, 43). G‘arbiy Ozarbayjonning Chambarak, Daralayoz, Iravan, Kalinino shevalarida “bəbə” so‘zi “yangi tug‘ilgan bola, beshikdagi chaqaloq” ma’nolarini bildiradi (9, 63).

Onaning farzandlari uning akasi yoki ukasini ozarbayjon tilida “dayı”, o‘zbeklar esa “to‘ga” deb ataydilar. Ya’ni “dayı” va “to‘ga” so‘zlari ona tomondan qarindoshlikni bildiradi. Bizningcha, “day” va “to‘g” so‘zlari bir ildizdan kelib chiqqan bo‘lib, qadimgi “to‘g‘moq” (tug‘moq) fe‘lidan hosil bo‘lgan, ya’ni fe‘l otlashib qarindoshlik bildiruvchi so‘zga aylangan. Qoshg‘ariyda “to‘g” so‘zi “tug‘moq, paydo bo‘lmoq, ko‘rinmoq, yuksalmoq” ma’nolarida ishlatilgan (27, 553) va o‘zbek tili ushbu qadimgi fonetik shaklni saqlab qolgan. Ozarbayjon tilida “dayı arvadı”, o‘zbek tilida “to‘ganing xotini”; bizda “dayı qızı”, o‘zbeklarda “to‘ganing qizi”; bizda “dayı o‘g‘li”, o‘zbeklarda “to‘ganing o‘g‘li” shakllari qo‘llanadi va bular har ikki qarindosh til uchun umumiy ma’noga ega.

Ozarbayjon adabiy tilida qarindoshlik bildiruvchi “əmi” so‘zi o‘zbek adabiy tilida “amaki” shaklida ishlatiladi va “otaning akasi yoki ukasi” ma’nosini anglatadi (8, 78). Ozarbayjon tilidagi “əmi arvadı” o‘zbek tilida “yanga (amaking xotini)”, “əmi

qızı” esa “amaking qizi” shaklida ifodalanadi. O'zbek tilidagi “yanga” so'zi ozarbayjon dialekt va shevalarida “yengə” ko'rinishida uchraydi va turli hududlarda “kelinning yonida yuradigan ayol”, “qaynisinglisi”, “akamning xotini” kabi ma'nolarni bildiradi. “Yengə” so'zi “yer+gə” modelida hosil bo'lib, “yangi, yangi qarindosh” ma'nosini anglatadi.

Dunyodagi ko'plab xalqlarda bo'lgani kabi, ozarbayjon va o'zbek xalqlarida ham “kelin” yangi qarindosh hisoblanadi. Bu so'z ozarbayjon tilida “gəlin”, o'zbek tilida esa “kelin” shaklida ishlatiladi (8, 88). Har ikkala tilda ham bu so'z “kelmoq” fe'li asosida otlashib, qarindoshlik bildiruvchi leksik birlikka aylangan.

Ozarbayjon adabiy tiliga xos bo'lgan “xala” so'zi o'zbek tilida “xola” shaklida qo'llanadi va har ikkala tilda ham “onaning singlisi” ma'nosini bildiradi (8, 102). Arab tilidan kirib kelgan bu so'z zamonaviy turk tilida “teyze” shaklida ishlatiladi.

Ozarbayjon tilidagi “kirvə” so'zi “tutilgan qarindosh” ma'nosini anglatadi va o'g'il bolani sunnat qilish marosimi bilan bog'liq. O'zbek tilida bu so'z “tutingan ota” sifatida izohlanadi (8, 132).

Tarixan o'zbek va ozarbayjon tillarida nikoh bilan bog'liq “qayin”, “qaynona”, “qayinota”, “quda” kabi leksik birliklar shakllangan. “Quda” so'zi hozirgi kunda barcha turkiy tillarda, jumladan o'zbek va ozarbayjon tillarida ham parallel tarzda ishlatiladi. Qadimgi turkiy tillarda “nevara” so'zi o'rnida “urug'” so'zi ishlatilgan. Bu so'z ayrim ozarbayjon shevalarida hozirgacha “nasl” ma'nosini saqlab qolgan.

Ozarbayjon xalqida oilaning eng kichik farzandi “sonbeşik”, o‘zbeklarda esa “nejin farzand” deb ataladi (8, 211).

Bugungi kunda turkiy xalqlar uchun umumiy muloqot tilini shakllantirishga intilish jarayonida ozarbayjon va o‘zbek tillaridagi qarindoshlik munosabatini bildiruvchi so‘zlarning tarixiy-qiyosiy lingvistik tahliliga alohida e‘tibor qaratish nihoyatda muhimdir. Chunki bu leksik birliklar nafaqat o‘g‘uz va qipchoq tillarida, balki boshqa tizimli tillarda ham uchraydi va umumturkiy muloqot tilida qo‘llanishi jihatidan hech qanday qiyinchilik tug‘dirmaydi, chunki ularning barchasi tushunarli va ravshandir.

“Aqil” so‘zi Qoshg‘ariy “Devon”ida qayd etilgan va uning zamonaviy ma‘nosi “qo‘yning to‘shagi, qo‘yning juni, qo‘yning tezagi” degan ma‘noni anglatadi. tushuntirish bajarildi (27, 21). “Aql” so‘z Qoshg‘ariyning ta’kidlashicha, “ *O‘g‘uzlarda qo‘y go‘ngi "aqil" deb ham ataladi. Bu shunday ataladi, chunki "kuz" va "qiq" so‘zlarining ma‘nosi bir-biriga yaqin. Arab tilida bo‘lgani kabi, yomg‘ir ham, bulutlar ham "semayi" deb ataladi* (24, 141).

O‘zbek va ozarbayjon turkiy tillari va chorvachilik o‘rtasidagi munosabatlar Bog‘langan tilning leksik tizimi ham o‘zining ichki til imkoniyatlari, ham lahja va shevalardan kelgan so‘zlar tufayli boyigan. Masalan, o‘zbek va ozarbayjon turk tillarida “homila” so‘zi omonimlar sifatida funksionallashgan bo‘lib, odamlarga ham, hayvonlarga ham tegishli: “ 1) *homila – homilador/homilador*; 2) *jins, nasl-nasab, tug‘ilgan, tug‘ilgan, tug‘ilgan, topilgan*” (8, 68).

Zamonaviy "ahmoq" soʻzi Qashgʻariy davrida t/d undosh oʻrni bosish bilan ishlatilgan, oʻgʻuz tilida esa "ahmoq" fasl, "bola" degan maʼnoni anglatgan (26, 139).

Hozirgi vaqtda "xalq" soʻzi ozərbayjon tilining lahjalari va lahjalarida ikki maʼnoda qoʻllaniladi. Shunday qilib, Ganja, Goychay va Sheki lahjalari va lahjalarida "urugʻ, avlod" degan maʼnoni anglatuvchi bu soʻz Ordubad lahjasida "don quyiladigan tegirmonning novchasi" degan maʼnoni anglatadi (4, 152).

Ozərbayjon tilining Agjabedi, Sharur, Garakilseh, Imishli va Agdam lahjalarida yangi maʼnolarni ifodalovchi soʻzlarni hosil qilish uchun "homila" soʻziga turli morfologik koʻrsatkichlar qoʻshilgan: dolburnu, dolêk, dolêk, doluk va boshqalar (8, 152). Hozirgi vaqtda ozərbayjon tilining lahja va lahjalarida "homilani ushlab turish" iborasi ... maʼno shuningdek "homilador" degani va bu Koʻproq juda hayvonlarga Shomil bajarildi. "Bepusht" soʻz bizning tilimizda "bepusht" Bu soʻzning sinonimi boʻlib xizmat qiladi.

Ozərbayjon tilining ayrim lahjalari va shevalariga xos boʻlgan "xötək" soʻzi oʻzbek turk tilida "buzoq" maʼnosida ishlatiladi (8, 108). Ozərbayjon tilining Sheki lahjasida "xötək" soʻzi "2 yoshgacha boʻlgan buzoq" va Agdam va Zardob lahjalarida "eshak bolasi" maʼnolarini anglatadi (4, 252). Ozərbayjon tilining lahjalari va shevalarida u "godux, xotux" fonetik variantida qoʻllaniladi.

Ozərbayjon va oʻzbek tillarining chorvachilik bilan bogʻliq leksema tizimida parallel ravishda ishlatiladigan leksemalardan biri "sigir" soʻzi boʻlib, bu soʻz barcha turkiy tillar uchun odatiy hisoblanadi. "Sigir" Soʻzning kelib chiqishi juda qadimiy boʻlib,

ozarbayjon tilining Agdam, Jabrayil, Go‘ychay, Ismoil, Gafan, Gax, Shusha Qorakilse lahjalarida “sigir”, Sheki lahjasida va Gax, Qorakilse lahjalarida “poda” sifatida ishlatiladi. Gafan lahjasida bu so‘z “o‘rmonda yashovchi yovvoyi hayvon” degan ma‘noni anglatadi (9, 326). Iroq turkman lahjasida “sigir” so‘zi “qoramol” degan ma‘noni anglatadi. U “buqa, buqa, kal, ho‘kiz” ma‘nolarida ishlatiladi (21, 393). “Sigir” so‘zining kelib chiqishini o‘rganib, I. Kazimov *“bu so‘z turkiy tillarda “sigir”, qozoq, qumuq, no‘g‘ay, tatar, qoraqalpoq, qoraim tillarida “sijen”, gagauz tilida “sir”, boshqird tilida “hijin” kabi “sigir” ma‘nolarida ishlatilgan va hozirda ham qo‘llanilmoqda”, deb yozadi. Ko‘rinib turibdiki, turkiy tillarda “sigir” “Inak” so‘zida “ğ” undoshi yumshab, “g” undoshiga aylanadi (siğır, sıyır), “y” undoshi tushib qoladi (sıyır-sır) va “s” undoshi “h” undoshi bilan almashtiriladi. Terminning semantik rivojlanishi uni xuddi shu ma‘noga ega bo‘lgan boshqa “inak” so‘zidan ham ajratib turadi. A.N. Sherbak ko‘rsatganidek, aksariyat turkiy tillarda hayvon ularning ismlari semantik rivojlanish juda ko‘proq Umumiydan xususiyga o‘tgan bo‘lsa-da, “sigir” so‘zining semantik rivojlanishi xususiydan umumiyga o‘tdi. A. Sherbak, A. Winbry fikrini himoya qilib, “sighir” so‘zi “sagh” (“sog‘ish” degan ma‘noni anglatadi) ekanligini ko‘rsatadi. Turkman tilshunosi A. Ashurovning so‘zlariga ko‘ra, “sighir” so‘zi o‘ziga xos ma‘noda “ikki yoshdan oshgan sigir” va umuman olganda “qoramol” ma‘nosida ishlatiladi (25, 211).*

Chorvachilik bilan bog‘liq ikkala qarindosh tilning leksik birliklarida ma‘lum farqlar mavjud bo‘lsa-da, bu fikrni so‘zlarning semantikasiga bog‘lashning iloji yo‘q, chunki qadimgi ozarbayjon va o‘zbek tillari qadimgi turkiy tilning

bevosita vorislari hisoblanadi. Masalan, "yagır" soʻzi ozarbayjon tilining fonetik muntazamligiga asoslanib shu tarzda ishlatiladi. Oʻzbek tilida bir xil soʻz "yagır" shaklida uchraydi va ikkala tilda ham "yara" degan maʼnoni anglatadi. M. Qoshgʻariy "chijdi" soʻzini tushuntirar ekan, "yagır" soʻzi ishlatilgan jummalarni ham keltirgan: "Yagırık at chijdi = yagırılı ot minishni xohladi, u egilib, tanasini qimirlatdi", "Yagırılı orqasida boʻlgan har bir hayvon yuk koʻtarishni soʻrashganda shunday qiladi".

Qashgʻariy tilidagi "yağır" soʻzi "yağır" soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, "ot, xachir yoki eshak kabi hayvonning orqasidagi egar yoki jabduq" degan maʼnoni anglatadi. Olingan yaraning maʼnosi koʻrsatilgan; yogʻir, yogʻirlik ot = yagʻir (26, 17). I. Bayramov ozarbayjon tili sheva va shevalarida yogʻir soʻzining qoʻllanilishiga oid quyidagi rasmni bergan: *"Yagʻir (Buyuk Garakilsa, Jalalogʻlu, Chambarek, Deralayaz, Iravan, Gugark, Üçkilse, Vedi, Zangibasara) ishqalanish natijasida hosil boʻlgan yara; (Deralayoz, Iravon, Vedi, Zangibosar) charchamoq, tinimsiz mehnat qilmoq; "yomgʻir" Jabroil, Tovuz ularning lahzalarida; "moy" shaklida Shamkir uning aksentida "yara" maʼnosida "qayta ishlanmoqda" (9, 404).*

Bizning tadqiqotimiz shuni koʻrsatadiki, B. Ahmadov "yomgʻir" soʻzining etimologik ildizini va uning oʻzbek tilida qoʻllaniladigan sinonim variantini aniqlagan. toʻgʻri aniqladi:

"hayvon" belga Ular "yağır" deyishgan. Keyin egarning orqa tomonidagi yara ham "yağır" deb atalgan. Yağır va "sağrı" soʻzlari tarixan bir xil soʻz boʻlgan boʻlishi mumkin. Yağır terini ishqalash natijasida yuzaga keladigan yarani anglatadi.

Ikkinchi talqin ham mumkin: bir qator turkiy tillarda "yağır" soʻzi "caur" sifatida ishlatiladi. "Caur" "suv" maʼnosi bilan bogʻliq. Agar shunday boʻlsa, "caur"ni yaradan oqib chiqadigan suyuqlik sifatida ham tushunish mumkin: 1) bu soʻz "yarag" (otning belidagi yara) sifatida paydo boʻlgan, keyin tovushlarning oʻzgarishi natijasida "yağır" shakliga kelgan; 2) bu soʻz "yariq" (yarilish feʼliga bogʻliq) sifatida paydo boʻlgan va shaklda oʻzgarishlarga uchragan. Bu bahsli masala.

Manbalarda gerish (xolka) soʻzi ham uchraydi: u hayvonning boʻyni va orqasining old qismi birlashadigan joyni anglatadi. "Gerish yogir oʻgʻilga qoladi" degan maqol ham bor edi. Yagirga aylangan ota "gerishagu ot" deb atalgan. Yagri soʻzi dumba maʼnosida ham qayd etilgan. Oʻzbek tilida yagri va bel soʻzlari sinonim sifatida ishlatiladi" (14, 267).

Oʻzbek va ozarbayjon turk tillarida biz chorvachilikka xos boʻlgan, fonetik tarkibi yoki semantikasida hech qanday oʻzgarishga uchramagan soʻzlarni uchramiz. Masalan, ozarbayjon tilining lahjalari va shevalarida ishlatiladigan "yelin" soʻzi oʻzbek tilida ham hech qanday fonetik oʻzgarishga uchramasdan uchraydi (8, 250). Mahmud Qoshgʻariy "yelin" soʻzini yozib olgan va zamonaviy tarjimonlar (oʻzbek va ozarbayjon) uni "yelin, biyaning yelini, barcha tuyoqlilarning yelini" deb tarjima qilishgan (26, 28).

Ozarbayjon tilining Chambarek, Iravan Gamarli, Uchkilse, Vedi, Zangibasari lahjalarida "yelin" so'zi "hayvonning yelini" degan ma'noni anglatadi. Lahja va lahjalarda "yelin" so'ziga turli leksik birliklar va qo'shimchalar qo'shish orqali tilning lug'ati yanada boyitilgan: "Yelinleğim" - Chambarek va Iravan lahjalarida "tug'ilish vaqtiga yaqinlashish", "tug'ilish arafasida yelinni o'stirish, sog'ish" ma'nolarida va Ganja, Julfa, Goygol, Imishli lahjalarida xuddi shu ma'noda ishlatiladi. Chambarek lahjasida "hayvonning yelinida uchraydigan kasallik" degan ma'noni anglatadi va yana shu lahjada "yelinsay" so'zi "elin kasalligi" degan ma'noni anglatadi. "Yelinsay" so'zi qozoq va shamaxi lahjalarida "yelinso" shaklida, Kurdamir va Ujar lahjalarida esa "y" undoshi tushib qolib, "esnash kasalligiga chalingan hayvon" yoki "esnash kasalligi" ma'nosini anglatadi (9, 412).

Qipchoq guruhi turkiy tillarida "yelin" so'zi cilim, celim, celin, cilen kabi ishlatiladi. Qadimgi turkiy tillarda ci/ce ildizi suv degan ma'noni anglatardi. Aslida, "yelin" so'zining eng qadimgi shakli, bizning fikrimizcha, celin shaklida bo'lgan. Qadimgi xetlar tilida u yomg'ir degan ma'noni anglatardi, u urush shaklida ishlatilgan va bu so'z ba'zi turkiy tillarda "civis" sifatida ham uchraydi. Hayvonlardagi "yelim" kasalligi ularning so'rg'ichlarida ortiqcha suv to'planishi bilan bog'liq. Hayvonning esnashi uning ko'kragiga sut kelishi bilan bog'liq.

Chorvachilik bilan bog'liq terminologiyadan tortib, ma'lum so'zlarga bitta shuningdek "yangilik", "navbat" leksik birlikdir. Ozarbayjon tilining aksariyat lahjalarida, jumladan, Chambarek va Hamamli lahjalarida bu so'zning adabiy ekvivalenti "novba" so'zidir. Ozarbayjon tili lahjalari va

lahjalarida novat-nobatning fonetik tarkibi ishlatilgan soʻz Oʻzbek tilda "navbat" fonetik.

Bu kompozitsiyada qoʻllaniladi va "navbat" degan maʼnoni anglatadi. Oʻzbek tilidagi "Naxbat" soʻzi morfologik koʻrsatkichlarga koʻra "qorovul" (garovul), "navbatchi" (keyingi) degan maʼnoni anglatadi (8, 177).

Ozarbayjon tilining Chambarek va Qorakilse lahjalariga xos boʻlgan "Yorga" otlarning xilma-xilligini bildiradi. Bu soʻz oʻzbek tilida ham fonetik oʻzgarishlarsiz qoʻllaniladi. U yargha sifati asosida hosil boʻladi va qoʻshimchalarni qoʻshish orqali hosil boʻladi. Oʻzbek tilida "yorghalamak" soʻzi "yorghalamak" soʻzi yordamida feʼlga oʻtgan "yorghalamak" soʻzi "dolaşma" holatidan tashqari jiddiy fonetik oʻzgarishlarga uchramagan. Biz koʻrsatgan lahjalarda "yorga" soʻzi "otning yurishi, belgisi, yoqimliliği, qulay yurishi" degan maʼnoni anglatadi. Bizning fikrimizcha, ozarbayjon va oʻzbek turk tillaridagi "yorga" soʻzi "yermek" soʻzi bilan bogʻliq holda shakllangan. Chunki yorga sekin yurishning bir turi.

Oʻzbek va ozarbayjon tillarining tarixiy rivojlanishida chorvachilik bilan bogʻliq leksik birliklar tizimi yaratilgan va oʻzbek adabiy tiliga xos boʻlgan bu soʻzlarning koʻpi ozarbayjon tilining lahjalari va shevalariga xos boʻlgan. Fonetik farqlar ushbu leksik birliklarning baʼzilar shaklida namoyon boʻlsa-da, biz ularning semantikasida bunday oʻzgarishlarga duch kelmaymiz. Shuning uchun, ikki qarindosh tilning qadimgi tili Soʻzlarning kelib chiqishi va etimologiyasi nuqtai nazaridan taʼriflashda biz unchalik koʻp qiyinchiliklarga duch kelmaymiz.

2.2. Ozarbayjon va O'zbekcha Ularining Tillarida Cho'L, Uy Hayvon Va Qush Nomlarining Qiyosiy-Tarixiy Lingvistik Tahlili

Ozarbayjon va O'zbekiston Respublikalarining geografik relyefi, iqlim, tabiiy shartlar, flora va fauna dunyo U rang-barang. Turli geografik joylarda joylashgan bo'lishiga qaramay, ikkala qarindosh tilda ham mavjud bo'lgan dasht, uy hayvonlari va qushlarning nomlarini bildiruvchi leksik birliklar ustunlik qiladi va parallel ravishda ishlatiladi, fonetik farqlar va semantik o'xshashlik biroz farq qiladi. Ushbu turdagi leksik birliklar 50 million ozarbayjon va 38 million o'zbek xalqining umumiy lug'ati hisoblanadi. Ushbu guruhdagi ba'zi so'zlar Ular ozarbayjon va o'zbek turk adabiy tillariga, ba'zilar esa ularning lahjalari va shevalariga tegishli. Ikkala turkiy tilda ham bu turdagi so'zlarning o'zlashish darajasi past, ya'ni. Ularning aksariyati qadimgi turkiy tildan olingan so'zlardir.

Ozarbayjon va o'zbek turklari uyda ovlaydigan va boqadigan hayvonlar va qushlar juda ko'p. Chorvachilik, qo'ychilik, tuyachilik, echkichilik va parrandachilik ikkala mamlakatda ham keng tarqalgan, shuning uchun ikkala turkiy tilda ham ushbu iqtisodiy sohalarning har biriga oid noyob terminologik-leksik qatlam shakllangan. Ushbu leksik qatlam ikkala til tomonidan taqdim etilgan boy materiallar asosida 5 guruhga bo'lingan holda ko'rib chiqiladi. ushlab turish bo'lishi mumkin:

- 1) chorvachilik leksikon;
- 2) qo'ychilik leksikon;
- 3) echkichilik lug'ati;

4) tuyachilik lug'ati;

5) parrandachilik lug'ati.

I. Chorvachilik leksikasi - Bu leksika chorvachilikka oid barcha so'zlarni, jumladan, sigir, buqa, buzoq, qo'y, echki, qo'y, tuya, ot, eshak, echki, qo'zichoq va boshqalarni o'z ichiga oladi. Chorvachilik so'zi ildiz + shakllantiruvchi + shakllantiruvchi model asosida hosil bo'lgan. "Mal" - bu turkiy tilda tarqalgan so'z bo'lib, "melek" fe'lidan olingan, chunki Qashg'ariyda "me" so'zi "echki yoki qo'zichoq chiqaradigan tovush" degan ma'noni anglatadi (27, 366). Qashg'ariy shuningdek, "men" so'z arab tiliga "mos" (26, 704). Arabcha tilda "Mal bilan" degan ma'noni anglatuvchi "malən" so'zi mavjud (16, 325). Arabcha "-dar" so'zidan olingan "-lıg" qo'shimchasi turkiy tillarga tegishli morfologik ko'rsatkich bo'lib, ikkalasi ham tuzatishlar deb hisoblanadi. Zamonaviy ozarbayjon tilida bo'lgani kabi, o'zbek tilida ham "mal" so'zi "gara" so'zi bilan murakkab tuzilma yaratish uchun ishlatiladi: qaramal-garamol (8, 161). Bu yerda "gara" so'zi o'zining arxaik ma'nosiga ko'ra "katta, katta" degan ma'noni anglatadi, "garamal" qo'shma so'zi esa "yirik qoramol" degan ma'noni anglatadi. Tadqiqotning ayrim bo'limlarida uy hayvonlari nomlarining tarixiy-etimologik taqqoslanishi haqida gap ketayotganligi sababli, bu yerda biz faqat dala, uy hayvonlari nomlarini ko'rib chiqamiz. Biz hayvonlar va qushlar nomlarining etimologik tahlilini taqdim etamiz. Ozarbayjon tilida yovvoyi hayvonning nomi "ahu", o'zbek tilida "ohu" Bu so'z fors tilidan olingan bo'lib, "gayran" degan ma'noni anglatadi. Fors tilida "ahuyi-tilu" qo'sh so'zi ham ishlatiladi, ya'ni "oltin jayron". Makkadagi jayron shaklidagi oltin but ham shunday ataladi (16, 28). "Ahu" so'zi klassik ozarbayjon she'riyatida, zamonaviy

she'riy matnlarda esa "gayran" intensiv qo'llaniladigan leksik birliklardan biri bo'lib, idiomatizatsiya hodisasining mahsulidir. Ikkalasi ham she'riyatdagi go'zallik tushunchasini kontseptuallashtiradi. Ozarbayjon va O'zbekiston Respublikalarida jayronlar davlat tomonidan noyob hayvonlar sifatida himoya qilinadi. O'zbek tilida ular *"gayran gazilly-jayron bog'ishli"*, *"gayran gozlu-jayron ko'zli"*, *"ceyrano-tuchalov"*, *"ceyransoyoq-jayronsifat, nazokatli, jayronkati"*, *"ceyranyerishli - jayron yurshli, latif, xiromon"* (8, 44). Ozarbayjon tilida "jeyran, cüyür" so'zi ikki shaklda ishlatiladi: jeyran-cüyür. Cüyür so'zi o'zbek tilida "baq'uning, birturi" sifatida uchraydi (8, 50).

Yovvoyi hayvonning "sher" nomi o'zbek tilida "aslon, sher" kabi sinonim variantlarda qo'llaniladi (8, 28). Qashg'ariy davrida "sher" so'z "sher" shaklida qayta ishlangan: "sotib ololmayman" sher, tashuvchi sichqoncha = qarz oluvchi sher, qarzdor esa sichqoncha" (qarzdor (qarzdor) hujumdagi sherga o'xshaydi, qarzdor esa qo'rquvdan qochib ketgan sichqonga o'xshaydi) (24, 143). "Arslon" so'zi eng qadimgi "arsal" so'zidan olingan bo'lib, "jigarrang, to'q sariq" degan ma'noni anglatadi (27, 41). Eng qadimgi davrlarda jigarrang ayiq "arsil ayi" deb nomlangan: "arsalsaç = oltin-to'q sariq sochlar" (24, 168). Darhaqiqat, sherning mo'ynasi oltin va to'q sariq bo'lgani uchun shunday nomlangan. Ozarbayjon va o'zbek badiiy uslublarida "aslan" so'zi "janob" so'zi bilan sinonim bo'lib, o'zbek tilida "sher" so'zi "aslan" so'zining sinonimi sifatida ishlatiladi. ikki til fors tilidan o'tmish: haqiqiy ma'noda "sher", majoziy ma'noda shu bilan birga "qo'rqmas, jasur degani (16, 287). Har bir ikki Shiraslan, Shirmammad turkiy tillarning antroponimik

leksikonida "Shir", "aslan" kabi shaxsiy ismlardagi soʻzlar jasorat, qoʻrqmaslik va jasoratni anglatadi. Oʻzbek tilida bu shaxsiy ismlar Sirosan, Sirmomod, Sirmordon shakllarida uchraydi. Klassik Sharq adabiyotida "shir" iborasi intensiv ishlatilgan, bu "erta sher", "sher kabi jasur" degan maʼnoni anglatadi (16, 287).

Ozarbayjon tilida "maral" va oʻzbek tilida "bugʻu" (8, 161), (maral) kabi ishlatilgan soʻzlarning birinchisi moʻgʻul tilidan kelib chiqqan (14, 181). "Maral" soʻzi ozarbayjon tilida "sıgır" deb ham ataladi, bu koʻp maʼnoli soʻz boʻlib, ulardan biri "buğu" soʻzidir (26, 393) va Iroq-turkman lahjasida ishlatiladi. Ozarbayjon tilidagi "baga" soʻzining maʼnosi oʻzbek tilidagi shakliga mos keladi.

Kemiruvchi deb hisoblangan "sichqon" hayvonining nomi sof turkmancha. Bu soʻz oʻzbek tilida "sichgon" fonetikasi bilan uchraydi. Qoshgʻariyda "sichqon" soʻzi fonetikasi bilan ishlatiladi. Qoshgʻariyda "sichqon" soʻzi "sichgan" shaklida keladi (27, 453). Turklar mashhur oʻn ikki yillik sxemadan bitta yilning ism "sichqoncha yil" (24, 430). Sichqon yili haqida B. Ahmadov oʻzining "Etimologiya lugʻati"da quyidagi rivoyatni keltirgan: " *Yangi yil kelishi munosabati bilan yil koʻrgan hayvonining nomi bilan boshlanishi kerak. Buqa oʻzining buyukligiga ishongan va yilni birinchi boʻlib koʻrishini oʻylagan. Sichqon yashirinch buqaning boshiga chiqadi va yilni birinchi boʻlib koʻradi, shuning uchun sichqon yili birinchi yil hisoblanadi. Undan keyingi yil buqa, yoʻlbars, quyon, ajdaho, ilon, ot, qoʻchqor, maymun, xoʻroz, it, choʻchqa. Yoʻlbars, ajdaho va maymun yillari xayrli yillar hisoblanadi* " (14, 228). Sichqonning bir turi "sichovul" hisoblanadi va bu soʻz oʻzbek

tilida "kalamush" sifatida ishlatiladi. (16, 210). O'zbekcha shakli murakkab tuzilishga ega bo'lib, "kala" va "mush" so'zlariga asoslangan. Bizning fikrimizcha, bu yerda "kala//kele" "katta" degan ma'noni anglatadi va "mush" so'zi ozarbayjon tili lahjalarida "mish" shaklida, ya'ni "krisa" ma'nosida ishlatiladi. "Krisha" rus tiliga mansub so'z bo'lib, "rat" ma'nosini anglatadi. "rat" so'zi tilning rivojlanishi bilan bog'liq ravishda o'zgargan eng qadimgi "sichanlaya" so'zining shakli bo'lib, "sichqoncha" degan ma'noni anglatadi (14, 228).

"Quyon" ham yovvoyi, ham uy hayvoni hisoblanadi va o'zbek tilida bu so'z "quyon" shaklida keladi (8, 68). "Quyon" so'zi Qoshg'ariyda "tavishgan" shaklida keladi (27, 518). "tavishganlash" fe'li ham Ana u yerda davrda ishlatilgan, "tashqariga" quyon garov tikish kirish, garovga kirish": "U otni quyon bilan poyga qildi, men esa ot poygasida qatnashdim" (25, 231). "Quyon yili" turklarning 12 yilidan birining nomidir (24, 487). Ozarbayjon va o'zbek folklorida "U quyonga yugur deydi, tazi tutadi" maqolidan foydalanilgan (6, 203). Maqoldagi "quyon" va "tazi" so'zlari enantiosemi vazifasini bajaradi. O'zbek tilida "tazi" so'zi "tozi" shaklida qo'llaniladi va "it" degan ma'noni anglatadi. (8, 224). "Gazi//tozi" so'z "tez" qochib ketish uchun, tashqariga chiqdi "borish" Ma'nolarida u G'arbiy Ozarbayjonning Kalinino, Basarkechar va Daralayaz lahjalarida fe'l sifatida ishlatiladi (9,301).

Ikkala mamlakatning o'rmon zonolari uchun ham uy, ham yovvoyi cho'chqalar xosdir. O'zbek tilida "donuz" so'zi "sagir nun" tovushi bilan "to'ngi'z" deb talaffuz qilinadi va bu qo'llanilish ozarbayjon tilining g'arbiy lahjalari va lahjalari guruhiga xosdir (6, 68; 43, 301). Bu "cho'chqa" so'zining

o'zbekcha versiyasi "choshka" so'zining ruscha ekvivalentidir. transkripsiya bajarildi rasmdir (16, 68). "Cho'chqa" so'z Qashg'ariyda u "tonguz" shaklida bo'ladi (27, 560) va "ng" sonor tovushi bilan yozilgan: "Tonguz atikh azhilladi = Cho'chqa otni molyar tishi bilan yaraladi" (6, 323). "Cho'chqa" tarixan shunday nomlangan, chunki u chiqaradigan tovush (dongultu) chiqaradi. Cho'chqalarga o'xshash yovvoyi hayvonlardan biri "gaban" deb ataladi va bu so'z o'zbek tilida "to'ng'iz" sifatida ishlatiladi (8, 139). Xususan, "n" undoshi o'zbek adabiy tilida "ng" tovushi bilan birikkan ikkita undoshning talaffuzi sifatida uchraydi. "Gaban" so'zi "gabarmak" fe'lidani obyektlashtirish orqali hosil bo'lgan va rus tilida "kaban" sifatida ishlatiladi va lingvomadaniy xususiyatga ega. "Gaban" so'zi "yovvoyi cho'chqa" degan ma'noni anglatadi va bu ma'no o'zbek tilida saqlanib qolgan.

II. Yovvoyi hayvonlarning nomlarini bildiruvchi bo'ri, bo'ri, tulki, chaqal va boshqalar so'zlari o'zbek tilida ham parallel ravishda ishlatiladi. "Bo'ri" so'zi o'zbek tilida "bo'ri" (8, 44). O'zbekcha shakli Qashg'ariy tilida ham "bo'ri" dir. (27, 105) va "kurd" bo'ri degan ma'noni anglatadi. "Bo'ri" so'zi qadimgi she'riy matnda ham qo'llaniladi:

"Keldi" manga Kutib turing, mag'rurligimni yutib yuboring,

Bir bo'lak go'sht bo'l, sen tilaklar nima, bo'ri U yonimga kelib, meni ushlab oldi. Men: hozir Yutib yubor, qushga aylanib ovqatlan,

Bo'ri, sendan nimani so'rashyapti? (Uyg'ur kofiri oldimga keldi, men uni o'lirdim va: "Bu yerda yotib, bo'rilar va qushlarga yem bo'l", dedim (24,111).

"Yirtqich hayvon" Fors tilida "janebar" so'zi ikki ma'noda ishlatiladi: 1) tirik, tirik hayvon; 2) bo'ri, bo'ri (16, 250). Ta'kidlanganidek, "bo'ri" so'zi o'zbek tilida fonetik "bo'ri" va "kurt" so'zlarida ham qo'llaniladi va ikkinchi ma'no hasharot nomini bildiradi (8, 155). "Bo'ri-qush" qo'shma so'zi ham o'zbek tilida xuddi shu shaklda, "bo'ri-gumushga" shaklida uchraydi (8, 155). Ozarbayjonning turli mintaqalarida qadim zamonlardan beri qish oylarida "bo'rining og'zini yopish" (bo'ri bilan bog'liq) amal qilib kelingan.

"Tulki" va "chiyabo'ri" bir xil turdagi yovvoyi hayvonlardir. Ikkala yovvoyi hayvon ham, hatto bo'ri nomi ham maqol va matallarda majoziy va salbiy ma'noda ishlatiladi: "Yerni yorib tashlaydigan chiyabo'ri bor, bo'rining nomi mashhur"; "Tulki o'zining tulki ekanligini isbotlaganda, uni tortib, tomog'idan terisini olishadi" (6, 103). "Tulki" o'zbek tilida "tulki" (8, 234) sifatida ishlatiladi va Qashg'ariyda ham xuddi shu so'z "tilki" sifatida ishlatiladi: "Taygun yugurg'alli tilki sevmez = Tulki itning yugurishini yoqtirmaydi" – chunki it qochayotgan tulkini ushlaydi. Bu maqol do'stlari orasida fazilati bilan mashhur bo'lgan odam haqida aytilgan. Do'stlari unga hasad qilishadi va unga nisbatan adovat saqlashadi (24, 44). O'zbek tilida "chaqal" so'zi Bu "chiyabo'ri" shaklida. (8, 51). "Chakal" hind Bu fors tilidagi so'z bo'lib, undan fors tiliga, u yerdan esa turk tiliga o'tgan (14, 63).

III. Uy va yovvoyi qushlarning nomlarini bildiruvchi soʻzlarning baʼzilari turkiy, boshqalari esa boshqa tillardan olingan. Tovuq, xoʻroz, oʻrdak, gʻoz, kurka va boshqalar soʻzlari ozarbayjon va oʻzbek tillarida bir-birining oʻrnida ishlatiladi. "Tovuq" oʻzbek tilidagi soʻz "tovuq" shakli qayta ishlangan (8, 232). Bu soʻz Qashgʻariyda "tukuğu" sifatida ishlatilgan: "Berk tut yavas tukuğu, sivlin yozuving yerdem = Berk tut yavas toyugu, sholda qirgʻovul arama" (26, 18); "Ol tukuğun yolturdi = O toyugu yordurdu" (26, 103). Bizning mamlakatimizda tovuq joʻjalari cuja, oʻzbeklarda esa "joʻju" (8, 49) deb ataladi. Bizning mamlakatimizda "cujalemak" (tuxumdan chiqish) feʼli ham "cuja" soʻzidan hosil boʻlgan, bu oʻzbek tilida "joʻjochmaq" shaklida boʻladi (8, 49). Bizning mamlakatimizda tovuqning erkak qushi "xoruz", oʻzbeklarda esa "xoʻroz" shaklida boʻladi (8, 108). Oʻzbek tili uchun bu yoki boshqa soʻzlardagi "o"-ing hodisasini yana bir bor tojik tilining taʼsiri sifatida tushuntirish kerak. *"Oʻzbek tilida "o" unlisi ham "o", ham labial "a" sifatida kuzatiladi"* (43,258). "Xoʻroz" soʻzining ildizi forscha "xor" soʻzi boʻlib, u "quyosh, kun" degan maʼnoni anglatadi (16, 199). Bu uy qushi shunday nomlangan, chunki "xoʻroz" tongning birinchi xabarchisi, kunning tongidir. Bizning mamlakatimizda yovvoyi va uy qushi "ördek" nomi oʻzbek tilida "oʻrdak" shaklida boʻladi (8, 184). "Ördek" soʻzi tarixan "ödirek" shaklida ishlatilgan. "Öd" qush, "irek" esa daryo, suv degan maʼnoni anglatadi (14, 203). Bizning mamlakatimizda "guş"... degan maʼnoni anglatadi. ishlatilgan "qoʻsh" soʻz (8, 142), bizning fikrimizcha, "ha, "gu" soʻzi taqlid soʻzlaridan olingan. Taqlid soʻzlarining talaffuzi shundayki, ular turli tizimdagi tillarda ham ozgina tovush farqi bilan talaffuz qilinadi. "Guş" soʻzi rus, chex,

latish va ingliz tillarida "guş" sifatida ishlatiladi (14, 159). Yovvoyi suv qush hisob qilingan "Chagal" shuningdek ism bu aytmoqchi Ozarbayjon adabiy turk tilidagi "hindushka" so'zi o'zbek tilida "kurka" shaklini oladi (8, 100) va "hind qushi" degan ma'noni anglatadi. beradi. O'zbek tilida "kurka" so'z shu bilan birga "juda qalin" Bu "mo'ynali" degan ma'noni anglatadi.

Ozarbayjon va O'zbekiston Respublikalari boy hayvonot dunyosi resurslariga ega va bu hududlar yovvoyi dasht qushlarining vatani hisoblanadi. Chumchuq, kaptar, turna, burgut, chig'anoq, kaklik, qirg'ovul va boshqalar kabi qush nomlari ikkala tilda ham parallel ravishda qo'llaniladi. "Chumchuq" so'zi o'zbek tilida "chumchuq" shaklida (8, 208). O'zbek tilida u "chiq-chiq" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, taqlid qilish uchun ishlatiladi. Ozarbayjon tilidagi "chumchuq" so'zi ham ozgina taqlidga ega. Bir qator turkiy tillarda "chumchuq" so'zi o'miga cib-cib, cik-cik, cip-cip kabi so'zlar ishlatiladi. Tatar tilida bu qushning nomi "chip-chip" shaklida bo'lib, u o'zbek tiliga mos keladi. Ozarbayjon. O'zbek tilidagi "yulduzcha" qush nomi o'zbek tilida ishlatilmaydi. Bizning tilimiz Izohli lug'atlarda bu so'zning kelib chiqishi haqida hech qanday ma'lumot berilmagan. Qoshg'ariyda "sığırçın" so'zi "sığırçık" shaklida qo'llaniladi: "sığırçık=sığırçın" (24, 429). Bizning fikrimizcha, yulduzcha qushning nomi "sigir qushi" degan ma'noni anglatadi, chunki bu qush odatda, har doim sigir, sigir, buqaning belda o'tirish sevadi. Qoramol Qadimgi lug'atlarda "siğirchin" so'zi bilan boshlanadigan "siğirotu" qo'shma so'zi ham qayd etilgan (14, 202). "Siğirchin" so'zining ikkinchi qismidagi "çın" so'zi Qoshg'ariy tilida "tovush" degan ma'noni anglatadi (27, 144). Uy va dala qushi, shuningdek,

tinchlik qushi hisoblangan "göyärçin" soʻzida ham xuddi shu soʻz "qush" degan maʼnoni anglatadi, shuning uchun "göyärçin" bu maʼnoda "osmon qushi" degan maʼnoni anglatadi. Lingvo-madaniy jihatdan kaptar barchaning ramzi hisoblanadi. dunyoda tinchlik ramzidir va Forscha tilda "kabutar", Rus tilida u "goluvъ" soʻzi bilan ifodalanadi (14, 115). Oʻzbek tilidagi "kaptar" soʻzi fors tilidan "kabutor" soʻzidan olingan. qayta ishlanmoqda (6, 332) va klassik Ozarbayjon badiiy uslubida. Bu soʻz intensiv ishlatilgan. "Durna" qush nomi oʻzbek tilida "dt" oʻrniga "turna" sifatida ishlatiladi (8, 69). Qashgʻariyda u oʻzbekchada: "turna" shaklida (27, 524). "Garal" soʻzi oʻzbekchada "burgut" shaklida (8, 145). Qashgʻariyda "kartal at" (burgut goʻshti) iborasi mavjud boʻlib, u "boʻlaklangan goʻsht" degan maʼnoni anglatadi (27, 254). "Gartal" soʻzi "boʻlaklaydigan va goʻsht yeydigan qush" degan maʼnoni anglatadi. "Qarangush" - yoz, bahor kelishini bildiruvchi qush nomi, oʻzbek tilida bu soʻz "qaldirgʻoh" shaklida. (8, 144). Qashqardagi "Gargilach" soʻzga ega (27, 249) va "qaldirgʻoch" degan maʼnoni anglatadi. "Qargha" qush nomi oʻzbek tilida "qargʻa", Qashgʻariy tilida esa "qargha" fonetik tarkibga ega: "bir kargha birle kish kelmez= bir kargha ili bir kirga". Bu soʻz doʻstining kelishini sabr bilan kutib, unga yordam beradigan odamga nisbatan ishlatiladi (25, 52). U murakkab tuzilishga ega. "Qoraqush" soʻzi oʻzbek tilida "qoraqush" sifatida ishlatiladi (8, 144). Ikkala tilda ham u yovvoyi qush hisoblangan qora qushni anglatadi. "Qargʻa" Ozarbayjon baʼzi mintaqalarda yaxshi xabarchi qush sifatida ramziy maʼnoda. Bu soʻz oʻzbek tilida "zagʻizgʻon" fonetik tarkibda (8, 300). Oʻzbek tilida "Zagʻiz" soʻzi "saqich" degan maʼnoni anglatadi va saqich qatronga oʻxshash maxsus daraxtdan chiqadigan suyuqlikdir.

Qorag'ay shunday nomlangan, chunki u saqich daraxtidan oqib chiqadigan qatron bilan oziqlanadi. Dasht qushi "bildirchin"ning nomi o'zbek tilida "bedana" shaklidir (8, 38). Ozarbayjon tilining Kurdamir, Salyan va Tatar lahjalarida "bildirchinbudu" iborasi qo'llaniladi va nok turini anglatadi (4, 52). O'zbek adabiy turk tilida "beda-yonca"; "bedana-bildirchin"; "bedanavoz – bedana boquvchi"; "bedapoya, bedazor – bedana dala" (8, 228) so'zlari qo'llaniladi, shuning uchun bedanachin va bedana so'zlarining ma'nosi "beda donalari (urug'lari) bilan oziqlanadigan qush" degan ma'noni anglatadi. "qush" degan ma'noni anglatadi. Bizda ... bor "turagay", o'zbek tilida shu bilan birga farqlar "to'iqay" so'zining imlosida, ya'ni qarindosh tilda apostrof bilan yozilishida yaqqol ko'rinadi (8, 232). Bu so'z sof turkiy so'z bo'lib, "toyuk//tavuq" so'zi bilan bir xil ildizga ega. Ozarbayjonda bo'lgani kabi, O'zbekistonda ham torağay turlari rangiga (qora, sariq, kulrang) ko'ra keng tarqalgan. Turli tizimdagi tillarda "torağay" so'zi "o'qish" deb tarjima qilinadi, bu ehtimol "o'qish, oshib o'tish" degan ma'noni anglatadi (14, 253). Bizning mamlakatimizda murakkab zoonimik birlik "tutugushu" o'zbek tilida "to'ti" so'zining sodda shaklida uchraydi (8, 233). "Tuti" arabcha bo'lib, uning ma'nosi "shirin" va klassik ozarbayjon badiiy uslubida "tutidilli" (shirin tilli), "tuti bulbul" (shirin, yoqimli ovoz bilan qo'shiq aytadigan bulbul - metafora sifatida) epitetlarida faol ishlatilgan. Bizning mamlakatimizda "Tovuz" qush nomi o'zbek tilida "tovus" fonetik shaklida qo'llaniladi (8, 232). Arab tilida "tovq" Bu so'zning ham ma'nosi bor. "burgutning bo'yni kabi" Bu "halde" shaklidagi "chiziq" degan ma'noni anglatadi (16, 651). Ozarbayjon va o'zbek turk tillarida qizning ismi "gumru" -

"gumri" (8, 155) ham qoʻllaniladi. Arabcha "qumru" va "tovuz" soʻzlari ikkala tilning badiiy uslubida ham goʻzallik ramzi sifatida metaforik maʼnoda qoʻllaniladi, obrazlarning ijobiy tomonlarini ulugʻlash va tasvirlashga xizmat qiladi. Shuni taʼkidlash kerakki, ikkala tilning antroponimik lugʻatida "Tutu", "Tovuz", "Qumru" ayol ismlari alohida oʻrin tutadi, yaʼni goʻzallik ramzi boʻlgan qushlarning nomlari antroponimlarga oʻtadi.

Bizning mamlakatimizda "bulbul" nomi oʻzbek tilida "bolbol" (8, 42) va fors tilida "bulbul" (16, 80) deb ataladi. Qush nomi oxirgi tildan olingan. Fors tilida "bulbulana" soʻzi "bulbul kabi, bulbul uslubida" degan maʼnoni anglatadi, "bulbulatan" soʻzi esa "koʻp bulbulli joy, bulbullik" degan maʼnoni anglatadi (16, 80). Tovus va kaptar "dekorativ qush" degani kabi, "bulbul" ham "chiroyli qoʻshiqchi qush" degan maʼnoni anglatadi. va Oʻzbekcha va Ozarbayjon klassik va zamonaviy badiiy uslubda "bulbul" soʻzining ravishdosh shakllari faol qoʻllaniladi: "bulbulu - nalan"; "bulbulu - sheyda"; "bulbulu-afgʻon" va boshqalar. Ozarbayjoncha "kaklik" oʻzbekcha "kaklik" soʻzidir (8, 127) va Qashgʻariy tilida "kek" shaklida (27, 272). Bizning fikrimizcha, "kek" feʼli "kek" soʻzidan hosil boʻlgan, chunki kaklik qushi ham duduqlanib qoʻshiq aytadi. Qashgʻariy tilida "keklik" soʻzi ham mavjud, yaʼni kaklik qushi (24, 362). Togʻli, toshloq relyeflarda yashovchi kaklikning asosiy ozuqasi "keklikokotu" deb ataladi. Bu soʻz oʻzbekchada "toyʻjambil"ga oʻxshaydi (8, 127). Ozarbayjon oshxonasida "keklikokotu" choy damlash uchun ishlatiladi, u dorivor oʻsimlik hisoblanadi.

Tuya va echkichilik ikkala mamlakatda ham mavjud. Ozarbayjon tilidagi "tuya" soʻzi oʻzbek tilidagi "tuya" soʻzi bilan bir xil (8,

64). Ushbu hayvon nomi asosida hosil bo'lgan murakkab "tuyaqush" so'zi o'zbek tilida "tuyaqush" deb tarjima qilinadi (8, 64). "Tuya, tavey, tavi" so'zlari Qoshg'ariyda qayd etilgan va ularning tarjimasi "tuya" ekanligi ko'rsatilgan (27, 535). Maqollarda tuya so'zi "nabira" bilan taqqoslangan: "Davlatda tuya, o'g'ilda nabira" (6, 108). "Tuya//tavey" so'zi "Devon"dagi jumladlarda ham qo'llaniladi: "o'sha tuya tiz cho'kayotgan edi = o'sha tuya uni tiz cho'ktirayotgan edi". Bu kimnidir tiz cho'ktirganda ham aytiladi. (25, 118). XI asrda "Tuya" so'zi ikki ma'noda ishlatilgan: 1) tuya; 2) tivi (27, 534). Qoshg'ariy ta'kidlashicha, *"Xom yag'ma va toxi tillarida so'zlar qo'shimcha bilan, o'g'uz, suvar va qipchoq tillarida esa Rim mamlakatigacha so'zlar qo'shimcha bilan talaffuz qilinadi. Bu turklar tuyaga "t" xatning kana bilan "Televizor", O'g'uzlarning shu bilan birga Bu xuddi "t" harfi bilan "tuya" so'zini "fatha" bilan aytishga o'xshaydi* (26, 143). Zamonaviy ozarbayjon tilida birinchi komponenti "tuya" so'zi va ikkinchi komponenti "daban" bo'lgan "tuya oyog'i" o'simlik nomi ham shunday mavjud va bu so'z G'arbiy Ozarbayjon Chambarak, Vedi, Zangibasar lahjalarida bu yovvoyi o'simlik degan ma'noni anglatadi (9, 25). Basakechar lahjasida tuya so'ziga asoslangan holda murakkab va metaforik "davekulagi" iborasi ishlatilgan, bu o'simlik nomini anglatadi (9, 125). Tuya tovonining va tuya qulog'ining o'simliklari (barglari) tuyaning tovoniga va qulog'iga o'xshagani uchun shunday nomlangan. Ozarbayjon va o'zbek folklorida, jumladan... Sheva hududlarida tuyachilikka oid ko'plab so'zlar parallel ravishda ishlatiladi. aqdeva-ogtuyu, saridave-asrituyu, nardeva-nortuyu va boshqalar. Ozarbayjon tilida "kechi" va o'zbek tilida "echhini" so'zlari fonetik farqlar

bilan ishlatilgan bo'lsa-da (8, 126), ularning bitta ma'nosi bor, ya'ni hayvon nomi. Qashg'ariy "Devon"ida "keyik" so'zining ko'plab ma'nolari orasida tog' echkisi ham bor (27, 221). B. Munkachi "kechi" so'zini qadimgi "ekchi-ekchi" so'zi bilan bog'lab, taqlid so'zi sifatida etimologizatsiya qilgan, bu ham o'rinli (14, 138). Ozarbayjon tilida "chepish-dybir" so'zlari echkichilikka ham tegishli bo'lib, bu "chepish" holatiga bog'liq, ya'ni u qiyshiq turgani uchun shunday nomlangan. O'zbek tilida "chap" so'zi uchta ma'noda ishlatiladi: 1) *qing'iz-qisiq, noteks*; 2) *g'ilyay*; 3) *chab* (8, 54). *Chapish so'zi G'arbiy Ozarbayjonning Chambarek lahjasida va Jalalo'g'lu, Chambarek, Kalinino lahjalarida echki degan ma'noni anglatadi. va echki chaqaloq ma'no shtatlar* (9, 101). Pastki qism Basarkechar lahjasida (9, 126), Naxchivan lahjasida, Ismoilli va Mingachevir lahjalarida "g'unajin" so'zi ham xuddi shunday ma'noga ega bo'lib, Kurdamir lahjasida "ikki yoshli erkak echki" degan ma'noni, Ganja lahjasida esa "podani boshqarayotgan erkak echki" degan ma'noni anglatadi (4, 129).

Ozarbayjon va o'zbek tillaridagi yovvoyi, uy hayvonlari va qushlarning nomlarini bildiruvchi leksik birliklarning qiyosiy lingvistik tahlili shuni ko'rsatadiki, bu hududlarga oid so'zlar ham o'ziga xos, ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. ya'ni universal, ikkalasi ham shuningdek boshqa tillarga tegishli bo'lish, o'ziga xos xususiyatlarga ega. Tahlillarning umumiy manzarasidan o'xshashlik va farqlarni aniq ko'rish mumkin, deyarli barcha o'zlashmalar til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ma'no munosabatlarida alohida o'rin tutadi. Qadimgi yodgorligimiz bo'lgan Qashg'ar "Devoni"da uchraydigan ushbu

sohaga oid so'zlar zamonaviy turkiy tillarning umumiy ma'naviy boyligidir.

2.3. Ozərbayjon va O'zbekcha Ularning Tillarida Suvda va Quruqlik Hayvonlarining Nomlarini Bildiruvchi So'zlarni Taqqoslash

Ozərbayjon va o'zbek turk tillarida o'zaro va parallel ravishda ishlatiladigan suv va quruqlik hayvonlarining nomlarini bildiruvchi barcha birliklar zoonimik sohaga tegishli bo'lib, ularning ba'zilar adabiy tilda ham, turk tillari lahjalarida ham uchraydi. Zoonimik lug'atga baliq, qurbaqa, toshbaqa, toshbaqa, ikra, ilon, kaltakesak, qirq oyoqlilar, qisqichbaqalar, koramal, ilonlar va o'nlab baliq turlarining nomlarini bildiruvchi so'zlar kiradi. Suv va quruqlik hayvonlarini ovlash Buning uchun turli xil vositalardan foydalaniladi, biz ularni ushbu leksikonda ko'rib chiqishga harakat qilamiz. Ozərbayjon va O'zbekiston Respublikalari boy tabiiy va sun'iy suv resurslariga ega bo'lganligi sababli, ikkala mamlakatda ham baliq ovlash yuqori darajada. rivojlanish qildi, Iqtisodiy salohiyatning ma'lum bir qismi ushbu sohadan olinadigan daromad bilan tartibga solinadi. Baliq mahsulotlaridan olinadigan va pishiriladigan taomlar va oziq-ovqatlar ham ikki mamlakat oshxonasida muhim o'rin tutadi va tillarning so'z boyligini ma'lum so'zlar bilan boyitadi.

Ozərbayjon va O'zbekiston Respublikalar hududlarda ko'p sonda ko'llar, daryolar, daryolar, kanallar, ariqlar, dengizlar.

Ularda baliq turlari ham boy. Ozarbayjonning Mingachevir shahri hududida olib borilgan arxeologik qazishmalar paytida neolit davriga oid baliq suyaklari aniqlangan, ular Bu tariximizning ma'lum bir davri haqida kuchli va qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi (45, 31-33). Baliqchilik ozarbayjon va o'zbek xalqlarining iqtisodiy hayotida muhim rol o'ynagan. Baliq, suv hayvoni sifatida, boy xilma-xillikka ega va odatda ikkita qarindosh til tomonidan alohida tasvirlangan. Boy faktlarga asoslanib, biz ularni qiyosiy tarzda quyidagicha ko'rib chiqishimiz mumkin:

Baliq: Bu so'z o'zbek tilida "balig" fonetik tarkibiga ega. va bu so'zga morfologik ko'rsatkichlar qo'shilishi bilan "baliqchi – baliqchi; baliqchik – baliqchilik; baliqqulagi – ching'aniq" leksik birliklari yaratilgan (8, 33). Qashg'ariy "Devon"ida "baliq" so'zi zamonaviy ma'noda qo'llaniladi:

*" Etil suvi akani, tosh naychasi najasni, baliqlarni
ushlab turadi" tarjima, chaqaloq turibdi, Kölung
Taki shakkoklik qilmoqda".*

Idil choy aha to'xtaydi, oqadi, Toshloq tubi osmonga ko'tarilib, urib turibdi, Ko'plab baliqlar bor, ular turib qarashadi, Hovuzlar ichida toshib ketishlar (27, 141).

"Devon"da ayni paytda "balıǵ" so'zi "balıǵ – yarador; balıǵ – loy (O'g'uz va Arg'un), balıǵ – qal'a, tong (islomdan oldingi turk, uyg'ur), balıklar – loyga botmoq, loyga botmoq (Arg'uz); birgalikda qal'a qurmoq; balıǵsu – baliq yuragi kabi so'zlar bilan bog'liq. istamoq, baliq – loy (arguja) tuzatish so'zlar shuningdek ro'yxatdan o'tgan qabul qilindi (24, 68-69). "Baliq" so'z "loy, Bu quyidagi she'rda "loy" ma'nosida ishlatilgan:

"Loy" bilim Chigay yavuzi yig'ilmoqda, Erngakli o'g'irlanmoqda va Odhgüch o'g'irlanmoqda.

Loy loy yoğurilgan, Bechora, kichik Kichrayadi, barmoqlar ajralib chiqadi,

Yong'in bilan "Ular qazishyapti" (24, 282).

"Baliq" va "loy, loy" so'zlarining ma'nolari bugungi kunda turkiy tillarda bir-biridan unchalik farq qilmaydi, chunki baliqlar suvda, loyda va loyda yashaydi. Aslida, "qal'a, shahar" uchun ham xuddi shunday, chunki ular ham loy va loy bilan qurilgan. "Devon"da baliq turlarining nomlari haqida juda kam ma'lumot mavjud, faqat "chapag" va "bushgan" deb nomlangan baliq turlari tilga olingan. Özbek va ozarbayjon tillarida "chapag" baliq turining nomi bir-birining o'rnida ishlatiladi va uning o'zbek tilidagi ma'nosi "lesheh, oggayrog" (karpsimin oilasiga mansub baliq) sifatida ifodalanadi (8, 51). "Chapag" so'zi Qoshg'ariyda "turk ko'llarida uchraydigan kichik baliq" degan ma'noni anglatadi (24, 382). "Chapag" so'zi "chap" fe'lidan kelib chiqqan ildiz + qo'shimcha modeli asosida hosil bo'lgan, ya'ni yugurmoq, ya'ni tez, tez va shiddat bilan yugurmoq degan ma'noni anglatadi va fe'lning otga o'tishi natijasida hosil bo'lgan. "Chapag" baliqlari tarixan bu nomni chaqqon, chaqqon va tez suzishi tufayli olgan.

Baliq turining nomi "Buzgun" ham xuddi shu fonetik tarkibda "Devon"da ishlatilgan va uning ma'nosi "og'irligi 50-100 kg bo'lgan katta baliq" deb berilgan (27, 26). Qashg'ariy "buzgun" baliq'ining son qismi shuningdek tavsif qildi: "og'irlik" ellik

ritldan 100 ritmga qaysi katta baliq. Dumbaning kattasi ham bunga o'xshatilgan va "dumba buzog'i", "xalq, millat yetakchisi" degan ma'noni anglatadi (24, 330). R. Asker Qashqar olimlari tomonidan yaratilgan manbalarga tayanib, u shunday yozadi: *"Agar biz bushgan baliqning vaznini aniqlashimiz kerak bo'lsa, 1 ritl, 1 okka 1283 kg ni tashkil qiladi". Ushbu hisob-kitob bilan 1 ritl 15 396 kg ni tashkil qiladi. 50 ritl taxminan 220 kg ni, 100 ritl esa 1540 kg ni tashkil qiladi. Shunday qilib, og'irligi bo'yicha bushgan baliq asalga o'xshash baliq emas, balki kichikroq baliqdir. Ehtimol, u akula yoki akuladir, yoki delfin "* (24, 430). Ozarbayjon tilida "akula" so'zi baliq, o'zbek tilida esa "akula" so'zi baliq degan ma'noni anglatadi. Bu tur (8, 136) ikkala mamlakat suvlarida ham yashaydi. "Akula" so'zi rus tilidan o'zbek va ozarbayjon tillariga o'tgan. O'zbek tilidagi "ko'pək" so'zi "it, kuchuk" (8, 136) bo'lib, bu so'zlar ozarbayjon tilida ham qo'llaniladi. "Akula" baliq turi ozarbayjon tilida ossur deb ham ataladi, chunki uning Teri va go'shtining rangi ham oq, bu eng qimmat baliq Bu ozarbayjon tilida "oq baliq", o'zbek tilida "oq bolik" deb hisoblanadi. Bu shaklida. Har bir ikki tilda baliq go'shtidan rangga ga binoan Baliq turining o'zbek tilidagi nomi "Sazan" "zoy'ora baliq" (8, 204). "Saz" qadimgi turkiy so'z bo'lib, shumer tilidan tortib zamonaviy turk tiligacha bo'lgan barcha tillarda qo'llaniladi (20, 109). "Kitobi - Dada Qo'rg'ud" dostonlarida "sazcig" shaklida "qamish" ma'nosida uchraydi (32, 118). Hozirgi zamonda "saz" so'zi Sheki lahjasida va O'g'uz lahjasida "qamish", "qamish" ma'nolarida uchraydi (4, 422). "Sazan" baliq turi suvli, qamishli joylarda yashagani uchun shunday nomlangan. Manbalar "saz" so'zining fors tilidagi

"sakhten" soʻzidan kelib chiqqan degan fikrni qoʻllab-quvvatlamaydi (24, 222).

Ozarbayjonda "nagqa", "xani" "kutum", "sudak" baliq ismlar oʻzbek tilida ishlov berilmagan. Ozarbayjon tilda "Nagga" deb ataladigan baliq turi qozoq tilida "jeyin" va turk tilida "yayin" fonetik tarkibiga ega va uning ekvivalenti "som" deb ataladigan baliq turidir. Ikkala tilda ham baliq ovlash vositasining nomi "tor" yoki "tilov" va "karmak". Uchala leksik birlik ham qoʻshni tillarda sinonim variantlar vazifasini bajaradi (8, 230). Baliq ovlash vositasi boʻlgan "tor" soʻzi Qashgʻariy tilida "tuzoq" bilan bir xil fonetik tarkibga ega (27, 562): "Er tor yapti = adam tor çılmazdi, tela gurdu" (qushlar yoki boshqa narsalarni ovlash uchun tuzoq). qurt) (26, 58) "Thor" Bu soʻz shubhasiz "bepul" Bu "ilmoq" feʼliga bogʻliq, chunki toʻr ip bilan toʻqish orqali yasaladi. Ikkala tilda ham ushbu soʻzning sinonimi sifatida ishlatiladigan "garmaq - qorqoq" soʻzi qadimgi turkiy "ganırmaq" feʼli bilan bogʻliq holda hosil boʻlgan. "Ganırma" soʻzi bizning lahjalarimizga xosdir, chunki "garmaq" asbobidagi ignaning uchi egri shaklda.

Murakkab tuzilish Oʻzbek tilida "muhr" hayvonining nomi "dengsiz muammogi". shaklida boʻladi (8, 214). "Kostyum" soʻzda har bir Ikki komponent sof turkiydir. "Su" soʻzi Qashgʻariyda "suv" shaklida (27, 480), "it" soʻzi qadimgi turkiycha "iy" soʻzidan olingan boʻlib, "ergashmoq" degan maʼnoni anglatadi (24, 135). Tyulen ham oʻz ozuqasini ergashish va hidlash orqali topadigan turdir. Miloddan avvalgi V asrda yashagan Gerodot *"Araz daryosi boʻyida xom baliq yeydigan va tyulen terisini kiyadigan odamlar yashagan"* deb yozgan (45,14). Tyulen yogʻi dorilar tayyorlashda keng qoʻllaniladi.

Paradigmatik ma'noda, o'zbekcha "dengsiz muahugi" iborasi, shubhasiz, "suv" tushunchasi bilan ham bog'liq, chunki "dengsiz" so'zi "sho'r, sho'r suv" degan ma'noni anglatadi.

Turli baliq turlarining ko'payishi va nasl-nasabini yumurtlash orqali davom ettirishi hammaga ma'lum. Ozarbayjon tilida "ikra" va "urug'lantirish" so'zlar o'zbek tilida "ikra, avildiriq" va "ikra taxum to 'kish vaqti" (27, 138). Biz "yer" deymiz, ya'ni u dumaloq, yumaloq. Shu ma'noda, "ikra" so'zi "bo'lak" degan ma'noni anglatadi. Baliq ikrasi jahon oshxonasida keng qo'llaniladi. O'zbek va ozarbayjon tillarida "ikra" so'zi rus tilidan kelib chiqqan "kura" so'zining sinonimi sifatida ham ishlatiladi.

Ozarbayjon va O'zbekistonning suv va quruqlik landshaftlarida yashovchi hayvonlardan biri "ilon"dir. Bu hayvonning ham suvda, ham quruqlikda yashovchi turlari ikkala mamlakat hududida uchraydi. Ilonbaliq turining go'shti oziq-ovqat madaniyatida ishlatiladi, bu suv hayvonining go'shti juda yog'li. Suv ilonida zahar yo'q va uning go'shti oziq-ovqat uchun ham foydalidir. Suv iloni Ozarbayjon va O'zbekistonning dengizlarida, daryolarida, ko'llarida va kanallarida yashaydi va qora rangda bo'ladi va uning go'shti ozuqaviy ahamiyatga ega hisoblanadi. Ozarbayjon tilida "ilon" va o'zbek tilida "ilon" sifatida ishlatiladigan bu hayvonning nomi ikkala qarindosh tilda ham mavjud bo'lib, unga o'nlab turlar bog'liq. "Gurza" deb nomlangan turning nomi o'zbek tilida "gurzi" deb ataladi. (8,93). "Gurza" so'zi forsha bo'lib, sinonim sifatida ishlatiladigan "afi" so'zi ham arabcha bo'lib, "baxtsizlik keltiruvchi" degan ma'noni anglatadi (16, 308). "Gurza" juda zaharli va halokatli kuchga ega ilon turlaridan biridir. "Shahmar" ilon turining nomi o'zbek tilida

“shohmar” deb ataladi (8, 504). Fors tiliga mansub bu soʻz ikkala turk tilida ham “katta, zaharli ilon” degan maʼnoni anglatadi (16, 772). Ikki komponentdan iborat soʻz (“qirol”) = “mar”) “ilonlar” “shoh” (24, 236). Klassik adabiyotda “zulfi-shohmar” sifati “qalin va uzun junli” ijobiy maʼnosida qoʻllaniladi. Ilonsimon sudralib yuruvchilardan birining nomi “koramal”. Bu soʻz oʻzbek tilida “suv iloni” shaklida boʻladi (8, 134). Koʻrinishidan, bu ilon suvda yashash va zaharli emasligiga binoan u shunday nomlangan. “Ilon” soʻzi Qashgʻariy tilida “yılan” shaklida keladi: “ok eylin = oʻzini odamga otgan oʻqqa oʻxshash ilon” (24, 111). Ilon oʻz zaharini kaltakesakka yuqtiradi, bu sudralib yuruvchi ikkala mamlakat faunasida ham uchraydi va oʻzbek tilida bu soʻz “kaltakesak” shaklida boʻladi (8, 128). Bizning tilimizda kaltakesak “zahar” deb ataladi. “beruvchi” ular “Oltin” deyishadi. soʻz bilan yopiq har bir ikki tilda “oltin ilon” // oltin ilon” soʻzi ilonning rangini, yaʼni uning sariq rangini bildiradi. Umuman olganda, ikkala turkiy tilda ham “oltin” soʻzi asosida hosil boʻlgan quyidagi biologiya, zoologiya va atama-xususiy soʻzlarni koʻrsatishimiz mumkin:

“qızılğac // qaradagʻoch; qizilböcek // tillagoʻng; qizilça // kisamiq; qizilgül // atirgul; qizilguş // flamingo; qizilguş // lochin; qizilyelen // saramash; qizilzanbag // lola” (8, 152). Internet resurslarida *“suvda va quruqlikda yashovchi hayvonot olamining xordatlar turiga mansub hayvonlar sinfi. Bunga tritonlar, qurbaqalar va boshqalar kiradi”* deyilgan. *Suv-quruqlikdagi hayvonlar sinfiga kiritilgan turlar soni 6700 ga baholanmoqda (baʼzi maʼlumotlarga koʻra, 4500). Bu sinf vakillari suvda*

lichinka sifatida yashaydi va jabralar bilan nafas oladi, katta bo'lgandan keyin esa odatda o'pka bilan nafas oladi. suv muhitini tark eta oladigan, ammo doimo namlikka muhtoj bo'lgan umurtqali hayvonlardir. Bu sinfdagi hayvonlar ham suvda, ham quruqlikda yashaydi. Terida shilliq bezlar mavjud. Bosh suyagi umurtqa pog'onasi bilan ikkita o'simta orqali harakatlanuvchi tarzda bog'langan. Qovurg'alar to'sh suyagiga yetib bormaydi. Urug'lantirish, tuxumlarning urug'lanishi va rivojlanishi suvda sodir bo'ladi. Qurbaqalar suvda yashaydi va jabralar orqali nafas oladi. Lichinkaning kattalar qurbaqasiga aylanishi metamorfoz deb ataladi. deyiladi. Tayyor atrof-muhitga o'tib ketish orqali bog'liq sifatida o'pka jabralar o'rnini, besh barmoqli oyoq-qo'llar esa qanotchalar o'rnini egallagan. Voyaga yetgan qurbaqaning yuragi uch kamerali. Tanaga arterial qon bilan venoz sizning qoningiz aralash "ketmoqda" (59).

Suvda va quruqlikda yashovchi hayvonlarning barcha nomlari o'zbek va ozarbayjon tillarida qo'llanilsa-da, ularning ma'lum bir qismi ikkala mamlakat hududida ham yashaydi va biz ularni qiyosiy tahlil orqali quyidagicha filtrlashimiz mumkin.

Baqa. Bu hayvon nomi o'zbek tilida “q-gh” (gurbaga) undoshi bilan ham qo'llaniladi (8, 155). Qashg'ariyda zamonaviy davrda “gurbaga” so'zi “baka” shaklida oddiy tuzilishga ega: “agar qurbaqa quduqqa tushib ketsa, kur buka ayg'irga aylanadi = gulan, agar yovvoyi eshak quduqqa tushib ketsa, (quduq egasi)

qurbaqa ayg'irga aylanadi" (26, 13). So'zning birinchi komponentida uchraydigan "kur" (kur + baka) so'zi Qashg'ariy davrida "quruq" degan ma'noni anglatgan va hozir ham shunday (26, 131). Suv tegirmonidagi yuqori toshni o'q bilan bog'laydigan va aylanadigan temir xalq orasida "gurbaga" deb ataladi, uni qurbaqaga o'xshatadi. U shakli jihatidan qurbaqaga o'xshaydi. Oldingi oyoqlari tegirmonga ulangan qurbaqalar emas, balki "tovera" (Julfada hali ham ishlatiladi). Ko'rinishidan, u aylanish belgisi tufayli shunday nomlangan (24, 173).

Toshbaqa. O'zbek tilida bu so'z "toshbaga" shaklida, ya'ni "qurbaqa" shaklidan hosil bo'lgan (8, 231). Qashg'ariyda esa "mung'uz" shaklida qo'llaniladi va "toshbaqa" degan ma'noni anglatadi (27, 66). Qashg'ariy Eslatma qiladi bu " *bog'*: *bog'*, *qurbaqa*. Bu "*Munguz baka*" so'zi "*munguz baka*" so'zidan olingan. Lug'atda "*Bakaçug*" so'zi ham ishlatiladi va bu "*baka*" so'zining kichraytirilgan shaklidir. Bu qovurg'a suyagi va qo'l orasidagi go'sht bo'lagi " (26, 214). Bizning fikrimizcha, "baga" so'zi qurbaqa va toshbaqa fe'lidagi qadimgi "baglamak" fe'lidan kelib chiqqan, chunki ikkala hayvonda ham u qovurg'a suyagi va qo'l qismini bir-biriga bog'lagani uchun shunday nomlangan.

Timsoh. Ikkala qarindosh ham turk tilida keng tarqalgan (timsoh - o'zbek tilida) qayta ishlanmoqda (8, 231). Har bir ikki qarindosh tilda sotib olish so'z deb hisoblanadi. Qashg'ariyda "alavan" so'zi "timsoh" degan ma'noni anglatadi (27, 29). Bizning fikrimizcha, "alavan" so'zi ham ikki komponent (ala + van) asosida hosil bo'lgan, "ala" rang degan ma'noni anglatadi va "van" yuqori qismini anglatadi, ya'ni hayvonning terisi "ala" rangda bo'lgani uchun. U shunday deyiladi.

Qarg'a. U ikkala qarindosh tilda ham fonetik farqsiz ishlatiladi (8, 155). Qashg'ariy tilida "kunduz" so'zi hozirgi zamonda "qunduz", suv iti degan ma'noni anglatadi va uni "suv iti" deb ham tushunish mumkin: "kunduz qayrı" = qunduz moyaklaridan tayyorlangan dori (24, 446).

Saraton. Suvda va quruqlikda yashovchi bu hayvon Ozarbayjonda uchraydi. "qirqa oyoqli" ism bilan ma'lum. O'zbek tilida "Kirkhayaq" so'zi biroz fonetik farqlarga ega va "qisqixbaga" deb talaffuz qilinadi (4, 105). So'zning ikkala komponentida ham ishlatilgan so'zlar (kirk + kirk – 40i oyoq - adhak) qadimgi turkiy lug'atlarda uchraydi va, aftidan, bu hayvon oyoqlaridagi bo'g'imlar soni qirq bo'lgani uchun o'z nomini olgan. "Xarchang" so'zi ozarbayjon tilidan olingan o'zlashtirilgan so'zdir. Bu so'zning omonim versiyasi tilimizda "xarchang əsərang" (saraton kasalligi) iborasida aks etgan. Bu kasallik shundayki, hayvonlarda bo'lgani kabi, bo'g'imlar inson tanasining har bir qismini o'rab oladi va uni davolashning iloji yo'q. Saraton kasalligi tutilganda o'zini o'rab olgani kabi, bu kasallik ham shundaydir.

Ozarbayjon va o'zbek tillarida suv va quruqlik hayvonlarining nomlarini bildiruvchi so'zlarni qiyosiy o'rganish shuningdek Turkologiya fanning hozirgi muammolar navbatda bo'lish, Ana u yerda til birliklar leksik-semantik rivojlanish, ildiz.

Shuningdek, u so'zlarning evolyutsiyasini kuzatish uchun boy materiallarni taqdim etadi va ikkala tilda ham mavjud bo'lgan ushbu turdagi so'zlar tarixiy rivojlanish jarayonida bir-biriga moslashadi va ushbu tillarning umumiy ildizdan kelib chiqishini,

ularning yaqin qarindoshligini va mahalliy kelib chiqishini aniqlashga xizmat qiladi.

2.4. Ozarbayjon va O'zbekcha Turk Tilida Hasharot va Hasharot Nomlarini Bildiruvchi So'zlarni Taqqoslash

Ozarbayjon tilida "bug" so'zi odatda "gurd-gush" juftligi bilan ifodalanganidek, o'zbek tilida ham u "gurd-gumursgu" so'zlari bilan aks etadi (8, 40), ya'ni bu yerda "gurd//gurt" deganda yer ostida yashovchi hasharotlarni nazarda tutamiz, "qurt-chumoli" uchuvchi hasharotlarni anglatadi. "Hasharat//hasharat" so'zi ikkala tilda ham qo'llaniladi (8, 99). Taqqoslanayotgan tillarda zoologik leksikonga kiritilgan so'zlar Hasharot va hasharot nomlarini bildiruvchi so'zlar ustunlik qiladi va ular orasida pashsha, chivin, ditdili, mükmiğa, kamar, chumoli, qurt, cho'chqa qurti, asalari, ari, it ari, qo'ng'iz, qizil hasharot, qora hasharot, bit, burga, chigirtka, uzun burunli hasharot va boshqalar zoonimik birliklar mavjud. Bu leksik birliklar alohida ishlatilganda, ikkala qarindosh tilda ham so'zlar va atamalarini o'zlari atrofida to'plash orqali yangi semantik so'z birikmalarini yaratadi. Ozarbayjon va o'zbek turk tillariga o'tgan hasharot va hasharotlar. Til nomlari bilan bog'liq so'zlar ushbu tillarning fonetik qoidalariga to'liq moslashgan va fonetik normalarni qabul qilgan. Ikkala tilda ham o'zlashtirilgan so'zlarning ishlatilishida fonetik farqlar aniq ko'rinib tursa-da, ular so'zlarning semantikasi va mazmuniga ta'sir ko'rsatmagan. Masalan, fors tilidan kelgan "keni" fonetik so'zi. o'z ichiga olgan so'z (14, 111), ozarbayjon tilida "kanola" o'zbek tilida

u “kana” sifatida ishlatiladi va “bit” degan ma’noni anglatadi (8, 88). Ozarbayjon tilida “bit-bira”, ya’ni ikkita hasharot nomi birlashtirilib, qo’shma so’z hosil qiladi. “Bira” so’zi o‘zbek tilida “burga” deb tarjima qilinadi (8, 38). O‘zbek tilidagi “burga” so’zi “bürge” shaklida bo‘lib, “Qashg‘ariy Devon”da “burga” degan ma’noni anglatadi: *“Bürge: burga. Bir joyda tura olmaydigan beqaror va aqldan ozgan odam “bürge” odam deb ataladi”* (24, 422). Aslida, “bürge kishi” iborasi o‘xshatish, ya’ni “burga kabi odam” degan ma’noni anglatadi. “Bira” so‘zining sinonimi sifatida ishlatiladigan “bit” so‘zi “Devon”da ham xuddi shunday fonetik tarkibga ega: Don ustiga tushadigan kichik hasharot “tarix biti” deb ham ataladi (24, 336): *“Er bit bit birada = Odam bit qidirdi”* (26, 263).

Qashg‘ariy davrida "bars" so‘zi ham ishlatilgan, bu burga kabi hasharot chaqishi yoki furunkul boshlanishi natijasida paydo bo‘ladigan "shish" degan ma’noni anglatadi: *“Aninkning go’shti sherning go’shtiga o’xshardi = Uning go’shti shishib ketgan edi”* (24, 356). XI asrda “bit” so‘zi bilan birga “sunsı” so‘zi ham ishlatilgan va Kashg‘ariy *“bu bitlar turkumiga mansub hasharot” deb ta’kidlaydi. Bu bit Menimcha, shunday* ” (24, 418).

Dunyodagi, jumladan, Ozarbayjondagi hasharotlarning turlari va xususiyatlari ismlar, raqamlar haqida manbalarda qimmatli ma’lumotlar aks ettirilgan:

"Hasharotlar - Arthropoda tipiga mansub hayvonlar sinfi. Hasharotlarning taxminan 1 million turi ma'lum. Ular Yer yuzidagi deyarli barcha ekotizimlarda uchraydi. Ular hayvonot

dunyosining taxminan 80 foizini tashkil qiladi. tashkil qilish JSSV hasharotlar 30 qadar guruh qoplamalar. An'anaviy tasnifga ko'ra, u ko'p oyoqlilar bilan birga traxeya-nafas olish kategoriyasiga kiradi. Hozirgi kunda Ozarbayjonda 29 turkumga mansub 13 000 dan ortiq hasharot turlari aniqlangan. Bu turlarning 370 fan uchun, 1800-yil o'tmish SSSR fauna. Masalan, Janubiy Kavkaz va Kavkaz faunasi uchun 1700 dan ortiq tur yangi edi. Ozarbayjon faunasi uchun ko'rsatilgan yangi hasharot turlarining 60% dan ortig'i birinchi marta institutimizning entomologiya laboratoriyalari xodimlari tomonidan qayd etildi. Shu bilan birga, respublika faunasida 600 gacha endemik va relik hasharot turlari mavjudligi aniqlandi. Jami 71 turdagi hasharotlar Ozarbayjonga endemikdir. "Qizil" "Kitob" II nashrga kiritilgan "bajarildi" (67).

Ozarbayjon-o'zbek qiyosiy lug'atida barcha statistik ko'rsatkichlar emas, balki ularning ma'lum bir qismi aks etganligi sababli, biz ularni lingvistik tahlilga kiritishga qaror qildik:

Chivin: Ozarbayjon tilidagi bu so'z o'zbek tilida "chivin" deb ishlatiladi (8, 23). Bizning mamlakatimizda "chivin" so'zi "chivin" deb ishlatiladi va "chivin" degan ma'noni anglatadi.

Bizning tilimizda "ditdili, kamar" so'zlari "agcaganad" so'zining sinonim variantlari sifatida ishlatiladi. "Agcaganad" so'zi murakkab tuzilishga ega bo'lib, "agca" va "kanad" so'zlari

asosida hosil bo'lgan va bu yerda "agca" so'zi "oq" ma'nosida, ya'ni qanotlarining oqligini bildiradi. O'zbek tilidagi "chivin" so'zi rus tilidan olingan. Shu bilan birga, o'zbek tilida "ditdili" so'zi "shv, shivin" so'zlari bilan parallel ravishda ishlatiladi (8, 67). Ozarbayjon adabiy turk tili uchun "ditdili". "Chivin" so'zi xarakterli emas, balki Chambarek, Agjabedi, Agdam, Jabrayil, Goychay, Xojavand, Kurdamir, Mingachevir, O'g'uz, Sobirobod lahjalarida "chivin" degan ma'noni anglatadi (4, 137; 9, 132). "Ditdili" so'zi G'arbiy Ozarbayjonning Basarkechar lahjasida ham "yengiltaklik" ma'nosini anglatadi (9, 132). "Chivin" so'zi G'arbiy Ozarbayjonning Chambarek, Agbaba, Kalinino lahjalarida "chivin" ma'nosida ishlatiladi (9, 108). "Chivin" so'zi "vb" bilan almashtirilgan. bilan "chivin" shaklida shuningdek ga o'rganib qolgan Bu yerga "nima" Bu suv, sharbat yoki shudring bilan oziqlanadigan va sharbatda to'planadigan hasharotni anglatadi (14, 69). "Milček" so'zi "mil+ček" komponentlaridan hosil bo'lgan. "mili" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "igna" yoki "igna" degan ma'noni anglatadi va "sanchish" degan ma'noni anglatadi (14,187). Bit yoki burga odamning sochida qoldiradigan urug' sirke deb ataladi va bu so'z ozarbayjon dialektologik lug'atlariga kiritilgan. yiqilmagan. Pashsha chapga ketdi Urug' yoki "najas" "miz" deb ataladi. G'arbiy Ozarbayjonning Iravan lahjasida "miz" so'zi "pashsha qo'yan lichinka" degan ma'noni anglatadi (9, 281). Bu hududda "chivin" so'zi bilan bog'liq holda juda ko'p leksik birliklar qo'llaniladi: *"milchek"* (Chemberak) — hasharot; *"milchekyen"* — *"chivinlardan himoya qilish uchun to'shak ustiga tortilgan chodirli choyshab"* (14, 280). *"Michetken"* so'zi o'zbek tilida *"pashaxano"*ga o'xshaydi. *"Miz"* so'zi *"moydachivin"*ga

o'xshaydi (8, 168). "Milghi//mıǵma//mıǵmaǵı" fonetik kompozitsiyalarida G'arbiy Ozarbayjonning Chambarak, Iravan, Kalenino, Zangibasar, Vedi lahjalaridagi pillasi 1) Chivin; 2) Chivin ma'nosida ishlatiladi (9, 228).

Ozarbayjon va o'zbek tillarida hasharotlarning nomlari uchun yuzlab so'zlar mavjud, ularning ba'zilari uylarda, boshqalari esa daraxtlar va o'tlarda yashaydi. Ozarbayjon tilida "mozalan" so'zi o'zbek tilida "mozalan" so'zidir. U "so'na" shaklida. Ozarbayjon adabiy tilida "mozalan" so'zining ekvivalenti "bö:alek" bo'lib, Chambarek lahjasida bu leksik birlik "ikki qanotli zaharli qo'ng'iz" degan ma'noni anglatadi (yozda sigir va buzoqlarni chaqadi) (9, 73). "bö:alek" so'ziga asoslanib, Chambarek lahjasida 2 ta fe'l ham shakllangan: 1) bö:aleklemek - mozalaning chaqishi natijasida u yoki bu tomonga yugurish, tepish (hayvonlarga, asosan buzoqlarga tegishli); 2) bö:aleklemek - metafora ma'noda "jahl qilish" (9, 73). "Bualek" so'zi Megri lahjasida "pashsha, chivin" degan ma'noni anglatadi. (9, 74) ma'nosida ishlatiladi. "Büyelek" fonetikasi bilan birga u mavjud. qaysi so'z Chambarak uning aksentida "yoz" oylarda buzoqlar, "danalari sanjan" "chivin, chivin" degan ma'noni anglatadi (9, 79). Ozarbayjon tilida "jucu" so'zi o'zbek tilida "hasharat" deb ishlatiladi (8, 49). Murakkab tuzilishga ega bo'lgan ozarbayjoncha "jucuyêyên" so'zi o'zbek tilida "hasharatovar"r shakliga ega (8, 42). Hasharotning nomi, ya'ni u chiqaradigan tovushdan kelib chiqqan so'z, o'zbek tilida "chivildog" so'zining sinonimi sifatida ifodalanadi (8, 47). Ba'zi turkiy tillarda "cir" so'zi "qo'shiq" ma'nosida ishlatiladi va "cırırama" "qo'shiq aytuvchi" (qo'shiq aytuvchi) degan ma'noni anglatadi (9, 60).

O‘zbek tilida “chigirtka” so‘zi “chiyirtka” (8, 55). Qoshg‘ariyda “sayyrt=ko‘chib o‘tmoq, qo‘shilmoq”; “sayra=ko‘chib o‘tmoq”; “sayohat” “sayr qilish” ; “sayrit” = yordam bermoq, yordam bermoq “yasamoq, bo‘lmoq”; “sayrit= yurmoq, tanqid qilmoq”; “sayrit= yurmoq, yurmoq”; “sayrit= sakramoq, sakramoq” so‘zlari ishlatilgan va ularning zamonaviy ma’nolaridan ko‘rinib turibdiki, chigirtkalar, hasharotlar, sakrash, sakrash (27, 447-448). Chigirtkalar asosan bug‘doyning pishishi paytida unga jiddiy zarar yetkazadigan hasharot turidir.

Hasharotning “chumoli” so‘zi o‘zbekcha “chumolu” shaklida bo‘lib (8, 145), u “chumoli+ga” modeliga asoslangan. Qoshg‘ariy lug‘atida “kunt=qant”, o‘lchov, 5 o‘lchov arshin so‘zlari: karit=qarit (27, 250-251) va “-qa, -ke” qo‘shimchalari mavjud. Agar biz so‘zni o‘sha qolipga muvofiq tiklasak, u shubhasiz “chumoli” bo‘ladi. olinadi, ya’ni “yuruvchi, yuradigan, kezib yuruvchi” degan ma’noni anglatadi. “Ant” so‘zining ildizi qadimgi “qa” fe’lini o‘z ichiga oladi. stendlar va bu jihatidan so‘zning talqin “aralash” yashash “to‘da” ma’nosida tushuntirish kimlarga o‘ng daromad olish bo‘ladi (14, 155).

Biz qora rangdagi “dozanurdu” hasharotining nomini taqqoslash lug‘atiga duch kelmadik, garchi o‘zbek tilida “donuz” va “gurd” leksik birliklari ham qo‘llanilgan bo‘lsa ham. Ikki so‘zning (donuz + gurd) birikmasidan hosil bo‘lgan va murakkab tuzilishga ega bo‘lgan bu hasharot Ozarbayjon va O‘zbekiston tabiatida uchraydi. “Kapalak” so‘zi o‘zbek tilida “kapalak” shaklida bo‘lib (8, 128), u “Kapalak - hayvonot olamining artropod tipidagi pulsimon hasharotlar turkumiga mansub hayvon subturki” degan ma’noni anglatadi. Kapalaklar turli o‘lchamlarda bo‘ladi. Ularning ikki juft parda shaklidagi

qanotlari bor. Eng xarakterli xususiyatlaridan biri shundaki, ularning qanotlari turli rangdagi pullar bilan qoplangan. Ular ni rang-barang qiladigan narsa aynan shu pullardir.

"Katta yoshlilarda og'iz a'zolari bor, tirtullarda esa Bu kemiruvchi. Ularning aksariyati gul sharbat bilan oziqlanadi. Kapalaklarning yaxshi rivojlangan sezgi organlari, proboscis, ko'zlari va antennalari bor. Ularning ko'zlari odatda murakkab tuzilishga ega. Tuxumlari har qanday joyga yakka yoki guruh-guruh bo'lib qo'yiladi. Tuxumlari turli o'lcham va ranglarda bo'ladi. Kapalaklar sinfida faqat kapalaklarning lichinkalari tirtullar deb ataladi. Kapalaklarning qanotlarida baland va past tovushlarni ajrata oladigan quloqlari bor. Shunday qilib, ular qushlar va boshqa hayvonlarni qarindoshlaridan ajrata oladilar. tirik mavjudotlarni sezishi mumkin. Kapalak quloqlari birinchi marta 1912-yilda kashf etilgunga qadar, olimlar kapalaklarning quloqlari yo'q deb o'ylashgan, ammo tadqiqot usullarining yaxshilanishi bilan kapalaklarning aslida juda sezgir quloqlari borligi aniqlandi. Angliyaning Bristol shahridan tadqiqotchi Ketlin Lukas tomonidan. amalga oshirildi; bajarildi yangi bitta tergov natijaga ga binoan,

"Moviy" "Morpho" deb nomlangan kapalak turining qanotlarining pastki qismida qiziqarli va g'alati ko'rinadigan bir juft timpanal membranalar aniqlangan. Tovush to'lqinlari bu membranalariga

yetganda, ular hosil qilgan tebranishlar nerv impulslariga aylanadi va darhol yaqin atrofdagi eshitish organlariga uzatiladi. Bu impulslar nerv hujayralari tomonidan qabul qilinadi ” (29).

“Kapalak” soʻzining “sindirish” feʼli bilan bogʻliqligini muhokama qilgan B. Ahmadov bu soʻzga 3 ta talqin bagʻishlagan, ulardan birinchisini qabul qilish mumkin. Bu talqin “hasharotni shunday atagan, chunki uning ustida chang (qobiq, pufakchalar, pilla, kepak) bor” (9, 140).

Biz “Ozarbayjoncha-oʻzbekcha lugʻat”da hasharotlar guruhidan “tarakan” soʻzini topmadik. Tarakan turlarining asosiy yashash joylari hammom va oshxonalardir. Bu hasharot turining nomi chuvash tilida “*tarakan*” - “*tez yuguruvchi*” degan maʼnoni anglatadi (67, 400).

Ozarbayjonda hasharotxoʻrlar oiladan qaysi "asalari" 8 tur, 3 guruh mavjud: 1) erkak asalari; 2) urgʻochi asalari; 3) ishchi asalari (29). Ozarbayjon va Oʻzbekiston Respublikalarida "asalarichilik" alohida iqtisodiy soha sifatida keng tarqalgan. Oʻzbek tilida "ari" soʻzi "ari" dir. (i-i) shakli (8, 28). Qoshgʻariyda “ari” soʻzi “tozalash, toza boʻlish” degan maʼnoni anglatadi (27, 40). Ozarbayjonda “aydan ari, sudan duru” (oydan ari, suvdan toza) iborasi mavjud va bu paradigmadagi “ari” soʻzi “toza” degan maʼnoni anglatadi. Qoshgʻariyda “ari yogʻi” (asalari yogʻi) iborasi suvar, qipchoq va oʻgʻuz tillarida “asal” degan maʼnoni anglatadi. Qoshgʻariy bu soʻz haqida yozadi. Bu *"bu" soʻz arab tiliga mos. Arablarda "Bala" asalari deb ataladi. Turklar bu nomni asalarichiga berishadi. Chigil turklari balani*

"asalari yog'ı" deb atashadi (24, 152). "Bal" soʻzi oʻsha davr sheʼrida ham qoʻllaniladi:

- *Bardi sanga, bir-biringni tut, asalim, Barchin ambergris qorongʻu yomgʻir boʻlish "Qol" Iblis uning oldiga kelib, asalni oldi,*

Ipak sen yeding, yuz edi "qolish" (26, 156).

"Ari" soʻzining "toza, sof, musaffo" kabi sinonim maʼnolari ozarbayjon tilining Chambarek, Daralayaz, Kalinino, Guba, Fuzuli, Agdam, Shahbuz, Shamkir, Tovuz, Boku va Xachmaz lahjalari va lahjalarida saqlanib qolgan (7, 42; 11, 26). Shuni taʼkidlash kerakki, Boku lahjalari va Xachmaz lahjasidagi "ari" soʻzining fonetik shakli oʻzbek tiliga toʻliq mos keladigan talaffuz shaklida. "Kitabi-Dada Qoʻrqut" dostoni tilida "ari" soʻzi ham ushbu fonetikada, ham U "aru" shaklida boʻlib, "toza" degan maʼnoni anglatadi (32, 50; 97). Zamonaviy turk tilida "ari" soʻzining qoʻllanilishi quyidagicha: *ozarbayjon va turk turk tillarida "ari", qisqa: "haqiqat" (Boshqird/: "interval") (Qozoqcha); "asalari" (qirgʻiz); "ari" (oʻzbek); "bal norti" (tatar); "ari" (turkman); "huru" (uygʻurcha)* (5, 24-25).

Hasharotning oʻzbek tilidagi nomi "Soxuljan" U "chuvulchang" shaklida boʻladi (8, 211). Bu hasharot asosan yer ostida yashaydi. Qashgʻariyda "suxul" feʼli mavjud boʻlib, u "biror narsaga kirish" degan maʼnoni anglatadi: *"Tavar avya soxuldu = Mal ev "Soxuljan" "tuproqqa kiruvchi" degan maʼnoni anglatadi va hasharot nomi "sogul" feʼlidan kelib chiqqan* (14, 230). Ozarbayjon tilida "soxmaq" feʼli turk tilida "sokmak", boshqird tilida "kiritiv", "tyqv", qozoq tilida "sugüv", qirgʻiz tilida "kirgizü", "tyğü", "salü", oʻzbek tilida "sakmok, tikmok", tatar

tilida "kirtü, tiğu", turkman tilida "sokmak", uyg'ur tilida "tikmak, kırıyüzümü" kabi ko'rinadi (23, 786-787).

Ozarbayjon tilda "aqlan ozgan" hasharot nomi O'zbekcha Turk tilida "zuluk" so'zi fonetikada, ya'ni oxiri yopiq holda ishlatiladi (8, 256). "Zuluk//zuluk" so'zi forscha "zalu" shaklida bo'lib, ikkala turkiy tilga ham shu tildan o'tgan (16, 208). "Zuluk" so'zi "sulu" so'zi bilan bog'liq holda hosil bo'lgan, chunki u yashaydigan joy... suv. Dunyo tabiatida zuluk inson qonini so'rib oladi. shuningdek, dorivor maqsadlarda ham ishlatiladi. Zalida Suvni so'rish qobiliyatidan tashqari, qonni so'rish ham muhimdir va bu so'z, ehtimol, "suvni so'radigan hasharot turi" degan ma'noni anglatadi, chunki "shlak" suvni so'rib oziqlanadi.

Hasharotlarning "cricket" nomi o'zbek tilida "chivildog, so'zanak" (8, 47) sifatida ishlatiladi. Bu hasharot nomi ikkala qarindosh tilda ham taqlid so'zi (cricket) bilan bog'lanib shakllangan.

Ozarbayjon tilida hasharot so'zi o'zbek tilida "ilbiz" (salyangoz) bo'lib, u "shillig qurt"ga o'xshaydi (8, 113). Murakkab tuzilishga ega "ilbiz" so'zi "il" va "biz" so'zlaridan hosil bo'lgan deb taxmin qilish mumkin. *"Bizning tilimizda "bog'lash" degan ma'noni anglatuvchi "ilmek, ilgek" (halqa) so'zlari mavjud* (14, 130). *Bizning tilimizda "biz" so'zi tikuv asbobining nomini anglatgani kabi "bog'lanish, bog'lanish" degan ma'noni anglatadi. Qirg'iz tilida "biz" so'zi ham ma'nosini anglatadi U "sibiya" shaklida qo'llaniladi, "sis" so'zi bog'langan va "o'tkir boshli" deb tushuntirilgan* (14, 49). *"Ilbiz" so'zi "o'tkir boshli" boshli hasharot degan ma'noni anglatadi, chunki uning/uning bosh bir qismi to'siqda bizga ikkita o'xshash bo'g'in Salyangoz*

gastropodlar sinfiga kiradi. tegishli va Uning bir nechta turlari mavjud: ko'l shilliq qavati, g'altak shilliq qavati, bochka shilliq qavati, yalang'och shilliq qavat va boshqalar. Eng keng tarqalgan vakili katta ko'l shilliq qavati. Uning tanasi bosh, tana va oyoqlardan iborat ” (66). Ozarbayjonda “shilliq qavat” xalq orasida “shayton” deb ham ataladi.

Ozarbayjoncha "ipak qurti" soʻzining oʻzbekcha muqobili "ipak" "Yoʻqol" kabi (8, 112). Baramagurddan chiqish oʻzbek tilida "pilla" leksemasi "barama" soʻzi bilan parallel ravishda ishlatiladi (8, 33). Ipak qurti mahsuli. “Barama” soʻzi ozarbayjon turk tilining adabiy til birligi boʻlib, bu soʻz uchun omonim sifatida yana bir “barama” soʻzi mavjud boʻlib, u Kurdamir, Gazax, Tovuz va Shamkir lahjalarida “gullari endigina toʻkilgan kichik bodring” degan maʼnoni anglatadi (32, 32). Oʻzbek tilidagi “pilla/pila” soʻzi Gʻarbiy Ozarbayjonning Chambarek va Garakils lahjalarida “yumshoq” degan maʼnoni anglatadi (9, 307). Ozarbayjon tilidagi “pila” soʻziga parallel ravishda oʻzbek tilida "yostiqliq" "pilagurdu" soʻzga shu bilan birga oʻzarolik Oʻzbek tilida "pillakurti" soʻzi ishlatilgan (8, 191). "Koko" javobi boʻlgan topishmoq ipak qurtining ishini batafsil tasvirlaydi :

"Bir" mening qutim mavjud Qirgʻiy, u daraxtga oʻtiradi, oʻziga uy quradi

Nima Siz nima qilasiz? "moʻri" (6, 201).

B. Ahmadovning soʻzlariga koʻra, "Barama" " *burish// oʻrash*" degan maʼnoni anglatadi. *soʻz bilan qarindoshdir. Gagauz tilda "koza" Ular "qurt" oʻrniga "burun hasharoti" dan foydalanadilar* (14, 38). Bu fikr toʻgʻri, chunki hasharot toʻr

to‘qib, yupqa ipak mato ishlab chiqaradi va topishmoqdagi kabi pilla yasash uchun ularni u yer-bu yerga to‘qadi. Maqol aytilganidek, bo‘ri o‘zi uchun na eshik yasaydi, na mo‘ri.

"Barama" so‘zining o‘zbekcha muqobili "Pila" fors tiliga tegishli bo‘lib, u yerda "pilek" sifatida ishlatiladi va uzuklar, bilaguzuklar va boshqalarga bezak berish uchun bog‘langan och oltin simni yoki ipakdan tikilgan bosh kiyimni anglatadi (16, 500).

Hasharot va hasharot nomlarini bildiruvchi leksik birliklar ozarbayjon va o‘zbek turkiy tillarining tarixiy rivojlanish jarayonida shakllangan. jamiyat va bo‘lmagan odamlar bilan o‘zaro iqtisodiy-siyosiy munosabatlar natijasida o‘zlashtirilgan so‘zlar ham tillarga kirib keldi va ma’lum ma’lumotlarni yetkazishda va ijtimoiy munosabatlar manzarasini yetkazishda muhim rol o‘ynadi.

III BO'LIM
ASTRONOMİK VA GIDROMETEROLOGİK
LUG'ATNING UNIVERSALLIGI

Turkiy tillar oilasiga mansub guruh sifatida astronomik, gidrometeorologik va ekologik atamalar ham ozarbayjon va o'zbek turk tillarining leksik qatlamida muhim o'rin tutadi va ularning yetakchi xususiyatlari asosan qadimgi turkiy so'zlarga asoslangan bo'lib, ular umumiy xususiyatlarga ega. Biroq, bu bilan shunday zamonaviy davrda ayniqsa ekologik dalada Shuningdek, ko'p sonli terminologik o'zlashtirishlar afzal ko'riladi, bunda turli tizimlarga ega til guruhlarining ta'sirini e'tibordan chetda qoldirmaslik kerak. Bu sohadagi leksik birliklar ozarbayjon va o'zbek turk tillarida ham bir xil.

3.1. Astronomik Nomlarning O'zbek va Ozarbayjon Turk Tillaridagi Parallellari

Astronomik lug'atga ozarbayjon va o'zbek tillaridagi oy, yil, kun, hafta, sayyora nomlari kiradi, ularning ba'zilar turkiy tillarga, ba'zilar arab-fors va yevropa tillariga tegishli. Turkiy va jahon xalqlarining dunyoqarashi, leksik tasavvuri va tafakkuri, e'tiqod donoligi tufayli paydo bo'lgan bu nomlar ozarbayjon va o'zbek tillaridagi leksik qatlamning ma'lum bir qatlamini aks ettiradi. Oy, yil, hafta, kun va samoviy jismlarning ba'zi nomlari qadimgi turkiy lug'atlarda, ba'zilar arab-fors va dialektologik lug'atlarda uchraydi. lug'atlarda aks ettirish bajarildi. Qadimgi turkiy tilga bu turdagi so'zlar bugungi kunda ham turkiy tillarning aksariyatida uchraydi, qayta ishlanganiga guvoh

bo'lamiz. Astronomik nomlar yoki yo'qmi Turkiy kelib chiqishi yoki o'zlashtirilganligidan qat'i nazar, ular barcha turkiy tillarda parallel ravishda qo'llanilishini ko'ramiz.

Taqqoslanayotgan tillar - ozarbayjon va o'zbek tillarining lug'atida astronomik nomlar tizimni tashkil qiladi, ularning ba'zilar bir xil turkiy tilning adabiy tillarida, ba'zilar esa lahja va lahja hududlarida qo'llaniladi. Xalqlarning qadimgi kuzatuvchanlik qobiliyati va dunyoqarashi bu turdagi leksik birliklarning shakllanishiga asos bo'ladi. Masalan, "ay" osmondagi samoviy jismning nomi bo'lib, qadimgi turkiy tilga tegishli bir bo'g'inli leksik birlikdir. Qashg'ariyda bu so'z (ay) xuddi shu fonetik shaklda yozilgan va "yilning o'n ikkinchisi", "oy, oy" ma'nolarida ishlatilgan (27, 57). "Devon"da "ay" so'zi "ay tolun" = "oyning o'n to'rtinchi", "ay o'glak" = "Navro'zdan keyingi bahor davri", "ay ulug' o'glab" = "aydan keyingi davr", "ulug'" - "yoz o'rtasi", "evi" = "ay uy", "hala" (27, 58) kabi tilga olingan. Lug'atda shuningdek, omonim variantlarda uchraydigan 6 ta "ay" so'zi ham qayd etilgan, ularning tarjimai quyidagicha: 1) "ay" = buyruq yoki bayroqni tan olmaganlikni bildiruvchi so'z; 2) "ay" = murojaat shakli; 3) "ay" = to'q sariq mato; 4) "ay" = xizmatkor, xo'jayinlarning quli, ismlari yozilgan daftar; 5) "ay" = aytmoq (27, 58). Ozarbayjon tilidagi "ay" so'zining parallelligi ham "ay" shaklida, ham arab tilidan olingan. "hilal" (8, 30). Ozarbayjon klassik badiiy uslubida "hilal" va "qamar" so'zlari "ay" so'zining sinonim variantlari sifatida ishlatilgan va ikkala so'z ham zamonaviy tilimizdagi antroponimik leksikonga kiritilgan, biri erkak ismi (Hilal), ikkinchisi ayol ismi (Qamar). Ozarbayjon tilining Guba lahjasida "ay" komponentli "aylammag" fe'li "sayr qilish, kezib yurish" ma'nosida

ishlatiladi, bu (24, 23) osmondagi “ay” soʻzini ham anglatadi. oynning harakat traektoriya belgilar. Shunday qilib, ozarbayjon va oʻzbek tillarida "ay" soʻzining soʻzma-soʻz maʼnosi "olov, osmonda aylanayotgan yorugʻlik" degan maʼnoni anglatadi.

Ozarbayjon va oʻzbek tillarida, fevraldan tashqari, barcha oylar 30 yoki 31 kundan iborat boʻlib, “ay” soʻzi singari, “gun” leksik birligi ham sof turkiy kelib chiqishiga ega. Ozarbayjon adabiy tilida “gun” soʻzining fonetik tarkibida ishlatiladigan “gun” soʻzi oʻzbek adabiy turk tilida “kun” shaklida boʻladi (8, 93). Qashgʻariyda “gon//kun” shakllari “kun” (ü-u oʻrnini bosish) shaklida boʻlib, “kun, quyosh, kun” degan maʼnoni anglatadi (27, 352). “Kun” soʻzi “Devon”da koʻplab jumla tuzilmalarida qoʻllaniladi. Bu ham aks ettirilgan: “su on kun örik boldi” = qoʻshin bir joyda oʻn kun qoldi (24, 132).

7 kun yigʻindisi ozarbayjon va oʻzbek tillarida “hafta=hafta” soʻzi bilan ifodalanadi (8, 97). Ozarbayjon tilida murakkab tuzilishga ega boʻlgan “haftaashiri” soʻzi Bu "har hafta" maʼnosida ishlatiladi (8, 97). "Hafta" forscha "haft" soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, "yetti" degan maʼnoni anglatadi. (7)” degani. Yetti yulduzning (Oy, Mars, Merkuriy, Yupiter, Saturn, Venera, Quyosh) Yer atrofida aylanishini anglatadi. bilan yopiq 7 kungacha "1" hafta" ular aytadilar (14, 124). "Yetti" Ozarbayjon va Oʻzbekcha oʻz xalqlarida muqaddas marosim (muqaddas) raqam deb hisoblanadi. Haftaning 7 kuni ozarbayjon tilida turli soʻzlar bilan ifodalanadi: I kun = tuz, II kun = bitta, III kun = chorshanba, IV kun = nomina, V kun = juma, VI kun = shanba, VII kun = yakshanba. Ozarbayjoncha "duz", oʻzbek tilidagi kun nomi kabi "tuz" (8, 69), ogʻirlikni anglatadi, yaʼni oʻsha kuni ish qiyin boʻlishini bildiradi. Qashqarda "tuz" soʻzi

"tuz" ma'nosida ishlatiladi (27, 581). "Az tatigi tuz, yog'rin yemez=ashin tadı duzdur, duz tabda tayilmaz" (26, 34). "Duz" so'zi "duz" so'ziga qo'shilib, Go'ychayda ishlatiladigan birikma (duz günü) hosil qiladi. Kurdamir, Zangilon ularning lahjalarida "bozor" "ertaga" degani (4, 156). Ozarbayjon tilda "yolg'iz", O'zbek tilida "tag, ost" sifatida ishlatiladigan so'zlar ushbu turkiy tillarda ham "bir" raqami ma'nosida, ham ravish sifatida uchraydi (28, 226). Taxminlarga ko'ra, "tek günü" iborasi "Buyuk Xudo, Alloh"ni anglatadi. Ozarbayjon tilida fors tilidan olingan "adina" so'zi "to'rtinchi kun" ma'nosida ishlatiladi. O'zbek turk tilida ishlatilmaydigan bu so'z, so'z Ozarbayjon tilning Gadabay, Ganja, Gazax, Lankaran, Salyan, Sheki, Shamkir, Tovuz, Zangilon sheva va shevalarida "Juma", Gandabay, Gazax, Lankaron, Sheki, Shamkir, Zangilon sheva va shevalarida "Juma", Gadabay va Tovuz lahjalarida bu "Juma tongi" degan ma'noni anglatadi (28, 2). "Chorshanba" so'zi ozarbayjon tilida "uchinchi kun" degan ma'noni anglatadi. Fors tilidan olingan bu so'z o'zbek tilida "chorshanba" deb yoziladi. (8, 55). Haftaning oltinchisi Birinchi kun "Shanba" deb nomlangani uchun forslarda yakshanba "Yekshenba", dushanba "Dushanbe", uchinchi kun esa chorshanba (to'rtinchi shanba) deb ataladi" (14, 68). Ozarbayjon va o'zbek tillarida "juma-juma" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "beshinchi kun" degan ma'noni anglatadi. (8,49). "Juma" so'zi arabcha "jamma" va "jamma" so'zlaridan olingan. bilan ildizpoyadir, jamiyat degan ma'noni anglatadi. Juma kuni, barcha Musulmonlar to'plangan, masjidda ibodat qilib, Ular Xudoga sig'inishgani uchun o'sha kun shunday nomlangan. "Shabba" so'zi ozarbayjon tilida "oltinchi kun" ma'nosida ishlatilgan bo'lsa-da, u o'zbek tilida

uchramaydi va bu soʻz ham forsha boʻlib, bizning fikrimizcha, forsha "shesh" soʻzi bilan bogʻliq holda shakllangan. "Yettinchi kun" soʻzi ozarbayjoncha (saba), Oʻzbekcha soʻz (bazar) (8, 35). Ozarbayjon tilida (dushanba) ifodasi oʻzbek tilida "yekshanba" (8, 35) shaklida qoʻshma soʻz shaklida qoʻllaniladi.

"Dushanba" iborasining ikkinchi tarkibiy qismida gapirish "erta/erta" soʻz Qashqarda "oʻtib ketmoq/oʻtib ketmoq" (27, 184). "Dushanba" iborasi "yakshanbadan keyingi kun" degan maʼnoni anglatadi (14, 91). Bizningcha, "yakshanba" soʻzi "toʻxtash, dam olish" degan maʼnoni anglatadi.

Maʼlumki, yil toʻrt fasldan, yaʼni bahor, yoz, kuz va qishdan iborat. "Yil" soʻzi Qashgʻariyda "yil" deb tarjima qilingan. "yil, sen" shaklida boʻladi (27, 679). *"Bir yil oʻtdi = Bir yil oʻtdi"* (26, 12). Ozarbayjon tilidagi "yil" soʻzi oʻzbek tilida qadimgi shaklini yaxshiroq saqlab qolgan fonetik "jil" bilan ishlatiladi (8, 113). Qashgʻariyda *"yil = ot yali, ot yali, yalygh"; "ilon = ilon"; "yıldız = daraxt ildizi, yadro"; "yılgun = yulgun"; "yılki = podasi, hayvonlar podasi, toʻrt oyoqli hayvonlarning umumiy nomi"* (27, 680-681) soʻzlari qadimgi "ilme, ilgah" soʻzlarining juft shakli boʻlgan va "bogʻlanish, bogʻlanish" degan maʼnoni anglatuvchi "yil/yil" soʻziga asoslangan (14, 130). Kunlar haftalarni, haftalarni, oylarni, oylarni yillarni bogʻlaganligi sababli, "yil/yil" soʻzi ham xuddi shunday maʼnoga ega. "Bogʻlash" va "ilgʻak" shaklidagi soʻz ozarbayjon tilining Zaqatala lahjasida qoʻllaniladi (4, 256). Yilning toʻrt fasli ham uni bir-biri bilan bogʻlaydi. Ozarbayjon turk tilida "fasil" shaklida ishlatilgan soʻz oʻzbek tilida "fasil, sesmon" shaklidagi sinonim dubletlar bilan uchraydi (8, 83). Fasl nomi "yaz" Qashgʻariy tilida "yaz, ilkbahar" degan maʼnoni anglatadi (27, 665). "Yay" soʻzi ham

xuddi shunday ma'noga ega (27, 663). "Yaz" so'zi ozarbayjon va o'zbek tillarida "bahar" ma'nosida ishlatiladi (8, 249). O'zbek tilida "yoy" shaklida ishlatilgan so'z bizning tilimizda "yay" fonetikasi bilan uchraydi (8, 249). Ikkala tilda ham "issiq" degan ma'noni anglatuvchi "yay" fasl davri 25 iyundan 5 avgustgacha "gora" deb ham ataladi. oshpaz "oy" deyiladi va bu ifoda bizning tilimiz lahjalarida "gilos" ham deyiladi (4, 279). "Kuz" Qashqarda fasl nomi "kuz" deb ko'rsatilgan. *"Kuzning kelishi" yozning boshlanishi, kuzning kelishi bahordan ma'lum* (26, 160). Devonda "kuz" so'zi "kuz", "kuzni o'tkazmoq"; "kuzer=kuzning kirishi"; "küzgär=kuzga tomon ketmoq"; "küyük=kuzga aylanmoq" (28, 362) so'zlaridan kelib chiqqan. "Kuz" so'zi zamonaviy o'zbek turk tilida ikki ma'noda qo'llaniladi: 1) egüt; 2) qo'zixon (8, 139). Ikkinchisi ma'no Bu ozarbayjon tili lahjalariga xosdir. "Qish" bobning ism Qashqarda "qiz" shaklida bo'ladi (27, 295). Xuddi shu so'z "Devon"da ham gap tarkibidagi otdan hosil bo'lgan fe'l sifatida ishlatilgan: *"Beg kende kışladı=Bey kende kende"* (24,22). "Qish" so'zi maqolda ham ishlatilgan: *"kış konuku ot=kişin konagi oddur, tefeğdir"* (24, 344). "Qishlash" fe'li "qishlash" otidan hosil bo'lgan. O'zbek tilida u "qishlash" ma'nosida ishlatiladi (8, 151).

Dunyoning barcha xalqlarida bo'lgani kabi, O'zbekiston va Ozarbayjonda ham yil 12 oydan iborat. "Yanvar" bizning davrimizdan ming yil oldin Rimda yashagan temirchining nomi bilan bog'liq; u eshik uchun qulfi yasagan, vafotidan keyin Xudo darajasiga ko'tarilgan va "eshik" deb talqin qilingan. "Yanvar" ikki yil eshigi (yangi yil bilan ochiladigan eshik) sifatida tushunilgan" (14, 220). Ozarbayjon va O'zbek adabiy ularning tillarida Bu oyning nomi (yanvar) ham xuddi shu fonetika bilan

ishlatiladi (8, 454). Turk tilida yanvar oyi “*ocag ayi*” (ya’ni, 1-oy) deb ataladi. “oy” ular aytadilar (28, 61). Klassik Ozarbayjon Uning she’riyatida “Zimiston” so’zi ko’proq ishlatiladi, bu arab tilidan olingan bo’lib, “qish” degan ma’noni anglatadi. Shuni ta’kidlash kerakki, zamonaviy rus tilida ishlatiladigan “zima” so’zi arab tilidan olingan. Ikkala qarindosh tilda ham yilning ikkinchi oyining nomi - “fevral” bir xil fonetik shaklda uchraydi. (8, 82). Zamonaviy Turkiya turk tilida bu oyga “Fevral” shuningdek, Gagauzlar bu oyni “göjök” deb atashadi, bu “kichik oy” degan ma’noni anglatadi (47, 664). Ozarbayjon va O’zbekcha ularning tillarida “Mart” oy ism hech qachon fonetik farq yaratmaydi (4, 161). G’arbiy Ozarbayjonning Daralayaz lahjasida mart oyi “kulrang oy” degan ma’noni anglatadi, xuddi shu ma’noda Chambarek va Daralayaz lahjalarida esa “qishning oxirgi oyi” degan ma’noni anglatadi (9, 73). Fevral va mart oylari orasidagi vaqt, vaqt oraliqlari ko’pgina lahjalar uchun ham xos bo’lgan “Katta chill”, “Kichik chill” iboralari bilan ataladi.

Oyning nomi “aprel” ikkala qarindosh tilda ham parallel ravishda ishlatiladi (4, 22). Ba’zi turkiy tillarda bu oy “aprel” “gul oyi” shaklida deb ataladi. chiqish qiladi (28, 61). Gagauz bu ayiq unga/unga ga binoan Ular buni “gul oyi” deb atashadi, chunki bu oyda tabiatning har bir qismi gullar bilan qoplanadi va daraxtlar va o’simliklarning uyg’onish vaqti boshlanadi. Zamonaviy turk turk tilida “mayis” deb ishlatiladigan oy nomi ozarbayjon va o’zbek tillarida “may//mayoy” deb ishlatiladi (4, 162). Turk turk tilida “mayis” va o’zbek tilida “mayoy” ning fonetik variantlari o’zaro bog’liq tillarni ajratib turadi. Turk turk tilida “haziran” deb ataladigan “iyun oyi” ozarbayjon va o’zbek tillarini undan ajratib turadi. Ozarbayjon va o’zbek adabiy turk tillarida parallel

ravishda ishlatiladigan "iyun" oyi (4, 122) Ozarbayjon xalqi orasida "bichin oyi" deb ham ataladi. Zamonaviy Turk tilida "temmuz" nomi bilan tanilgan iyul oyi o'zbek va ozarbayjon tillarida "avgust" ma'nosida ham qo'llaniladi va vaqt so'zi bizning lahjalarimiz va shevalarimizda "xirman ayi" deb ham ataladi. Bu oyda yig'ib olingan bug'doy va arpa xirmon mashinasida yanchiladi va yashil o't donalaridan tozalanadi. Zamonaviy Gagauz turk tilida avgust oyi ham "xirman ayi" deb ataladi. Jahon tillarida "avgust" oyi imperator Avgust nomi bilan bog'liq (14, 28). Ozarbayjon va o'zbek turk tillarida sentyabr, oktyabr, noyabr va dekabr oylarining nomlari. xuddi shu fonetik qolipda qayta ishlanmoqda. Zamonaviy Turkiya, turklar sentyabrni "eylül" deb atashadi (28, 62). Oktyabr Turkiyada ham "ekim", ham "şarapayı" deb ataladi (28, 67). Zamonaviy turk turklari noyabrni "kasım" va dekabrni "aralık" deb atashadi, bu esa uni boshqa qarindosh tillardan ajratib turadi.

Qadimgi turkiy tillarda yil berilgan hayvonlarning nomlari ham qiziqarli. Qoshg'ariyda "kalamush yili" iborasi "turklarning o'n ikki yilidan biri" deb talqin qilinadi (27, 453), ya'ni o'n ikki yildan bittasi kalamush yiliga beriladi. Qoshg'ariyda "pars" so'zi "yirtqich hayvon, yo'lbars, qoplon" degan ma'noni anglatadi (26, 354). Umuman olganda, biz Qoshg'ariyning yillar haqida yozganlarining barchasini bu yerda bo'lgani kabi berishni o'rinli deb bilamiz; *"Pars: turklarning o'n ikki yilidan biri. Uning shunday tarixi bor. Turklar o'n ikki hayvonning nomlarini olib, ularni o'n ikki yil deb atashgan. Ular bolalarning yoshini, urushlar sanasini va boshqa narsalarni shu yillar aylanishiga qarab hisoblashadi. Buning tarixi quyidagicha: Turkiy xalqlardan biri o'zidan bir necha yil oldin bo'lib o'tgan urush*

haqida bilmoqchi bo'lgan va o'sha urush tarixida adashgan. Bu holda, xoqon bu masala bo'yicha o'z ulusi bilan kengash (maslahat) chaqirgan va kengashda shunday degan: "Xuddi biz bu tarixda adashganimiz kabi, bizdan keyin keladiganlar ham adashadilar. Shunday ekan, endi har bir yilni osmonning o'n ikki yulduz turkumi va o'n ikki oyga ko'ra nomlaylik va bu yillar o'tishi bilan hisobimizni tushunaylik. Bu bizning oramizda unutilmas xotira bo'lib qolsin". Ulus xoqonning taklifini qabul qildi. Shundan so'ng, xoqon ovga chiqib, yovvoyi hayvonlarni Ilisu tomon haydashni buyurdi. Bu katta daryo. Odamlar bu hayvonlarni daryo tomon siqib, ov qila boshladilar. Hayvonlarning birinchisi "sichqon" edi. Suv birinchi bo'lib ov qilindi. o'tib ketayotgan bu hayvon qayerda uchun yillar birinchisi bu nomi bilan va u "kalamush yili" deb nomlangan. Undan keyin suvdan o'tgan hayvonlarning nomlari keyingi yillarga tartib bilan berilgan:

Ud yil: sigir (sigir) Yo'lbars yili. Fors yili: yo'lbars yili.

Quyvon yil: quyvon Maymun yili: Timsoh yili.

Ilon yil: ilon Ho'kiz yili: Ot yili.

Qo'y yili: Qo'y yili. Hosil yil: maymun Xo'roz yili: Xo'roz yili.

It yili: It yili.

Tonguzcha yil: cho'chqa yil.

Cho'chqa yili kelganda, u o'zgarib, yana sichqon yilidan boshlanadi. boshlanadi. Qoshg'ariy Mahmud aytadi: Biz bu taqiqni yozganimizda, ilon yili boshlangan to'rt yuz oltmish oltinchi (466) yilning Muharram oyi edi. Bir yil o'tib, 467 yilga

yetganda, ot yili boshlanadi. Hisoblash men sizga ko'rsatganimdek bo'ladi.

Turklar bu yillarning har birida donolik borligiga ishonishadi va ulardan fol ochish uchun foydalanadilar. Ommabop e'tiqodga ko'ra, kalamush yili boshlanganda urushlar soni ko'payadi, buqalar bir-biri bilan urishadi va bir-birini suzib o'ldirishadi. Xo'roz yilida oziq-ovqat bo'lsa-da, odamlar orasida tartibsizliklar bo'ladi. ortadi, chunki tovuq ozuqa donalari topish uchun u, axlat, axlat, qoldiqlar U bir-biri bilan aralashib ketadi. Timsoh yili boshlanganda, yomg'ir ko'p bo'ladi, mo'l-ko'pchilik bo'ladi, chunki timsoh suvda yashaydi. Cho'chqa yili boshlanganda, qor ko'p bo'ladi va sovuq bo'ladi, tartibsizlik bo'ladi. Shuning uchun turklar har yili biror narsa bo'lishiga ishonishadi.

Turklarda haftaning yetti kuni uchun nomlar yo'q, chunki hafta tushunchasi Islomdan keyin paydo bo'lgan. Oy nomlariga kelsak, shaharlardagi oy nomlari arab tilida yozilgan. Ko'chmanchilar va musulmon bo'lmagan turklar yilni to'rt faslga bo'lib, ularga nom berishadi. Uch oyning har birining nomi bor va yilning o'tishi shu bilan ma'lum bo'ladi. Navro'zdan keyin yoz "O'g'il oyi" deb ataladi, keyin esa Ular buni "echkining buyuk oyi" deb atashadi. Chunki echki bu ikkinchi davrda o'sadi. Bundan keyin "buyuk oy" keladi, chunki bu davr yozning o'rtasi, yer yuzidagi ne'matlar ko'payadi, hayvonlar o'sadi va sut ko'payadi. Bu boshqa oylarda ham shunday davom etadi va men ularning nomlarini birma-bir tilga olmayman, chunki ular kamdan-kam ishlatiladi (24, 354-356). Bu yilgi nomlarning deyarli barchasi o'zbek va ozarbayjon tillarida. Bu turklarga xos xususiyat.

Kun, oy, yil, hafta, bitta soʻzlar bilan aytganda, astronomik ismlar Oʻzaro integratsiya tahlili shuni koʻrsatadiki, ikkala qarindosh tilda ham ushbu turdagi maxsus leksik birliklarda maxsus xususiyatlar juda keng tarqalgan. Ularning astronomik ismlar haqida tasavvurlar, eʼtiqod va ularning eʼtiqodlari qiziqarli boʻlgani kabi oʻziga xosdir. Ozarbayjon va oʻzbek adabiy turk tillarida qoʻllaniladigan oy nomlari ham bir-biriga bogʻliq, ham Shuningdek, u turli tizimlardagi tillarda universallikni yaratadi va lingvomadaniy xususiyatga ega.

3.2. Ozarbayjon Tilidagi Hidrometeorologiya Terminologiyasiga Xos SoʻZlar va Oʻzbek Tilida Qiyosiy-Lingvistik Tahlil

Ozarbayjon va Oʻzbekiston Respublikalarida hozirda ekologiya vazirliklari mavjud va davlat tuzilmasida gidrometeorologiya departamentlari ham mavjud. Ikkalasi ham Hidrometeorologiya stansiyalari va stansiyalari mamlakatdagi kundalik ob-havo sharoitlari haqidagi maʼlumotlarni oʻrganadi va vaqti-vaqti bilan aholiga yetkazadi. Hidrometeorologiya darajasida bu atama oʻziga xosdir. soʻzlarga "havo", "yomgʻir", "shamol" "toʻla", "toshqin", "qor", ikkala tilning leksik tizimida muhim oʻrinlardan birini egallagan "sovuq", "sazaq", "soyug", "zell", "boʻron", "duman", "chiskin", "bulud", "boran" va boshqa leksik birliklar kiritilgan. Boshqacha qilib aytganda, gidrometeorologik termin xususiyatlariga ega soʻzlar tilning ekologik tizimi va tasnifida asosiy oʻrinlardan birini egallaydi. Ob-havo issiq yoki sovuq, ayozli yoki ayozli, shamolli yoki shamolsiz, yomgʻirli yoki quruq boʻlishi, yaʼni qurgʻoqchilik shaklida oʻtishi fasllarga

qarab o'zgaradi va bularning har biri Ikkala tilda ham bir xil narsani ifodalovchi so'zlar mavjud bo'lib, ularning aksariyati ikkala tilda ham parallel ravishda qo'llaniladi.

"Ekologiya" va "gidrometeorologiya" tushunchalari Uning tabiiy omil bilan uzviy bog'liqligi, birlashishi va birlik yaratishi hammaga ma'lum haqiqatdir. Vaqti-vaqti bilan ikki mamlakat vazirliklari o'rtasida ekologik va gidrometeorologik almashinuvlar va muhokamalar o'tkazilib, qimmatli takliflar ilgari surilib, qarorlar qabul qilinadi. Ekologik qonuniylik bo'yicha bir qator ilmiy-tadqiqot ishlari o'zbek va ozarbayjon tillarida olib borilgan. Ushbu tadqiqot ishlari doirasi 2024-yilda Ozarbayjonda bo'lib o'tadigan ulkan global "COP-29" tadbiri bilan yanada kengayadi. Bir qisqasi, ekologik soha bilan bog'liq voqealar ikkala turkiy respublikada ham yanada rivojlanmoqda, ya'ni mamlakatlarda ekologik almashinuvlar keng tarqalib bormoqda, bu esa ekologik ong va tafakkurni rivojlantirishni kuchli rag'batlantiruvchi omillardir. Ikkala mamlakatda ham ilmiy va texnologik taraqqiyotning rivojlanishi ekologik muammolarni chuqur o'rganish va hal qilishni rag'batlantiruvchi eng muhim ko'rsatkichlardan biridir va bu, avvalo, ushbu sohadagi leksik birliklarni qiyosiy jihatdan o'rganishni kun tartibiga qo'yadi, biz buni quyidagicha tizimli ravishda ko'rib chiqishimiz mumkin:

Ob-havo: O'zbekcha ekvivalenti "havo" shaklidir (8, 95). U ikkala tilga ham bir vaqtning o'zida arab tilidan kirgan. Fonetik tarkibda uchraydigan arab tilidagi "hava" so'zi ozarbayjon va o'zbek turk tillarining transkripsiyasiga moslashtirilgan. Arab tilidagi "havai" so'zining yana bir ma'nosi "havoga tegishli, osmonga tegishli" (16, 715). "Hava" so'ziga qo'shilish orqali

tilimizda oʻnlab mazmunli soʻz birikmalari yaratilgan: *issiq havo, sovuq havo, ayozli havo, boʻronli havo, saggal havo, shamolli havo, boʻronli havo, nam havo, qorli havo, yomgʻirli havo, chimchilagan havo* va boshqalar.

Shuningdek, oʻnlab majoziy kombinatsiyalar mavjud: uchib ketmoq, boylik havosiga yugurmoq, havo haqida gapirmoq, havodan chiqmoq, boylik havosiga sotmoq va boshqalar. "Havo" soʻzining soʻzma-soʻz maʼnosi "shamol, shamol" dir. Tarixan "Hava" soʻzi arab tiliga *ibroniy tilidan kirib kelgan boʻlib, u yerda "hayot manbai" degan maʼnoni anglatadi va shu tilda "yeva" sifatida ishlatiladi* (14, 121).

Shamol: Ozarbayjon adabiy tili uchun "shamol" soʻzi, uning lahjalari uchun esa "yel" soʻzi xarakterlidir. Shunday qilib, Gʻarbiy Ozarbayjonning Chambarek, Iravan, Vedi va Zangibasari lahjalarida "yel" soʻzi "shamol" maʼnosida ishlatiladi (9, 411). "Yel" soʻzi asosida hosil boʻlgan "yelibeyin", "yelgovan", "yellam", "yelli" soʻzlari, "yulguz", "muxlisga" va soʻzlar shuningdek lahja va lahjalarda qoʻllaniladi (9, 412-413). Iqlim hodisasining nomini bildiruvchi "shamol" soʻzi oʻzbek tilida "shamol" shaklida (8, 138). "Esmoq" feʼli oʻzbek tilida "shamol esmoq" modelida qoʻllaniladi (8, 138). Qadimgi lugʻatda "yel" soʻzining maʼnosi "yel, kübel, ruzgar, esinti, meh, meltem" deb izohlanadi (27, 568). Bu soʻzlar badiiy uslubda sinonim variantlar sifatida faol qoʻllaniladi: *"yel yugurachku utrindi" = shamol daraxtga "yoʻnaltirilgan"* (24, 285); *"toʻplam" pashsha shamol shina = shamol daraxt tepasida esadi"* (24, 336). Ozarbayjon tilidagi kabi, oʻzbek turk tilida ham yel // kuyul; yel // shamom soʻzlari sinonim variantlar sifatida ishlatiladi. Fors tilidan olingan "ruzigar" soʻzi ham ikkala tilda oʻzaro funksiyaga

ega. Butun dunyoda, jumladan, Ozarbayjon va O'zbekistonda ham shamol yo'nalishlari geografik xususiyatlarga qarab belgilanadi va gidrometeorologik atamalar sifatida biz bu iboralarga shimoliy shamol, shimoli-sharqiy shamol, janubiy shamol, g'arbiy shamol kabi misollar keltirishimiz mumkin. Poytaxtimiz Boku Kaspiy dengizi qirg'og'ida joylashganligi sababli, bu yerda esayotgan shamollar "gilavar" va "xazri" deb ham ataladi. "Yel baba" deb nomlangan qadimiy folklor namunasida ham "Gilavar" so'ziga duch kelamiz:

Bu behi va anor hidiga o'xshaydi, oh gilavar, Atirgul tutatqi hidi keladi, oh gilavar, Siz ertangi kun kabi hidlanasiz, oh gilavar, gilavar.

Oh, shamol, shamol, Qurbon! sizga keling, Dada. Donimiz yerda qoldi, Yoqamiz qo'limizda qoldi,

A shamol bobo, shamol bobo,

Jabrlanuvchi sizga keling, bobo (6, 26).

Qiyosiy lug'atlarda "gilavar" so'zi o'zbek-yahudiy parallelligiga muvofiq quyidagicha izohlanadi: "*Kaspiy dengizining janubi va Jijristanning janubi eshawehi shumol komidir*" (8, 89). Shuni ham ta'kidlash kerakki, poytaxtimiz Boku toponimining ma'nosi... shuningdek "shamolli" joy, "shahar" degani va ana u yerda shahar ism, bu "badi-kube" so'zining fonetik jihatdan o'zgartirilgan shaklidir. "Bad" so'zi o'zbek tilida ham "shamol, yel" shaklida bo'ladi va uning bizning tilimizdagi ekvivalenti "kuleyk, yel" (8, 31). "Bad" ozarbayjon tili lahjalarida ko'p ma'noli so'z: I. "*Bad*" (*Megri*) – *dalalar va bug'doy ariqlari*

orasidagi joy; II. "Yomon" (Ag'bobo, Basarkechar, Chambarek, Daralayaz, Ashtarak, Vedi, Zangibasari) – tandirning chekkasi, tandirning og'zi; III. "Yomon" (Megri) – suv ariqining chekkasi (27, 54). Bu ma'nolar deyarli ko'rsatilgan semantika bilan bevosita bog'liq.

Yomg'ir: O'zbek tilida bu so'zning paralleli "yomg'ir" bo'lib, ayni paytda ikkala qarindosh tilda ham "yomg'ir yog'dirmoq - yig'moq", "yomg'ir yog'dirmoq - yig'moq", "yig'masdan yomg'ir yog'dirmoq - yig'moq" so'zlari parallel ravishda ishlatiladi (8, 245). Ozarbayjon folklorida "Biz yomg'irdan chiqdik, yomg'irga tushdik"; "Yomg'irdan ho'lining qo'rquvi nimada"; "Yozgi yomg'ir qor keltiradi, qishki yomg'ir yomg'ir keltiradi" va hokazo (6, 174). "Yomg'ir" so'zi ot sifatida "yagh" fe'lidan hosil bo'lgan. Qadimgi lug'atda ham shu shaklda mavjud:

"Balat ekdi va ildiz otdi, Tuman o'smoq to'liq Yomg'ir yog'di. Bulutlar chiqib, osmonni qopladi,

Tuman "U yurdi, kuchli yomg'ir yog'di" (24, 195).

"Qizning o'qlari menga yog'di, dedim: agar sevgilining qilichi bo'lmasa, sen taki boshisan." U mening oldimda turdi va unga xayriya uchun o'qlarni yog'dirdi, men aytdim: yaxshi yo'q, yoki yo'qmi yuz yolvormoq (24, 473).

Ushbu she'riy matnlarda "yomg'ir yog'dirish" fe'li bilan bir qatorda, "tuman - tuman" va "toly - do'l" kabi tabiiy hodisalarning nomlari ham tilga olingan. Ong yuqori darajada rivojlangan madaniyatli jamiyat jamiyatda ajoyib Turklar

(Ozarbayjonlar va o'zini - beklar) "yomg'ir" belgilarini kuzatgan va bu haqda ko'plab topishmoqlar yaratgan: *"Eshik qoldi, tom qoldi, supurilmagan namlik qoldi"*; *"Osmondan yerga osilib turgan narsa nima?"*; *"Osmondan" yerga yiqildi "qotib qolgan"* (6, 206). Shuni ta'kidlash kerakki, meteorologik stansiyalarda oylik va yillik yog'ingarchilikni o'lchaydigan maxsus qurilmalar mavjud.

Qor: Bu tabiiy hodisaning nomi o'zbek tilida "qor" ga o'xshaydi. (8, 143). Bu so'z xuddi shu fonetik tarkibida "Orxon-Yenisey" an'analarida (38, 203), Qashqar "Divan"da qayta ishlangan: *"ol manga kar xurashdi = u menga qor kurashga yordam berdi"* (25, 129); *"er ko'zi karikti = odamning ko'zi ko'r bo'lib qoldi"* (qordan). Qoshg'ariy bu so'z "kar" so'zidan kelib chiqqanligini ta'kidlaydi (25, 142). Zamonaviy kumik, qoraqalpoq, nog'ay, tatar, boshqird tillaridagi "kar - gor" fonetikasida qo'llanilgan so'z turkiy, gagauz tillarida "qa:r", yakut tilida "xa:r", xakas, tuva tillarida "xar" va chuvash tilida "yar" shaklida uchraydi (18, 251). "Ozarbayjon folklori antologiyasi"da bu "qor" javobi bilan quyidagi topishmoqlarda aks etgan: *"Daraxtda qaymoqli piyola"*; *"Yerda oq, tog'dan baland, u uyga keladi, suvga aylanadi"*; *"Mening gilamcham bor, u butun yerni qoplaydi, u suv yuzasini qoplaydi"*; *"Osmondan kelgan darveshlar junlarini yerga yoyib, shunchalik o'ynashdiki, charchab qolishdi"* va hokazo (6, 206).

Dolu: Bu tabiiy hodisaning o'zbek tilida nomi "to'lu" (8, 68). Etimologik jihatdan bu so'zni "do'lmoq" (to'ldirmoq) fe'li bilan emas, balki "donmoq" (to'ldirmoq) fe'li bilan bog'lash to'g'riroq. chunki u osmondan yerga qattiq va muzlagan holda keladi, yerda esa erib, suyuqlikka aylanadi. Topishmoq matnida

u qattiq, muzlagan holda yoʻlda boʻlish belgi yaratilgan: "Tom" tepada buzoq "dingildar" (6, 706). Qadimgi lugʻatda "toli" deb qayd etilgan. va uning maʼnosi "osmondan yogʻayotgan doʻl" deb berilgan:

"Oq bulutlar, yomgʻir, yomgʻirga toʻla, gʻazab lahzasi, Kuncha qopqoqlar "nomaʼlum"

U koʻtarildi. bulut Boʻkirish, yomgʻir, doʻl, shamol uni sudrab,

Qayerda? ketadi, aniq emas.

(Bulut koʻtarildi, yomgʻir yogʻmoqda, doʻl yogʻmoqda, havo bulutni sudrab bormoqda, uni qaysi tomonga olib ketishi nomaʼlum) (24, 362). "Doʻl" soʻzi turkiy, qozoq, qirgʻiz, boshqird, tatar va uygʻur tillarida "td" undoshi oʻrniga ishlatiladi (23, 506).

Bulut: Ozarbayjon folklorida ushbu tabiiy hodisaning belgilarini koʻrsatadigan bir nechta belgilar mavjud. topishmoq misol yaratildi: *"Uning oyoqlari yoʻq, U yuguradi, qanotlari yoʻq, pashshalar"* (6, 206); *"Quyoshdan kuchliroq, shamoldan kuchsizroq, oyoqsiz keladi, koʻzsiz yigʻlaydi"* (6, 207) Osmonda bulut toʻplar oq va qora ranglarda sodir boʻladi va Ular yerdan koʻtarilayotgan bugʻ va namlik natijasida hosil boʻladi. "Bulut" Bu soʻz qadimgi turkiy tilning leksik birligi boʻlib, "tuman" soʻzi bilan sinonim sifatida ishlatiladi, yaʼni tumanning ixchamlashgan shaklidir. "Avesto"da "bulut" va "tuman" soʻzlari sinonim leksik birliklar sifatida ishlatilgan (14, 54). Orxon yozuvlarida "pulut" sifatida ishlatilgan shakl (38, 201) Oltoy va

Uyg'ur tillarida ham mavjud (18, 173). Qoshg'ariyning "Devon"ida u "bulut" sifatida ishlatilgan. Leksikograf shuningdek, "tashqarida" so'zini jumla tuzilmalarida ham ishlatgan: *"bulut oq edi = bulut paydo bo'ldi"* (24, 224); *"bulut ildizlar bilan qoplangan edi, u bulutga aylandi"* og'ritadi; *azoblantiradi = tog'larning suv oqdi, ko'k bulut "paydo bo'ldi"* (8, 235). Uyg'ur va tuva tillarida "osmon" ma'nosida ishlatilgan "bulud" so'zi qadimgi turkiy, zamonaviy turkiy, gagauz, qoraqalpoq, kabardin-balkar, qrim-tatar, qirg'iz, o'zbek, uyg'ur va qozoq tillarida "damjan" ma'nosini anglatadi (18, 173). "Tuman, tuman" ma'nosini anglatuvchi bu so'z qadimgi lug'atdagi "tuman" bilan bir xil:

"Tuman o'rningizdan turing Momaqalldiroq va chaqmoq chaqdi,

Tuman "U o'rnidan turib, menga salom berdi" (24, 273).

Zamonaviy turkiy tilda "tuman" so'zining qo'llanilish shakllari quyidagicha: 1) *"tuman"* – ozarbayjon va turk turklari; 2) *"dim"* – qumuq, qozoq, nog'ay, qoraqalpoq, tatar, boshqird, qirg'iz tillari; 3) *"tin"* – boshqird; 4) *"dim"* – uyg'ur, qirg'iz, qozoq, o'zbek tillari; 7) *"toman"* – boshqird, tatar tillari (18, 203). Bizning tilimizda "sis", "chiskin" so'zlari "tuman" so'zining sinonimi sifatida ishlatiladi va bizning fikrimizcha, "sis" so'zi zamonaviy "su" so'zidan kelib chiqqan, chunki buyuk til shakllanishining dastlabki bosqichlarida qadimgi "suv" shaklida ishlatilgan so'z shunchaki bitta "s" harfi bilan ifodalangan. Nam, nam yer deganda, shubhasiz, "nam yer, yer" ma'nosida tushuniladi. "Chen va chiskin" so'zlar shu bilan birga "suv" so'z bilan Bu "su" so'zi bilan bog'liq holda shakllangan, chunki

qadimgi turkiy tilda "su" soʻzi "cha, chu" shakllarida ham ishlatilgan (14, 67). Oʻzbek tilida "chen" soʻzi "tuman" soʻzining oʻxshashi sifatida ishlatiladi (1, 54) va bu tilda "sis" soʻzi "tuman" degan maʼnoni ham anglatadi (8, 211).

Boʻron: Oʻzbek tilida "boʻron, toʻron, dovul" sinonimlari ushbu iqlim hodisasining nomini bildiruvchi soʻzga oʻxshash soʻz sifatida ishlatiladi (8, 39). "Boʻron" soʻzi "burmoq" feʼlidan olingan. "Burula- burula" oʻz vazifasini bajaradigan tabiiy hodisa, u havodan yaratilgan, u boʻron, yomgʻir yogʻmoqda va "boʻron" shaklida Ruscha tilga shuningdek oʻtmish" (14, 50). Aslida, "boran" soʻzi "bor" va "an" ildiz + qoʻshimcha modeli asosida hosil boʻlgan. Darhaqiqat, turkiy, qrim-tatar, qoraqalpoq, qumuq, qozoq, qirgʻiz, nogʻay, oʻzbek tillarida "bor" sifatida ishlatiladigan bu soʻz tuva tilida "por", turk, tatar, boshqird tillarida "bur" va turk tili lahjalarida "pure" fonetik shakllanishlarida uchraydi va "boran", "qor boʻroni" degan maʼnoni anglatadi (18, 163). Ozarbayjon tilida tabiiy hodisa nomini bildiruvchi "burulgan" soʻzi mavjud va bu hodisa turli yoʻnalishlardan esayotgan shamollar uchrashib, chang va tuproqni bir joyga toʻplab, uni osmonga u yoqdan bu yoqqa koʻtargani uchun shunday nomlangan va bu soʻz ham "barmaq" feʼlidan hosil boʻlgan. "*Tufan*" (ozarbayjoncha) va "*toʻfon*" (oʻzbekcha) soʻzlari ikkala qarindosh tilga xitoy tilidan oʻtgan va ildiz tilda "*tayfun*" soʻzi sifatida ishlatiladi (8, 233; 14, 254).

Toshqin: Bu tabiiy hodisa kuchli yomgʻir va qor yogʻishi natijasida, yaʼni bahordan oldin qorning erishi natijasida yuzaga keladi. Ozarbayjon folklorida "*El guci, sel guci*" maqol bor, "*dağdan yıldız, katman yıldız, quturgan sher yıldız*" javobi bilan topishmoqlarda ham uning kuchiga ishora bor (6, 108; 207). U

o'zbek tilida bir xil fonetikaga ega (8, 205) va ikkala turkiy tilda ham "su" so'zi bilan bog'liq. Ozarbayjon tilining Iravan lahjasida "sel" komponentli "selaf" so'zi ishlatiladi va uning ma'nosi "bog' va mevali bog'larga ko'p suv berilgan" deb tushuntiriladi. Iravan, Zangibasari va Vedi lahjalarida xuddi shu "selaf" so'zining ma'nosi "sel bilan yuvilib ketgan joy, yo'l, so'qmoq, ariq, toshqin bilan ochilgan teshik" deb ko'rsatilgan (9, 321). Iravan lahjasida "selaparan" so'zi "sel natijasida daryo yoki ariq bilan yuvilib ketgan joy", "sellav" so'zi "nam joy, qamishzor" (Gafan, Garakils) va "selinti" so'zi "sel yoki suv bilan to'plangan narsalar" degan ma'noni anglatadi. (daraxt dumba, butalar, (axlat) ularning ma'nolarida Hammom, Bu Qofan, Qorakilsa, Megri, Ganja, Gazax, Balaken, Jabrayil, Mingachevir, Masalli, Shamkir, Ujar, Gazax, Zangilon, Zardob, Borchali lahjalari va lahjalarida aks etgan (9, 321; 12, 423). "Sel" so'zi arab tilidan olingan deb da'vo qiladiganlar adashadilar, chunki yuqorida ta'kidlaganimizdek, bu so'z "su" so'zi bilan bog'liq bo'lib, arab tiliga turkiy tildan o'tgan va hozirda o'sha tilda (arabcha - MH) "suy" sifatida ishlatiladi (16, 572).

Chaqmoq: Momaqaldir, chaqmoq va chaqmoq tabiatda ketma-ket sodir bo'ladigan tabiiy hodisalardir. Ozarbayjon tilida chaqmoq va chaqmoq so'zlari sinonim sifatida ishlatiladi va bir xil tabiiy hodisani bildiradi. Ozarbayjon folklorida, chaqmoq javobi berilgan topishmoqlarda uning ayrim xususiyatlariga ishoralar ham mavjud: "Men uni otamga otdi, otam uni omochimga, dengizdagi baliqqa, tekislikdagi jayronga otdi"; "Mana yetti aka-uka kelib, butun dunyoni larzaga solmoqda"; "Men qilichni shu yerdan urdim, uning uchi Bag'doddan chiqdi" (6, 707). O'zbek tilida "chaqmoq" so'zi "yashin" so'zi bilan

parallel ravishda ishlatiladi (8, 113), “chakmoq” soʻzi esa “silmek” soʻzi bilan birga ishlatiladi (8, 219). Oʻzbek tilidagi “yashin” soʻzining maʼnosi ozarbayjon tilidagi “chaxmoq” feʼliga, yaʼni “yorugʻlik, olov, alanga, chaqmoq” feʼliga bogʻliq. Bizning fikrimizcha, “shimshek” soʻzi ham “yorugʻlikka” feʼlning fonetik deklensiyasi “Chaqmoq chaqdi, chaqmoq chaqdi” - biz bu yerdagi “chaqmoq” soʻzi “yondirmoq, yoqib yubormoq” feʼllarining buzilishi boʻlishi mumkinligini aytamiz, yaʼni har bir Bu ikki soʻz “kuyish” maʼnosi bilan bogʻliq, chunki uning yonish maʼnosi ancha kuchli.

Zilzila: Bu soʻz oʻzbek tilida keng qoʻllaniladi “Silsilli” soʻzi fonetik shaklda qoʻllaniladi (8, 256). Tarixan, bu tabiiy hodisaning nomini bildiruvchi soʻz arab tilidan ikkala turkiy tilga ham oʻtgan (16, 225).

Muz: “Muz” soʻzi qishda suvning toʻsatdan muzlashi natijasida hosil boʻlgan va oʻzbek tilida “muz” soʻzi “bm” undoshi bilan almashtirilgan holda ishlatiladi (8, 42). “Muz” sifatida ishlatiladi. xuddi shu eskirgan Turkiy til, Qirgʻiz, qora boshli, Uygʻur, tatar turk tiliga ham xosdir (18, 177). “Buz//muz//muz” soʻzining fonetik shakli qozoq, tatar, oltoy, yakut tillariga xos boʻlsa, “buz” varianti Usmonli turk, gagauz, qrim-tatar, qoraqalpoq, kardibalkar, qumuq, nogay tillariga tegishli (18, 177). “Buz” soʻzi “muzlagan suyuqlik” maʼnosida koʻpchilik turkiy tillarda, qoraqalpoq, tatar, boshqird, uygʻur, oltoy, yakut, chuvash tillarida esa “toʻla” maʼnosida qoʻllaniladi (18, 177). Turkologiyada “buz” soʻzining etimologik tahlili boʻyicha tasodifiy fikrlarni topish mumkin va bu borada M. Shiraliyev *“Boku lahjasida “sotib olish” feʼli hali ham “muzlatish” degan maʼnoni anglatadi: “Men ulgʻaydim, yaʼni sovuqdan muzlab*

goldim” (41, 188). Bir soʻz bilan aytganda (muz) eng koʻp bizning qadimiy uyamiz Bizning fikrimizcha, “bu” olmoshi ishlatilgan. “Buz” soʻzi zamonaviy turk tilida “muzlatmoq, muzlatmoq” maʼnolarida va “buya” shaklida qoʻllaniladi (18, 177).

Ozarbayjon, oʻzbek va boshqa turkiy tillardagi tabiiy hodisalarning adabiy nomlari Soʻzlar qadimgi turkiy qabilalarning chuqur tafakkuri va hayotni kuzatish qobiliyatlari asosida yaratilgan va bugungi kungacha turklar oʻzlarining adabiy va madaniy yodgorliklari, shuningdek, tabiiy hodisalar bilan bogʻliq soʻzlar kabi milliy va maʼnaviy qadriyatlarga asoslangan soʻzlar boyligi bilan dunyoga kirib kelgan. shuningdek bu Bu turk qabilasidan. tarix qadimiylkning isboti Bu qatlamdan olingan leksik birliklar bizning moddiy va maʼnaviy boyligimiz boʻlib, ular juda qimmatli aql-zakovatga toʻla.

3.3. Ekologiya Bilan Yopiq Sotib Olish Soʻzlardan Ozarbayjon va Oʻzbek Tillarida Taqqoslash

Globallashgan dunyoda ilmiy-texnik taraqqiyotning rivojlanishi bilan bogʻliq holda, ekologik atama ozarbayjon va oʻzbek tillaridagi muayyan leksik birliklarning qiyosiy-lingvistik tahlilini ham taʼkidlaydi va maxsus tahlilni talab qiladi. Zamonaviy davrda ekologik muammolarni global miqyosda oʻrganish, tabiatga zarar yetkazuvchi omillarni bartaraf etish barcha odamlarni chuqur oʻylashga majbur qiladi va odamlar uchun katta ahamiyatga ega. Hozirgi fan va texnologiyalarning rivojlanishi butun dunyo odamlarining tafakkurini

ekologiklashtirishni talab qiladi. Sovet bo'yinturug'idan ozod bo'lgan Ozarbayjon va O'zbekiston Respublikalari mustaqillikka erishgandan so'ng, ular atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatni muhofaza qilish bilan shug'ullanishdi. yopiq ikki kishilik misli ko'rilmagan darajada katta muayyan ekologik muammolarni hal qilish ustida ishlaganlar. Ekologik sohaga oid leksik birliklarning tabiati va lingvistik xususiyatlari Shu munosabat bilan ikki mamlakat olimlari tomonidan muayyan tadqiqotlar olib borildi va muhim ilmiy va nazariy umumlashmalar qilindi. Ekologiya - bu vaqti-vaqti bilan turli tizimlar tillaridan yangi terminologik so'zlarni o'z ichiga oladigan soha.

Ozarbayjon va O'zbekiston Respublikalarida ekologik muammolar bilan shug'ullanuvchi alohida, maxsus davlat organlari vazirliklar, qo'mitalar va jamiyat darajalarida faoliyat yuritadi va ular "ekologiya vazirligi", "ekologiya qo'mitasi", "tabiatni muhofaza qilish jamiyati" kabi so'z birikmalari bilan ataladi. Ikkala qarama-qarshi tilda ham ekologik sohaga oid leksik birliklarning aksariyati so'z birikmasi modeliga asoslangan va... birikmalar birinchi uning tarkibiy qismlarida albatta "ekologik" muddat ishtirok qiladi bu ularni quyidagilarni alohida-alohida kabi Biz tahlilni filtrlashimiz mumkin:

Ekologiya: "Eko" va "logika" mustaqil so'zlar asosida hosil bo'lgan, o'zlashtirilgan leksik birlik bo'lib, mustaqil fan sohasining nomini bildiradi. Bu fan sohasining nomi o'zbek tilida ham xuddi shunday qo'llaniladi. so'zning qisqartirilgan shakl Ozarbayjon tilda "ekologik" so'zi o'zbek tilida "ekologik" deb talaffuz qilinadi (8, 71). O'zbek tadqiqotchisi T. Mirzayev o'zining "O'zbekistonda ekologiyaga doir koninchili-kijrosi nariten prokorlik nuevrati muammori" asarida ekologik

atamalarga xos bo'lgan so'z birikmalariga e'tibor qaratgan va ularning lingvistik tabiatini keng o'rgangan, shuning uchun biz bu birikmalarning ozarbayjon tilidagi ekvivalentlarini tahlil qilishga harakat qilamiz:

Ekologik zonalar: Ozarbayjon tilida “zonalar” so'zi “zonalar” so'zi bilan bir xil (8, 166). Bizning tilimizda “ekologik zonalar” o'rniga “ekologik postlar” iborasi ham qo'llaniladi. “Ekologik zonalar” ikkala mamlakatning turli hududlarida faoliyat yuritadi, ularning asosiy maqsadi ekologik tozalikni himoya qilishdir. Ozarbayjon tilidan olingan leksik birliklar. kabi "uchastka" va "post" so'zlar sinonim quyidagi holatlarda ishlatiladi: ekologik nuqta; ekologik post. "Post" so'zi ozarbayjon va o'zbek lug'atlarida qayd etilgan.

Ekologik muammo: "Muammo" so'zining o'zbekcha muqobili sifatida Ozarbayjon tilda "muammo" so'zdan (8, 192). Aslida, arab tilidan olingan “muammo//mystique” so'zi “ *sirli, noaniq, noma'lum, tushunarsiz, noma'lum, sirli, tushunarsiz, qorong'ulik*” degan *ma'noni anglatadi* (63). “Ekologik muammolar - turli ekologik omillar ta'sirida tabiatning tuzilishi va funksiyasidagi o'zgarishlar natijasida. paydo bo'ladigan muammolardir. Bu yerga oid quyidagi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

“iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi, yer, suv va havo ifloslanishining kuchayishi, tuproq eroziyasi va tirik mavjudotlarning yo'q bo'lib ketishi.

Insoniyat rivojlanib borgan sari kislorod zaxiralari kamayib, karbonat angidrid miqdori oshdi. Bu

jarayon 20-asrda ancha tezlashdi. Millionlab avtomobillar, qozonxonalar, zavod tutuni, konditsionerlar va boshqalardan chiqadigan tutunlar. Texnologiya asta-sekin dunyomizni halokatga olib bormoqda. Kislorod zaxiralari okeanlarda bug'lanib ketayotgan suv va ko'katlardagi fotosintez jarayoni bilan muvozanatlangan bo'lsa-da, bu muvozanat o'tgan asrlarda ham saqlanib qolgani rost.

Dizel ichki yonish dvigatelini ixtiro qilganida, u kelajakdagi atrof-muhitning vayron bo'lishiga asos solgan. Ammo yirik sanoat magnatlari bu ixtirolarni amalga oshirish yoki ishlab chiqarishga hissa qo'shgan bo'lishi ehtimoldan yiroq. ruxsat bering.

Ekologik vaziyat chidab bo'lmas holga keladi, ozon qatlamining yo'q qilinishi va kislorod gazining keskin kamayishi zanjirli reaksiyada boshqa oqibatlarga olib keladi. Quyoshning zararli nurlari, havo tanqisligi, iqlimning keskin o'zgarishi, tabiiy ofatlarning ko'payishi va ulardan kelib chiqadigan jirkanchliklar. Inson umrining qisqarishi, sog'lig'ining yomonlashishi, g'ayritabiiy tug'ilish, yashash va ishlashda qiyinchiliklar. Keyingi 150-200 yil ichida kutilgan bu voqealar bizga qiyomat alomatlarini ham eslatadi. Odamlar soni ortib borishi bilan texnologiya va texnik talablar ortib bormoqda.

Yirik shaharlarda ko'p yillar davomida sanoat va maishiy chiqindilarning to'planishi va ulardan foydalanilmayotgani o'z navbatida keskin ekologik vaziyatga olib keldi. Yirik aholi punktlarida, ayniqsa sanoat markazlarida maishiy chiqindilarni tashish va yo'q qilish ham alohida tashvish tug'diradi. Boku, Sumgayit va Ganja kabi shaharlarning chekkasida son-sanoqsiz miqdorda noqonuniy chiqindilar... chiqindixonalar paydo bo'ldi, bu ham atrof-muhit atrof-muhit "Ifloslantirishdan tashqari, ular inson salomatligiga tahdid solishi mumkin bo'lgan kasalliklar manbalariga ham aylanib qoldi" (60).

Ekologik turizm: Ozarbayjon tilida "turizm" sifatida ishlatiladigan so'z o'zlashtirilgan leksik birlikdir. "Turist" va "turizm" so'zlari ikkala tilda ham bir-birining o'rnida uchraydi (8, 233). Ikkala so'zning ham ildizi "tur" leksik birligi bo'lib, "-izm" va "ist" qo'shimchalari ham morfologik ko'rsatkichlardan biridir. O'zbek tilida "Tur" so'ziga parallel ravishda bir xil nomdagi so'z va "bosqich" so'zi ham ishlatiladi (8, 233). Dunyoning turli mamlakatlaridan Ozarbayjon va O'zbekiston Respublika mintaqalarga Sayohat qilayotgan sayyohlar ham ikkala mamlakatning iqlimiga qiziqishadi va o'zlarining yangi taassurotlari bilan o'rtoqlashadilar. Bunday lahzalarda sayyohlar o'z og'zaki nutq harakatlarda "ekologik" Ular shuningdek, "muvozanat", "ekologik muammo", "ekologik ta'lim", "ekologik madaniyat", "ekologik inqiroz", "ekologik vaziyat", "ekologik sharoitlar" kabi so'z birikmalaridan foydalanadilar.

Ekologik faoliyat: O‘zbek tadqiqotchisi ushbu so‘z birikmasining jumlada qo‘llanilishiga misol keltirdi: *“Bu shtat bir necha yillardan beri intensiv ekologik faoliyat olib bormoqda.”* (57, 4); “Faoliyat” so‘zi ozarbayjon tilida “faaliyat” sifatida uchraydi va arabcha “faal” so‘ziga “iyet” qo‘shimchasini qo‘shish orqali olingan. U 2011-yilda yaratilgan. Ozarbayjon tilida bu so‘z birikmasi "ekologik faollar" ma’nosida ham qo‘llaniladi. Eko-faollar asosan tabiatni muhofaza qilishda yaqindan ishtirok etadilar.

Ekologiya huquqi: Ozarbayjon tilida "ekologiya huquqi" iborasining ma’nosi shuni anglatadiki, bu sohada ishlaydiganlar agentlik xodimlari bo‘lib, ular yovvoyi hayvonlarni, suv va quruqlikdagi hayvonlarni hamda o‘rmonlarda noyob turlarni noqonuniy ovlash uchun javobgardirlar. daraxt va o‘simliklar kesish, bitta so‘zlar bilan aytganda, brokerlarga qarshi. Ular kurashadilar va ularni oqlangan qonunlar asosida jinoiy ishlarga tortadilar. Keling, ushbu mazmundagi o‘zbek tilidagi uslubning quyidagi misoliga e’tibor qarataylik: Ekologiya huquqi prokuratura qonunining amaliy qo‘llanilishining bir qismidir (57, 5). So‘z birikmasining ikkinchi qismida ishlatilgan "qonun" so‘zi asli yunon tilidan olingan bo‘lib, arab tiliga o‘tgan va u yerdan turkiy tilga tarqalgan. Uning ma’nosi *“ijtimoiy va huquqiy munosabatlarning har qanday sohasini tartibga solish uchun davlat tomonidan hamma uchun majburiy bo‘lgan qoida, tartibga solish”* (16, 104).

Ekologik tadbir: Bu o‘zbekcha so‘z birikmasi ozarbayjon tilida “ekologik tadbir”ga o‘xshaydi. Ekologik harakatlar rejalari Ozarbayjon va O‘zbekistondagi tegishli davlat idoralari (Ekologiya vazirligi) tomonidan tayyorlanadi va amalga

oshiriladi. Global miqyosda Birlashgan Millatlar Tashkiloti bu ish bilan shug'ullanadi, bunga misol sifatida "COP 29"ni keltirish mumkin. Mamlakatimiz 1995-yilda, keyinchalik esa 2024-yilda BMT va Dubayda o'tkazilgan ushbu global tadbirni o'z zimmasiga oldi. "Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqlim o'zgarishi bo'yicha Doiraviy Konventsiyasi Tomonlarining Konferensiyasi" (COP)" har yili o'tkaziladi va raislik BMTning beshta mintaqasi o'rtasida almashinib turadi.

Ozərbayjon shu yilning noyabr oyida Bokuda bo'lib o'tadigan Tomonlar Konferensiyasining (COP 29) 29-sessiyasiga raislik qiladi. Ozərbayjon xalqaro tadbirlarni o'tkazishda katta tajribaga ega. Tadbir o'tkaziladigan joy sifatida Boku Olimpiya stadioni tanlangan. Jarayonni shaffof, xolis va inklyuziv tarzda o'tkazish uchun COP 29 raisligi ambitsiyalarni oshirish va harakatlarni rag'batlantirish uchun bir-biri bilan hamkorlik qiladi. o'zaro yo'lda qo'llab-quvvatlovchi ikki tomon asoslangan reja ishlab chiqdi. COP nima ekanligi, COP jarayoni, muhokama qilingan masalalar va amalga oshirilgan ko'p tomonlama tadbirlar haqida ko'proq bilib oling. Ko'proq ma'lumot BMT iqlimi O'zgarishlar yoqilgan Asosiy Konventsiya (BMTning Iqlim o'zgarishi bo'yicha konvensiyasi) veb-saytdan olingan qilmoq mumkin (62).

Ekologik terror: Bu iboraning ozarbayjoncha ekvivalenti "Ekologik terror"dir. Ozərbayjon va o'zbek turk tillarida terror-terrorchi va terror-terrorizm iboralari ham parallel ravishda o'zlashtirilgan so'zlar sifatida ishlatiladi (57, 224). Armanistonlik dashnaklar Ozarbayjonning Qorabog' mintaqasini 30 yil davomida vahshiylarcha bosib oldilar, mintaqaviy o'rmon qoplamiga, noyob daraxtlar va hayvonot

tizimlariga jiddiy zarar yetkazdilar va noyob qushlarni yo‘q qildilar. va kahrilar teskari bajarildi, ekologik xususida mamlakatimizga milliardlab dollar zarar yetkazdi. Bunga qanoatlanmay, arman dashnaklari hozirgi Armanistonning Kacharan shahrida faoliyat yuritayotgan zaharli va iflos molibden zavodini vayron qilishdi. uning suvlari Kamonchi daryoga quymoqda, noyob baliq turlari vayron qilingan va bu vayronagarchilik jarayoni hali ham davom etmoqda. Ozarbayjon hukumatining noroziliklariga e’tibor bermay, Armaniston davlat rahbarlari hatto ushbu hududda faoliyat yuritayotgan Atom elektr stansiyasidan uglerod tutuni bilan to‘ldirilgan zaharli havoni atmosferaga chiqarib yubormoqdalar, bu esa ekologik terrorizmga misoldir. “Ekologik terrorizm (ekoterrorizm) - bu ma’lum bir mamlakat yoki shaxs tomonidan boshqa mamlakatning o‘simlik va hayvonot dunyosiga qasddan yetkazilgan zarar, uning tabiiy resurslarini yo‘q qilishdir. Rio-de-Janeyro atrof-muhit va rivojlanish deklaratsiyasiga ko‘ra, urushsiz barqaror rivojlanish jarayoni... halokatli ta’sir ko‘rsatmasligi kerak. Unga/unga ga binoan shuningdek shtatlar. Ular qurolli mojarolar paytida atrof-muhitni himoya qiluvchi xalqaro huquqqa hurmat bilan qarashlari kerak.

“Armaniston ekologik terrori Ozarbayjonning suv xo‘jaligini boshqarish va rejalashtirish tizimiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Armaniston transchegaraviy suv resurslarini kimyoviy va biologik moddalar bilan doimiy ravishda ifloslantirib kelmoqda. Har yili Armaniston orqali o‘tadigan 300 million kubometr suv kimyoviy moddalar bilan ifloslanmoqda. Araz daryosining

Ozarbayjon hududlaridan o'tadigan 43 km qismidagi mikroflora va mikrofauna butunlay yo'q qilindi va suvidagi og'ir metallar miqdori me'yordan oshib ketdi. Agdara mintaqasida (Tog'li Qorabog') joylashgan, balandligi (125 m) bo'yicha Ozarbayjonda eng baland bo'lgan va umumiy suv sig'imi 560 million kubometr bo'lgan Sarsang suv ombori ham ishg'ol ostida edi. Sarsang suv ombori respublikaning 6 ta viloyatini (Tartar, Agdara, Barda, Goranboy, Yevlax va Agjavedi) sug'orish suvi bilan ta'minlagan. "Ekologik terrorizm" atamasi 1960-yillarda paydo bo'lgan. Biroq, ekologik terrorizm tarixi bundan ancha qadimgi. U sodir bo'lgan paytda ekologik... dahshat agar nomlanmagan bo'lsa shunday qilib, tarixan ekologik dahshat "Ko'p harakatlar bor" (61).

Ekologik terminologiya: Ushbu birikmaning ikkinchi komponentida ishlatiladigan so'zlar o'zbek tilidagi "to'g'rilik" leksik birligida ham sinonim sifatida ishlatiladi, ozarbayjon tilidagi ekvivalenti "tarazlik" so'zidir (57,223).

V. Jafarovning ekologik muvozanatning mohiyati haqidagi gazeta maqolasida "Uglerod Atmosferada karbonat angidrid miqdorining ortishi, muzliklarning erishi natijasida dengiz sathining ko'tarilishi va dengiz sathining ko'tarilishi insoniyat hayotiga tahdid solmoqda. uslubning g'ayritabiiy shartlarga o'zgarishga sabab Bu sodir bo'ladi. Jamiyat va tabiat o'rtasidagi ziddiyatli munosabatlar ekologik keskinlikning kuchayishiga olib keladi. Bir tomondan, antropogen omillarning ko'payishi bilan tabiatda jiddiy iqlim o'zgarishi kuzatilmoqda va

natijada ekologik muvozanat buziladi, atrof-muhit ifloslanishga uchraydi. Bu global ekologik muammoni keltirib chiqaradi, tirik dunyoni xavf ostiga qo'yadi.

Ko'pgina sanoat tarmoqlarining jadal rivojlanishi va atrof-muhitga chiqariladigan "chiqindilar"ning ko'payishi tufayli biosfera xavf ostida qolmoqda. doimiy ravishda ifloslanmoqda va global xavfli ekologik muammoga aylanib bormoqda va bu muammoga ilmiy asosda yechim izlash va topish bugungi kunda barcha olimlarni jiddiy o'ylashga majbur qilmoqda. Insoniyat ongli ravishda yoki ongsiz ravishda tabiiy resurslardan samarasiz foydalanib, tabiat qonunlariga zid ravishda atrof-muhit ifloslanishi uchun sharoit yaratadi" (11).

Ekologik muvozanat buzilganda dunyo ofatlar bilan yuzma-yuz qoldiqlar. Taxminiy hisob-kitoblarga ko'ra, Arktika okeanining erishi natijasida Yer suv ostida qolishi mumkin.

Ekologik tizim: Ozarbayjon tilida bu so'z birikmasi "ekologik tizim" sifatida ishlatiladi (57, 211). Bu birikma ozarbayjon tilida va, xususan, turli tizimlardagi tillarda qo'llaniladi. shuningdek, murakkab so'z tuzilishi sifatida "ekotizim" shaklida qayta ishlanmoqda va uning/uning mohiyat bundan iborat "Ekosistemalar (ekologik tizimlar) tirik organizmlar umumiylikining eng yuqori darajadagi shaklidir. Biosfera ekotizimning yanada global (yarim global) shaklidir. Ekologiya fanining asosiy maqsadi biosferadagi ekosistemalarning hayot faoliyatini o'rganishdir" [11].

Bularning barchasi bilan bir qatorda, o'zbek tilida "ekologik" atamasi ham qo'shilish kombinatsiya yaratuvchi ifodalar ancha ko'p sonda va bular ozarbayjon va boshqa turkiy tillarda parallel

ravishda qoʻllaniladi: "Ekologik", hisobdorlik, ekologik tizim, ekologik javobgarlik, ekologik choralar, ekologik tekshiruvlar, ekologik kadastr, ekologik davlatlararo, ekologik-jinoiy javobgarlik, ekologik vakolat, ekologik talab, ekologik subyekt, ekologik obyekt, huquqshunos-ekolog, ekologik memorandumlar va boshqalar.

IV BO'LIM

ONOMASTIKA LEKSIKA PARALLELIK

Turkologik manbalar ozarbayjon va o'zbek tillarining qadimgi yozma madaniyati haqidagi boy ilmiy va nazariy g'oyalarni aks ettirgani sababli, biz onomastik birliklarga, ya'ni ushbu tillarga, jumladan, turkiy tilga xos bo'lgan atama-xususiy so'zlarga ham keng doirada duch kelamiz. Etnonimik, gidronimik, fitonimik, antroponimik, oykonimik atama-xususiy leksik birliklar turkiy xalqlarning moddiy va ma'naviy hayotining uzluksiz rivojlanishi, aniqrog'i, ijtimoiy omillar bilan organik ravishda shakllangan va ozarbayjon va o'zbek tillarini ham lingvistik, ham ekstralingvistik xususiyatlar bilan boyitgan.

4.1. Ozarbayjon va O'zbekcha Ularning Tillarida Gidronimik Birliklarning Qiyosiy Lingvistik Tahlili

Ozarbayjon va o'zbek turk tillarida gidronimik leksik birliklar alohida guruhni tashkil qiladi va bu atamaga xos so'zlar o'ziga xos xususiyatlari tufayli ko'p jihatdan o'xshashliklari bilan diqqatni tortadi. Ozarbayjon va o'zbek onomologiyasida, epizod g'oyalaridan tashqari, atamaga xos suv havzalari nomlarini shakllantirishda ishtirok etadigan ushbu turdagi leksik birliklarni taqqoslash orqali tizimli va keng qamrovli o'rganish amalga oshiriladi. deyarli butunlay e'tibordan chetda qolgan. Biroq, ikkala qarindosh til ham qadimiy bo'lgan va boy gidronimik lug'atga ega va tabiiy suv havzalari nomlarini bildiruvchi so'zlar tarixan eng uzoq o'tmishda shakllangan. Tabiiy suv havzalari

nomlarini bildiruvchi soʻzlardan (dengiz, choy, koʻl, hovuz va va boshqalar) ijod tarixi, juda qadimiy boʻlsa-da, sunʼiy suv havzalari (kanal, ark, koʻl va boshqalar) nomlarini bildiruvchi soʻzlarning shakllanish davri biroz yoshroq. Ozarbayjon va oʻzbek onomologiyasida atamalarga xos gidronimik birliklar turli guruhlardan, yaʼni gidronimlar, toponimlar va oykonimlardan maʼlum nomlarning shakllanishida faol rol oʻynagan va shaxslar, qabilalar, avlodlar, urugʻlar va oilalar nomlariga ham qoʻllanilgan.

Dunyoda suv havzalariga berilgan umumiy nom oʻzlashtirilgan “gidronim” soʻzida ham ifodalanadi va “gidronimika” gidronimlarning shakllanish qonuniyatlari, ularning lingvistik tarkibi, transkripsiyasi, fonetik, morfologik va sintaktik tuzilishi bilan shugʻullanadigan onomastika boʻlimidir (33, 529). Dunyoda mamlakat, viloyat, tuman, viloyat, qishloq, shahar Tabiiy va sunʼiy suv resurslari boʻlmagan joyni topish qiyin, chunki suv hayot, tiriklik va mavjudlik manbai boʻlib, usiz hayot boʻlmaydi. Qadim zamonlardan beri odamlar suv havzalariga turli nomlar berishgan va vaqt oʻtishi bilan bu nomlar obyektini kashf etgan shaxs, qabila yoki avlod nomi bilan atalib kelgan. Dunyoda tabiiy xususiyatlari va xususiyatlari bilan nomlangan koʻplab suv havzalari mavjud va ularning barchasi... tayyorlanmoqda muddat xarakterli soʻzlar shuningdek maxsus shunchalik muhim boʻlganki, biz ularni qiyosiy lingvistik tahlilga quyidagicha kiritishimiz mumkin:

Okean: Dunyodagi eng katta suv havzalari nomlarini bildiruvchi gidronimlarga qoʻshilgan atama oʻziga xos leksik birlikdir. Masalan: Shimoliy Muz okeani, Hind okeani, Tinch okeani, Atlantika okeani. Oʻzbekiston va Ozarbayjon geografiyasida

okean yo‘q, lekin u ikkala tilda ham xalqaro atama sifatida parallel ravishda uchraydi (8, 199). Kalka orqali hosil bo‘lgan bu okean nomlari, hammasi til xaritada qayerda kabi, O‘zbek tilda shuningdek, gidronimlar o‘zbek tilining fonetik transkripsiyasiga muvofiq qo‘llaniladi.

Deniz: Ozarbayjon tilida odatiy “n” harfi bilan yozilgan bu gidronimik birlik o‘zbek tilida so‘zning o‘rtasida “ng” shaklida uchraydi (8, 63). “Dengiz” so‘zi asosida hosil bo‘lgan qo‘shma va qo‘shma so‘zlar (denizchi-dengizchi; dengizchilik-denizchilik; dengizotu-dengizoti) ikkala tilda ham bir-birining o‘rnida uchraydi (8, 63). Qadimgi lug‘atda “tengiz” so‘zi gap tuzilmalarida “sagir nun” undoshi bilan ishlatilganini uchratamiz:

*"Oqim" cho'g' uzoq "Tengiz, Tag'ra yuz qush ochadi."
Ko'zlarim dengiz kabi oqadi,*

*Qushlar uchib yuradi" (Ko'zlarim dengiz kabi oqadi,
qushlar ko'z yoshlarim atrofida uchadi) (25, 62).*

Turkiy, qoraqalpoq, kabardibalkar va gagauz tillarida odatiy “n” tovushi bilan ishlatiladigan “dengiz” (dengiz) so‘zi boshqird tilida “sagir nun” (dyz) fonetikasida, qoraqalpoq lahjalarida “tengiz” va o‘rxon yozuvida “tiniz” bilan talaffuz qilinadi. Zamonaviy chuvash tilida “tiniz” so‘zi odatiy “n” undoshi bilan ishlatiladi (18, 195-196). “Deniz” va “derya” so‘zlari bir xil ildizga ega (der) gidronimik birliklar bo‘lib, “chuqur suv” degan ma’noni anglatadi.

Daryo: Bu gidronimik birlik o‘zbek tilida “dengiz” so‘zi bilan ifodalanadi (8, 63). U “darya” va “dar” (jar) so‘zlari bilan bir

ildiz, ya'ni "dar", "dar" (jar) so'zining ildizi asosida hosil bo'lgan. Turkiy til so'z "dengiz" so'z bilan bu tildan fors tiliga Shoir Shohmar Akbarzodaning she'rida ham lirik "men"ning dardi okeanlardan ham chuqurroq ekanligi ta'kidlangan:

*Eng chuqur dengizlardan ham chuqurroq, azob chuqur,
Büke banka tizzalarim dars ajoyib* (15, 31).

Ozərbaycan və Özbəkiston hududlarida sug'orish maqsadlari uchun yaratilgan bir nechta sun'iy daryolar mavjud.

Ko'l: O'zbek tilida bu gidronimik birlik "ko'l" shaklida keladi (8, 91). Qashg'ariy "Devon"ida "köl" shaklida ishlatilgan bu gidronimik birlikning ma'nosi "ko'l, hovuz, suv havzasi" deb talqin qilinadi (27, 325):

*"Kölning" suvning tuzatadi, sigir, axlat Ko'l suvga to'la,
Xo'rsin, buqa "u o'sib bormoqda"* (25, 114).

"Devon"da "köl" so'zi "dengiz" ma'nosini ham anglatadi. Qashg'ariy "dengiz" so'zi "köl" so'zidan kelib chiqqanligini ta'kidlaydi. "Ko'pik "ko'l ko'pigi" deb ham ataladi, lekin u "Tengiz ko'pigi" deb nomlanmaydi" (26, 141). "Ko'l" so'z Shumer tilida "basseyn" ma'nosi, xuddi shu ma'no qadimgi turkiy, qashg'ariy va qirg'iz tillarida ham uchraydi Biz uni tilda ham uchratamiz (18, 223). Zamonaviy yakut tilida "kol" so'zi ketma-ket "öü" lablangan unlilar shaklida qo'llaniladi, qozoq, qirg'iz, nog'ay, qorakaplag, uyg'ur, gagauz, tatar, qumuq va tuvan tillarida esa "kol//köl//khol" fonetik variantlarida uchraydi va "dengiz" degan ma'noni anglatadi (18, 223). Ozərbaycan hududida mavjud bo'lgan Kaspiy dengizi ba'zi ilmiy manbalarda "gol" deb ham ataladi. M. Qashg'ariyda "gulmen" so'zi "turg'un

suv” deb ta’riflangan (27, 324). Shuning uchun “gol” so’zi ham shu ma’noni anglatadi. Ozarbayjon tilda “ko’l” so’z “to’xtatib bo’lmaydigan” Bu shuningdek, gidronimik birlik bilan ifodalanadi, bu uning suvining ko’l kabi turg’unligini ko’rsatadi. A. Gurbanovning ta’kidlashicha, *"Ozarbayjonda ko’plab soylar, ko’lmaklar va boshqalar mavjud." aniq nomlarga ega. Masalan: Karaagac axmazi, Karaguney ahmazi, Qovug’li axmazi, Alisultanli axmazi, Qo’lqoplar tushdan keyin, Nabad tushdan keyin, Usmonli tushdan keyin, Jahon ahmazi va boshqalar"* (33, 388). Ozarbayjon tilida “nohur” gidronimik birliqi “axmaz” so’zining sinonimi sifatida ishlatiladi va o’zbek tilida “ko’mak” so’zi unga parallel ravishda ishlatiladi (33, 122). “Nohur” so’zi G’arbiy Ozarbayjon so’zidir. Chambarak lahjasida bu "hovuz" degan ma’noni anglatadi (8, 289).

Daryo: Gidronimik birliklardan biri “chay” so’zi bo’lib, o’zbek turk tilida lingvistik ko’rsatkichning ekvivalenti “dorgu” va “soy” kabi ikki shaklda mavjud (33, 53). Ozarbayjon va o’zbek tillarining fonetik darajasida “chay” va “soy” so’zlaridagi tovush almashtirishlari muntazam undosh va unli o’tishlardir. “Chay” va “soy” so’zlari sof turkiy kelib chiqishiga ega bo’lib, “suv” tushunchasi bilan bog’liq holda hosil bo’lgan. “Chay” so’zi qadimgi uya “chu” so’zi asosida hosil bo’lgan va uya “chu” so’zi asosida hosil bo’lgan leksik birliklarga “cha+mir”, “cha+ylaq”, “cha+yir”, “cha+li” so’zlari kiradi. Masalan, "choy" so’zi ikki va uch komponentli ozarbayjon va o’zbek gidronimlarida uchraydi.

Arx: Bu qadimgi turkiy gidronimik birlik o’zbek tilida “orx” sifatida uchraydi (33, 22). B. Ahmadov shunday deb o’ylaydi. "arx" so’zi dastlab "ayrig"ga o’xshash bo’lib, "ayrimaq"fe’lidan kelib chiqqan. "Arx" "katta daryodan ajratilgan yo’l" degan

ma'noni anglatadi. Arkdan ajratilgan kichikroq yo'l "gaj" deb ataladi. Men oxirgi so'z (lahjalarda bu so'z "gaj" sifatida ishlatiladi) "qasmoq" fe'li asosida hosil bo'lgan deb taxmin qilaman. Daryo va ark o'z yo'nalishini tabiiy ravishda yaratadi (suv o'z yo'lini ochadi), "gaj" esa U sun'iy ravishda (qazish yo'li bilan) hosil qilingan. "Irmag" so'zi ham "arx" so'zi bilan bir xil ildizga ega (14, 23). Bizning fikrimizcha, "arx" so'zi qadimgi "ir, ir, er" so'zlariga asoslangan va qadimgi lug'atlarda "Irtiz" va "Ila" daryolarining nomlari ham shu tarzda hosil qilingan (27, 728).

Bulag: O'zbek turk tilida bu gidronimik birlik "ao" o'rniga "bulog" sifatida ishlatiladi (33, 41). "Uyg'ur tilida "bulag", qozoq tilida "bilik" va oltoy tilida "Bulag" fonetikasiga ega bo'lgan bu so'z ozarbayjon, qrim-tatar, kumik, qoraqalpoq va turk tillarida gidronimik atama sifatida 7 ma'noda ishlatiladi: "bulag" ma'nosida: 1) shumer, ozarbayjon turkiy tili, turk, kumik, qozoq, nog'ay, qoraqalpoq, o'zbek, uyg'ur, tuvan tillarida; 2) shumer, ozarbayjon turk tilida "favvora" ma'nosida, Turkiy, kumik, qozoq, nog'ay, o'zbek, uyg'ur tillari; 3) "favvora" ma'nosida: qadimgi turkiy, zamonaviy turkiy til; 4) tuva tili "kichik daryo" ma'nosida; 5) qadimgi turkiy tilda "arx, kanal" ma'nosida; 6) zamonaviy turk tilida "nohur" ma'nosida; 7) "tog' vodiysi" ma'nosida: tuva tili (18, 122-123). "Cheshmeh" so'zining ikkinchi ma'nosi fors va Bu tilda uning 3 ta ma'nosi bor: "1) buloq, yerdan qaynab chiqayotgan suv; 2) ko'z yoshi, ko'z yoshi; 3) doira, favvora-xurshid, quyosh doirasi; favvora-hayot - "hayot chashmasi, hayot bulog'i" (16, 244). Uchinchi (favvora), beshinchi (kanal) ma'nolari boshqacha. Bu boshqa tillardan qarz olingan deb hisoblanadi.

Kahriz: O‘zbek tilida bu gidronim birligi “koriz” shaklida bo‘ladi (33, 122). Kavkaz tog‘lari etaklarida son-sanoqsiz sun‘iy ravishda qazilgan kahrilar mavjud bo‘lib, ularning aksariyati Ozarbayjonda joylashgan. Turkiy xalqlar orasida kahri qazish tarixi yangi davrning ancha keyingi davrlariga borib taqaladi, chunki ular qo‘lda yaratilgan suv manbalari hisoblanadi. A. Gurbanov to‘g‘ri ta’kidlaydiki, *“odam... Suv havzalarining (kehriz, quduq, ark, kanal) faoliyati bilan bog‘liq holda paydo bo‘lgan nomlari faqat aholi punktlari paydo bo‘lgandan keyin paydo bo‘lgan”* (33, 384). “kehriz o‘zbek va ozarbayjon tillariga fors tilidan kirgan va uning ma’nosi “toshdan chiqayotgan suv” degan ma’noni anglatadi.

Botqoqlik: Ozarbayjon tilida (bat) + aq (shakl) + lıg (shakl) ildizidan hosil bo‘lgan bu gidronimik birlikning o‘zbekcha ekvivalenti "batqoglik" so‘zi bo‘lib, u ... bilan bir xil so‘zdir. model (33, 34). Orxon-Yenisey yodgorliklarida, uyg‘ur tilida “Put” so‘zi Oltoy tilida “pat”, qadimgi turkiy tilda “but”, chuvash tilida “put” deb talaffuz qilinadi va turkiy, gagauz, qumuq, qoraqalpoq, qirg‘iz, nog‘ay va boshqird tillarida “but” deb talaffuz qilinadi (18, 146). “Bataqliq” so‘zi barcha turkiy tillarda “suvga, loyga, loyga botish, chuqurga, yerga kirish” degan ma’noni anglatadi.

Ozarbayjon va o‘zbek tillarini taqqoslash fonida lingvistik tahlilga kiritgan gidronimik atama shuni ko‘rsatadiki, ikkala qarindosh tilda ham qabila, shaxs, oikonim, oronim kabi nomlarga o‘ziga xos xususiyatlarga ega so‘zlar qo‘shilib, maxsus onomastik tizim hosil qiladi va suv havzalari nomlarini bildiruvchi gidronimlar shaxs, qabila, qishloq, shahar, tog‘, vodi, tepalik va boshqalar so‘zlari bilan ifodalanadi va bu

obyektlarning tabiiy xususiyatlarini semantik yo'nalishda aks ettiradi.

4.2. Fitonimika Leksikoni Ozərbayjon va O'zbek Turkiy Tilida Taqqoslash

Genealogiya va tipologiya jihatidan bir-biriga yaqin bo'lgan ozərbayjon va o'zbek turk tillarida o'simlik, daraxt va meva nomlarini bildiruvchi leksik birliklar juda yaqin strukturaviy va semantik xususiyatlarga ega. Ularning yaqinligini belgilovchi asosiy xususiyat - bu lug'at fondida shu guruhga mansub so'zlarning mavjudligi. Bu tarixan o'zaro integratsiya va umumiylikdir. Shuning uchun ikkala xalq vakillari ham ushbu guruhdagi so'zlarni ma'lum grammatik va fonetik xususiyatlar bilan aniq ajratib turadilar. taqdim etilgan juda yaxshi tugallangan ular yiqilishadi. Madaniyatli jamiyat u paydo bo'lgan davrdan boshlab, ozərbayjon va o'zbek tillarida o'simliklar, daraxtlar va mevalarning nomlari ularning ismlari bilan qarindosh so'zlar paydo bo'ldi va ularning qadimgi va zamonaviy darajalarini o'rganish, ularni qiyosiy jihatdan tavsiflash, leksik-semantik jihatlaridagi o'xshashlik va farqlarni ochib berish nihoyatda muhim muammolardir.

Ozərbayjon va o'zbek tillarida o'simliklar, daraxtlar va mevalarning nomlari leksik-semantik alomatlar o'rganish turkologiyaning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Ikkala xalq tillari lug'atida ushbu guruhga mansub so'zlar milliy qadriyatlarga asoslangan va ulardan ilhomlangan. Ozərbayjon va o'zbek turk tillarida o'simliklar, daraxtlar va mevalar nomlari o'zining universalligi bilan e'tiborni tortadi va bu qarindosh

tillarning tarixiy fonetik, morfologik, leksik-semantik aloqalarining intensiv natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, meva nomi "alma" ikkala tilda ham o'zgina fonetik farq bilan ishlatiladi (o'zbek tilida olma-olma). "Alma-olma" so'zi turkiy tillarga o'tgan, ulardan olinmagan degan fikr hech qanday tarzda o'zini oqlamaydi (14, 18). Qoshg'ariyda bu so'z "alma" fonetik tarkibida qayd etilgan va o'g'uz tilida uning "nordon" ma'nosida ishlatilganligi ko'rsatilgan (27, 31). Qoshg'ariy shuningdek, bu so'z maqolda ishlatilganligini ta'kidlagan: *"Agar otasi nordon olma yesa, o'g'lining tishlari yonadi"* (25, 303). "Olma" so'zi ozarbayjon tilida "alma" fe'li bilan o'xshash talaffuz va turli ma'nolar jihatidan omonimiya hosil qiladi. O'zbek tilida bu so'z ot sifatida "olma" shaklida va fe'l sifatida "olisty" shaklida ishlatiladi va omograf vazifasini bajaradi (8, 26).

Zamonaviy ozarbayjon adabiy tilida o'simlik nomi "ağtikan" murakkab tuzilishga ega: "ag+tikan" so'zida o'simlikning tikanlari. oq rangli qayerda uchun shunday nomlangan. Biologiya atamasi sifatida bu so'z o'zbek tilida "yantog" shaklida murakkab tuzilishni ham yaratgan (8, 24). "Yantog" "Tik" so'zining ikkinchi komponentida uchraydigan "toq" so'zining qadimgi shakli "toq" shaklida bo'lgan va tilning rivojlanishi bilan bog'liq holda u zamonaviy o'zbek tilida "toq" shaklini olgan. "Tik-toq" so'zi ozarbayjon tilida ishlatiladigan "tikan-sanemaq" so'zi bilan bog'liq. "Tik" so'zi Qoshg'ariyda ham xuddi shu fonetik shaklda va zamonaviy ma'nosida ishlatilgan. "teshmoq, tiqmoq, tiqmoq"; "tarqatish, tikish uchun, bitta biror narsani tik qilish"; bu "chok tikish" ma'nosida tushuniladi (27, 544). Qashg'ariy lug'atida "tikan" so'zi ham

"tiken" va ham "tikken" fonetikasi bilan qayd etilgan va uning gapda qo'llanilishi ham ko'rsatilgan: *"tiken toniğ ildi" = ko'ylakka sanchilgan tikan. Boshqa narsalar ham shunday ataladi* (24, 221). O'zbekcha "yantoq" so'zi "yandak" so'zidan kelib chiqqan deb ishoniladi va uning fonetikasi Buni buzilgan shakl sifatida ham tushuntirish mumkin, chunki Qoshg'ariyda "yandak" so'zi "gavän tikan" degan ma'noni anglatadi (27, 344). Ozarbayjon tilining Chambarak lahjasida "gavän" so'zi "yovvoyi o'simlik nomi" degan ma'noni anglatadi (6, 158).

Ozarbayjon adabiy turk tilida daraxt va meva nomlari "albalı", "albukhara", "alça" o'zbek tilida "olına", "olkhoni gogi", "toğ oliha" kabi ishlatiladi (8, 25). Bizning tilimizda "gavali" so'zi "albalı", "albukhara", "alça" so'zlarining sinonimi sifatida ham ishlatiladi. "Albalı" so'zidagi "qizil" so'zining ma'nosi bugungi kunda ham turkiy tillarda qo'llaniladi. Qoshg'ariyda "al" so'zi "qizil" degan ma'noni anglatadi (27, 27). Asalarichilik mahsuloti nomini bildiruvchi "bal" so'zining paradigmasi "şirin" sifatidir. Shuning uchun "albalı" mevasining nomi etimologik jihatdan "shirin gilos" ma'nosida tushunilishi kerak. Qadimgi davrlarda ba'zi mevalar keng tarqalgan edi. Bu nom "chilas" edi. Fors tilidan olingan "ala" so'ziga "cha" qo'shimchasi qo'shilgan. kattalashtirish; ko'paytirish yo'l bilan "olcha" meva ism tuzatilgan va ikkala qarindosh tilda ham bir xil so'z o'zlashtirilgan so'z deb hisoblanishi kerak. Fors tilida "alcha" so'zi "kichik meva/meva" degan ma'noni anglatadi (14, 16). Meva nomi "Albuxara" G'arbiy Ozarbayjonning Iravan lahjasida "olxo'ri turi" degan ma'noni anglatadi (9, 42). Bizning fikrimizcha, "Albuxara" meva nomining ikkinchi komponentida

uchraydigan "buxari" soʻzi "Buxoro" tongining nomi bilan bogʻliq.

"Arpa" oʻsimlik nomi nafaqat ozarbayjon va oʻzbek tillari uchun, balki barcha turkiy tillar uchun universal boʻlib, qadim zamonlardan beri qoʻllanilgan. "Arpa" soʻzi qarindosh turkiy tillarda fonetik shaklini oʻzgartirmagan va Qashgʻariy tilida ham xuddi shunday qoʻllaniladi: *"arpa üğür birle kutredı" = tariq bilan aralashgan arpa* (24, 147). Oʻzbek tilida "arpa" soʻzida "o"-ing" boʻlmagan (27, 28). Shuni ham taʼkidlash kerakki, turkiy xalqlar yashaydigan hududlarda "arpa" soʻzi bilan bogʻliq holda minglab toponimlar yaratilgan.

Ozarbayjon tilida arab tilidan olingan "badam" meva nomi oʻzbek tilida "bodom" sifatida, oʻsimlik nomi "badımjan" esa "bağlejon" sifatida ishlatiladi (27, 31). Ikkala qarindosh tilda ham hozirda "badam" soʻzi bilan bogʻliq metaforalar qoʻllaniladi: *"badam ağız" (ozarbayjon tilida), "bodomoğluliz" (oʻzbek tilida); badamgöz-badamköz. Gʻarbiy Ozarbayjonning Vedik lahjasida "badaça" soʻzi "cır badam" degan maʼnoni anglatadi, Iravan lahjasida "badamı", badamı arik" iborolari oʻrik turini anglatadi* (9, 54). "badımjan" (Ozarbayjon), "bağlejan" (oʻzbek) soʻzlari eng qadimgi davrlarda arab tilida "pomidor" maʼnosida ishlatilgan va oʻzbek tilidagi "bağlejan" fonetikasi rus tilining transkripsiyasiga moslashtirilgan.

Ozarbayjonda "balqabag" soʻzi, oʻzbek tilida "bolgovog" oʻsimlik ism hisobot berish orqali siyoh tuzilgan edi, U "bol" va "govog" komponentlariga asoslangan (27, 33). "Balkabag" soʻzida "asal" shirin maʼnosida "oldinga" shu bilan birga "meva"

ma'nosida tugallangan chegirib tashlanishi kerak. Haqiqatan ham shuningdek, "qovoq" "Borani" so'zining sinonimi sifatida ishlatiladigan "borani" so'zi shirin ta'mga ega bo'lib, bu variantlarning birinchisi ozarbayjon adabiy turk tiliga, ikkinchisi (borani) esa lahjalarga tegishli leksik birlikdir. O'zbek tilida "borani" so'zi qovoq degan ma'noni anglatadi, shuning uchun turli ozarbayjon tillari... ularning hududlarida so'z o'zbek tilida adabiy til (27, 39).

O'simlik nomini bildiruvchi "bashak" so'zi ozarbayjon lahjalariga xos bo'lsa-da, u o'zbek adabiy tiliga xosdir. Shunday qilib, G'arbiy Ozarbayjonning Gamarli va Zangibasari lahjalarida "bashak" so'zi o'rim-yig'imdan keyin yerga tushadigan bug'doy degan ma'noda ishlatiladi (9, 59). Qashqarda o'qing. Quloqning uchi "bashak" deb nomlangan (27, 35). "Ocaq" so'zining sinonimi "bastur" so'zi edi. Tarixan "başlı" (yaralangan) va "baş" (yaralangan) so'zlari ham hozirgi ma'nosida ishlatilmagan. Shuning uchun "baş" so'zi "kesish, kesish, kesilmoq, kesilmoq" degan ma'nolarni ham anglatgan. Quloq don yig'ib olinadigan (kesilgan) joy bo'lgani uchun u "bashak//boshak" deb nomlangan (14, 90).

Ozarbayjon she'riyatida bahor kelishini, bahorning ilk xabarchisini ramziy ma'nosini anglatuvchi "bānövşa" so'zi o'zbek turk tilida "birafsha" fonetik imlosi bilan qo'llaniladi (8, 36). Bu leksik birlik ikkala o'xshash tilga ham fors tilidan kelgan (14, 45). Ikkala tilda ham "binafsharang" ma'nosini anglatuvchi "bönata//binavsharang" so'zi "binafsharang" ma'nosini anglatadi (14, 45). Ozarbayjon tilidagi "-yi" qo'shimchasi fors

tilidan kelib chiqqan, o‘zbek tilida esa. shunchaki "rang" so‘zidan tuzilgan.

Ozərbayjonda "qalampir" va "böğürtlen" o‘simlik nomlari o‘zbek tilida "galampir", "garmdori", "maymarjon" kabi ko‘rinadi (8, 38-40). "Qalampir" so‘zi lotin tilidan olingan bo‘lib, ozarbayjon tilida ham qo‘llaniladi. tildan bu o‘tmish. O‘zbek tilida shakllar shu bilan birga sizning tilingiz o‘z ichki bu so‘z lotin tilida “piper” va hind tilida “pippati” sifatida ishlatiladi (14, 46). O‘simlik nomi “blackberry” ning ma’nosi “yon tikan” degan ma’noni anglatadi. Tarixan ikkita oddiy so‘z birlashib, qo‘shma ot hosil qilgan .

Ozərbayjoncha “bug‘doy”, o‘zbekcha “bug” va “doy” (8, 41), ozarbayjoncha “ceviz”, o‘zbekcha “yong-oq” (8, 44), ozarbayjoncha “cil”, o‘zbekcha “qiyoy-ot” (8, 48), ozarbayjoncha “çöko”, o‘zbekcha “joka” (8, 49), ozarbayjoncha “çayır”, o‘zbekcha “chagir, bug, doyi” (8, 53), ozarbayjoncha “çekil”, o‘zbekcha “tut” (8, 53) kabi so‘zlar qarindosh tillarning adabiy turkiy tilida, ba’zilar esa ularning lahjalari va shevalarida qo‘llaniladi. Qashqarda “bugda” so‘zining “bug‘dash” sifatida ishlatilishi bu so‘zning o‘zbek tilida qadimiy shaklini yaxshiroq saqlab qolganligini ko‘rsatadi. Bug‘doy so‘zi “Devon”dagi maqolda ishlatilgan:

“bug‘doy mayatnikka quyiladi” = “yoniga bug‘doy ham sug‘oriladi” (bug‘doyning mo‘lligi va boyligi tufayli bug‘doy ham sug‘oriladi). Bu maqol do‘sti tufayli yaxshi kun kechirgan odamga aytiladi. Barshgan xalqi “bug‘doy” deya olmaydi, ular “gay” deyishadi. "O‘zini Barshganlik emasligini

aytgan odam bu so'z bilan sinovdan o'tkaziladi"
(26, 225).

Ozərbayjon va o'zbek turkiy tillarining adabiy tiliga mansub "bug'doy" so'zi mo'g'ul tilidan kelib chiqqan bo'lib, mo'g'ul tilidan umumiy turkiy tillarga o'tgan. U Tuva tilida ham qo'llaniladi (14, 53). Ozərbayjon adabiy tilida "bug'doy" "Grain" so'zi "taxil" so'zining sinonim dubleti sifatida ishlatiladi va bu so'zning o'zbek tilidagi sinonim varianti "yalla" leksemasidir (8, 221).

"Yong'oq" "Qoz" so'zi G'arbiy Ozərbayjonning Vedik lahjasida "yong'oq" degan ma'noni anglatadi (9, 81). Umuman olganda, "qez-qoz" sinonim juftliklari ozərbayjon adabiy tilida parallel ravishda ishlatiladi.

"Cil" o'simlik nomi G'arbiy Ozərbayjonning Chambarek shahridan olingan. Kalinino, Vedi, Zangibasari lahjalarida bu *"botqoqlikda, daryo bo'yida o'sadigan o'tning nomi" degan ma'noni anglatadi* (9, 88). "Qiyog" - o't so'zi o'zbek turkiy tilida adabiy so'zdir. Daraxt nomini bildiruvchi "çökə/jökə" leksik birligi ikkala turkiy tilning adabiy tillariga xosdir. "Çayıl" so'zi ozərbayjon tilining Dashkesan va Gedebevi lahjalarida "çeyil" so'zi sifatida ishlatiladi, ya'ni *"botqoqlikda o'sadigan o't" degan ma'noni anglatadi* (4, 95). "Çekil" so'zi ozərbayjon tilining o'tish davri lahjalarida *"tut daraxti" degan ma'noni anglatadi* va *"tut" so'zi ozərbayjon va o'zbek tillarida adabiy darajada mavjud.*

Ozərbayjon tilining dialektologik lug'atlarida qayd etilmagan "dazi" so'zi "yovvoyi o'simlik" turining nomini anglatadi. Bu o'simlikning gul qismi yo'q, ya'ni u kal. Biologiya atamasi kabi

"obinavot" soʻz Oʻzbek tilida u "dalachog" shaklida, yaʼni "oʻsimlik nomi" (8, 60) maʼnosini anglatadi.

Ozarbayjon adabiy turk tilida "encir" daraxt nomi oʻzbek adabiy tilida "anghir" (8, 28) sifatida ishlatiladi va arab tilidan ikkala tilga ham oʻtgan. Musulmon xalqlarida "encir" bashoratli daraxt va meva hisoblanib, muqaddas qilingan. Ozarbayjon tilidagi "erik" va oʻzbek tilidagi "oʻnik" (8, 29) daraxt va meva nomi sof turkiy kelib chiqishiga ega boʻlib, eng qadimgi davrlarda urugʻi va qattiq donli barcha mevalarning umumiy nomi "erik" boʻlgan va bu borada Radlov *"Amasya oʻrik, bardaq oʻrik, mündum oʻrik, hind oʻrik, firang oʻrik, qora oʻrik (gavali), saqla oʻrik (qaysi) va boshqalar"* (53, 506) deb taʼkidlaydi. Ozarbayjon tilida "ezgil" va oʻzbek tilida "mushmula" shaklida ishlatiladigan bu daraxt nomi oʻzlashtirilgan soʻzdir, deb yozadi B. Ahmadov. bizda ... bor unga/unga "besh barmoqli" (14, 107). Shuni taʼkidlash kerakki, "beshbigʻ" soʻzi ozarbayjon adabiy tilida ham, uning lahjalari va shevalarida ham ishlatilmaydi. Oʻzbek tilida "mushmula" shakldan shunday tushunarli bu u sotib olish.

Bu soʻz va uning qaysi tildan kelib chiqqanligini aniqlash uchun keng qamrovli tadqiqotlar talab etiladi. "Beshbigʻ" soʻziga kelsak, B. Ahmadov "Ezgil" soʻzini "Ezgil" soʻzining sinonimi sifatida ishlatgan deb aytishimiz mumkin. qismda buqa oʻxshash chiqib ketishlar Bu soʻzning etimologiyasi quyidagicha: ozarbayjonda "hazdin", oʻzbekchada "hazdin" (8, 83), ozarbayjonda "fistiqli", oʻzbekchada "pista" (8, 84), ozarbayjonda "gavali", oʻzbekchada "gavali". "olkhoni" (8, 86), ozarbayjon tilida "gilos", oʻzbekcha "chilas" (8, 89), ozarbayjonda "gilena", oʻzbekcha "oliha" (8, 90), ozarbayjonda "goyem", oʻzbek tilida "tikanolxon" (8, 91), ozarbayjon tilida

"behi", O'zbekchada "behi" (8, 92), ozarbayjonda "xammotu", o'zbekchada "belladonna" (8, 103), ozarbayjonda "khar tut", o'zbekchada "qora tut" (8, 103), ozarbayjonda "xiyar", o'zbekchada "xiyar". "bodring" (8, 107), ozarbayjon tilida "sana"lar, o'zbek tilida "xurmo" (8, 109), ozarbayjonda "itotu", o'zbek tilida "limon o'ti" (8, 122), ozarbayjonda "ituzumu", o'zbekchada "ituzum" (8, 122), ozarbayjonda "iydā", o'zbek tilida "jeydu" (8, 122), ozarbayjonda "jalā" (8, 122), o'zbekchada "jalā" (18, 18), o'zbekchada "shala" (12) Ozarbayjonda "kahi", o'zbekchada "salat latuk" (8, 124), ozarbayjonda "kalysh", o'zbekchada "y'umay" (8, 124), ozarbayjon tilida "kartoshka", o'zbek tilida "kartoshka" (8, 125), ozarbayjon tilida "kanaf", o'zbek tilida "soyabon" (8, 128), ozarbayjon tilida "seldr", o'zbek tilida "seldr" (8, 128), Ozarbayjonda "kavar", o'zbek tilida "kavar" (8, 129), ozarbayjon va o'zbek tillarida "kivi" (8, 132), ozarbayjonda "kök", o'zbek tilida "ildiz sabzi" (8, 135) daraxt, meva, O'simlik va sabzavot nomlarining o'zaro moslashuvidan ko'rinib turibdiki, tarix davomida ikkala qarindosh xalq ham o'zlarining leksik birliklari bilan birga tildan tashqari omillar ta'sirida bo'lgan. va bularning ba'zilarida qisman fonetik farqlar yaqqol ko'rinib tursa-da, semantikadagi farqlar minimal darajada. Bu turdagi leksemalar ikkala qarindosh tilning lug'atiga kirgan bo'lsa-da, ular orasida daraxtlar, o'simliklar, mevalar va sabzavotlarning ko'plab nomlari ham mavjud edi. Bu yerda rus tilining ta'siri ko'proq seziladi. Yunon tiliga tegishli bo'lgan "findik" va "pista" meva nomlari qadimgi davrlarda ham uchraydi. Turk tilida u "bitrik" sifatida ishlatilgan (14, 109). Bizning fikrimizcha, "Gavalı" va "göyäm" daraxt nomlarining ildizi "osmon ko'k, yashil" ma'nosini anglatadi,

chunki ozarbayjon tilining g'arbiy lahjalarida "gavali" so'zi "göyali" deb ham talaffuz qilinadi. (14, 110). Meva nomi "Gilos" ikki komponentdan (gil+as) iborat bo'lib, "gila" forscha so'z bo'lib, qadimgi turkiy tilda "yeyish" degan ma'noni anglatadi, ya'ni "yeyish" "gilanar" so'zining birinchi qismidagi "gila" so'zi bilan birga "yemeli gilmeyvə" "anor mevasiga o'xshash meva" degan ma'noni anglatadi va "nar" leksemasi ham fors tiliga tegishli bo'lib, "anor mevasiga o'xshash meva" degan ma'noni anglatadi (14, 112). Murakkab meva nomidagi "xar+tut" ning birinchi komponenti forscha so'z bo'lib, "tikan" degan ma'noni anglatadi, "tut" esa turkiy til so'z bo'lib, "tikanli tut" degan ma'noni anglatadi (14, 124). Ozarbayjon tilida "xiyar" va o'zbek tilida "bodring" so'zlari ikkala turkiy tilga boshqa tillardan o'tgan. Ikkala tilda ham xurma//xurma so'zi fors tilidan olingan. "Itotu" o'simlik nomi murakkab tuzilishga ega bo'lib, "hidli o't" degan ma'noni anglatadi, chunki qadimgi turkiy tilda "it" so'zi "hid, hid" degan ma'noni anglatardi (14, 135). O'zbek tilida "limon o'ti" so'zi "limon hidi chiqaradigan o't" degan ma'noni ham anglatadi. U o'zbek va boshqa turkiy tillarga hind tilidan kirib kelgan (14, 135). Ozarbayjon va o'zbek tillarida "iyda//jyyda" so'zi qadimgi turkiy tildagi "iy", "atır", "xoxu" so'zlari bilan bir xil ma'noga ega bo'lgan va keyinchalik tuzilishini kengaytirgan. meva nomi bilan o'zgarish amalga oshirildi.

"Potato//kartosha" so'zi italyancha kelib chiqishi bor va asl tilda u "truffle" sifatida ishlatilgan (14, 138). Ozarbayjon va o'zbek tillarida qamishlar qamish, kangallar ognarak, garotular bo'yimodaron, karabashaklar grechka, karagaclar qayruğ'ochi, karagatlar korug'gats, tarvuzlar tarvuz, katigotular chagamiqs,

katigeruğular qirqbo'gins, qaymoqchicheyilar arigtoovons, kelemelar poplars, chinnigullar chinguls, fernslar qirquloqs, gizilzanbaglar lolas, qovunlar qovun deb ataladi. yong'oq, qushqo'nmas-sarsabil (8, 145-155), qo'zichoq qulog'i (8, 156), lolalar, mox-yoshi (8, 161), mazmosh (8, 162), xop-xops (8, 162), yasmiq (8, 166), malina (8, 170), yalpiz (8, 174), nargis - narsis (8, 176), no'xat-no'xat (8, 177), loviya (8, 186), pitrag-katunuk (8, 191), valerian-katnip (8, 191), rayhon-rayhon (8, 195), sarimsoq-sarimsoq (8, 203), sumak-totem (8, 214), shaftoli-shaftoli (8, 215), konchi-shohtura (8, 215), asalariga (8, 216), arpabodiyon, Shivit (8, 220), tag- pulak (8, 221), don-yalla (8, 221), uzum-uzum (8, 240), suvsiz (8, 243), qovun (8, 250), do'lana -do'l (8, 250), oziqlantiruvchi-echnisogol (8, 250), yerfistiği maydalangan yongq'oq (8, 250), yonca (8, 252), yulgün-yulg'in, jingle (8, 253), zanjabil-zanjabil (8, 252), karahindiba-momogoymak, gogi (8, 257), zayarek-zig'ir (8, 258) va boshqalar. daraxt, meva va o'simlik ismlar ifodalovchi so'zlarning fonetik kompozitsion jihatdan parallellik ijodkorlar shuningdek mavjud, Parallellik yaratmaydigan so'zlar ozarbayjon yoki o'zbek tillarida bo'ladi. Ular lahjalar va urg'ularda o'z o'rmini egallagan.

Ozarbayjon va o'zbek turk tillarida daraxt, meva va o'simlik nomlarini bildiruvchi leksik birliklar lug'atda mustahkam o'rin egallagan va bu leksik qatlam ikkala turk tillarining adabiy tillarining barqarorlashishi va rivojlanishiga, shuningdek, ularning ichki tuzilishiga to'liq mos keladi. rivojlanish qonunlar va normalar asoslangan yaratilgan lingvistik ko'rsatkichlardan biridir. O'zlashtirilgan so'zlar tillarning fonetik qonunlariga shunday moslashganki, ularni farqlash biroz qiyinlashdi, ammo

ular ma'lum ekstralingvistik sabablarga ko'ra ikkala tilning lug'atiga ham kirgan.

4.3. Ozarbayjon va O'zbekcha Ularning Tillarida Oronimik Birliklarning Tarixiy Lingvistik Taqqoslashi

Ozarbayjon va O'zbekiston Respublikalar Geografik relyef jihatidan tog'li, vodiqli, tepalikli, toshloqli, tekislik, o'rmonli, tepalikli, o'rmonli, o'tloqli va boshqalar juda ko'p bo'lib, ikkala xalq tillarining lug'atida bunday oronimik birliklarning nomlarini bildiruvchi so'zlar maxsus tizim yaratadi. Bular, avvalo, ikkala mamlakat hududlari tog'li-tekislik, plato-qish, o'rmon-o'rmon ekanligini ko'rsatadi. Geografik relyefning boyligi va xilma-xilligi ikkala mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o'ynagan va iqtisodiy sohalarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Ular shakl va ma'no-mazmun jihatidan kuchli axborot beruvchi xususiyatlarga ega. Geografik relyefni bildiruvchi atama-maxsus so'zlarni ikkala turdosh turkiy til tomonidan taqdim etilgan lingvistik materiallar asosida tarixiy-etimologik tahlil yo'nalishiga jalb qilish alohida ahamiyatga ega, bunda ushbu jihatlarga e'tibor qaratiladi, taqqoslashlar taqqoslash jihatida amalga oshiriladi, o'xshash va turli mezonlar aniqlanadi.

XX asr boshlarida Turkiya va Ozarbayjonda paydo bo'lgan turklar uchun umumiy muloqot tili muammolari Sovet zanjiri tomonidan hal qilindi. va qullikdan ozod bo'ldi, mustaqillikka erishdi turkiy xalqlar orasida maxsus tarbiyalangan va hozirgi

kunda bu muammo tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda va tezda anglab yetmoq, qon va jon, oila turk tilidan.

Bu har bir fuqaroni chuqur o'ylashga majbur qiladi. Shubhasiz ozarbayjon va o'zbek tillarida aks etgan geografik relyef xususiyatlariga ega so'zlarning qiyosiy-tarixiy lingvistik tahlili umumiy til yaratishga urinishlar qilingan bir paytda alohida ahamiyatga ega ekanligi. Shuni hisobga olgan holda, biz ushbu tizimdagi har bir leksik birlikka alohida qisqa lingvistik esselarni quyidagicha bag'ishlashimiz mumkin:

Tog': Bu atama o'zbek tilida "tog'" deb nomlangan o'ziga xos oronimik birlikka ega (8, 57). Bu so'z Orxon-Yenisey yodgorliklarida va qadimgi turkiy tilda "taq ve tağ" ((37, 103)) shaklida uchraydi. Turk turk tili lahjalarida "dag" sifatida uchraydigan so'z uyg'ur tilida "tağ" va kumik tilida "tav" sifatida ishlatiladi. Umuman olganda, ko'pgina turkiy tillarda "taq//tog'//daq" fonetikasi. bilan ishlatilgan so'z qadimgi va zamonaviy davrlarda 3 ma'no shunday dedi:

1) "bir qator tog'lar, tog' tizmasi" (Shumer, Qadimgi turkiy, Usmonli turk tili); 2) "tog'" so'zining ma'nosi (Oltoy, Qrim tatar tili, Qoraqalpoq, Usmonli turk tili, Tatar tili); 3) "o'rmon" so'zining ma'nosi (Yakut, turk tili lahjalari) (18, 187). "Tog'" so'zining Yakut va turk lahjalaridagi "o'rmon" so'zining ma'nosi Litva tilidagi ma'noga mos keladi va til va madaniyatning o'zaro ta'siri fonida lingvomadaniy xususiyatga ega bo'ladi. "Alban tilida, "tog'" "tosh" so'zi "demak" (14, 73). Gagauz tilida U shuningdek, "dunlık" (tog') sifatida ham ishlatiladi va "o'rmon" degan ma'noni anglatadi. (14, 73). Qadimgi turklar tog'ni oliy xudoga eng yaqin eng baland joy deb

hisoblashgan va eng qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha uni muqaddas qilib, madaniylashtirib, u haqida turli mifologik afsonalar yaratganlar.

Qoya: Bu so'z tog'ning bir qismini bildiradi va bu leksik birliklarning o'zbekcha ekvivalenti "goya" (8, 146). Qadimgi lug'atda "tosh" shaklida qayta ishlangan (27, 262): *"Yalt" kaya* – *tik qoyalar, qattiq qoyalar* (26, 15); *"yalang'och qoyalar-tik, tik qoyalar"* (26, 25); *"ko'rsatma so'zi aniq emas, yalang'och qoyalar bo'lmasa, tik qoyalar ham yo'q = ko'p so'zlar tushunarsiz, tik qoyalar qulamaydi"* (26, 25). Qoshg'ariy "Divon"ida "keya" so'zi ham "qiya" (26, 25) sifatida berilgan, bu uning tik, sirpanchiq ekanligini va ehtimol qaya so'zi "sirpanchiq" degan ma'noni anglatishini anglatadi. Bu "qayiq" so'zi bilan bog'liq: bu so'z "suvda sirpanish" degan ma'noni anglatadi (14, 152). Tik qoyalar, tog'larning uchi, ya'ni eng baland nuqtasi cho'qqi deb ataladi va bu so'z O'zbek tilida u "cho'qqi" sifatida ishlatiladi (8, 259). Bu so'z arab tilidan kelib chiqqan bo'lib, "tog'ning eng baland nuqtasi, eng baland nuqtasi, yuqori qismi" degan ma'noni anglatadi (16, 223).

Vodiy: Geografik relyefni bildiruvchi bu so'z o'zbek tilida ham "dara", ham "vodiy" kabi ishlatiladi (8, 63). Qashg'ariy tilidagi "turmut" so'zining zamonaviy ozarbayjon tiliga tarjimasi "tog' cho'qqilari, vodiylar" (27, 511) sifatida berilgan: *"tagh-turmut geçtim=dağ-dere-tepe geçtim"* (24, 441). Vulqon otilishi natijasida tog'ning pastki qismi yirtilib ketgan. Vodiylar ajratish orqali hosil bo'lgan va biz "vodiy" so'zi "dart" fe'lidan kelib chiqqan deb taxmin qilishimiz mumkin. "Dart" fe'li qadimgi va zamonaviy turkiy tillarda ko'p ma'nolarga ega, ulardan biri "sudrab borish" bo'lib, u shumer, qadimgi turkiy, ozarbayjon,

qoraqalpoq, qumuq, qirg'iz, o'zbek, qozoq, uyg'ur va tuvan tillarida qo'llaniladi (18, 192).

Tepalik: Bu so'z O'zbekcha tilda "tepulik" shaklida chiqish va faqat zamonaviy ozarbayjon tilida "tepe" sifatida uchraydi (8, 228). Ozarbayjon tili lahjalarida va turk turk tilida "depe" shaklida qo'llanilgan so'z fonetik jihatdan Usmonli, Gagauz, Qrim-tatar tillarida "tepe", Oltoy, tatar tillarida "tebe", shaklida eski Turkiy til, Orxon o'z yozuvlarida, "dop" shaklida .qirg'iz tilida, qadimgi turkiy tilda "tübe" shaklida, "töbü" shaklida. Turkiy til, Yenisey uning yozuvlarida ishlatilgan va 3 ma'no shunday dedi:

1) "tepalik" Shumer, qadimgi va zamonaviy turk, gagauz, qrim-tatar, Qirg'iz, qozoq, no'g'ay, qoraqalpoq, boshqird; 2) "Zirve" shumer, ozarbayjon, turk, qadimgi turkiy, usmonli, yenisey yozuvi, gagauz, qrim-tatar, qumuq tillari; 3) "tepa" ozarbayjon, turk, gagauz, qoraqalpoq, qrim-tatar, qumuq, no'g'ay, o'zbek, uyg'ur, oltoy, yakut, chuvash tillari (18, 309). "Tepê" tog'dan kichikroq narsa tushunchasini ifodalovchi so'z bo'lib, xuddi shu "dagin tepêsi" (tog' cho'qqisi) so'zi tarkibida ishlatilganda, u tog'ning eng baland cho'qqisini anglatadi.

Yal: "Yal" relyefi jihatidan tepalikka o'xshasa-da, tepalikdan biroz kichikroq va bu so'z o'zbek tilida "qirru, cho'qqi" sifatida ishlatiladi (8, 246). Ozarbayjon tilining lahjalari va shevalarida "qırra"ning o'zbekcha varianti uchraydi. Shunday qilib, oxirida ohangli "r" undoshi bo'lgan "qır" so'zi G'arbiy Ozarbayjonning Ag'baba va Basarkechar lahjalarida "yaylov, to'g'on" degan ma'noni anglatadi (9, 244). XI asr lug'atida 4 ta omonim "kar" so'zi aks ettirilgan va ularning har birining turli ma'nolari ham

ularga qarama-qarshi ko'rsatilgan: 1) "kır" = karning rangi; 4) "kır" = biror narsani sindirish, qazish, ildizidan sug'urib olish" (27, 290). Bu ma'nolarning birinchisi oronimik bo'lib, qadimgi lug'atda ham jumla ichida ishlatilgan:

"Yomg'ir yog'moqda, bulutlar oq, bulutlar oq, bulutlar qorong'u, suv oqmoqda, kulrang" bulut Yomg'ir, notanish odam uni oq to'riga ilintirdi, Quruq yer o'z yomg'irini yog'dirdi, Toshqin nola qilib oqdi.

(Bulut oq to'rini osmonga yoydi, yomg'irini dalaga, qorini tog'larga yog'dirdi, sel tog'larda nola qilib, g'uvullab oqadi) (26, 40-41). "Kitabi-Dade Qo'rqud" dostonida "qir" so'zining ma'nosi "ishlov berilmagan, egasiz yer: orol" edi (31, 105). Bu ma'nodan tashqari, bu so'z turkiy tillarda "cho'l, dala, tekislik, o'tloq" ma'nosida, chuvash tilida esa "yovvoyi" ma'nosida ishlatilgan (18, 256).

"Yal" so'zining ma'nosi "yal" so'zining ma'nosiga ko'proq mos keladi va geografik relyefni bildiruvchi bu so'z G'arbiy Ozarbayjonning Chambarek, Daralayaz, Uchkilsa, Vedi va Zangibasari lahjalarida "tik, tepalikning cho'qqisi" degan ma'noni anglatadi (9, 405). "Yel" so'zi turk va ozarbayjon turk tillarida ham "baland narsaning cho'qqisi" degan ma'noda ishlatiladi va bu tog' yoki boshqa narsalarni anglatishi mumkin (18, 332).

Cho'l: O'zbek tilida bu so'z "cho'l, sahro" so'zi bilan sinonimdir (8, 50). Ozarbayjon, turk, qoraqalpoq va oltoy tillarida "cho'l" sifatida ishlatiladigan bu so'z tatar, o'zbek va qirg'iz tillarida "chöl", qozoq, nog'ay va shor tillarida "shöl", sag'ay tillarida "söl" va boshqird tillarida "sül" sifatida ham qo'llaniladi (18, 185). "Cho'l" so'zi qadimgi turkiy shakllarda "chul" shaklida

bo'lgan va uning zamonaviy fonetik tarkibini qalin va ingichka unlilarning "u-ö" o'tishi bilan yaratgan. "Chul" so'zi hozirda G'arbiy Ozarbayjonning Chambarek lahjasida "tog', qiyalik" (9, 97) va qozoq lahjasida, Goygol va Gax lahjalarida "tog' ko'kragi, qiyalik" (3, 86) degan ma'noni anglatadi. Ozarbayjon va o'zbek tillaridagi "cho'l" so'zi arab tilidan kelib chiqqan va ikkala turkiy tilda ham "cho'l" degan ma'noni anglatadi (16, 569).

Tekislik: Bu so'zga geografik relyefni bildiruvchi turli morfologik ko'rsatkichlar qo'shilgan va ikkala turkiy tilda ham "tekislik, tekis yer" degan ma'noni anglatadi; "oddiylik - tozalik" kabi leksik birliklar tuzatilgan (8, 70). Qadimgi lug'atda "tuz yer" so'z birikmasi hali ham zamonaviy "duz yer" shaklida (24, 340). "Duz" so'zi "tekislik" ma'nosida ozarbayjon, turk, gagauz, qoraqalpoq, usmonli turk, qrim-tatar tillarida, chuvash tilida "türe" fonetik tarkibida, qrim-tatar, qumuq, qirg'iz, uyg'ur tillarida "tuz" shaklida, qumuq tilida "tuz" shaklida va no'g'ay tilida "tuz" shaklida qo'llaniladi (18, 204).

San'at: U geografik relyefni bildiruvchi qadimiy so'z sifatida qayd etilgan va uning zamonaviy ma'nosi "tog' tizmasi, tik qiyalik, tepalik" deb ko'rsatilgan (27, 44). Bu arxaik geografik atama zamonaviy ozarbayjon va o'zbek toponimlarida xarakterli so'z sifatida ishlatiladi. Bu qadimiy lug'atlardagi jumalalarda ham aks etgan: "san'at". "tandi" = tog', tepalik qor bilan qoplangan (25, 54); "Ko'proq" bas tulgurd = tog' cho'qqisida bo'ron ko'tarildi (25, 192). Mahmud Qoshg'ariyning ta'kidlashicha, "Baragun yaqinidagi dalaning nomi "Yafghm-dur, u "Yafg'u art" deb ham ataladi" (26, 35). "Art" so'zi barcha turkiy tillarning toponimik tizimida geografik relyefni bildiruvchi leksik birlik sifatida ishlatiladi.

Ism: Bu geografik relyefni ko'rsatuvchi har bir so'z ikki qarindosh Garchi u tilda arxaiklashgan bo'lsa-da, u hali ham mustaqil toponim sifatida qo'llaniladi va Ozarbayjonning Guba mintaqasida "Adur" deb nomlangan aholi punkti mavjud. (26, 308). "Ism" Bu so'z shumer tilida "tepalik, tog '" ma'nosida ishlatilgan, qadimgi turkiy tilda esa bu ma'no toponimlarda saqlanib qolgan va boshqa ma'nolarni kasb etgan: 1) "ajratmoq, zabt etmoq"; 2) "sindirmoq"; 3) "sindirmoq, vayron qilmoq; 4) "olov" (18, 99). Bu ma'nolarning barchasi qadimgi ozarbayjon tilida bo'lgan. Guba tumani ma'muriy-hududiy birligida Adır oykonimining ma'nosi "tepalikda joylashgan qishloq" degan ma'noni anglatadi.

Atiz: Geografik relyefni bildiruvchi bu so'z ozarbayjon va o'zbek tillarida ham qo'llaniladi. tilning lug'at fonda agar ishlov berilmagan bo'lsa shuningdek, toponimlarda himoyalangan va bunga misol sifatida Guba mintaqasidagi Atiz aholi punktining nomini keltirish mumkin (26, 309). Qadimgi lug'atda u "adhız//edhız" va "har bir Bu "biror narsaning balandligi, baland joy" ma'nosida ishlatiladi (27, 19). Shumer tilida "atiz" shaklida ishlatilgan bu so'z "kichik dala" degan ma'noni anglatadi. Qadimgi turkiy tilda "atiz" shaklida ishlatilgan bu so'z "ekish va hosil yig'ish joyi" degan ma'noni anglatadi (18, 125). Bu so'z deyarli barcha zamonaviy turkiy tillarda arxaiklashgan.

Yaylaq: O'zbek tilida bu so'z biroq fonetik farqlar bilan "yaylaq" (8, 249) sifatida ishlatiladi va "yay" ildizi + qo'shimchasi (lag-log) asosida hosil bo'lgan. Qashg'ariy davrida u bir xil ildiz + qo'shimcha modelida bo'lgan va uning ma'nosi lug'atda "yaylaq", "yayla", "yaylanacaq yer" (27, 664) kabi ko'rsatilgan. Qashg'ariy "-laq" qo'shimchasining vazifasi haqida shunday

yozadi: "U joy yoki joy otini hosil qilish uchun atoliqlari otlarining oxiriga qo'shiladi: yaylaq so'zi kabi. Bu "yay" so'zidan olingan bo'lib, "yaz" ma'nosini anglatadi. Qish o'tkaziladigan joy o'xshash tarzda "kilaq" deb ataladi. Bu qish so'zining oxiriga "ğ" harfini qo'shish orqali hosil bo'lgan bo'lishi kerak. Bu so'zlarning oxiriga qo'shilgan "ğ" harfi bu so'zlarga joy ma'nosini bergan" (24, 63). XVI asrdan keyin yaratilgan maqolda "yaylaq" so'zi "dağ" so'zi bilan birgalikda ishlatiladi: "Fuzuli qiyinchiliklardan xalos bo'lib, tog'ga ketdi, Aytishlaricha, u omadli platoga ketdi." "Yaylaq" so'zi ozarbayjon, turk, qumuq, nog'ay va uyg'ur tillarida bir xil fonetik tarkibga ega, boshqird tilida "yaylay", uyg'ur, qirg'iz, ... da "yaylay" shaklida. Bu tatar tillarida, xakas va tuvan tillarida esa "chaylag" shaklida uchraydi (18, 338-339).

Orol: Bu geografik atama, "har tomondan suv bilan o'ralgan joy" degan ma'noni anglatadi, o'zbek turkiy tiliga xos so'zdir. "orol" shaklida bo'ladi (8, 22). Nisbiy tilda shakldan shunday "Ada" so'zi tarixan "oro//uru" shakliga ega bo'lganini va "ld" so'zi o'rniga "ada" shaklini olganini va haqiqatan ham orol suvlarning o'rta qismida joylashganligini tushunish mumkin. Hozirgi "ora" so'zining yana bir tarixiy ma'nosi "o'rta" degan ma'noni anglatish edi. O'zbek tilidagi "orol" shakli dengizning "Araliq" deb nomlangan gidronimida ham saqlanib qolgan. Tarixan bu dengizning nomi ham "Oroluq" shaklida bo'lgan. Ozarbayjon, turk, usmonli turk, gagauz, qrim-tatar va qumuq tillarida "ada" sifatida ishlatilgan so'z uyg'ur, qoraqalpoq, boshqird va gabbobalkar tillarida "ata" fonetikasi bilan birga ishlatiladi va "orol", "yarim orol, yarim orol" va "o'tli, butazorli hudud" ma'nolarini ifodalaydi (18, 38). Shuni ta'kidlash kerakki, o'zbek

tilida murakkab tuzilishga ega va ikkinchi komponenti "ada" (orol) so'zi bo'lgan "yarimada" (yarim orol) so'zi "yarim orol" so'zi bilan parallel ravishda ishlatiladi (8, 248).

O'rmon: O'zbek tilida bu so'zning ekvivalenti sifatida "o'romon" so'zi ishlatiladi (8, 163). Ozarbayjon folklorida "o'rmon" so'zi ishtirokida "o'rmon chiyabo'rsiz bo'lmaydi" kabi maqol ham yaratilgan. "Turkiy til" ularning tillarida "daraxt -" "yoki", "o'rmon" shu bilan birga Bu "orman" (daraxtlarning ko'plik shakli) so'zlari bilan ifodalanadi. Bizning tilimizdagi "eman" so'zi fors tilidan kelib chiqqan bo'lib, "eman" so'zi o'rniga "meşe" so'zi ishlatilgan. Keyin "eman" ko'p bo'lgan joylarning ta'siri tufayli "orman" o'rniga "meşe" ishlatilgan (14, 182). "Orman" so'zi tarixan "or" va "man" leksik birliklari asosida shakllangan. Bu yerda "or" so'zi "joy, joy" degan ma'noni anglatadi, "man" esa "ko'p" degan ma'noni anglatadi va umuman olganda "joy, daraxtlar ko'p bo'lgan joy" mazmunini ifodalaydi.

Ashirim: O'zbek tilida "dovon" so'zi geografik relyefni bildiruvchi bu so'z bilan parallel ravishda ishlatiladi (8, 29). "Ashirim" so'zining ildizi qism "och" fe'l edi va uni/uni aniq zarrachalar "Ash" so'zi qo'shilish orqali hosil bo'lgan ot, ya'ni bu so'z fe'ldan olingan otdir. "Ash" fe'li qadimgi lug'atda ham xuddi shu fonetik shaklda qo'llanilgan va uning zamonaviy ma'nosi "biror narsani kesib o'tish" (27, 49) deb ko'rsatilgan: "ol tag astı=o dag asdı"; "er art astı=adam dag belini asdı" (26, 242). "Ashmaq" fe'lining "tog'dan o'tish" ma'nosi ham Orxon-Yenisay yozuvlarida, "Kitabi-Dade Qo'rqud" dostonlarida va Shumer loy lavhalarida aks etgan va zamonaviy turkiy, o'zbek, yakut,

gagauz, qirg'iz, boshqird, uyg'ur, tuva va oltoy tillarida ham qo'llaniladi (18, 123).

Ozərbayjon va o'zbek tillaridagi relyefni ifodalovchi leksik birliklarning paralelliklariga lingvistik oynani qaratib, biz bu sohada til ko'rsatkichlarining rivojlanishi tarixan chiziqli bo'lgan va farqlar ham ma'lum ajralishlar va tafovutlar natijasida yuzaga kelgan, bu esa uzluksiz til madaniyatining genetik informatsion kodini umuman inkor etmaydi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

4.4. Etnonim Xarakterli Atamalar Ozərbayjon va O'zbek Tillarining Tarixiy Lingvistik Tahlili

Ozərbayjon va o'zbek tillarining onomastik tizimida etnonimik xarakterdagi atama so'zlar ham alohida o'rin tutadi va bu tizim ko'plab leksik birliklarni o'z ichiga oladi. Bu tizimda qabila, qabila, xalq, millat, avlod, nasab, nasab va boshqalar kabi leksik birliklar alohida ahamiyatga ega bo'lib, ularning ba'zilari o'zlashtirilgan, boshqalari esa qadimgi turkiy tillar qonunlari asosida shakllangan bo'lib, o'tmishdagi yozma yodgorliklar va zamonaviy tushuntirish lug'atlarida aks etgan. Ozərbayjon va o'zbek tillarining toponimik qatlamida qabila, qabila, millat, xalq, qabila, avlod, nasab, nasab, nasab, nasab, nasab va boshqalar kabi yuzlab leksik birliklar ishtirokida shakllangan. etnotoponimlar mavjud bu ularning eng har bir ikki qarindosh turk tili o'xshashliklar yaratadi va ba'zi manbalarda ularning tarixiy-etimologik tahlili muhokama qilingan. Etnonimik atamalar sifatida ishlatiladigan so'zlarning kelib chiqishi va

taqqoslanishi muhokama qilinmagani uchun, biz bu masalalar bo'yicha bu yerda fikr bildirishni o'rinli deb topdik.

Dunyodagi har bir tilning o'ziga xos nomlarni bildiruvchi onomastik tizimi mavjud va bu tizim joylar, makonlar, shaxslar va suv havzalarining geografik nomlarini bildiruvchi leksik birliklarni o'z ichiga oladi, qisqasi, tarixiy-filologik nuqtai nazardan, tilda atamalarga xos so'zlar qo'llaniladi. ulardan ba'zilari juda, ulardan ba'zilari shu bilan birga Ozroq tadqiqot bu bajarildi Shuning uchun, ushbu maqolada biz ozarbayjon va o'zbek tillarining etnonimik tizimida uchraydigan so'zlarning bir-biri bilan o'zaro ta'sirini tarixiy-filologik tahlil qilish va ularning har biriga qisqa lug'atga o'xshash insholar bag'ishlashni zarur deb topdik:

Etnonim: Bu atama yunon tiliga xos so'zdir U "eponim" sifatida ishlatiladi va "xalq nomi" degan ma'noni anglatadi. Ozarbayjon va o'zbek tillarida "etno" so'zi "etnogenez", "etnograf", "etnografik" va "etnografiya" kabi so'zlar uchun asos sifatida ishlatiladi. muddat xarakterli so'zlar hech qachon bitta fonetik o'zgartirish ta'sirsiz ishlatiladi (8, 74). "Etnogenez" atamasi tarixan ozarbayjon va o'zbek tillariga yunon tilidan kirib kelgan va yunoncha "*etnos*" - *xalq* + *genesis* "*kelib chiqishi*", ya'ni *xalqning kelib chiqishini o'rganadigan fan sohasini anglatadi* (33, 557). Ozarbayjon va o'zbek onomologiyasida "Etnonimlar" butun hududning etnonimlari to'plamini o'rganadigan fan sohasi sifatida ishlaydi. Ikkala tilda ham "etnotoponim" atamasi "qabila, qabila, urug', xalq" nomidan hosil bo'lgan geografik nomlarning kelib chiqishi va etimologiyasini o'rganadigan onomalogiya sohasidir. Ozarbayjoncha onomastika fidoyilik bajarildi ilmiy

asarlarda shuningdek, "Etno-oronimlar" kabi murakkab terminologik soʻzlar intensiv qoʻllaniladi.

Qabila: Bu qadimiy soʻz oʻzbek tilida "qabila" sifatida ishlatiladi (8, 148). Qabila soʻzi ozarbayjon va oʻzbek tillariga arab tiliga mansub soʻz sifatida kirib kelgan va ildiz tilda "qabila" soʻzi bizning tilimizga "qabila, yaʼni "qabilalar" soʻzining koʻplik shakli" sifatida tarjima qilingan (16, 110). Qabila birlashmalari, "qabila birlashmalari" iboralari ozarbayjon va oʻzbek xalqlarining qadimiy tarixiga, jumladan, ularning tiliga bagʻishlangan asarlarda koʻproq qoʻllaniladi va "qabila" tushunchasi "tayfa" soʻziga qaraganda kichikroq maʼnoga ega.

Qabila: Bu soʻz Oʻzbekcha tilda "odamlar" shaklida qayta ishlanmoqda (8, 224). *"Millat" soʻzi ozarbayjon tilida "qovm" fonetik tarkibida uchraydi va arab tiliga mansub soʻz boʻlib, "bir avloddan, qabiladan, qarindoshdan, qarindoshdan" degan maʼnoni anglatadi* (16, 128). Arab tilida "qovmi" soʻzi tuzatish shaklida "avlodga tegishli narsa" degan maʼnoni anglatadi, "qovmiyat" esa "avlodga, qabilaga mansub" degan maʼnoni anglatadi. "boʻlish" (16, 128). "Qabila" soʻzi arab tilida "taifa" sifatida ham uchraydi va "qabila, xalq, qabila" degan maʼnoni anglatadi (16, 581). Ozarbayjon va oʻzbek onomalogik tilshunosligida qabila nomlariga asoslangan oykonimlar, oronimlar va gidronimlar tarixiy-qiyosiy jihatdan tekshirilishi kerak juda katta ehtiyoj bor.

Avlod: Bu soʻz oʻzbek tilida "nusl, nujub" soʻzlari bilan ifodalanadi va bu oʻzlashtirilgan leksik birliklar ozarbayjon adabiy turk tilida juft-juft boʻlib "nesil-nejabet" sifatida ishlatiladi (16, 126). Oʻzbek tilida "irsiy, nasliy" soʻzlari "irsi,

nasliy” soʻzlarining oʻxshashligi sifatida ishlatiladi (16, 128). Ozarbayjon tilida “klassik meros” deganda, oʻtmishda yozgan va ijod qilgan yozuvchilarimiz va shoirlarimizning ijodiy namunalarini nazarda tutamiz. “Avlod” soʻzi ildiz qism qaysi "nima" Arabcha tilda "inson" jami", ya'ni, "xalq" birlikda ishlatilganda "xalq, millat" degan ma'noni anglatadi (16, 462)

El: Bu soʻz sof turkiy soʻz boʻlib, oʻzbek tilida uning “1) el, millat, halk; 2) el, yurt” (8, 72) kabi muqobillari mavjud. “El” soʻzi qadimgi va zamonaviy turk tilida 3 fonetik kompozitsiya mavjud:

1) "il" Orxon-Yenisey yodgorliklari (38, 108). "Kitobi-Dade Qoʻrqut" dostonlari (31, 203), turkiy til lahjalar, tatar, boshqird, uygʻur, xakas, chuvash, usmonli turk tillari (18, 205). "El" soʻzi Qoshgʻariy "Devon"ida ham aks etgan: "el = el, viloyat" (27, 160). " *Agar ertaga xira boʻlsa, agar el xira boʻlsa = ajinlangan yelka pichogʻi, "El" "xalq" degan ma'noni anglatadi (26, 26).* "El" soʻzi shumer tilida Orxon-Yenisey, Kitobi-Dade Qoʻrgʻon, Qashgʻariy tillaridan ancha oldin "aholi" degan ma'noni anglatadi, turk, uygʻur, usmonli turk, qozoq, nogʻay, tatar tillarida "aholi" degan ma'noni anglatadi, qirgʻiz tilida "tinch aholi", turk, qoraqalpoq, oʻzbek tillarida "jamoʻa, xalq" degan ma'noni anglatadi, qirgʻiz tilida "tinch aholi", qumq, qabardibalkar, tatar tillarida "jamoʻa" degan ma'noni anglatadi, qadimgi turk, qirgʻiz, oltoy tillarida "qabila birligi", ozarbayjon, turk, qadimgi turk, qirgʻiz, oʻzbek, qoraqalpoq, oltoy tillarida "avlod" degan ma'noni anglatadi, turk tilida "boshqa", gagauz tilida "kovlet" degan ma'noni anglatadi, oʻrxon yozuvlari, qirgʻiz, tatar tillari, usmonli tilida "ma'muriy birlik" degan ma'noni anglatadi. Turkiy til, "qishloq" ma'no qum, qora boshli,

Chuvashcha Bu tatar tillariga xosdir (18, 205). "El" soʻzining fonetik "iel" bilan ishlatilishi gagauz, xakas va chuvash tillariga xosdir (18, 205).

Xalq: Zamonaviy oʻzbek tilida u xuddi shu fonetik shaklda uchraydi va “xalq, folklorizm” birikmasi, “xalq” birikmasi va “xalqshunoslik” kabi soʻzlar parallel ravishda ishlatiladi (8, 102). “Xalq” soʻzi fors tilidan olingan soʻz boʻlib, ildiz tilda “yaratuvchi”, “yaratuvchi, yaratuvchi”, “yaratuvchi” degan maʼnoni anglatuvchi “yaratuvchi” sifatida uchraydi. (16, 583). Forscha tilda siyoh tuzilishga egasi "Xaligbaşar" soʻzi ozarbayjon va oʻzbek tillariga "Insonlarni yaratgan Xudo" deb tarjima qilinadi (16, 583).

Millat: Oʻzbek tilida bu etnonimik atama xarakterli soʻz bilan birga, “milletchilik”, “milliy”, “milliyelik” soʻz oʻzgartirgichlari bilan birgalikda ishlatiladi (8, 169). Arab tilidan olingan “millet” soʻzi ozarbayjon tilida 3 ta maʼnoga ega: 1) “aholi, xalq”; 2) “mazhab, firqa”; 3) “diniy jamoa, jamiyat” (16, 387). Shu bilan birga, arab tilida “milal” soʻzi “millatlar - millatlar, xalqlar yigʻindisi” degan maʼnoni anglatadi. Arab va ozarbayjon tillarida “millatchi, millatchi, millatchi” soʻzlar bir-birining oʻrnida ishlatiladi (16, 387-388). Dunyodagi barcha millat vakillarining shaxsiy guvohnomalari ularning millatini aks ettiradi.

Aholi: Oʻzbek tilida fonetik shakl sifatida ishlatiladigan "aholi" (16, 76) soʻzi arab tilidan olingan boʻlib, uning maʼnosi lugʻatlarda "xotirjam, tirik", "mohir", "notiq, muloyim" (16, 201) kabi aks etgan. Arab tilidagi "ahli-bayt" iborasi Ozarbayjon tilida "xotin-bolalar, oila aʼzolari" iborasi "qishloq aholisi, qishloq jamoasi", "ahli qubur" iborasi "qabrston aholisi, oʻliklar", "ahli-

dard" iborasi "qiyinchilik odamlari" "qiyinchilik odamlari" degan ma'noni anglatadi. "dunyo odamlari" "dunyo aholisi" iborasi va kabi so'zlar asosan Sharq klassik adabiyotida ishlatilgan va hozir ham qo'llanilmoqda (16, 201-202).

Jamoat: O'zbek tilida bu so'zning o'xshashi sifatida "xaloyiq, xalq, jamoa, jamoat" so'zlari ishlatiladi (8, 43). Arab tilida bu so'zning ildizi "jame" so'zi bo'lib, uning ma'nosi "yig'ilish, yig'ilish" (16, 749). Darhaqiqat, Jamiyat qishloq jamoasining bir joyda to'planishi natijasida shakllanadi va jamoa deb ataladi.

Oba: Bu atama ozarbayjon va o'zbek toponimiyasiga xosdir. so'zning turli xil leksik birliklarga qo'shilish yo'l bilan Tarixan yuzlab joy nomlari yaratilgan. O'zbek tilida bu so'z "oval, qo'nish joy, munzilgoh" shakllarida qo'llaniladi (8, 178). "Oba" so'zi qadimgi va zamonaviy turkiy tillarda xilma-xil fonetik tarkibga ega, bitta nechta ma'noda qayta ishlangan: 1) uy, vatan; 2) turar joy joylashuv; 3) mahalla (18, 62). "Oba" so'zi "ko'chmanchilarning chodiri, turar joyi" degan ma'noni anglatadi. U "Kitob" (31, 103) ma'nosida, Qashqar "Devon"ida "qabilalarning turar joyi" (27, 301) ma'nosida va "Kitob"da yana "jamoat" (31, 203) ma'nosida ishlatilgan. O'rxon yozuvlarida "Opa" shaklida ishlatilgan bu so'z "turar joy" (38, 203) va u uyg'ur tilida ham shu shakl va ma'noda uchraydi (18, 268).

Tire: Bu so'z bilan avlod, qabila yoki qabilaning bir qismi ifodalanadi. o'z ifodasini topadi va "tire" so'zi ozarbayjon tilining lahjalari va lahjalariga polisemantik so'z sifatida xosdir. Shunday qilib, omonim sifatida funksionallashgan "tire" so'zi "G'arbiy Ozarbayjon"ning Daralayaz va Garakils lahjalarida 3 ma'noda uchraydi: 1) avlod; 2) qabila; 3) qarindosh. Garakils

lahjasida ham xuddi shu soʻz “togʻ dovoni” maʼnosini anglatadi (9, 377). “Tire” soʻzi Ordubad, Gʻiychar lahjalarida va Agdash, Gadabay, Imishli, Lochin, Sobirobod, Shamkir, Tovuz lahjalarida ham “avlod, qabila”, “qarindosh” maʼnolarida qoʻllaniladi (3, 498). Oʻzbek tilida “tire” soʻziga oʻxshashini topa olmaymiz .

Soya: Oʻzbek tilida “nasl, staraju” leksik birliklari bu soʻz bilan parallel ravishda ishlatiladi (8, 312). Oʻzbek turk tilida “soyad” soʻzi ham murakkab tuzilishga ega. va “familya, familyadosh” soʻzlari “soydaş” soʻziga qarama-qarshi nuqta sifatida ishlatilgan (8, 212). Nomidan koʻrinib turibdiki, “soy” soʻzi “soymaq” (talon-taroj qilish) feʼlidan kelib chiqqan boʻlib, bu soʻz Orxon yozuvlarida qoʻllaniladi. (38, 203), ozarbayjon, turk, gagauz, qumiq, qirgʻiz, noʻgʻay, qoraqalpoq, Oʻzbek, Oltoy, Xakaslar, kanvas ularning tillarida qayta ishlanmoqda (18, 301)

Etnonim xarakteridagi leksik birliklar nafaqat ozarbayjon va oʻzbek tillarida, balki boshqa turkiy tillarda ham oʻxshashliklar yaratadi va ular leksik-semantik zaxiralari tufayli muhimdir. shuningdek, oʻziga xoslikni yaratadi. Terminologik leksikonda turdosh tillardagi ushbu turdagi soʻzlarning fonetik, leksik-semantik jihatlarini oʻrganish uchun juda koʻp materiallar mavjud.

4.5. Antroponimik Atamalar Ozarbayjon va O‘zbek Tillarida Taqqoslash

Ozarbayjon va o‘zbek tillarida antroponimik atama xususiyatlariga ega boy leksik birliklar mavjud bo‘lib, ularning qiyosiy-lingvistik tahlili alohida qiziqish uyg‘otadi va antroponimik tizimga ismlar, shaxs ismlari, erkak va ayol ismlari, taxallus, ayama, familiya, otasining ismi va qizlik ismini o‘z ichiga oladi. Dunyodagi har bir insonning o‘ziga xos ismi bor va bu jamiyatda bir odamni boshqasidan ajratib turishga xizmat qiladi. Odamlarga ism berish an‘analari tsivilizatsiyalarda paydo bo‘lgan va juda qadimgi davrlarga borib taqaladi. Dunyodagi har bir millatning erkak va ayol ismlarini belgilaydigan shaxsiy ismlar tizimi mavjud, ya’ni shaxsiy ismlar har bir millatning ijtimoiy-madaniy rivojlanishida alohida rol o‘ynaydi, qarindosh va turli tizimli tillarda alohida leksik qatlam yaratadi va bu borada ozarbayjon va o‘zbek turk tillari ham juda xarakterlidir, bu yerda shaxsiy ism tushunchasi bilan bog‘liq atamalar qarama-qarshi qo‘yiladi va ularni taqqoslash uchun keng joy beriladi.

Ozarbayjon va o‘zbek tillarining onomologiyasiga bag‘ishlangan tadqiqot ishlarida shaxs ismlari bilan bog‘liq holda ko‘plab atamalarga xos leksik birliklar qo‘llaniladi, jumladan, *"erkak" atamasi ham shu jumladan. ism*", *"ayol" ism*", *"eski" ism*", *"yangi, yangi ism*", *"qabul qilmoq; yutib olmoq" ism*", *"turli ism*", *"asosiy ism*", *"qo‘shimcha ism*", *"kamdan-kam ishlatiladigan va tez-tez ishlatiladigan ism*", *"mashhur ism*", *"mashhur bo‘lmagan ism*", *"chiroyli ism, zamonaviy ism*", *"g‘alati ism*", *"she‘riy ism*", *"badiiy ism*", *"modali" ism*", *"familiya*", *"taxallus*", *"ayama" va boshqalar* (33,121). Ko‘rinib

turibdiki, bu atama o'ziga xos leksikaga ega. Birliklarning ikkinchi komponentida eng ko'p ishlatiladigan so'z "ad" so'zi bo'lib, bu leksik birlikning o'zbek tilidagi paralleli "isim" shaklida (8, 22). Bizning mamlakatimizda ham har qanday shaxsga murojaat qilish uchun ko'pincha "Ismingiz nima?" o'rniga "Ismingiz nima?" deyiladi. Undan ismi nima deb so'raladi. Ikkala turk tilidagi bir xil ismga ega bo'lgan shaxs "adash" so'zi bilan ifodalanadi va bu so'z "ad+daş" qolipiga ko'ra hosil bo'lgan leksik birlikdir, ammo o'zbek tilida "adash" so'zi "adash" fonetik tarkibida uchraydi (8, 22). "Adash" so'zi qadimgi lug'atda ham qayd etilgan va uning ma'nosi "adash, abet, goldash, tay-tush" deb berilgan: "adash=urakdash, do'st (24, 131); "nomdosh = do'stlik, "sadoqat" (24, 205).

*"Asitgun sayoz kapsad, Amanchlug laqab Yeysadi,
Sadinning quyoshga kiygan xalati,*

Umidli do'st farovonlik qildi" (24, 209).

"Otdosh" so'zidagi "daş" elementi turk tilida "birgalik, o'xshashlik" degan ma'noni anglatadi va "bitta ismli odam"ga nisbatan qo'llaniladi (14, 7). Eng qadimgi davrlardan tortib hozirgi zamonimizgacha bo'lgan ulkan davrda "ism" so'zi ozarbayjon turk tilida quyidagi ma'nolarda qo'llanilgan: "Ism ismlarga qo'yilsin"; "otdosh cho'kdi"; "otdosh cho'kdi"; "otdosh bor, lekin o'zi yo'q"; "otdosh qoldi"; "otdosh qaytib keldi"; "otdosh tildan tilga tushdi"; "otdosh tillardan tushmadi"; "otdosh tillarda dostonga aylandi"; "otdosh tillarda dostonga aylandi" sayr qilmoq"; "itlar to' dasidagi ism" "yo'q"; "nomni yo'q qilish"; "ism" yomon tashqariga chiqish"; "ism" tashqariga chiqish"; "nomi bilan" "bunga arzimaydi"; "Nomidan mag'lub bo'lmoq";

"nomidan g'arq bo'lmoq"; "nomini boshqa birovga qo'ymoq"; "nomini boshqa birovdan so'ramoq"; "nomini so'ramoq, ovozi tinglamoq" va boshqa frazeologik birliklar paydo bo'ldi va tilimizning metaforik tizimini boyitishda faol rol o'ynadi. (36, 45-46). Shu bilan birga, ozarbayjon folklorida "ad" so'zi ishtirokida "Yigid o'lsa, ismi qoladi, xoinning nimasi bor?", "Odamning ismi yo'qolsa, joni yo'qoladi", "Ad qovun" va boshqa hikmatli maqollar ham shakllangan. Antroponimik atama sifatida "ad" so'zi tarixning barcha davrlarida barcha turkiy tillarga xos bo'lgan. Shunday qilib, "ad" so'zi shumer tilida "laqab" ma'nosida (18), yakut va qirg'iz tillarida ham shu ma'noda ishlatilgan (8, 92). O'rxon yozuvlarida ham shu so'z "ad" shaklida (18, 103). "Kitabi-Dade Qo'rqud" dostonida ham shu shakl va ma'noda ishlatilgan (32, 201). XI asr lug'atida "ad" so'zi "dt" o'rniga "at" shaklida bo'lgan. chiqish bajarildi, "ism, manzil, laqab" ma'no ifoda berdi (27, 51); "*at=laqab, unvon*"; "*beg ungur at berdi= bey unga unvon berdi*" berdi" (24,196); "*bo'lish ungur ot otasi = u, unga/unga laqab berdi*". Qoshg'ariy agar u ism bersa ham, u hali ham shunday deyilganini ta'kidlaydi: "*atar - atamak*" (26, 235); "*aning ati aniq yodhubdu*" = *uning ismi xoqon kitobidan o'chirildi* (26, 77); "*yalyuk o'g'li vokudhur, edhgü ati kulır = Odamning o'g'li o'ladi, uning yaxshi nomi qoladi*" (26, 332).

Hozirgi zamonda "at/ad" bir bo'g'inli so'zi turkiy, qrim-tatar, gagauz, qirg'iz, qozoq, nog'ay, qoraqalpoq, boshqird, uyg'ur, o'zbek, tuva, oltoy tillarida "td" undoshi bilan almashtiriladi va "nomlash" degan ma'noni anglatadi. "Nomlash" so'zining ma'nosi semantik jihatdan xilma-xil bo'lib, "laqab", "unvon", "ipak-zumra", "shuhrat, shuhrat, nom-san"; "sharaf", "yaxshi,

toza ism" kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. "obro", nom, shuhrat", "shon-sharaf", "yomon obro", "tug'ilgan kun", "ism", "keng qalbli" ularning ma'nolari ifoda qiladi. (6.99). "Ism//ot" so'zning. Zamonaviy chuvash tilida "yat" so'zi boshqa fonetika bilan talaffuz qilinadi. U shaklida qo'llaniladi va zamonaviy turk tili bilan kuchli farqlar yaratadi (18,97). Shuni ham ta'kidlash kerakki, Dada Qo'rg'on davrida ham turkiy xalqlar orasida o'g'il va qiz bolalarga maxsus ismlar berish an'anasi mavjud edi.

Turkiy xalqlarning zamonaviy antroponimik kategoriya tizimida "erkak va ayol ismlari" iborasi ko'proq qo'llaniladi va bular alohida atama xususiyatlariga ega onomastik so'zlardir. "Erkak" va "ayol" so'zlari alohida ishlatiladi. Keling, leksik-semantik xususiyatlarga e'tibor qarataylik: "odam" "Kishi" so'zi sof turkiy kelib chiqishiga ega bo'lib, qadimgi turkiy, shumer va o'rxon yozuvlarida (18,33) "xotin, turmush o'rtog'i" ma'nosida ishlatilgan. "Kishi" so'zi hozirgi o'zbek tilida "erkek" sifatida uchraydi va shu so'zdan kelib chiqqan konstruktiv tuzilishga ega. Bu so'zlar parallel ravishda "*Kishilash-chatduyigit, boyaz'lmoq, voyoyyu chetmoq, erkak bo'lmoq,tettu ketmoq*" (8, 132) shakllarida qo'llaniladi. Turk tili lahjalaridagi "kishi" "gizi" so'zining fonetik tarkibida qo'llaniladi va "hayot sherigi" degan ma'noni anglatadi (18,245). "sh-j" undosh almashtirish bilan "kishi" Oltoy, Uyg'ur, Xakasiya turk tillarida "kiji" shaklida uchraydi va "shaxs, o'ziga xoslik, erkak" degan ma'noni anglatadi (18,244). So'zning o'rtasida, Yoqut turk tilidagi "kishi" leksik birligida "sh-x" undosh o'tish shakli uchraydi va u "kixi" shaklida qo'llaniladi va "xotinning turmush o'rtog'i" degan ma'noni anglatadi (18,245). Qashg'ariy tilida "kishi" ko'p ma'noli bo'lib, "erkak, inson, kimdir, shaxs, odamlar, xotin,

ayol” degan ma’noni anglatadi va aytish mumkinki, bu ma’nolarning ma’lum bir qismi zamonaviy turk tilida ifodalangan: *“Er burundug butlug’chi taktı = odam zilovu burundaga tikhti”* (25,47); *“Er küldi = odam hıldü”* (25,52); *“Ol manga kishi bikürdü = he me”*. bitta shaxsga *“Bu omadli edi.”* (25,117); *“Erkak” yiring turmushga chiqdi = erkak ayolga uchrashdi, nikoh qildi ”* (25,132); *“Erkak” “qoqilib qolgan” = odamlar tuzoqqa tushib qolishdi* (8,134) va boshqalar.

"Ayol" antroponimik atamasi o'zbek tilida "ayol" shaklida uchraydi va bunga parallel ravishda bizning zamonaviy tilimizda "aila" so'zi ham qo'llaniladi (8140). Taxminiy hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ozarbayjon va o'zbek tillarining antroponimik tizimida ayol ismlari erkak ismlariga qaraganda ko'proq. Qashg'ariy tilida "tisi// tisi" shaklida ishlatilgan so'z "ayol" ma'nosini ham anglatgan (27549): bunga Qashg'ariydan misol keltirilgan. "Diti" so'zining "t" undoshi shumer, turk, o'rxon-yenisey yodgorliklari, usmonli turk, qrim-tatar, qorabalbak, qumuq, uyg'ur tillariga ham xos, "tiji" shakli esa oltoy tillariga xos, shumer, qadimgi turk, ozarbayjon, gagauz, qoraqalpoq, uyg'ur, tatar tillarida esa "ayol" va "ayol" ma'nolarini anglatadi (18200).

Ozarbayjon va o'zbek tillaridagi antroponimlarga oid atamaxususiy so'zlardan biri “تخيلوس - تيخيلاس” leksik birligidir. va bu so'z har ikki bog'liq til arab tilidan kelib chiqqan bo'lib, "shoirlar o'zlari uchun olgan nom" degan ma'noni anglatadi (16,636). Ozarbayjon va o'zbek xalqlarining klassik va zamonaviy ijodiy shaxslari o'zlari uchun taxalluslar, "tug'ilgan yoki yashagan joy" (33,251), "ular mansub bo'lgan qabila, xalq, millat nomi" (33,252), "rassom tomonidan ilhomlantirilgan suv, daryo, dengiz

nomlari" (33,252) ni ifodalovchi leksik birliklarni olishgan. Ozarbayjon va o'zbek onomastik tizimida o'z o'rnini egallagan taxalluslarning semantik guruhlar va leksiko-grammatik xususiyatlarini qiyosiy-lingvistik tarixiy jihatdan o'rganish katta ahamiyatga ega bo'lishi mumkin, chunki bunday tadqiqotlar orqali kategoriyalar haqida keng ilmiy tasavvur yaratish mumkin.

Terminologik yo'nalishdagi tahlilga kiritgan antroponim tizimida o'z o'rnini egallagan leksik ko'rsatkichlardan biri bu "unvon" toifasiga ham kiradi. O'zbek tilida "unvon" shaklida ishlatiladigan bu so'z (8,231) fransuzcha "titulus" (unvon) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "yozuv", "faxriy ism" degan ma'noni anglatadi. Zamonaviy ozarbayjon va o'zbek onomologiya tizimida bu atama bir nechta ma'noda ishlatilgan: *"a) ilmiy lavozim va unvon; b) davlat tomonidan berilgan nom; c) poligrafik atama sifatida ishlatiladigan sarlavha sahifasi. Tilshunoslikda unvon kategoriyasi faqat atoqli ismlar guruhini tashkil etuvchi onomastik birliklarni anglatadi"* (33,257). Ozarbayjon va o'zbek turkiy tillarining umumiy madaniy yodgorligi bo'lgan "Kitobi-Dade Qo'rg'ud dostoni"da deyarli barcha qahramonlarning unvonlari bo'lgan va bu unvonlar ularga Qo'rg'ud Ota tomonidan berilgan. Masalan: Burla Xotun, Beybura Xon, Bayandir Xon, Dirsar Xon, Gazan Xon va boshqalar. Tarixning eng qadimgi davrlaridan XIX asr oxirigacha turkiy xalqlar orasida bey, xon, shoh, shahzoda, xoja, xotkar, posho, sulton, mirza va boshqalar unvonlari keng qo'llanilgan. Hozirgi kunda ularning ba'zilar ozarbayjon va o'zbek tillarida nutq odob-axloqi sifatida qo'llaniladi. Ozarbayjon va o'zbek tillarida diniy unvonlarni bildiruvchi

soʻzlar ham qoʻllaniladi, masalan, shaxsning asl ismining boshiga qoʻshiladigan “Karbalaʼyi, Mashadi, Hoji”. Sovet davrida urush va mehnat frontlaridagi farqlar uchun unvonlar... Sovet Ittifoqi Qahramoni, Sotsialistik Mehnat Qahramoni, SSSR xalq artisti, SSSR xalq artisti kabi unvonlar ham berilgan, bu esa shuningdek, unvon kategoriyasiga mansub leksik koʻrsatkichlardan biridir. Turli ilmiy sohalarda ishlagan va ilmiy daraja, unvon va lavozimga ega boʻlganlarning ismlari ham unvon kategoriyasiga kiradi va bunga misollar sifatida "fan nomzodi", "fan doktori", "katta oʻqituvchi", "professor" kabi unvonlarni keltirish mumkin. "Dotsent" va va boshqalar, sotib olish soʻzlar koʻrsatish uchun boʻladi.

“Xizmat koʻrsatgan rassom”, “Xizmat koʻrsatgan oʻqituvchi”, “Xizmat koʻrsatgan shifokor”, “Xizmat koʻrsatgan muhandis”, “Taraqqiyot medali” kabi shaxsiy ismlar ham unvon kategoriyasida oʻrganilgan leksik birliklar qatoriga kiradi. Taxalluslar ham Ozarbayjon va Oʻzbekiston antroponimik qatlamida maʼlum oʻrin egallaydi va bu atama oʻzbek tilida “a-ə” oʻrniga “luqab” sifatida ishlatiladi (8, 158). Strukturaviy jihatdan sodda va murakkab taxalluslar ikkala turk tillarida ham keng tarqalgan boʻlib, ularning qoʻllanilish joylari yanada jonli soʻzlashuv tili va badiiy uslubi hisoblanadi. “Laqab” arabcha soʻz boʻlib, maʼnosini anglatadi. “shaxsga uning asl ismidan tashqari beriladigan ikkinchi ism, laqab” (16, 314). Tirik ogʻzaki tilda ham, badiiy muhitda ham laqablar juda keng stilistik xususiyatlarga ega boʻlib, badiiy-sheʼriy matnning idiomatikligini taʼminlaydi va metaforalar tizimini tartibga solishga xizmat qiladi. Ozarbayjon tilida antroponimik atama sifatida “laqab” soʻzining sinonim varianti sifatida ishlatiladigan

“ayama” soʻzi oʻzbek tilida ishlatilmaydi. Ozərbayjon tilining Naxchivon, Ordubad lahjalarida va Daralayaz, Julfa, Shahbuz va Sharur lahjalarida “ayama” soʻzi “laqab” maʼnosida ishlatiladi (9, 51; 15,30).

Ozərbayjon va oʻzbek tillaridagi antroponimik atamalar tizimi ularning tili, tarixi va madaniyati haqida boy maʼlumotlarni aks ettirish bilan birga, zamonaviy onomastik qatlamning tarixiy rivojlanish darajasini belgilashda ham maʼlum rol oʻynaydi. Hozirgacha biz atamalar oʻzlashtirilganmi yoki sof turkiymi degan masalaga eʼtibor qaratdik, shuningdek, ozərbayjon va oʻzbek tillaridagi shaxs ismlarining parallelligiga ham eʼtibor qaratdik. va ularda sodir boʻlgan fonetik hodisalarga eʼtibor qarataylik. Biz 2020-yilda yozilgan "Qadimgi turkiy tillar lahjalari va lahjalarining oʻzaro integratsiyasi" nomli ishimizdan bir paragrafni quyidagicha berishni oʻrinli deb topdik:

Zamonaviy ozərbayjon tilida ishlatiladigan shaxsiy ismlar Oʻzbek tiliga oʻtish jarayonida sodir boʻlgan fonetik hodisalarni tahlil qilish va shaxs ismlarining fonetik tarkibining umumiy va farqli jihatlarini aniqlash nihoyatda muhim masalalardir.

Globalashib borayotgan dunyoda ozərbayjon va oʻzbek tillarida qoʻllaniladigan shaxs ismlarini fonetik nuqtai nazardan qiyosiy oʻrganish ikki xalqning tilshunoslik fanining oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Hozirgacha na ozərbayjon, na oʻzbek onomologiyasida shaxs ismlarini fonetik tarkib jihatidan tahlil qilish tizimli va monografik jihatdan oʻrganilmagan. Shaxsiy ismlar ikkala xalqning tarixi va madaniyatini aks ettirish qudratiga ega ekanligini hisobga olsak, aynan shu nuqtai

nazardan masala onomologik va lingvistik nuqtai nazardan yoritilishi juda dolzarbdir.

Ozərbayjon va o‘zbek tillari boy va xilma-xil antroponimik tizimga ega. Ikkala til ham antroponimlarning, ya’ni shaxs ismlarining shakllanishi va ularning zamonaviy davrda qo‘llanilishining qiziqarli tarixiga ega. shakllar mavjud. Ham Ozərbayjon, ham O‘zbek tillarida chiroyli va uyg‘un qo‘llaniladigan shaxs ismlari turkiy xalqlar antroponimiyasini boyitishda alohida o‘rin tutadi. Zamonaviy turkologiya oldida turgan eng muhim masalalardan biri ozərbayjon va o‘zbek tillaridagi antroponimlarni qiyosiy o‘rganishdir. Ushbu zarur onomastik ishning amalga oshirilishi, shubhasiz, ozərbayjon va o‘zbek madaniyatlari rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. O‘zbekistondagi Haydar Aliyev nomidagi Ozərbayjon madaniyat markazi direktori S. Abbasov ham haqli ravishda Ozərbayjon qadimiy, boy, umumiy tarixiy ildizlarga asoslangan holda, va O‘zbekcha madaniyatlar globallashtgan dunyoda o‘ziga xos xususiyatlarini saqlab qolgan holda zamonaviy insoniyat tsivilizatsiyasida o‘zining munosib o‘rnini egallab kelmoqda. Qadimgi Sharq san’ati, ilmi, adabiyoti va umuman jahon madaniyatiga bebaho va noyob hissa qo‘shgan bu ikki xalq bugungi kunda nafaqat Sharq dunyosini, balki butun dunyoni o‘z madaniyati bilan hayratda qoldirishda davom etmoqda (8, 6). “Ozərbayjoncha-o‘zbekcha, o‘zbekcha-ozərbayjoncha lug‘at”ga “So‘zboshi” yozgan S. Abbasov ham ozərbayjon va o‘zbek xalqlarining tarixi va madaniyatlari umumiy ildizga ega ekanligini ta’kidlaydi. Turk tilida bo‘lgani kabi, bu ikki xalqning tillari ham bir ildizga asoslangan. Ularning tarixiy rivojlanish yo‘llari turlicha bo‘lishiga qaramay, ildiz, yadro, ona universal

turkiy til tildir. Ozarbayjon va O'zbekcha tillar U turkiy tillar oilasining o'g'uz va qarluq til guruhlariga mansub (8, 6).

“O'zbek, ozarbayjon va turkiy tillar bir oilaga mansub bo'lsa-da, bu qardosh tillarning leksikonida va fonetikasida ma'lum farqlar mavjud” (8, 14-15), buni ikkala tilning antroponimik tizimiga ham bog'lash mumkin. Bu shaxs ismlarining fonetik xususiyatlariga ham tegishli. Bu nuqtai nazardan aniq ko'rinadi bu Ozarbayjon va O'zbekcha adabiy turkiy Tillardagi shaxs ismlarida ko'plab fonetik xususiyatlar yaqqol ko'rinib turibdi. Masalan, antroponimlardagi o'zbek tilining fonetik xususiyati ancha kuchli *bo'lib*, bu uni boshqa turkiy tillardan ajratib turadi. Ozarbayjon adabiy tilida *A harfi bilan boshlanadigan shaxs ismlari* o'zbek adabiy tilida *O harfi bilan boshlanadi*. Bu almashtirish o'zini atoqli ismning boshida ham, o'rtasida ham namoyon qiladi, buni quyidagi sxema asosida aniq ko'rish mumkin. So'z boshida

4.6. Oikonomik Xarakter Terminologiya Ozarbayjon va O'zbek Tillaridagi Leksikonni Taqqoslash

Oikonomik tabiatga ega leksik birliklar joy, makondir Bu ma'noni bildiruvchi va yashash joyi qishloq, shahar, aholi punkti, viloyat, qabila, dasht va boshqalar ekanligini ko'rsatishga xizmat qiluvchi toponimlarga qo'shiladi. Oykonomik atamalar tizimi juda qadimiy tarixga ega bo'lib, ozarbayjon va o'zbek tillari bilan umumiylikni shakllantiradi. Jahon onomalogiyasida davlatlar, shaharlar, qishloqlar va viloyatlar nomlari odatda oykonimlar yoki toponimlar deb ataladi. tadqiqot bajarildi, o'rganilmoqda bu

Bu yerga Ana u yerda muddat Muayyan leksik birliklarning kelib chiqishi va tarixiy-lingvistik xususiyatlari muhokama qilinadi.

Ozərbayjon va O'zbekiston onomatologiyasiga o'tish 19-asrning o'rtalaridan boshlab ko'plab geografik atamalar kiritildi, ularning aksariyati o'zlashtirilgan deb hisoblanadi va shuning uchun ularni tarixiy lingvistik va qiyosiy nuqtai nazardan tahlil qilish juda zarur va muhimdir.

Oykonim: Bu atama onomologiyada eng ko'p ishlatiladigan so'z bo'lib, yunoncha (oikoj) so'zidan kelib chiqqan va toponimlarning bir turi sifatida "aholi punktlari nomlari" degan ma'noni anglatadi. Ozərbayjon va O'zbekistonda aholi punktlari nomlarini bildiruvchi minglab o'ziga xos geografik nomlar mavjud. Oykonimlar ikkala qarindosh tilda ham bir nechta ma'noga ega. mehribon ajratilgan: 1) qishloq ismlar; 2) shahar ismlar; 3) davlat ismlar; 4) aholi punktlarining nomlari; 5) viloyat ismlar.

Toponim: Bu atama "geografik nomlarning shakllanishi, kelib chiqishi, lingvistik tuzilishi va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadigan onomastikaning bir sohasi" (33, 523). "Toponimika" alohida va mustaqil bitta fan maydon edi, aniq bitta hududga, ushbu atama mintaqaga tegishli geografik nomlarni va ularning umumiyligini o'rganadi. Masalan: 1) Ozərbayjon va O'zbekistonning shimoliy hududlari toponimiyasi; 2) Ozərbayjon va O'zbekistonning janubiy hududlari toponimlari; 3) Ozərbayjon va O'zbekistonning sharqiy hududlari toponimlari; 4) Ozərbayjon va O'zbekistonning g'arbiy hududlari toponimlari.

Mamlakat: Bu geografik atama o'zbek turk tilida 2 ta so'z bilan ifodalanadi: 1) o'lka; 2) momlakut (8, 103). Ikkinchi so'z ozarbayjon tilida "a-ə" unlisi o'rniga "mamleket" sifatida ishlatiladi. Ozarbayjon tilidagi "ölkədəsh" va "ölkəşunaslıq" so'zlari o'zbek tilida "vatindash" va "mamlakatshunas" (8, 103) kabi ko'rinadi.

"Mamlakat" so'zi qadimgi "el, ulus" leksik birliklari bilan bir xil ildizga ega. Bu ildiz "ilismek" so'zidagi "il" fe'lidan iborat bo'lib, u "birlik"ni ifodalaydi: "el" – *xalq birligi, ko'pchilik*, "ulus" – *uyalar birligi*, "mamlakat" (aslida ölge) – "jamiyat" degan ma'noni anglatadi. "Mamlakat" (ölge) so'zi va "bilge" (Bilge xoqon) so'zi bir xil qolipga muvofiq hosil bo'lgan: bilge – "bilish" va "mamlakat" – "birlashgan" degan ma'noni anglatadi (14, 703).

Mahal: Bu geografik atama omonim leksik birliklar sifatida ozarbayjon va o'zbek turkiy tillarida uchraydi: "1) mahal-viloyat; 2) mahalla-mahol, xiyor, musahal" (8, 161). "Mahal" so'zi arabcha. tilda "mahalliy" (33) shaklida va ikkala o'xshash so'z ham turk tilida "mahalla" so'zining ko'plik ma'nosini ifodalaydi, ya'ni ular ham "mahalla" va ham "viloyat, iqtisodiy mintaqa, tumanning bir qismi" degan ma'noni anglatadi (16, 304). Sovet davridan oldin Ozarbayjon va O'zbekistonda ko'plab tumanlar mavjud edi va bunga misol tariqasida Ganjabasar, Deralayaz, Basarkechar va Qorabog' tumanlari nomlarini keltirishimiz mumkin.

Qishloq: O'zbek tilida bu geografik atama "qishloq" sifatida uchraydi va shu turkiy tilda "qisloqlik" so'zi ham hosila sifatida ishlatiladi. Bu so'zlarning ozarbayjon tilidagi ekvivalentlari

“kendchi” va “qishloq” soʻzlaridir (8, 128). Qoshgʻariyda “ken” soʻzi “shahar, qalʼa” degan maʼnoni anglatadi (27, 277). “Kend” soʻzi qadimgi davrlarda “kekent” sifatida ishlatilgan va sharq mamlakatlaridagi shaharga berilgan nom “ken” boʻlgan (27, 236). “Ken//kent” soʻziga kelsak, Qoshgʻariy *“bu sharq mamlakatlaridagi shaharga berilgan nom. Bu soʻz “ken” soʻzining qisqartmasi ” ekanligini taʼkidlaydi* (24, 350). Qoshgʻariy shuningdek, "kent soʻzidan kelib chiqqan holda, Qoshgʻariy uni "Ordu kend" deb ataydi, bu "xon yashaydigan shahar" degan maʼnoni anglatadi. Chunki Afrosiyob bu yerda yoqimli iqlim tufayli yashagan. Bu Quyi Xitoy. Bu sheʼrda ham ishlatilgan:

*"Qoʻysangchi; qani endi, qavat Toʻfon oʻtdi, qishloqlar
suv ostida qoldi, Furxonning uyi vayron boʻldi, Burxon
suv ostida qoldi.*

*Biz toshqinlar kabi oqdik, shaharlar boʻylab tepada Biz
tashqariga chiqdik, maʼbadni buzib tashladik,*

Butlardan ustida "Biz qoraladik" (24, 353).

Qoshgʻariy shuningdek, "qishloq" soʻzining shahar maʼnosini tushuntirib, oʻgʻuzlar va oʻgʻuzlarga ergashganlar uchun "qishloq" turklarning katta qismi uchun "shahar" degan maʼnoni anglatishini koʻrsatdi. Shu yerdan Fargʻona shaharchasiga "Oʻzkend" nomi berilgan, bu "Oʻz shahrimiz", "oʻz shahrimiz" degan maʼnoni anglatadi. Xuddi shunday, boshqa bir shahar "Samiskend" deb ataladi, u katta boʻlgani uchun shunday nomlangan. Fors tilida u "Samarqand" deb ataladi. (24, 353). Bu yerga aniq yoʻlda Oʻzbekiston mamlakat nomidan izoh ham koʻrsatilgan. Oʻzbek tilida “qisloh” (qishki qishloq) ozarbayjon

lahjalari va shevalarida ishlatiladigan geografik atama bo'lib, "qishki uy" degan ma'noni anglatadi, ya'ni o'zbek tilida adabiy til darajasidagi leksik birlikdir.

Shahar: O'zbek tilida bu oikonomik birlik "shahar" fonetik shaklida uchraydi va "shahar-shaharlararo" qo'shma so'zi "shaharlararo", "shaharga asoslangan" qo'shma so'zi esa "sharlik" (8, 217). "Shahar" so'zi ozarbayjon tilidan fors tiliga "shahr" nomi bilan o'tgan va bu tilda "shahar" so'zi "shaharga asoslangan" degan ma'noni anglatadi va "sheherizade" so'zi ham shu ma'noni anglatadi (14, 238). Boku va Toshkent Ozarbayjon va O'zbekistonning poytaxtlaridir.

Oymoq: Bu so'z ozarbayjon tilida XIX asr oxirigacha "kənd" so'zining o'rnini bosuvchi oikonim atamasi sifatida paydo bo'lgan va uning o'zbek turk tilidagi ekvivalenti "o'ymoq" (8, 182). Shumer va ozarbayjon, qadimgi turkiy, yakut, tatar, o'zbek, zamonaviy turkiy va tuvan tillarida "avlod, qabila"; "xalq, vatan" ma'nolarida ishlatilgan (64; 8, 229). Bu so'z "oy" (ildiz) + "maq" (avvalgi) modellari asosida shakllangan.

Viloyat: O'zbek tilida so'z o'rtasidagi "ao" unlisi "viloyat" shakli bilan keladi (8, 244). Arab tilidan o'zlashtirilgan bu so'z 3 ta ma'noga ega: 1) davlat mamlakatidagi ma'muriy bo'linmalarining har biri; 2) qirollik, suverenitet; 3) shialarning fikriga ko'ra, Muhammad payg'ambarning hukmronligi davri (16, 98). Ozarbayjon va O'zbekistonda viloyatning ma'muriy-hududiy birligi bilan bog'liq bir nechta joy nomlari mavjud edi.

Aholi punkti: Bu oikonomik atama antroponimlar, etnotoponimlar va gidrotoponimlarning ikkinchi komponentida uchraydi, sintaktik tushuntirish orqali hosil bo'lgan geografik

nomlarni yaratadi va o'zbek tilida rus tilidan olingan "posyolka" so'zi bilan ifodalanadi. (8, 149). "Aholi punkti" so'zi bizning tilimizga arab tilidan kirib kelgan.

Tuman: Ma'muriy-hududiy birlikni bildiruvchi bu atama o'zbek tilida ikkita o'ziga xos leksik ma'noga ega: 1) chegara, joy; 2) dala, tuman (8, 194). Ozarbayjon va O'zbekiston Respublikalarida taniqli shaxslar, suv havzalari, qabilalar va urug'larning nomlarini ifodalash orqali hosil qilingan yuzlab mintaqa nomlari mavjud va geografik "tuman" atamasi asosan joy nomlarining ikkinchi komponentida qo'llaniladi. B. Ahmadov ham *"tuman" so'zi "radius" so'zi bilan o'xshash ekanligini to'g'ri yozgan. Tuman "ma'lum bir radius maydoni" degan ma'noni anglatadi va lotincha so'zdir* (14, 213).

Respublika: Ikkala so'z ham rus tilidan turk tiliga o'tgan va o'zbek tilida bir xil fonetik shaklda uchraydi (8, 195). Ozarbayjon va O'zbekistonga "respublika" maqomi o'tgan asrning dastlabki o'n yilliklarida, ya'ni sovetlashtirish bilan bog'liq holda berilgan. Dunyoda yuzlab respublikalar mavjud. Ozarbayjon Respublikasi, O'zbekiston Respublikasi, Eron Islom Respublikasi, Turkiya Respublikasi, Gruziya Respublikasi va boshqalar.

Avenyu: Ozarbayjon va O'zbekistonning yirik shaharlarida o'nlab xiyobonlar mavjud va bu o'zlashtirilgan atama o'zbek tilining odatiy leksik birligida ham xuddi shu fonetik naqshda uchraydi (8, 197). Masalan, poytaxtimiz Bokuda biz Haydar Aliyev xiyoboni kabi joy nomlarini keltirishimiz mumkin.

Ko'cha: Bu o'konomik atama o'zbek tilida "ko'chu" fonetik tarkibida uchraydi (8, 132), asosan ko'chalar shahar va tumanlar

ichida faoliyat yuritadi. “Ko‘cha” xiyobondan ancha kichikroq va mahalladan ancha katta. Bizning fikrimizcha, “ko‘cha” so‘zi qadimgi turkiy “kuncek” so‘zining zamonaviy buzilgan shakli bo‘lib, “shaharning yoqasi, yoqasi” degan ma’noni anglatadi (27, 358).

Ozarbayjon va o‘zbek turk tillarida oikonomik birliklar, ayniqsa, diqqatga sazovor leksik guruhlar bo‘lib, ikkala xalqning toponimik ijodida faol ishtirok etadilar, ba’zilar eng qadimgi nomlarni, boshqalari esa yangi geografik nomlarni yaratadilar va ular o‘zlashtirilgan so‘zlar yoki sof turkiy so‘zlar kabi noyob leksik va semantik xususiyatlarga ega, shuning uchun ularning kelib chiqishi va rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish qiyosiy jihatdan juda muhimdir.

V BO‘LIM
FILOLOGIYA FANLAR VA SAN’AT BU ATAMALARNI
SOLISHTIRISH

Zamonaviy turkiy tillarda ko‘plab atama o‘xshash so‘zlar qo‘llaniladi, ular leksik birliklar - folklor, tilshunoslik va san’at bilan bog‘liq o‘zlashmalar uchun xosdir va bu turdagi o‘zlashmalar nafaqat ozarbayjon va o‘zbek tillarida, balki boshqa turkiy tillarda, shuningdek, turli tizimdagi tillarda ham keng tarqalgan. Ozarbayjon va o‘zbek tadqiqotchilari filologik atamalarni bir vaqtlar Sharq, Yevropa va rus olimlarining asarlarida qo‘llanilgan manbalardan o‘zlashtirganlar va bu tillar orqali ikkala turkiy tilga ham ko‘p sonli so‘z va atamalar kirib kelgan. Shubhasiz, folklor bilan bog‘liq atamalarning aksariyati turkiy tillarning ichki imkoniyatlari tufayli yaratilgan. San’at bilan bog‘liq atamalarning aksariyati arab va fors tillaridan o‘zlashtirilgan.

5.1. Ozarbayjon va O‘zbekcha Folklorga Bog‘Liq Terminologiya Leksik Birliklarni Taqqoslash

Ozarbayjon va o‘zbek turkiy til Folklorga oid terminologik leksik birliklar lug‘atda maxsus tizimni tashkil qiladi va turdosh tillarning hozirgi rivojlanish bosqichida ular lug‘atni terminologik yo‘nalishda boyitish nuqtai nazaridan alohida ahamiyatga ega, ya’ni zamonaviy davrda qiyosiy-tarixiy tilshunoslik oldida turgan asosiy vazifalardan biri tillar lug‘atidagi ushbu so‘zlarning leksik-semantik xususiyatlarini o‘rganishdir. Ushbu turdagi terminologik leksikon o‘rganish,

qiyosiy aytmoqchi tadqiqot, zamonaviy folklor va folklor tarixining shakllanishi uchun muhim masalalarni ochib berishga yaqindan yordam berishi mumkin. Folklogra oid aniq soʻzlarning atamasining leksik-semantik yoʻnalishini oʻrganish orqali Ikkala turk tilining rivojlanish tarixiga ham nazar tashlash mumkin, chunki tillarning eng qadimgi faktlari shu leksik qatlamda yashaydi, yaʼni ularni oʻrganish orqali maʼlum lingvistik hodisalarni kashf etish mumkin, shuning uchun biz ushbu atamalarning rivojlanish tarixi va ularning ozarbayjon va oʻzbek turk tillarida qoʻllanilish shakli haqida gapiramiz.

Hozirgi kunda ozarbayjon va oʻzbek ogʻzaki adabiyotida eng koʻp ishlatiladigan atama-xususiy soʻzlardan biri “folklor” leksemasi boʻlib, bu leksik birlik ikkala tilda ham oʻziga xos tarzda uchraydi (8, 85). Folklori oʻrganuvchi mutaxassis “folklorshunos” deb ataladi va bu atama parallel ravishda ham qoʻllaniladi (8, 85).

“Ogʻzaki adabiyot” va “folklor” atamalari sinonim variantlarda ishlatiladigan leksik birliklar boʻlib, ularning turli koʻrinishlariga qaramay, ikkalasi ham bir xil maʼnoni anglatadi, yaʼni “ogʻzaki adabiyot” folklorning eng keng tarqalgan va kuchli tarmoqlaridan biri boʻlib, u xalq tarixi – jamoaviy xalq badiiy ijodi (soʻz sanʼati, musiqa, raqs, teatr va boshqalar) kabi qadimiy va boydir. Nutq sanʼatini anglatuvchi bu atama koʻpincha “folklor” atamasi bilan almashtiriladi (13, 195).

“Ogʻzaki adabiyot” va “folklor” atamalarining maʼnosida “xalq ijodi” tushunchasi ustun turadi, chunki bu ijodiy namunalar

jamoaviy xalq mahsuli hisoblanadi. Og‘zaki adabiyotning paydo bo‘lish tarixi yozma adabiyotga qaraganda ancha qadimgi bo‘lib, bu manba ko‘pincha xalqlarning eng qadimgi davrlarga oid ayrim muammolarini o‘rganishda qo‘llaniladi. Ozarbayjon va o‘zbek turkiy tillarida "Og‘zaki adabiyot" va "folklor" atamaları ko‘pincha "og‘zaki" so‘zi bilan almashtiriladi. "adabiyot" kontseptsiyadan shuningdek foydalanish bajarildi, shuningdek bu aksariyat hollarda o‘zini to‘liq oqlaydi, chunki mavjud misollar tarixan og‘izdan og‘izga o‘tib, bizning zamonaviy davrimizga yetib kelgan. Shuni ham katta afsus bilan ta’kidlashimiz kerakki, na Ozarbayjonda, na O‘zbekistonda alohida qiyosiy "Ozarbayjon-o‘zbek atamaları lug‘ati" yaratilmagan. Shuni hisobga olgan holda, birinchi tashabbus Biz bu yerda ushbu atamaga xos bo‘lgan so‘zlarning qisqacha lug‘atini tuzishni zarur deb hisoblaymiz!

Nola: Ushbu og‘zaki adabiyot janrlaridan birini bildiruvchi atama o‘zbek tilida "mersiye" sifatida uchraydi (8, 23). Ozarbayjon tilida bu so‘z "mersiye" sifatida ham qo‘llaniladi. Ozarbayjon va o‘zbek folklorida "nola" misollarining motivlari qayg‘u, g‘am, melanxoliya va azob-uqubatlarga asoslangan. marhum qahramonlar sharafiga motam tutish paytida shakllangan va tarixan aytilgan va A. Haqverdiyevning ta’kidlashicha, *"eng qadimgi davrlarda turkiy xalqlar orasida marhum uchun tashkil etilgan marosim "yaq" deb ham atalgan* (13, 7). Qashqarda u "yaq havzasi" so‘z birikmasining birinchi komponentida paydo bo‘lgan va *" dafn etilgandan keyin berilgan marhamat "* degan ma’noni anglatgan (27, 701). "Motam tutish" fe‘lining shakli va ma’nosi "yuglamoq" ya’ni tasvir va semantik rangi zamonaviy o‘zbek turk tilida yaxshiroq saqlanib qolgan va

"yig'lamoq" shaklida qo'llaniladi (8,23) va bu so'z zamonaviy ozarbayjon adabiy tilida arxaiklashgan. Qadimgi va yangi davrlarda marhumga bag'ishlangan motam marosimida ikkala xalqning ham maxsus yug'chilari, agichilari bo'lgan va ular marhum haqida she'riyatda qayg'uli so'zlar yozib, motam marosimini o'tkazganlar. Ozarbayjon va o'zbek tillaridagi "mersiya" atamasi arab tilidan olingan bo'lib, 4 ta ma'noga ega: *"1) Motam she'ri, elegiya; 2) Epitafiya; 3) Nekrolog; 4) O'lik uchun oq dedi yig'lamoq"* (27, 365). "Oq" u shumer she'riy matnlarida, "Kitobi-Dade Qo'rg'ud" dostonida, "O'rxon-Enasoy" yodgorliklarida va Qashg'arning she'riy namunalariida terminologik birlik sifatida ishlatilgan va "yig'lash, nolish" ma'nosini ifodalagan va bu ma'no bugungi kunda ham turkiy tillarda saqlanib qolgan. Ozarbayjon, turk, o'zbek, uyg'ur tillarida va barcha turkiy tillarda u "g'amgin, qayg'uli, g'amgin qo'shiq" ma'nolarida uchraydi (18, 101).

Maqol: Bu atama o'zbek tilida "mogullar" so'zi bilan ifodalangan (1, 13). Keling, bir-biriga yaqin tillarda parallel ravishda qo'llanilgan bir nechta "maqollar - mogullar"ning taqqoslanishini ko'rib chiqaylik: *"1. Uyat bor joyda amal bor: uyat bor joyda farovonlik bor"; 2) "Uyatli o'z uyatidan qo'rqadi, uyatsiz o'z uyatidan qo'rqadi"; U nimadan qo'rqadi?!" – heyoli hayodin kor'qaq, beheyi nede qorqoq; 3) "Och" erkak o'zi xona "xitlar" - och erkak o'zi/o'zi maysazorga uriladi; 4) "Och" erkak bo'ri "yemaydi" – ochiq Men ovqat yeyolmayman.* (1, 13) va boshqalar. Ajdodlar so'zlar asosan tuzilish ishonch bilan ikki komponent yoki komponentlar o'rtasida chuqur mazmunli, hissiy jihatdan shakllangan enantiosemiya hodisasi yaratiladi. Nasihat xarakteridagi

umumlashtirishlar turkiy xalqlar tomonidan tarixan yaratilgan maqollar uchun ham qo‘llaniladi. xarakterli fazilatlaridan biridir.

Atmaca: O‘zbek tilida bu folklor atamasi “kinoya, kletiq” so‘zlari bilan ifodalanadi (8, 29). Ozarbayjon tilida esa bu so‘zlarga evaziga "satira" va kinoya" "Atmaca" atamasi ildiz + qo‘shimcha + qo‘shimcha (at+ma+ca) modeliga ko‘ra hosil bo‘lgan so‘z bo‘lib, fe‘ldan otga aylanish usuli hisoblanadi. bilan paydo bo‘lgan she‘rlar asosan dono ijodiy shaxslar tomonidan yaratilgan. Masalan, *“Mirza Alakbar Sobir kasal bo‘lganida Tiflisdagi shifokorga bordi. Shifokorlar shoirning jigar kasalligini aniq tashxislash uchun uni operatsiya qilish kerak, degan qarorga kelishdi. operatsiyaga Ular buni olishsin. Sobir shifokorlarga norozilik qildi. U hazil bilan shunday degan: "Mening jigarim ochib qaraydigan, keyin yana yopib qo‘yadigan sandiq emas"* (13, 15). Ozarbayjon va o‘zbek so‘zlashuv nutqi va badiiy uslubida so‘z o‘yinlari istehzo va satirik maqsadlarda qo‘llaniladi.

Oshiq: Tarixan, “dada, ozan, borsak” kabi so‘zlar ushbu san’at turi nomini bildiruvchi so‘zning sinonimi sifatida ishlatilgan va o‘zbek tilida “baxshi, oshiq” leksik birliklari ashqi so‘ziga parallel ravishda ishlatiladi (8, 29). *“Oshiq // buxshi tuyoq tseg bo‘yin suyugi”* - qo‘shiq aytuvchi kishiga berilgan nom. Qopuz, Soz jo‘rligida ijro etiladigan ashug kuylarining turkiy xalqlarda yuzlab nomlari bor, Ozarbayjonda esa ularning soni saksonga yaqin. *"Ozan"* so‘zi o‘zbek tilida "bakshi//ozan" shaklida ham qo‘llaniladi (8, 182). O‘zbek tilida "varsaq" so‘zi "oshiq, baxshi" shaklida uchraydi (8, 241). "Dada" so‘zi ham sof turkiycha bo‘lib, ota degan ma‘noni anglatadi. Turkiy xalqlarning ulug‘vor yodgorligi. qaysi "Dada kitobi" "Go‘rg‘ud" dostonning nomi

bilan shuningdek bu Bu soʻz ishlatilgan va Gorguda biz bobo va otaning ham aytamiz: Qoʻrgʻud dada, Qoʻrgʻud ota va u qopuzning eng mohir ijrochilari boʻlgan va “varsag” sanʼatidan soʻng, Qoʻrgʻud davrida ozan sanʼatiga oʻtgan. “Yansag” sanʼatini bildiruvchi lugʻat Bu soʻz oʻzbek tilida ishlatilmaydi, lekin Gʻarbiy Ozarbayjonning Chambarek lahjasida omonim vazifasini bajaradi va ikkita maʼnoga ega: 1) *"ayol notanish odam bilan boʻlganida ogʻziga tortiladigan roʻmol qismi; 2) eshikni mahkam va mahkam yopish uchun". eshikka tiqilib qolgan yupqa narsa*” (9, 407). Ozarbayjonning Kalbajar mintaqasida ashuglarning vatani hisoblangan “Yanshak” degan qishloq bor. XI asrda shoirlar, shoirlar Mahmud Qoshgʻariy tomonidan qopuzda yozib olingan sheʼriy matnlarni katta mahorat bilan ijro etishgan. Umuman olganda, “shoirlar, varsaglar, ashuglar, bayati, garayli, qoshma, aʼlo, jinsiy aloqa kabi kichik lirik shakllardan ushlandi. Ular dostonlardan tortib buyuk dostonlargacha boʻlgan turli badiiy shakllarda asarlar yaratgan va yaratishda davom etmoqdalar . *Xalq ashuglari Ozarbayjon adabiyotining va, aytish mumkinki, turkiy-ozarbayjon folklorining eng qadimiy va eng ulugʻvor yodgorliklari boʻlgan "Kitabi - Dada Qoʻrqut", "Koroglu", "Qorakoʻgʻlon", "Asli va Kerem", "Oshiq Gʻarib" va boshqa dostonlarning yaratilishida hal qiluvchi rol oʻynaganlar*" (13, 18).

Bayati: Turkiy ogʻzaki adabiyotining eng keng tarqalgan va keng tarqalgan lirik shakllaridan biri boʻlgan bu soʻz oʻzbek tilida “eskirib qolin, aynigʻin, buzilganlik (ozigʻ-ovgut)” iboralari bilan aks etgan (8, 34). “Bayati” soʻzining maʼnosi “eski, qadimiy qoʻshiq” degan maʼnoni anglatadi. “Bayoti” maʼnosini

bildiradi va “bayati” qolipiga ko‘ra “Bayoti-Shiroz”, “Bayoti-Isfahon”, “Bayati-Qajar” tasniflangan va qo‘shiqlar shuningdek, yaratilgan va Bu xalq ta’riflari turkiy xalqlar tomonidan ijro etiladi. Turkiy xalqlar ajoyib bobo, bobo hisob qilingan Ota Qo‘rg‘ut shuningdek U “Bayat” so‘zidan kelib chiqqan va bizning fikrimizcha, bu antroponimning ma‘nosi “dono qo‘shiqlar bilan maslahat va nasihat beradigan odam” degan ma‘noni anglatadi va bu, albatta, ma‘noning paradigmatic jihatlaridan biri bo‘lishi mumkin. “Bayati” atamasi barcha turkiy xalqlarda turli so‘zlar bilan ifodalangan bo‘lsa-da, odatda yetti bo‘g‘in va to‘rt misradan iborat bo‘lib, uning xalq tomonidan yaratilgan, ya’ni noyob va shoirlar tomonidan yozilgan asl shakllari ham keng tarqalgan.

O‘g‘il bola: Bu folklor atamasi eng qadimgi turkiy leksik birlik sifatida o‘zbek tilida “o‘g‘il bola, qizm (eposlarda voglulurga atalg‘in qizm nomi bilan tanilgan)” shakli va ma‘nosiga ega (8, 40). “O‘g‘il bola” atamasi eng ko‘p qo‘llanilgan joy “Kitabi-Dada Qo‘rg‘ud” dostoni bo‘lib, dostonning har bir qismi alohida “o‘g‘il bola” deb ataladi: “Dirsa xon o‘g‘li Bugachin o‘g‘li” o‘g‘li; “Bamsi Beyrak o‘g‘li” o‘g‘li; “G‘azon xonning uyini talon-taroj qiluvchi” o‘g‘li va boshqalar. Shuning uchun qadimgi turkiy tilda “o‘g‘il bola” so‘zi “qism” ma‘no bildirilgan. Epik ularning matnlarida “Boyu uzun Burla xatun” antroponimik birligida “boy” so‘zi “o‘lchov birligi” degan ma‘noni ham anglatadi. Orxon tosh yozuvlarida “bey” shaklida ishlatilgan bu so‘z (38, 201) qadimgi turkiy, zamonaviy turkiy, gagauz, qrim-tatar, qoraqalpoq, qumuq, kabardibalkar, qirg‘iz, qozoq, nog‘ay, uyg‘ur, oltoy tillarida “boy//bey” fonetikasi bilan uchraydi. U turkiy til lahjalarida, tatar, boshqird, uyg‘ur tillarida “bey”

shaklida va chuvash tilida “pev” variantida ishlatilgan va hozir ham qo'llanilmoqda (18, 166). Turkiy tillardagi “boy” so'zining ko'pma'noli jihatlarini quyidagilar: 1) “*bo'ylik, balandlik*”; 2) “*uzunlik*” – turk, gagauz, qoraqalpoq, boshqird, qrim-tatar, o'zbek, uyg'ur, orxon yozuvlari, oltoy tillari; 3) “*uzun*” gagauz tilida; 4) “*bo'ylab*” – boshqird, uyg'ur tillari; 5) “*masofa*” – ozarbayjon, turk, kumiq, qirg'iz, tatar, uyg'ur, oltoy tillari; 6) “*chiziq*” – boshqird, kumiq, qozoq turk tillarining lahjalari; 7) “*qirg'oq, qirg'oq chizig'i*” – turk, qoraqalpoq, kabardibalkar, o'zbek, uyg'ur tillari; 8) “*chekka, yon*” – kabardibalkar, qoraqalpoq tillarining lahjalari” (4, 166). Bularning barchasida “bola” so'zi “qism, bo'lak” paradigmatic ma'nosiga ham ega. Qoshg'ariy lug'atida ikkita omonim so'z qayd etilgan: 1) “*bola = bola, ulus, qabila, qabila*” (og'uz); 2) “*bola = yeyiladigan o'simlik, o't*” (og'uz) (27, 103): “*bola ne uch bur = bo'yda, xalqda muzuk turme yoxur*” (24, 118).

Epik ijodning tarixiy rivojlanish bosqichlarida “boy” o'rniga “gol” atamasi ishlatilgan. “Ozarbayjon xalq dostonlarining mazmuni bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan qismlari “gol” deb ataladi. Ular dostonning organik qismi bo'lsa-da, ko'pincha mustaqil asarlar sifatida ijro etiladi, chunki ular o'ziga xos, to'liq syujetga ega. 18 goldan iborat qaysi “Koroglu” dostonida “Kran” sim”, “Koroglu va Bolu Bey”, “Hasan Poshoning Chanlibelga tashrifi”, “Erzurumga sayohat” kabi boblar mavjud (13, 43).

Goshma: Bu folklor atamasi “goshmak” fe'lidan olingan bo'lib, o'zbek tilida “go'shmoq” deb ataladi (8, 154). Oshiq ijodida faol qo'llaniladigan bu turdagi she'riyatning yozma namunalarida, shuningdek foydalanish bajarildi. Tuzilma 5-6 to'g'ondan, har

bir band har bir satrda 11 bo‘g‘in bo‘lgan 4 misradan iborat go‘shmalarning mavzusi turlicha bo‘lishi mumkin. Ozarbayjon va o‘zbek folklorida go‘shmalarning quvonch, qayg‘u, sevgi, mehr, xayrlashuv, vidolashuv va tabiat kabi motivlariga ko‘proq ustuvorlik beriladi.

Baglama: O‘zbek tilida “bo‘g‘lam” so‘zi ushbu folklor atamasining o‘xshashi sifatida ishlatiladi va uning vazifasi quyidagicha izohlanadi: *“xalq tilida she’rning ma’nosini bilish uchun ishlatiladigan she’riyat shakli”* (8, 32). Baglama she’r topishmog‘i deb ham ataladi, chunki oshiqlar bir-birlarini she’r ustida bu turdagi she’rni aytib, ularning bilim, ko‘nikma va fikrlash darajasini tekshirib ko‘rish orqali sinab ko‘rishadi. Oshiq she’riyatida baglama janrining tarixi yosh, ya’ni u 20-asr boshlariga borib taqaladi va ozarbayjon oshiq she’riyatida oshiq Alasgar bu turdagi she’rning ajoyib namunalarini yaratgan. Ozarbayjon oshiq adabiyotida “qifilband” so‘zi ham “baglama” atamasi bilan parallel ravishda ishlatiladi va bu so‘z murakkab tuzilishga ega bo‘lib, “qifil” va “band” so‘zlarining birikmasidan hosil bo‘lgan va uning ma’nosi “qulflash, bog‘lash”dir. Bizning tilimizda “qifil” so‘zi “kalit” degan ma’noni anglatadi, o‘zbek tilida esa xuddi shu so‘z “qulf” shaklida. “Qifillillamak” fe’liga parallel ravishda o‘zbek tilida “qulflamoq” so‘zi ham qo‘llaniladi va ikkala tilda ham o‘xshashlikni yaratadi (8, 150).

Epik: Og‘zaki xalq adabiyoti hajmi va tarixi holatiga ko‘ra eng katta janr va qadimgi epik turi epik hisob yasaladi va o‘zbek tilida bu atama bilan parallel ravishda “doston” so‘zi ham qo‘llaniladi (8, 59). Tarixan, yuqorida aytib o‘tganimizdek, “bola” so‘zi ham “dastan” atamasi bilan parallel ravishda ishlatilgan. Dostonlardagi asosiy motivatsion masalalar ijtimoiy-

siyosiy, urf-odat va an'analar, sevgi va sevgi sarguzashtlarini o'z ichiga oladi va bu epik janrning birinchi qismi "ustname" bilan, ya'ni she'riyat bilan boshlanadi va hikoya qilingan voqealarning oraliq qismlari ashiquing o'z ijodidan yoki boshqa birovning ijodidan misollar keltirish orqali birlashtiriladi va shu bilan birga, bu yerda ashiquing she'riy shakllari, duvag'qapma, garayli, qo'shma va karavelli shakllari qo'llaniladi.

Deyishme: Garchi bu atama o'zbek tilida ashiiq she'riy shakli sifatida ishlatilmasa-da, faqat uning fe'l shakllari, ya'ni "bahslashmoq, "tirtishmoq", aytingshuvaymog'" kabi so'zlar uchraydi (8, 62). "Deyishme" atamasi fe'lning grammatiklashtirilishi va nominativlashtirilishi orqali shakllangan folklor atamasi maqomini oldi. Ushbu turdagi she'riy shakl orqali ikki yoki undan ortiq ashiiq ishtirok etadi, bir turdagi so'zlardan tashkil topgan she'riy matnlar bilan raqobatlashadi va musobaqada yutqazgan ashiiq... Ashug sozni g'olib san'atkoraga beradi va bu borada XVI asrda Ganjada buyuk ashuglar Gurbaniy va Ashug dada Yedigari o'rtasidagi bahs, unda Gurbaniy g'alaba qozongan, bunga eng yaxshi misoldir. XX asr boshlarida ikki ayol shoirimiz Ashug Pari ham arman ashugi Mirzajan Madatov bilan bahslashgan va Ashug Pari bu og'zaki bahsda har doim g'alaba qozongan.

Devoni: O'zbekcha muqobili ham xuddi shunday (8, 67). Bu muddat ildiz (divan) + qo'shimcha (-i) mog'or yaratilgan sana. 4-5 bayt va har bir baytda 4 ta satr bor, satrlardagi bo'g'inlar soni 15 ta Bu she'riy shakl ashug ijodida kengroq tarqalgan. Musiqa bilan eskort qilingan divanlar asosan jangovar, achinarli, u tantanali, uyg'un va o'ynoqi shakl va shakllarda keladi,

shuningdek, og‘zaki bo‘lmagan, jarangdor va hazilkash turlariga ega.

Lipagdaymez: Murakkab tuzilishga ega bu atama o‘zbekcha. sevgilisi she‘riyatda qayta ishlanmagan, faqat Turkiy til xalqlar Bu ozarbayjon ashug she‘riyatiga tegishli bo‘lib, ashug adabiyotidagi eng go‘zal namunalarini buyuk ashug Alasgar yaratgan. Bu lablarga tegmaydigan she‘riy shakllarni juftlik shaklida yaratish juda qiyin, chunki so‘zlar shunday tanlanishi va ishlatilishi kerakki, nomidan ko‘rinib turibdiki, so‘zlardagi unli va undoshlar pastki va yuqori lablarga tegmasin va bu jihatdan ashug Alasgarining ushbu she‘riy namunasi o‘ziga xosdir:

*"Qishda" tog‘lar oq kiyadi, bahor – qora, o‘ng qo‘lingiz
bilan oq qog‘ozga qora rangda yozing,*

Ish baqiradi, g‘azab qilar edim bahor qora,

Toshib ketish daryolar, keladi "yorilish" (12, 101).

Garayli: O‘zbek ashug she‘riyatida bu turdagi lirik she‘riyat nomi bo‘lmasa-da, uning shakliga, ya‘ni bo‘g‘in shakliga mos keladigan she‘riy obrazlar mavjud. Bu lirik turda baytlar soni 5, 6, 7, 8, bo‘g‘inlar sakkizta shaklda bo‘ladi va go‘zallik, sevgi va tabiat mavzulari asosiy o‘rinni egallaydi. bitta ushlab turadi. Muddat kabi bu leksik birlik Bu nom ozarbayjon va o‘zbek turk tillarida turlicha qo‘llaniladi.

Laylay: O‘zbek tilidagi og‘zaki xalq adabiyoti shakllaridan birini ifodalovchi bu atama “alla” so‘zining o‘ziga xos shakli sifatida ishlatiladi (8, 157). Ko‘pincha to‘rt misradan iborat bu she‘riy shakl onalar va buvilar tomonidan beshikda go‘daklariga aytiladi. Sodda, uyg‘un va o‘ynoqi tarzda aytiladigan la‘li

qo'shiqlarda juda kuchli istak, erkalash, sevgi va mehr-oqibat tushlari mavjud.

Latifa: Og'zaki adabiyotda latifalar hazil bilan aytiladi ta'lim omillar kuchli sodir bo'ladi va bu atamaga O'zbek tilida "latifa" so'zi ekvivalenti sifatida ishlatiladi va "Latafetli – latofatli, malohatli", "latafet – latofat, go'zallik", "latif – latif, meyen, nozik" so'zlari ikkala tilda ham parallel ravishda uchraydi (8, 159). "Latifa" arab tilidan ikkala tilga ham o'tgan va folklorning bir qismidir. muddat kabi shuningdek funktsional holga keldi. Arab tilida bu Bu atama "latayif" shaklida qo'llaniladi va "latifaler" (ko'plik) degan ma'noni anglatadi. (16, 317). Hazillar tuzilishi jihatidan juda ixcham va lo'nda, mazmuni jihatidan esa satirik va kulgili bo'lib, Molla Nasreddinning hazillari Sharq mamlakatlarida turli xil versiyalari bilan keng tarqalgan.

Qo'shiq: Qadimgi qo'shiqlar ozarbayjon va o'zbek xalqlari orasida keng tarqalgan bo'lib, bu qo'shiqlarning ba'zilari xalq tomonidan og'zaki ravishda yaratilgan, og'izdan og'izga o'tib, bizning kunlarimizga yetib kelgan. O'zbek tilida "go'stig, ashulu" so'zlari "mahni" so'zi bilan birga ishlatiladi (8, 161). Hozirgi kunda ozarbayjon va O'zbek qo'shiqchilari ikkala xalqqa mansub xalq qo'shiqlarini, masalan, "Apardi sellar Sarani", "Xal qolmadi", "Ay beri bax, beri bax" va boshqalarni ijro etadilar. "Sahni" so'zining ildizi "mah" bo'lib, "oy yuzli go'zalning maqtovi" degan ma'noni anglatadi, "mah" so'zi fors tiliga tegishli (16, 183).

Ertak: Bu og'zaki xalq adabiyotining epik shakldagi, ya'ni nasrda hikoya qilinadigan janrlaridan birining nomi. O'zbek tilida "ertak" so'zi parallel ravishda ishlatiladi va "naqilbaz -

ertakchi", "naqilboshliq - ertakchilik" leksik birliklari ham ishlatiladi. qiladi (8, 173). "Ertak" soʻz arab tiliga tegishli boʻlish edi, maʼno "voqealarni va eshitganlarini boshqa birovga hikoya qiluvchi, hikoya qiluvchi, aytib beruvchi" degan maʼnoni anglatadi (16, 388) va ozarbayjon va oʻzbek folklorida bu qahramonlikni, uy xoʻjaligi, sehrli, hayvonlarga, devlarga fidoyilik bajarildi.

Yuzlab ertaklar mavjud va ularning tarixi ming yillarga borib taqaladi.

Oʻxshashliklar: Oʻzbek tilida “oqshmoq, erkalachog” soʻzlari ushbu folklor atamasi bilan parallel ravishda qoʻllaniladi (8, 179). Bu folklor sheʼriy shakli lullabilarga oʻxshash boʻlsa-da, ulardan maʼlum jihatlari bilan farq qiladi, chunki lullabilar chaqaloqlarga beshikda, beshikda aytiladi, oʻxshashliklar esa bola biroz kattaroq, sergakroq boʻlganda, yaʼni biroz uygʻoqroq boʻlganda aytiladi. Ularning ikkalasi ham mazmunida quvonch, gʻayrat, baxt va bayram tuslarini oʻz ichiga olganligi bu ikki janrni bir-biriga oʻxshash qiladi.

Sanash soʻzlari: Bu folklor atamasi oʻzbek tilida “qoʻy” - qoʻylarni sanashni tasvirlash uchun ishlatiladigan soʻz” sifatida ishlatiladi (8, 204). “Saya” soʻzining ildizi oʻzbek tilidagi “sidirg ‘a” soʻzi bilan bir xil (24, 24). Ozarbayjoncha va Oʻzbek, u oddiy Turkiy til oʻz xalqlarida peshtaxta Soʻzlarning folklor janri sifatida nomlanishi juda qadimgi davrlarga borib taqaladi va "holavarlar" deb ham ataladi. Qoramol va qoʻychilik bilan bogʻliq holda paydo boʻlgan sayachi soʻzlari oʻziga xos shakli va mazmuni bilan bayatilarga oʻxshash boʻlsa-da, ular baʼzi jihatlari bilan undan farq qiladi. Sayachi soʻzlari maʼlum bir mavzu

atrofida aylanadi, ya'ni o'sha mavzuning mazmuni cho'ponlar va sog'uvchilarning qo'ylar va qo'zilarga samimiy ifodasini aks ettiradi. Bayati mavzu palitrasi esa ko'plab tushunchalarni qamrab oladi va rang-barang va ko'p qirrali.

Topishmoq: Javobi chuqur fikr va aql-zakovatni talab qiladigan bu folklor janrining nomi o'zbek tilida "chiston" shaklida uchraydi (27, 223). Og'zaki xalq ijodiyoti namunalari bo'lgan topishmoqlarning asosiy xususiyati shundaki, ular *"har qanday buyum yoki hodisani ataylab noaniq tarzda o'xshatish orqali va majoziy tarzda tasvirlaydigan ixcham ifoda"*dir. sodir bo'ladi va Bu yerga narsa, shaxs, tadbirning, kontseptsianing asosiy "Bu uning javobi aniqlanadigan xususiyatlarni aks ettiradi" (16, 101).

Tuyug: Bu o'rta asrlarda turkiy xalqlarning og'zaki va yozma adabiyotida eng ko'p qo'llanilgan va shakli jihatidan ruboiyga o'xshash she'riy shakl edi. Akademik Samoilovich va turk professori M.Ko'rpuluzadening fikriga ko'ra, u dastlab turk og'zaki she'riyatiga oid. Shuningdek, uning "Pahlaviyat" deb nomlangan fors xalq she'riyatiga oid degan fikr ham mavjud. "Alisher Navonin she'rlari o'lchovi" asari tuyug turkiyzabon xalqlar orasida eng keng tarqalganligini va yig'ilishlarda qo'shiq shaklida kuylanganligini ko'rsatadi. Tuyug ko'pincha G'ozil Burhoniddin, Imadeddin Nasimiy va Alisher Navoiy asarlarida uchraydi. XV-XVI asrlardagi Chig'atoy shoirlari Lutfiy, Amiriy va boshqalar ham unga murojaat qilishgan.

Mohiyatan, u ruboiyga yaqin, falsafiy, dono mazmunga va lirik ruhga ega. U ko'pincha aruz ramel (failatun, failatun, failon)

shaklida uchraydi. Odatda aaba shaklida qofiyalanadi va ko‘p hollarda so‘z o‘yinlariga asoslangan. Misollar:

*Xudoga shukur, bu qo‘chqorlar davri, Butun dunyo bu
ruhdan hayratda. Kun cho‘kishdan kun tug‘ilgan yerga
yolg‘iz –*

Sevgi uning eri bitta nafas sayyoh

(G‘oziy Burhoniddin).

Tarixan, ozarbayjon va o‘zbek turklari o‘rtasida juda muhim filologik yo‘nalishda mustahkam o‘zaro aloqalar mavjud bo‘lib, bu hozirgi davrda ikkala qarindosh tilda ham folklor atamalarining parallel qo‘llanilishini belgilaydi. Bu atamalar maxsus leksik-semantik guruhni shakllantirish orqali filologiya terminologik lug‘atini boyitdi.

5.2. Adabiy Tadqiqotlarga Bog‘Liq Terminologiya Ozarbayjon va O‘zbek Tillaridagi Leksikonni Taqqoslash

5.3. Tilshunoslik Ilm-Fanga Bog‘Liq Terminologiya So‘zlardan Ozarbayjon va O‘zbek Tillarida Taqqoslash

Ozarbayjon va o‘zbek tillarida tilshunoslikka oid terminologiya leksik birliklar ikkalasi ham sizning tilingiz o‘z so‘zlar, ikkalasi ham shuningdek qarz olish orqali o‘zlashtirilgan va ularning xususiyatlari tillarning o‘z normalariga moslashgan. Bu

terminologik soʻzlarni faqat shu sohada ishlaydigan tadqiqotchilar va mutaxassislar aniqroq tushunadilar va ularning funktsional mezonlarini tilga singdiradilar. Ilmiy terminologiyani qamrab oluvchi tilshunoslik, Qarzga olingan soʻzlarning aksariyati sovet tilidan olingan. davr mobaynida U ozarbayjon va oʻzbek turk tillariga kirib, ushbu tillarning terminologiyasini boyitdi. Ilmiy grammatika kitoblarida yuzlab atamalarga xos soʻzlarning aks etishi koʻp qirrali tadqiqot ishlarini samarali amalga oshirishga yaqindan yordam beradi va tillarda atamalar tanqisligi kuzatilmaydi.

Tilshunoslik boʻyicha baʼzi terminologik lugʻatlar va ensiklopedik toʻplamlar ozarbayjon va oʻzbek tillarida nashr etilgan boʻlsa-da, grammatik atamalar qiyosiy tadqiqot obyektiga aylanmagan. Biroq, turkologiya va tilshunoslikni oʻz mutaxassisligi sifatida tanlagan odamlar uchun ikkala tildagi terminologik soʻzlarni qiyosiy oʻrganish juda zarur. Tilshunoslikning oʻnlab boʻlimlari borligi va terminologik leksik birliklar shu boʻlimlar atrofida jamlanganligi aniq. Tilshunoslikning eng yirik boʻlimlaridan biri “fonetika” hisoblanadi va ozarbayjon va oʻzbek turk tillarida ushbu boʻlim atrofida quyidagi oʻzlashtirilgan atamalar qoʻllaniladi: *“fonema, fonetika, fonoskop, fonoteka, fonometr, fonometr, fonogramma, fonologiya, fonologik”* (8, 85). Bundan tashqari, nemis, ingliz, rus va fransuz tillarida ham qoʻllaniladigan xalqaro “fonema” atamasi, *“tilda alohida maʼnoga ega boʻlmagan, soʻzlar va soʻz shakllarini farqlashga xizmat qiladigan va kichikroq qismlarga boʻlinmaydigan til birliklari”* sifatida . *deb ataladi*” (12, 340). Turli tizimlarga ega tillar ilmiy uning asarlarida qayerda kabi, Ozarbayjon va Oʻzbekcha.

Türk tilida “realizatsiya qilingan fonema”, “nol fonema”, “korrelyativ fonema”, “segment fonema”, “kuchli fonema”, “zaif fonema”, “fonema kombinatsiyasi”, “fonema farqi”, “fonetifikatsiya”, “fonosistema”, “akustik fonema”, “tarixiy fonetika”, “umumiy fonetika”, “eksperimental fonetika”, “fonetik tahlil”, “fonetik transkripsiya”, “nutq aktining fonetik birliklari”, “fonetik almashtirish”, “fonetik qonun”, “fonetik printsiplari”, “fonetik alifbo”, “fonografik alifbo”, “fonologik soʻz”, “transformatsion fonologiya”, “fonomorfologiya”, “fonostilistika” va boshqalar kabi tuzilmalardagi ilmiy atamalar ham qoʻllaniladi (12, 340-356).

Tilshunoslikning eng yirik sohalaridan biri leksika boʻlib, bu atama oʻzbek tilida ham qoʻllaniladi. Uning atrofida toʻplangan “leksem”, “leksikograf”, “leksikologiya”, “leksikografiya” va “leksikolog” kabi qarzlari ham ikkala tilda ham oʻzaro maʼnoda uchraydi (8, 158). Jahon tilshunosligida Pragmatik jihat nutq akti nazariyasi va taklif omillarini koʻrib chiqishdan boshlandi. Voqelik va nutq momentini koʻrib chiqish ham semantik bogʻliqlikda matematik usullarni qoʻllashni muqarrar qildi. Matn tilshunosligi bilan bir qatorda, kognitiv tilshunoslik ham semantik tadqiqotlarning kuchayishiga olib keldi. “Nutq sohasini oʻrganishda quyidagi sohalar ajralib turadi: semasiologiya → onomologiya → semantika, bu semiotikaning tarkibiy qismi, yaʼni soʻz, qurilish, jumla, matn va boshqalarning semantikasi” (56). N. Xomskiyning fikriga koʻra, “transformatsion grammatikada sintaktik komponent markaziy va generativ, semantik va fonologik tomonlar esa faqat integrativ funktsiyaga ega” (58, 36). Kognitiv tilshunoslikda eng koʻp ishlatiladigan atama xarakterli soʻzdir. va birikmalarga ergashish

sotib olishlar misol ko'rsatish uchun bo'lishi mumkin: "lingvomadaniy", "kontseptualizm", "umumiy tilshunoslik", "nazariy tilshunoslik", "semantik funksionalizatsiya", "semantik differensial", "semantik guruhlash", "semantik tasniflash", "semantik bo'linmaslik", "semantik maydon", "semasiologiya" va boshqalar. Tilshunoslikning yana bir sohasini anglatuvchi "morfologiya" atamasi o'zbek va ... tillarida ham xuddi shunday qo'llaniladi. bir xil vazifani bajaradi (8, 120). Ikkala turdosh tilning grammatikasi bo'yicha ilmiy ishlarda "morfologiya", "morfologik tuzilish", "morfologik qonun", "morfologik kategoriyalar", "holat kategoriyasi", "miqdor kategoriyasi", "tegishli kategoriya", "gap bo'laklari", "gapning asosiy va yordamchi bo'laklari" atamalari, "modal" so'zlar, "ot", "sifat", "raqam", "almashtirish", "Feil", "nida", "joshma", "blaglayıcı", "adat" va boshqa atamalar faol qo'llaniladi. Tilshunoslikda ham, adabiyotshunoslikda ham ozarbayjon va o'zbek tillarida "alliteratsiya", "assonans", "anafora", "epifora", "omonim", "sinonim", "antonim", "antiteza", "vahshiylik", "vulgarizm", "urg'u", "mantiqiy urg'u", "dialektizm", "dialekt so'zlari", "arxaizm", "aforizm", "dialektologiya", "dialog", "monolog", "evfemizm", "ezop tili", "o'xshatish", "jargon", "idiomatik ifoda", "allegoriya", "yumor", "allegoriya", "sarkazm", "kontekst", "litota", "metonimiya", "metafora", "ma'no turlari", "poetika" va boshqalar kabi ko'plab atamalar bir-birining o'rnida ishlatiladi va bu atamalarning barchasi ozarbayjon-o'zbek qiyosiy lug'atida aks etgan.

Ozarbayjon va o'zbek tilshunosligida ibora birikmalari va gap turkumlari o'rganuvchi bitta fan maydon sintaksis deyiladi va bu grammatika atamasi ikkala tilda ham parallel ravishda

qo'llaniladi, u o'zlashtirilgan so'zdir. Grammatikaning bu katta va xilma-xil qismida, so'z birikmalaridan tortib, gaplar, sintaktik butunliklar, matngacha Barcha lingvistik konstruksiyalar o'rganiladi va bu yerda so'zlar, so'z birikmalari va gap turlari matnni shakllantirish uchun ma'lum qoidalarga muvofiq tartiblanadi va saralanadi. So'nggi paytlarda jahon tilshunosligining nazariy yo'nalishida sintaksisning grammatik bog'lanishiga qaraganda semantik resurslariga ko'proq e'tibor qaratilmoqda va tadqiqot jarayonida *"sintaktik sinonimlar"*, *"sintagma"*, *"sintagmatika"*, *"haqiqiy sintaksis"*, *"mavzu va ref"*, *"strukturaviy-semantik sintaksis"*, *"gapning a'zoligi"*, *"asosiy a'zolar"*, *"ikkinchi darajali a'zolar"*, *"sub'ekt, axborot, ta'rif, to'liqlik, ravishning aktuallashuvi"*, *"rasmiy grammatik vositalarning aktuallashuvi"*, *"sodda gap"*, *"murakkab gap"*, *"matn lingvistikasi"*, *"matn"*, *"matn kompozitsiyasi"*, *"matn uyg'unligi"*, *"matn kompozitsiyasi"* va boshqalar kabi atamalarga xos kombinatsiyalar qo'llaniladi. Ozarbayjon va O'zbekistonning oliy ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot muassasalarida *"matn lingvistikasi"* alohida fan sifatida o'qitiladi va uning dolzarb muammolari muntazam va tizimli ravishda o'rganiladi. Nuqtai nazardan qaraganda, ikkala tilning matn lingvistikasida sodda va murakkab jumalarning sinonimligi muammosi hali o'rganilmagan. qoldiqlar. Shuningdek, har bir Matn tilshunosligida ikki tilning semantik yo'nalishidagi bog'lanish vositalari, determinant a'zolari, matn va murakkab sintaktik butunliklarni o'rganish ham qoniqarli emas. Falsafiy grammatika sohasida, Ozarbayjon va O'zbekcha nazariy va amaliy tilshunoslikda ko'rinmoq ishlar ancha ko'p Ma'lumki, daniyalik grammatik olim O. Jespersen *"til falsafadir, mantiq va*

psixologiya bilan munosabatlar o'rgangan, til va "tafakkur qonunlarining o'zaro ta'siriga maxsus tadqiqot bag'ishladi" (50) va ushbu ishning analitik usullaridan foydalangan holda ozarbayjon va o'zbek falsafiy grammatikasida ko'plab o'rganilmagan mavzularni o'rganish va samarali ilmiy umumlashtirishlarga erishish mumkin. N. Chomskiy *"inson tilining tug'ma tabiati, til faoliyatining ijodiy tabiati g'oyasi, til kompetensiyasi, tilni o'zlashtirish, shuningdek, uning universalligi va boshqalar kabi masalalarni falsafiy jihatdan mulohaza yuritadi. uni grammatikaning asosiy o'rganish obyektlaridan biri deb hisoblaydi"* (55).

Ozarbayjon va o'zbek turk tillarida tilning frazeologik qatlamini o'rganadigan fan sohasi frazeologiya deb ataladi va bu o'zlashtirilgan atama ham o'zaro ma'noda uchraydi. Rus tilida frazeologik birliklarning uch turi ko'rsatilgan: *"1) frazeologik birlik; 2) frazeologik birikma; 3) frazeologik birikma"* (12, 362). Ushbu turdagi atama nomiga ega iboralar turdosh turkiy tillarda ham qo'llaniladi. Bulardan tashqari, tadqiqot ishlarida *"frazeologik tizim", "frazeologik tuzilma", "frazeologik sinonimiya", "frazeologik dialektizm", "frazeologik semantika", "frazeologik qatlam"* va boshqalar atamaları qo'llanilgan. Bunday atamalarga xos iboralar u yoki bu maqsadda ishlatiladi (9). Dunyoning lingvistik manzarasini frazeologik birliklarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi, ya'ni bu turdagi birikmalar semantika, milliy rang va fazilatlar jihatidan farq qilsa-da, ular tasvir yaratish jihatidan umumiylikka ega. Jahon va ozarbayjon tilshunosligida frazeologik birliklarni quyidagicha ta'riflash kerak: *"Frazeologik birlik - bu fikrni ifodalashda nutqning bevosita komponentini tashkil etuvchi, ikki yoki undan*

ortiq to'liq ma'noli so'zlarning tarixiy birikmasidan iborat bo'lgan, uning tarkibiy qismlari sintaktik va semantik jihatdan bo'linmagan, tuzilishi jihatidan erkin so'z birikmasi yoki gapga o'xshash va mazmunli bo'lgan birlikdir. so'z, so'z kasaba uyushmasiga va jumlagi ekvivalent qaysi, tilda "Tayyor bo'lib, an'anaga ko'ra ma'lum bir shaklda ishlatiladigan yoki grammatik jihatdan o'zgartirilgan konstruksiyalar frazeologik birliklar deb ataladi" (9, 27).

Ozarbayjon va O'zbekcha tilshunoslikda "etimologiya" Bu atama eng muhim o'rinlardan birini egallaydi va tilshunoslikning ushbu bo'limida *"so'zning avvalgi tuzilishi, qadimgi, so'z yasash munosabatlari, qachon va qanday ma'noda shakllangani va tarqalgani, qanday birliklardan yasalgani kabi jihatlar o'rganiladi"* (51, 262). Jahon, ozarbayjon va o'zbek tilshunosligida eng ko'p ishlatiladigan atama o'xshash iboralar: *"etimologik tahlil", "etimologik tahlil", "etimologik ma'no", "etimologik omonimiya", "etimologik sinonimiya", "etimologik lug'at", "etimologik figura", "etimologik g'oyalar va mulohazalar", "xalq etimologiyasi" va boshqalar* (12, 438-439). O'tgan asrning o'rtalaridan boshlab ozarbayjon va o'zbek tilshunosligida o'nlab etimologik lug'atlar nashr etilgan.

Ozarbayjon va o'zbek turk tillaridagi lingvistik atamalarning aksariyati so'z va so'z birikmalari modellari bo'lib, rus tiliga Yevropa tillaridan va u yerdan qarindosh tillarga kirib kelgan. Bu atamalar ikkala qarindosh tilda ham ekvivalent va o'xshashliklarga ega bo'lib, ular ilmiy tadqiqotlarda sifatli va samarali qo'llaniladi.

5.4. Musiqa San'at Bilan Yopiq So'zlardan Ozarbayjon Va O'zbek Tillarida Taqqoslash

Ozarbayjon va o'zbek tillarining leksik tarkibining ma'lum bir qismini musiqa o'ld terminologik so'zlar tashkil etadi. Ozarbayjon va o'zbek tillarida musiqa san'ati bilan bog'liq ko'plab so'zlar mavjud. leksik birliklar eng sotib olishlardan iborat va bularning aksariyati yevropa va arab-fors tillaridan o'zlashtirilgan so'zlardir. Til va madaniyatning o'zaro ta'siri nuqtai nazaridan buni juda tabiiy va xarakterli hodisa deb hisoblash kerak. Musiqa bilan bog'liq so'zlarning turli tizimlardagi tillardan o'zlashtirilishi va ishlatilishi uzoq tarixiy jarayon natijasidir va tildan tashqari va ichki lingvistik qonuniyatlar bilan belgilanadi.

Musiqa bilan bog'liq atama-xususiy xususiyatga ega leksik birliklar ham ozarbayjon va o'zbek adabiy turk tilini rivojlantiruvchi va boyituvchi lingvistik omillardir. Bir tildan boshqasiga o'tish orqali bunday ekstralingvistik omillarning rivojlanish shakllari va ma'nolarini o'rganish, avvalo, lingvomadaniy jihatdan katta ahamiyatga ega. Masalan, o'zbek va ozarbayjon turk tillarida parallel chiqish JSSV, ya'ni hech qachon bitta fonetik O'zgartirilmaydigan "bam" so'zi arab tilida ham xuddi shu ma'noda ishlatiladi va Uning 2 ta ma'nosi bor: 1) *torli musiqa asboblarida yo'g'on tovush chiqaradigan "tor, tel";* 2) *o'sha tor tomonidan chiqariladigan tovush* (16, 49). Ozarbayjon adabiy tilidagi "bem" so'zi o'zbek tilidagi "a-a" tovushining o'rnini bosadi. "bam" shaklida ishlatiladi (8, 36). Shuning uchun, turli tizimdagi tillar bo'lgan arab, ozarbayjon va o'zbek tillaridagi "bam" so'zi shakl va ma'noning o'ziga xosligi

jihatidan bir-biriga mos kelishi tufayli lingvomadaniy ahamiyatga ega. Ozarbayjon badiiy uslubida “bam” va “zil” soʻzlari koʻp hollarda sinonim variantlar sifatida ishlaydi:

Men bitta tar ijrochisi edi teshik Agar bilsam, tilagimni va soʻzimni simga berardim.

Xonanda sevgilim hozirgi agar u shunday qilgan boʻlsa,

Ming kimdir oʻtkir qoʻngʻiroq Men berardim (42, 101).

Arab tilida "qoʻngʻiroq" soʻz uch maʼnoda qayta ishlangan musiqiy sanʼat bilan yopiq maʼno koʻrsatmaydi: 1) qovurgʻa; 2) qora, yon tomon; 3) Geometrik jismning yon tomonlarini hosil qiluvchi har bir chiziq (16, 221). Arab tilida "zilzal" soʻzi ham mavjud va u "tebranish, tebranish" maʼnosini aks ettiradi (16, 221). Darhaqiqat, torli cholgʻularga barmoqlar bilan tegilganda, ularning torlari tebranish va jiringlash orqali musiqiy tovushlar chiqaradi va bu soʻz bilan ifodalangan maʼno "zil" soʻziga mos keladi. Ozarbayjon tilida biz "zil qara", "zil kurbarak" soʻzlaridan foydalanamiz, ularning maʼnosi sifatning koʻpayish darajasida: "qorongʻulik, zulmat, qorongʻulik". Torli cholgʻularda "zil" soʻzi paradigmatic shaklda "juda baland ovoz" degan maʼnoni anglatadi. Sheʼr matnida ishlatilgan "tel" va "xanande" soʻzlari musiqa sanʼati bilan ham bogʻliq. Ozarbayjon tilidagi "tel" soʻzi oʻzbek tilidagi "tola" soʻzining fonetik tarkibida ishlatiladi (8, 224). "Telammo" soʻzi arab tilida ishlatiladi. va "oltin" degani (16, 160). "Tarin, "Cholgʻuning sariq torli gitarasi" deganda, "oltin rangli sim" soʻzi koʻp maʼnoga ega: 1) sim; 2) soch; 3) sochiq; 4) yorugʻlik, nur, oltin; 4) yaxshi (14, 245). Sheʼrda "sim" soʻzi bizning tafakkurimizda. "tor" maʼnosida mentalitetga ega. Ozarbayjon tili lahjalarida "tel" soʻzi 5 ta maʼnoga ega: 1)

tel – “tor, lutna, qatronning sariq ipi” (Hamamli); 2) “ustiga tamaki qo’yilgan 3-4 metr uzunlikdagi ip” (Chambarek, “(vanna bilan)”; 3) “ip” (Irevan, Vedi, Zangibasar); 4) “soch” (Chamberak, Iravon, Vedi, Uchkilsa, Zangibasar); 5) “qir qilgan mo’ylovning old qismida saqlanadigan soch” (Chamberak) (9, 363). “Tel” so’zi Ordubad lahjasida “sim”, Zangilon qishloq lahjasida esa “qovun turi” (4, 485) sifatida ishlatiladi. Qoshg‘ariyda “tok” so’zi “sochsiz odam” degan ma’noni anglatadi (27, 555). O’sha davrda “tokar” so’zi “boshida sochsiz odam; soqol kabi soch o’sstirmaydigan odam” ma’nosida, “tokluk” so’zi esa “sochsiz, kal odam” ma’nosida ishlatilgan (24, 345; 456). Bizning fikrimizcha, “tola” (o’zbek) va “tel” (ozarbayjon) so’zlari turkiy tilga mansub arab tilidan kiritilgan bo’lgan. Musiqqa bilan bog’liq fors tilidan Ozarbayjon va O’zbekcha ularning tillariga kiritilgan sodir bo’ldi “qo’shiqchida”- “xonanda” so’zi har ikki turkiy tildagi “qo’shiqchi, o’quvchi” ma’nolarini aks ettiradi (16, 685). “Xananda” so’zining o’zagi fors tilidagi “xon” leksemasidir (16, 684). Atoqli ozarbayjon mug‘om ijrochisi – Xon Shushinskiy nomidagi “xon” antroponimi “qo’shiqchi, o’quvchi” degan ma’noni anglatadi (16, 684). Ozarbayjon tilida “mug‘anni” so’zi “xananda” so’zining sinonimik varianti sifatida ishlatiladi. O’zbek tilida bu so’zning (“mug‘anni”) 3 ta sinonimi bor: 1) *qo’shiqa*; 2) *ashulachi*; 3) *xonanda* (8, 121). “Mug‘anniy” arab tiliga mansub so’z bo’lib, “qo’shiqchi // mug‘omot o’quvchi” ma’nosini bildiradi (16, 406). Ozarbayjon tilida “mug‘om” “maqom”dir (8, 170). Arab tilidagi “mug‘am”, ozarbayjon tilidagi “maqom” ma’nosini aks ettiradi. “Mug‘amot” so’zi (arab tilida) “maqomlar yig’indisi” degan ma’noni anglatadi (16, 396).

Arab tilidagi "mug'amot" va fors tilidagi "olim" so'zlaridan kelib chiqqan "mug'amotshunas" so'zi ozarbayjon tilida 2 ta ma'noga ega: *"mug'amot mutaxassisi, mug'amotni o'rganuvchi nazariyotchi, musiqashunos"*; 2) *"Yaxshi qo'shiq aytadigan va mug'omni yaxshi biladigan qo'shiqchi"* (16, 396). Barcha mug'omlar va qo'shiqlarning umumiy nomi ozarbayjon tilida "musiqi", o'zbek tilida esa "musiq" (8, 170). "Musiqi" nemis tilidan olingan bo'lib, uning ma'nosi "buxov", ya'ni buxov chiqaradigan tovush bilan bog'liq va taqlid so'zidir (14, 188). Fors tilida asl yunon tilidan olingan "musiqar" so'zi ishlatiladi va ikkita ma'noga ega: 1) *"tumshug'ida ko'p teshiklari bo'lgan va shamol esganda turli xil tovushlar chiqaradigan afsonaviy qush"*; 2) *"Ko'p teshikli fleyta"* (16, 397). Puflama cholg'u asbobining nomini bildiruvchi "duduk" so'zi ozarbayjon tili lahjalarida ko'p ma'noga ega: 1) *"duduk" = fleyta (Chemberak)*; 2) *"go'ng, bo'tqa, najas" (Gafan)*; *"yomon, ahmoq odam" (Qarakilsa)* (9, 138). "Quvur" ma'nosida "hushtak" so'z Iroq-turkman

Bu so'z ozarbayjon lahjasida ham qo'llaniladi (21, 357). "Duduk" so'zining o'zbekcha ekvivalenti puflama cholg'u asbobining nomini bildiruvchi "hushtuk" leksik birligidir (8, 69). Puflama cholg'ularidan olingan "zurna" va "balaban" so'zlari ozarbayjon turk tilida ishlatilgan bo'lsa, o'zbekcha "zurna" so'zi "surnag" shaklida ishlatiladi (8, 260). Fors tilida "sur // zur" so'zi "to'y, to'y ziyofati, ziyofat" degan ma'noni anglatadi (16, 573). Ushbu puflama cholg'u asbobi ozarbayjon va o'zbek to'ylarida va boshqa bayramlarda ishlatiladi. "Sur" so'zi tarixan arab tilidan fors tiliga o'tgan. Arab tilida bu so'z ikki ma'noga ega: 1) *"Katta shoxdan yasalgan truba"*; 2) *sheyhur = suri Isrofil: diniy*

e'tiqodlarga ko'ra, Qiyomat kuni Isrofil farishtasi chaladigan karnay, Isrofilning karnayi (16, 573).

Ozarbayjoncha "sheypur" so'zi o'zbek tilida "fanfara" sifatida uchraydi (8, 217). B. Ahmadovning "zurna" so'zini forsha "zor" (kuch) va "ney" so'zlaridan kelib chiqqan holda va "kuchli nafas olishni talab qiladigan cholg'u" deb talqin qilishi deyarli asosli emas (14, 286). Albatta, sheypur va zurna ikkalasi ham kuchli nafas olishni talab qiladigan cholg'ulardir. Garchi bu talab qilsada, bu so'zlar Suri-Isrofilning asbobini anglatadi.

Zarbli cholg'u asbobining nomi "*nağara // nog'ora*" (8, 123). Taqqoslanayotgan tillarda "*dombra // do'mbira*" (8, 68), "*qaval // doira, childirma*" (8, 196) so'zlari parallel ravishda qo'llaniladi. Qoshg'ariyda "tağar" (27, 456) so'zi mavjud va uning ma'nosi "dağar, dağarliq, chaval" (27, 496). Musiqiy asbob dağar turiga o'xshagani uchun shunday nomlangan. So'zdagi ayrim fonetik hodisalar turkiy tillarda muayyan muntazam holatlar deb hisoblanadi. "Dombra" so'zining ma'nosi "yumaloq, sharsimon" bo'lib, ozarbayjon tilining g'arbiy lahjalari va lahjalari guruhida "toppa, toppuz" so'zlari "domba, yumur" so'zlarining sinonimlari hisoblanadi. kabi qayta ishlanmoqda (14, 90). "Gaval" so'zning ma'no bu "charmdan yasalgan dumaloq asbob" degan ma'noni anglatadi, o'zbek tilida bu shakl aynan shunday deb ataladi.

Mug'om janrlarining nomlarini bildiruvchi "chargoh // chorgoh" (8, 52), "kurd - shahnaz // kurd - sohannoz" (8, 138), "rast // rast" (8, 199) va boshqalar so'zlari ozarbayjon va o'zbek tillarida bir-birining o'rnini bosuvchi so'zlardir. chiqish qiladi. Siyoh tuzilishga egasi qaysi "chargoh" (podshoh) + gah) forsha so'z

bo'lib, "to'rt" degan ma'noni anglatadi (16, 742) va "gah" forsha so'z bo'lib, "vaqt, makon; joy, makon" degan ma'noni anglatadi (16, 297). Falsafada to'rt unsur nazariyasi "yer, havo, suv, olov" degan ma'noni anglatadi. Chargo mugami shunday nomlangan, chunki u 4 kishi, ya'ni tar, kamancha, qaval va qo'shiqchi tomonidan ijro etiladi. "Tar" so'zi o'zbek tilida "tor" fonetikasi bilan ishlatiladi va musiqa asbobining nomini bildiradi (8, 223). "Tar" forsha so'z bo'lib, ildiz tilida ikki ma'noda ishlatiladi: 1) *"sim, tor, ip, ip; 2) arqon"* (16, 582). "Kamancha" ham forsha bo'lib, *"kamon, o'q; kaman // kamancha kamonga o'xshash musiqa asbobi"* degan ma'noni anglatadi (16, 280). Fors tilida "kamani" so'zi "kaman chaluvchi" degan ma'noni anglatadi (16, 280). "Kurd-shahnoz" tasnifi nomidagi "kurd" so'zi arabcha "kudurat" ("qayg'u" degan ma'noni anglatadi) ma'nosining buzilishi bo'lib, uning ma'nosi *"Shahnozning qayg'usi"*dir. *"Rast" mug'om turi ozarbayjon va o'zbek xalqlari orasida birinchi tasnif turidir, ya'ni u birinchi o'rinda turadi. "Rast" so'zi fors tilida 3 ma'noda ishlatiladi: 1) "to'g'ri, to'g'ri; 2) moslik; 3) klassik musiqadagi mug'om nomi"* (16, 509).

Musiqiy nomlarni bildiruvchi so'zlarning ba'zilar ashug san'ati bilan bog'liq atama-xususiy leksik birliklar bo'lib, ular qatoriga "ashug", "ozan", "baglama", "saz" kabi so'zlar kiradi. "Ashug" so'zi ikkala qardosh tilda ham uchraydi va o'zbek tilida bu atama-xususiy so'z "ashig", "bakshi" shakllarida qo'llaniladi (8, 29). Eng qadimgisi davrlarda "bard", "agar bizda bo'lsa" ularning rasmlarida ishlatilgan "oshiq" Bu so'z hozir ilmiy adabiyotlarda shu so'zning sinonimi sifatida ishlatiladi va arabcha "ashig" so'zi bilan bog'liq. Qo'rquq kitobida "Beydin bege ozan gezer" jumlasida "ozan" so'zi ishlatilgan (32, 103). "Ozan" va "gezen"

soʻzlari bir xil ildizga ega leksik birliklardir (14, 26). "Varsaq" soʻzi "barmoq // varmoq" feʼliga oʻxshash (14, 26). "Varmoq" "Varsaq" feʼli hozirda turk tilida "barmoq // yurmoq" degan maʼnoni anglatadi (14, 26). "Ozan" soʻzi oʻzbek tilida "bakshi, ozan" shakllarida uchraydi (14, 182). Oʻzbek tilida "varsaq" soʻzi "oshiq" (bakshi) shaklida ishlatiladi, yaʼni u ozarbayjoncha "ashig" soʻzining sinonim varianti sifatida koʻrinadi (14, 241). "Varsaq" soʻzining "varmoq" feʼlidan kelib chiqqanligi oʻzbekcha "yetib barmoq" feʼli bilan ham tasdiqlanadi (14, 241). Ozarbayjon tilining Chambarek va Kalinino lahjalarida "varmoq", "varib nıstıq" soʻzlari va soʻz birikmalari "barmoq // ketmoq" degan maʼnoni anglatadi (9, 399). Ustoz ashiglar tomonidan eng koʻp ijro etiladigan qoʻshiqlar sazda "baglamalar"dir. "Baglama" ashig adabiyotining eng qiyin janrlaridan biri hisoblanadi. "Baglama" soʻzi oʻzbek va ozarbayjon turk tillarida qoʻllaniladi. omonim juftliklar sifatida ishlatiladi: 1) bogʻlam // bogʻlam, dasta, toʻy, tugun, boxcʻna; 2) bogʻlama // folklorda bir-biriga mos keladigan topishmoqlar shaklida aytiladigan sheʼn shakli" (14, 32). Ikkala omonim variant ham "bagʻlama". Bu "saz" feʼlidan olingan. Ozarbayjon tilida oʻzbek tilidagi "saz" va "soz" fonetik variantlarida uchraydigan bu leksema (14, 204) ashigʻning musiqa asbobi hisoblanadi. Fors tilida "saz" va "sazande" soʻzlari mavjud: "saz" soʻzi bu tilda 2 ta maʼnoga ega: 1) mos, moslashtirilgan; 2) tayyor, tayyorlangan; 3) yasash, yasash. "Sazande" soʻzi ikki maʼnoda ishlatiladi: 1) saz chaluvchi odam; 2) musiqachi" (16, 532). "Saz" musiqa asbobining nomi ikkala turkiy tilga ham fors tilidan oʻtgan.

Ikkala qardosh mamlakatdagi xalq raqslarining nomlari ham parallellikni yaratadi va bu borada "Yalli" raqsi odatiy holdir. "Yalli" ikkala respublikada ham xalq raqsi bo'lib, ikkala turkiy tilda ham bir xil fonetik tarkibda qo'llaniladi (14, 246). Ozarbayjon va o'zbek xalqlarida "yalli" birlik va yaxlitlik ramzi bo'lib, bu raqsni ijro etish paytida ijrochilar qo'l ushlashadi, qo'l ushlashish uni shunday ramz sifatida oqlashga xizmat qiladi. "Yalli" so'zi "el-ela" so'zining buzilishi bo'lishi mumkin.

Ozarbayjon va o'zbek turk tillaridagi musiqiy nomlarning o'zaro lingvistik tahlili shuni ko'rsatadiki, ikkala qarindosh ham yuqorida aytib o'tilgan sohada arab va fors tillaridan ko'plab so'zlarni o'zlashtirgan va bunday so'zlar ikkala tilning fonetikasiga moslashgan. U boshqa turkiy tillarda qo'llanilishi bilan umumiy xususiyatga ega bo'ldi va shu tillarda o'ziga xos ona tiliga aylandi. Ozarbayjon va o'zbek xalqlarining boy folklor madaniyatining o'ziga xos jihatlarini o'rganishda musiqa bilan bog'liq lingvistik omillarga ko'proq e'tibor berish juda muhimdir.

VI BO'LIM

KO'P MAQSADLI SO'ZLARINING PARALLELLAR

Polisemiya, tarixiy kategoriya sifatida, omonimlar, sinonimlar, antonimlar, frazeologik birikmalarni o'z atrofida to'playdi va ikkala qarindosh tilning leksik-semantik qatlamini boyitadi. Turkiy tillardagi polisemiya tarixan turli so'z guruhlarining bir-biriga o'zaro aylanishi natijasida paydo bo'lgan va har bir panturk tillariga xos xususiyatdir. Ularning o'ziga xos semantik qatlamlari mavjud bo'lib, har biri o'ziga xos va o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ikkala qarindosh tilning leksik-semantik yadrosi va manbai sof va qadimiy turkiy so'zlardir.

6.1. Ozarbayjon va O'zbek Tillarida Noaniq So'zlarning Tarixiy Rivojlanishi

Ozarbayjon va o'zbek turk tillarida polisemantik so'zlarning shakllanish tarixi juda qadimgi davrlarga borib taqaladi va bu turdagi leksik birliklar soni ikkala qarindosh tilda ham miqdoriy jihatdan juda ko'p. Bu g'oya quyidagilarni o'z ichiga oladi Ko'pma'nolilik tarixiy kategoriyadir. Tarixan, so'zning asosiy semantikasidan tashqari, ma'no postulatlar ham mavjud bo'lib, ular ko'pma'nolilik yoki ko'pma'nolilikning paydo bo'lishiga olib kelgan. Ko'pma'nolilik kategoriyasi ostida tildagi so'zlarning asosiy ma'nosidan tashqari, qo'shimcha ma'nolar ham o'rganiladi. O'g'uz tilidan bo'lgan ozarbayjon va karluk-uyg'ur tilidan bo'lgan o'zbek tillarida ko'pma'nolilik so'zlarning differentsiatsiyasi orqali paydo bo'lgan va bunga leksik

birliklarning omonimizatsiyasi, sinonimizatsiyasi va metaforizatsiyasi kiradi. Bu yerda qarindosh tillar leksik-semantik tizimda alohida o'rin tutgan polisemantik so'zlarning rivojlanish qonuniyatlari muhokama qilinadi, leksik birliklarning ma'nosini kengaytirishning amaliy usullari keng muhokama qilinadi, taqqoslashlar va o'xshashliklar amalga oshiriladi.

Tildagi barcha so'zlar semantik xususiyatlar va xususiyatlarga ega va vaqt o'tishi bilan bu semantik xususiyatlar o'zining funksional xususiyatlarini kengaytirishi mumkin. Shakli bir xil, ammo ma'nosi har xil bo'lgan leksik birliklar tillarning semantik tabiatiga kuchli ta'sir ko'rsatdi, yangi mazmun va ma'noga ega so'zlarni yaratdi va tillarning lug'atini boyitishga xizmat qildi. Til-nutq darajasidan kelib chiqqan ko'p ma'noli so'zlar og'zaki tilning ham, tilning stilistik tizimining ham funksionalizatsiyasini keltirib chiqaradi, shuningdek, badiiy muhitni rang-barang so'z ranglari bilan boyitadi. *"So'zlarning ko'p ma'noliligi badiiy muhit uchun juda zarur va bu turdagi funksionalizatsiya..." "matn ichida ochib berilgan"* (35, 16). Ozarbayjon va o'zbek tillaridagi so'zlarning ko'pma'noliligi, ya'ni asosiy ma'nodan tashqari, o'tish davri ham mavjud. ma'nolar mantiqiy urg'u yordamida rahmat bir-biridan farqlanadi. Boshqacha qilib aytganda, bo'g'in, qo'shimcha, so'z urg'usi so'zlarning asl turkiy yoki o'zlashtirilganligini ham belgilaydi. Masalan, "Ozarbayjon-o'zbek lug'ati"da "alma" so'zi mo'g'ul tilidan olingan (14, 18), shuning uchun urg'u ikkinchi bo'g'inga tushadi va inkor kontekstidagi ikkinchi "alma" so'zi qadimgi turkiy tildan olingan." Shuning uchun ham bo'g'in urg'usi birinchisiga qaratilgan. *"Alma" mo'g'ulcha so'z bo'lib, bu tilda "suvli", sanskrit tilida esa "nordon" degan ma'noni*

anglatadi" (14, 18). Demak, "alma" soʻzining koʻp maʼnoliligi oʻzlashtirish va oʻz soʻzlarimiz orqali olingan yoki zamonaviy ozarbayjon turk tilida "aqil" soʻzining koʻp maʼnoliligi tarixan shu tarzda shakllangan. Bunday bu 2 "aqil" soʻzdan birinchisi ("aqil") oʻzbek tilida) arabchadan olingan boʻlib, "ong" degan maʼnoni anglatadi. Arab tilida u "aqil" sifatida ishlatiladi va "aqil, ong, fikr" degan maʼnoni anglatadi. maʼno hisobot berish bu soʻz (16, 123) Ozarbayjon U oʻzbek tilining fonetik transkripsiyasiga moslashtirilganidan beri, semantika jihatidan oʻzidan butunlay farq qiladigan va "otxona, omborxona, barqaror" degan maʼnoni anglatuvchi shu nomdagi boshqa bir soʻz - "aqil" bilan omonimlashib qolgan. Oʻzbek tilidagi "aqil" soʻziga parallel ravishda, 1) "*ong*"; 2) "*bola*, "*molkhonu*" soʻzlaridan foydalanish (8, 23). Oʻzbek tilidagi "oy'il" soʻzi ozarbayjoncha "aqil" soʻzi bilan gomofonikdir. Omofonlar oʻzaro bogʻliq tillarda ozgina fonetik farqlar bilan namoyon boʻladi. "Aqil" soʻzi zamonaviy ozarbayjon tilida Qoshgʻariyning "Devon"ida ishlatilgan fonetikada uchraydi va Oʻgʻuz tilida "*qoʻyning toʻshagi, qoʻyning koʻzi: qoʻyning tezagi*" degan maʼnoni anglatadi (27, 21). Qoshgʻariy "aqil qoʻyning tezagi" ekanligini taʼkidlaydi . Oʻgʻuzda qoʻyning tezagi "*aqil*" deb ham ataladi. Bu ikki maʼno bir-biriga yaqin boʻlgani uchun shunday nomlangan" (24, 141). "Ağıl" soʻzi hozirda ozarbayjon adabiy turk tilida emas, balki Gʻarbiy Ozarbayjonning Chambarek, Deralayaz, Vedi va Zangibasari lahjalarida 2 maʼnoda qoʻllaniladi: 1) *yaylovda qoʻylar saqlanadigan joy*; 2) *har tomondan tayyorlangan joy* (9, 35). Shu bilan birga, bu soʻz tilimizning Balaken, Bilasuvar, Jabrayil va Zangilon lahjalarida "*yozda qoramol boqish*" maʼnosida qoʻllaniladi. "*atrofi panjara bilan oʻralgan ochiq*

joy", Shirvan lahjasida "qishda qo'ylar uchun qamishdan qurilgan joy"; Sheki lahjasida "otxona" degan ma'noni anglatadi (3, 14).

Ozarbayjon turk tilidagi kabi, o'zbek tilining ko'pma'nolilik tizimi ham bir tomondan, tilning ichki imkoniyatlari, ayniqsa lahjalar va shevalardan olingan so'zlar tufayli, ikkinchi tomondan, arab-fors tillaridan olingan leksik birliklar tufayli ancha murakkab. shuningdek boyitilgan. Aniq fonetik farqlar, agar buni e'tiborsiz qoldirsak, ozarbayjon va o'zbek tillarida polisemiya ko'rsatkichlarining tarixiy rivojlanishi bir xil darajada bo'lgan. Masalan, agar ozarbayjon tilidagi "chatma" so'zining 4 shakli va ma'no jihatlariga nazar tashlasak, standartlarda farqlar mavjud bo'lsa-da, ma'nolardagi farqlar nazariy jihatdan jozibali emasligini ko'ramiz va taqqoslashlarga e'tibor qarataylik: 1) "chatma" (ozarbayjon tilida) – "nehlari or'tadan bir-biri bilan birlashyun. Qizin çatma qoshlar mavjud – Qining egizaklar qo'shildi mushuk "edi" ; 2) "yetish"; 3) "arrival - loading ortish"; 4) "yetish - o't galash" (8, 53).

"Chatma" so'zining "I" harfi va II shakl va ma'nolar ozarbayjon adabiy tilida, III va IV shakllari esa lahjalar va lahjalarda "daryoni silkitish uchun ishlatiladigan daraxt (uchta daraxt boshidan oxirigacha qo'yiladi)" (9, 97) sifatida va Jabrayil, Gadabay, Imishli, Shahbuz, Tartar, Tovuz, Zangilon lahjalarida ham xuddi shu ma'noda qo'llaniladi (3, 91). "Cha" so'zi asosida hosil bo'lgan "chatmaq" fe'li ozarbayjon va o'zbek tillarida ham qo'llaniladi. Keling, tillardagi o'xshashliklarga nazar tashlaylik: 1) "chatmaq" – uchrashmoq, birlashmoq (o'zbekcha); 2) "chatmaq" – yetib bormoq (o'zbekcha); 3) "chatmaq" – yuklamoq, tashimoq (o't, pichan); 4) "chatmaq" – qolmoq

(Obek) (8, 53). Bu soʻzda birinchi va ikkinchi harflar ozarbayjon adabiy tiliga, uchinchi va toʻrtinchi harflar esa lahjalarga tegishli. "Chatmaz" soʻzi ozarbayjon tilining bir qismidir. Chambarak uning aksentida *"yangi-orqadan, uzoq va keng "qoʻyish", Basarkechar, Chambarak, Vedi va Zangibasar lahjalarida "yoqish, kuydirish" maʼnosida, Zangibasar lahjalarida esa "yuklash, bogʻlash" maʼnosida ishlatiladi* (9, 97). Qashgʻariy davrida "chat" feʼli oʻgʻuz tilida "qoʻyni qoʻyga qoʻshish" maʼnosini ham anglatgan, bu (27, 133) shu shaklda qoʻllaniladi. va Ozarbayjon va U hali ham oʻzbek adabiy turk tilida qoʻllaniladi.

Qadimgi turkiy soʻzlar va Yevropa tillariga mansub soʻzlar omonim hosil qilish orqali polisemantik kategoriya vazifasini ham bajarishi mumkin va bu borada "asal" soʻzi alohida qiziqish uygʻotadi. Qoshgʻariy davrida "asal" soʻzi suvar, oʻgʻuz va qipchoq tillarida "asali yogʻi" maʼnosida ishlatilgan (27, 67). Zamonaviy oʻzbek tilida "asal" soʻzi ikkita sinonim leksik birlik "moʻl, usul" shaklida ifodalanadi (8, 32). Ozarbayjon va oʻzbek turk tillarida yana ikkita maʼnoda uchraydigan "asal" soʻzi fransuz tilidan olingan boʻlib, asl tilda "katta raqs kechasi" degan maʼnoni anglatadi (17, 63). Oʻzbek tilida "asal" soʻzi "maktab, sport, musobaqa bahosi" maʼnosida qoʻsh undosh "il" bilan "ball" shaklida, "raqs" shaklida esa "l" va "bal" bilan birlikda ishlatiladi (8, 32). "Asal" soʻzi arabcha kelib chiqishi, yaʼni "asali" degan maʼnoni anglatishini taʼkidlaganlar adashadilar (14, 18). Bu soʻz zamonaviy turk, turkman, usmonli turk, gagauz, qrim-tatar, qoraqalpoq, qumuq, qozoq, nogʻay tillarida "bal", oʻzbek, qozoq, kerchim, oltoy tillarida "pal", chuvash tillarida "pil" fonetikasi va boshqa "asal" maʼnosini anglatuvchi soʻzlar

bilan birga qo'llaniladi. "alkogolizmga moyil" ichimlik (majoziy ma'noda ma'nosi)", "braga (uyda) "pivo, asal pivosi" (qirg'iz tilida) turkiy til lahjalarida Bu shuningdek, "toshqin, oqim" degan ma'noni ham anglatadi (18, 139).

Bugungi kunda ozarbayjon va o'zbek tillarida ko'p ma'noliligi bilan e'tiborni tortadigan harakatga oid so'zlar orasida quyidagilar bor: *leksik "o'ynash"* so'zlaridan biri birlik va bu leksikon o'zbek tilida Uning 5 xil shakli va ma'nosi bor; "çalmaq" – 1) chalmoq (musiqa asbobi – musiqa ansambli); 2) "çalmaq" – taqillatmoq; 3) "çalmaq" – jiringlamoq (o't); 4) "çalmaq" – silkitmoq" (8, 51). O'zbek tilidagi kabi, ozarbayjon turk tilida ham "çalmaq" fe'lining 5 ta ma'nosi bor, ammo bular eng lahja va lahjalarga tegishli: 1) "chalmak" - supurmoq; (Basakechar); 2) "chalmoq" - achitmoq (sut) (Buyuk Qoraqilsa, Chambarek, Vedi, Zangibosar); 3) "chalmoq" – urish uchun, xafa qilmoq (Gabriel, Chambarak, Vedi, Zangibasar); 4) "chalmak" – (Vedi, Zangibasar) – o'g'irlamoq; 5) "chalmak" – Salyan lahjasida "o'xshamoq" va "eshitmoq, e'tibor bermok" ma'nolarida qo'llaniladi (9, 94-95; 3, 88). So'zning ildizidagi "chal" leksemasi qadimgi lug'atlarda polisemantik maqomga ega. Omonim sifatida 4 ta ma'no aytilgan:

- 1) "o'ynash" - o'ynash, pishgan, cho'l;
- 2) "chal" - yerga o'g'irlash, urish uchun, mag'lub bo'lgan qilmoq;
- 3) "çal" – so'zni quloqqa yetkazmoq, xabar bermok;
- 4) "çal" – urmoq (27, 122).

“Çalmoq” soʻzining qadimiy va zamonaviy qoʻllanilishi harakat bilan bogʻliq. uning shakli va maʼnolari bitta maʼno, yaʼni "taʼsir" atrofida soʻz atrofida diqqatni jamlash Bizning fikrimizcha, bu toʻgʻriroq boʻlar edi, chunki bu shakllar va maʼnolar miyamiz va lingvistik ongimizdagi "kuch, taʼsir" tushunchasini ifodalaydi.

Koʻpmaʼnolilikni amalga oshiruvchi leksik birliklar tillarni integratsiya shaklida mustahkamlaydi va ular ikkala tilning tarixiy rivojlanish jarayonida paydo boʻlib, juda qadimiy tarixni saqlab qolgan. Qadim zamonlardan beri ozarbayjon va oʻzbek turk tillarini doimiy ravishda boyitib kelayotgan lingvistik omillardan biri koʻpmaʼnolilik kategoriyasi boʻlib, u ikkala mahalliy xalqning chuqur tafakkuri, aql-zakovati va tafakkur sindromini juda yetarli darajada ochib beradi.

6.2. Ozarbayjon va Oʻzbekcha Tillarning Leksik Qatlamidagi Sinonimlarning OʻRni

Leksik semantik soʻz guruhlaridan biri sifatida sinonim lingvistik birliklar ozarbayjon va oʻzbek turk tillarida muhim qatlam hisoblanadi. bitta tashkil qilish qiladi va turli xil mehribon tovushlar, xuddi shu, yoki yaqin maʼno ifodalash xususiyatiga ega. Dunyo lingvistik manzarasida maʼno boyligini yaratish nuqtai nazaridan, sinonimlarning asosiy oʻrni ogʻzaki nutq va badiiy uslubdir, chunki bu soʻz guruhlari, avvalo, stilistik-semantik kategoriya hisoblanadi. Umumjahon kategoriya sifatida "sinonim" atamasi ozarbayjon va oʻzbek tillarida ham qoʻllaniladi (8, 210) va sinonimlarni *kognitiv yoʻnalishda oʻrganishda, lingvistik tahlil jarayonida leksik birliklar,*

distributiv, komponent tahlil usullarini almashtirish sifatida keng qo'llaniladi. Bu holda, kengroq ekvivalentlik munosabati yordamga keladi "(12, 220). Masalan, "o'lish" fe'liga ekvivalent sifatida o'zbek tilida "bo'lish" so'zi ishlatiladi va ikkala tilda ham bu so'z boshqa haqiqiy va majoziy ma'noli iboralarni yaratishda muhim rol o'ynaydi va dominantning bir turi hisoblanadi. Shunday qilib, ozarbayjon tilida dominant "o'lish" atrofida jamlangan qo'pol, qo'pol, jonli nutq. Xulosa qilib aytganda, majoziy ma'noga ega iboralarni quyidagicha sanab o'tish mumkin: 1) "o'tish" (badiiy uslub); 2) "o'lish" (qo'pol so'z); 3) "sindirmoq" (badiiy til); 4) "halok bo'lmoq" (badiiy uslub); 5) "o'lmoq" (adabiy til); 6) "ahmoq bo'lmoq" (jargon); 7) "jonidan voz kechmoq" (badiiy uslub); 8) "dunyodan ketmoq" (badiiy til); 9) "hayotini tugatish" (badiiy uslub); 10) "vayron bo'lmoq" (badiiy til); 11) "rahm-shafqatga bormoq" (so'zlashuv tili); 12) "jonidan voz kechmoq" (so'zlashuv tili); 13) "taskin topmoq" (majoziy ma'no); 14) "jonidan voz kechmoq" (badiiy til); 15) "halok bo'lmoq" (so'zlashuv tili); 16) "do'zaxga bormoq" (vulgarizm); 17) "ko'zlarini abadiy, abadiy yummoq" (evfemizm); 18) "jonini qurbon qilmoq" (evfemistik); 19) "jonini topshirmoq" (evfemistik); 20) "Xudoning rahmatiga bormoq" (evfemistik); 21) "hayot bilan xayrlashmoq" (evfemistik); 22) "hayotini tugatish" (evfemistik); 23) "abadiy" uxlash "borish" (evfemistik) (39, 225 - 226). Badiiy uslubda, asosini "ölm" so'zi tashkil etuvchi "ölm" leksemasi bilan parallel ravishda, "açal", "vafat", "mövt" kabi sinonim so'zlar sinonim dublet sifatida ishlatiladi va dominant leksik birlik sifatida "ölmek" va "ölm" so'zlari ham o'zbek badiiy uslubida rang-barang sinonim variantlarga ega.

Zamonaviy ozarbayjon va o'zbek adabiy turk tillarida "mamlakat" so'zining dominant so'zi "mamlakate", "viloyat", "diyar", "kishvar" (joy) va boshqa so'zlar bilan sinonimdir. Mazmunli leksemalar qo'llaniladi, o'zbek tilida esa "o'lka, malamkat", "viloyat" so'zlari ishlatiladi (8, 183). Ikkala tilda ham "kishvar" so'zi arab tilidan olingan holda arxaiklashgan. Badiiy uslub va jonli So'zlashuv tili dominant so'zning sinonim variantlarini xohlagancha ko'paytirishi va kengaytirishi mumkin.

Masalan: *"qo'rquv" so'zi dominant bo'lib, "o'pka" (so'zlashuv tili), "yuraksiz" (markaziy ma'no) so'zlari bilan o'ralgan. "g'azabsiz" (dialektizm), "qo'rqmoq" fe'l shu bilan birga U badiiy tildagi "qo'rqmoq", "qo'rqmoq", "qo'rqmoq", "jirkanmoq", "dahshatga tushmoq", "qo'rqmoq", "dahshatga tushmoq", "dahshatga tushmoq", "yurak ezilmoq", "sovuq bo'lmoq" kabi so'z va iboralarni to'plashi mumkin (39, 176-177). O'zbek turk tilida "g'org-mag" fe'li ustunlik qiladi va badiiy variantlarni to'playdi, tilning majoziy tizimini boyitadi va "hadik-siromaq", "xafsiromaq" iboralari bu so'z uchun sinonim dublet sifatida ishlatiladi (8, 154). Bular bilan bir qatorda, "jisar, mard", "qorkere, o'sunbay", "qorquv, hadik" va boshqa so'zlar "qo'rqmas" so'zi uchun sinonim dublet sifatida ishlatiladi (8, 154).*

Ozarbayjon va o'zbek og'zaki va badiiy matnlarida sinonimlar semantik kategoriya sifatida ularning sonorizatsiyasiga hissa qo'shadi, va ma'nosi uning nafisligiga, ma'noga ega mustahkamlash, bu turk tilida ham hissiy tuslarni yaratishga, ma'noni aniqlashtirishga va boyitishga xizmat qiladi, aniqlashtirish hissiyotlilik mustahkamlash mutlaq va nisbiy sinonimlar tufayli yuzaga keladi. Qarama-qarshilik Ikkala tilda

ham mutlaq sinonimlardagi leksik birliklar soni nisbiy sinonimlarga qaraganda kamroq, chunki mutlaq sinonimlar og'zaki va yozma nutqda har doim dominant rol o'ynaydi. Masalan, ikkala tilda ham "oila" so'zi dominant leksik birlik bo'lib, maxsus tushuncha ko'rsatkichi sifatida va quyidagilar bilan o'ralgan og'zaki va yozilgan nutqda *"xotin va bola"; "muammo"; U so'zlashuv nutqidan olingan so'zlardan tashkil topgan iboralarni to'plashi mumkin, masalan, "eyal"; "ehli-ayan"; "ovret-ushag" kabi uslubiy amal o'zbek tilida amalga oshiriladi. O'zlashgan "ailya", "aileli", "ailesiz", "ailevi" so'zlari o'zbek tilida "oila", "oilali", "oilaziz", "oilavi" fonetik variantlarida uchraydi* (8,74). Bu so'zning sinonimik varianti sifatida "kulfet" so'zi o'zbek tilida "oila" shakllarida, evfemik ko'rsatkich sifatida "zavja, xotin, rafiga" shakllarida, "kul-kulfet" qo'shma so'zi esa "oila'zolari, garindesh-urug'" shakllarida keladi. qiladi (8,138). "Maxfiylik" so'zga sinonim Natijada o'zbek tilida "uyol, rafiga" dubletlari qo'llanilgan, ozarbayjon tilidagi "xotinbiz, xotinbizlik" so'zlari esa "xotinmizlik" kabi so'zlardan farqli ravishda eskirgan (8,185). O'zbek tilida "korinkosh-urug'" "Gosha" so'zidan tashqari, qolgan dominant so'z bilan sinonim qatorlarni hosil qiluvchi barcha so'zlar arab va fors tillaridan ikkala qarindosh tilga o'tgan, shuning uchun sinonimlik kategoriyasi tillarni o'zlashtirilgan so'zlar orqali ma'no jihatidan boyitishi mumkin.

Antroponimik birlik sifatida "Alloh" so'zi ozarbayjon va o'zbek tillarida parallel ravishda ishlatiladi (8493). Bu so'zning sinonimi sifatida, albatta sinonim turi kabi ozarbayjon tilida "xudo", "Tangri" so'zi o'zbek tilida qo'llaniladi va o'zbek turk tilida bu so'zning eng qadimgi shakli yaxshiroq saqlanib qolgan

(8, 223). Dominant "Alloh" soʻzining sinonimini yaratuvchi "xuda" soʻzi fors tilidan olingan va ikki maʼnoda ishlatiladi: " 1) *Alloh, xudo*; 2) *ega, yiyya* " (16,702). Xuddi shu soʻzning sinonimini yaratuvchi "parverdigar", "xudavendi - alam" soʻzlari ham fors tilidan olingan (16, 203) va ozarbayjon ogʻzaki tilida ishlatiladigan "gozagorunmez" qoʻshma soʻzi oʻz tilimiz qoidolari asosida shakllangan. Klassik adabiy tilda ishlatiladigan "Alloh" soʻzining sinonimini yaratuvchi "rabb" soʻzi arab tilidir. Bu tilga mansub soʻz boʻlib, bizning tilimizda ikkita maʼnoni ifodalaydi: " 1) *ega, ega*; 2) *Alloh* " (4, 511). Koʻrinib turibdiki, dominant "Alloh" atrofida toʻplangan barcha 6 ta soʻz turlicha tovush chiqarsa-da, ular tushunchani ifodalashda bir xil maʼno va sifatga ega. Qarindoshlik munosabatini bildiruvchi dominant "ana" atrofida toʻplangan sinonim variantlarni quyidagicha sanab oʻtish mumkin: ana - nene - cici - valide - mama - meme va bu soʻzlar leksiko-semantik, oʻzlashtirilgan. boʻlish ga binoan 4 guruhga boʻlinish Biz qila olamiz: 1) adabiy til ga mansub boʻlganlar: ana, nene; 2) lahjalarga mansub boʻlganlar: cici, nene, mème; 3) jonli ogʻzaki tilga mansub boʻlganlar: nene, mama; 4) arab va fors tillaridan oʻtganlar: madar, valide va ikkinchisi klassik adabiyotda qoʻllanilgan boʻlsa-da, ular zamonaviy ozarbayjon tilida arxaiklashgan.

"Madar" fors tiliga, "valide" arab tiliga tegishli boʻlib, "ota" degan maʼnoni anglatadi (16, 84). *"Ana" soʻzining oʻzbek tilida "ona, volida" sinonim variantlari mavjud* (8, 26) va *"cici" dialektizmi "yaqin dugonal, apoq-chapoplik" sinonimlar qatorini yaratish imkoniyatiga ega* (8, 48).

Inson tanasining qismlaridan birini anglatuvchi "bosh" soʻzi ozarbayjon va oʻzbek turk tillarida koʻp maʼnoliligi bilan ajralib turadi. va dominant soʻz kabi "bosh suyagi", "oʻjar", "tepalik", "janob", bu "dongir" kabi leksik birliklar bilan sinonimlikni yaratadi. "Bosh" leksemasi metaforik maʼnoga ega boʻlib, bir qator tushunchalarni yaratishda faol ishtirok etadi: "togʻ boshi", "vodiy boshi", "qoya boshi", "qishloq boshi", "uy boshi", "koʻcha boshi" va boshqalar. Oʻzbek tilidagi "bosh suyagi" soʻzi "bosh" leksemasi va shu bilan birga "koʻlla" leksemasi bilan sinonimdir. shaklida paydo boʻlib, sinonim variantni yaratadi (8, 122). "Gafa" soʻzi ikkala tilda ham eskirgan, ammo klassik badiiy uslubda qoʻllaniladi. "Tepe" soʻzi ikkala tilda ham parallel ravishda uchraydi. "Ser" soʻzi fors tilidan olingan soʻz boʻlib, klassik adabiyotda koʻproq qoʻllaniladi. qayta ishlangan. "Dongʻir" soʻz shu bilan birga Ozarbayjon tilning Bu lahjalar va shevalarga xosdir. Rang-barang tuzilish xususiyatlariga ega boʻlgan "bosh" soʻzi "bashak" (spikelet), "bashak-ayak" (bosh suyagi), "bashik//bashikbilen" (rahbar), "bashikbosh" (ahmoq), "bashikapapagli" (odam), "bashiksoyuq" (befarq), "bashikkasan" (shafqatsiz), "boshqa" (boshqa) va boshqa kabi soʻz yasashda ham faol ishtirok etgan.

Mavhum tushunchani ifodalovchi "baxt" soʻzi, parallel Natijada, oʻzbek tilida "baxt, iqbol, saodat" sinonim leksik birliklari qoʻllaniladi va bu soʻzlarning har biri arab va fors tillaridan alohida oʻzlashtirilgan. Ikkala tilda ham bu sinonim qator "tale, qismat" soʻzlari bilan yanada boyitilgan. "Baxt" soʻzi murakkab soʻzlarni hosil qiladi va antonimik birlik vazifasini ham bajaradi: *быстроек, бедбахт* (39, 38).

Ikkala turkiy tilda ham shunday sinonim variantlarga duch kelamiz, ulardan biri adabiy tilga, ikkinchisi esa lahja va shevalarga mansubligi bilan ajralib turadi. Masalan, “belek” soʻzi oʻzbek tilida “yorgek” sifatida, “belek” feʼli esa “belomoq, yorgeklomaq” sinonim variantlarida ishlatiladi (8, 36). “Belek” soʻzining sinonimi sifatida ozarbayjon turk tilida “gundaq” soʻzi ishlatiladi va bu soʻz Bu lahjalar va urgʻularda omonim sifatida uchraydi va xuddi shunday talaffuz qilinadi. 3 turli xil maʼno davlatlar: 1) “yeng” (Irevan) – *eng uzun uzum bogʻi (taxminan 1 kg ogʻirlikda)*; 2) “gundak” (Uchkilsa, Vedi, Zangibasari) – *makkajoʻxori poʻstlogʻidan tozalangan shakli*; 3) “gundak” (Garakilsa, Vedi, Zangibasari) – *6 oylik yoki 1 yoshgacha boʻlgan bola*” (9, 255).

Sabzavotlar, tarvuzlar, rezavorlar, bodringlar, pomidorlar va koʻkatlar yetishtiriladigan dala nomi ozarbayjon adabiy turk tilida “bostan” va “dirrik” sinonim soʻzlari bilan ifodalangan va lahjalar va shevalarga mansub “xir” soʻzi bu qatorga qoʻshilib, sinonim qatorni yanada boyitadi. Uchala soʻzga ham “-çı” qoʻshimchasini qoʻshish orqali “bostançı”, “dirrikçı” va “xirçı” kabi leksik birliklar hosil boʻladi. “Bostan” soʻzi oʻzbek adabiy tilida “poliz”, “bostançı” soʻzi “polizçı” va “bostançılık” soʻzi “polizçı” sifatida ishlatiladi (8, 40). Ikkala turkiy tilda ham “dirrik” soʻzi qadimgi turkiy tilga mansub “diri, dirilmek, zhiztin” soʻzidan kelib chiqqan. Bu soʻzlarning sinonimi sifatida qoʻllangan “xyr” soʻzi ozarbayjon tilining sheva hududlarida omonimlashgan boʻlib, 8 maʼnoni ifodalaydi: 1) “sholizor” – Guba, Shamaxi shevalari va Agdam, Ismoilli shevalari; 2) “boʻston” – Boku, Guba shevalari va Agdash, Oʻgʻuz shevalari; 3) “tamam” – Ordubod shevasi; 4) “chinqil” – qozoq shevasi va

gadabay, go'ranboy shevalari; 5) "chinqil garsal qum" – Tovuz, Zangilon, Borchali shevalari; 6) "paxil, "yovuzlik" – Balakan lahjasi; 7) "vint" - Kurdamir lahja; 8) "kichik" – qozoq lahjasi (4, 222-223).

Ozərbayjon va o'zbek turk tillarida turli sohalarga oid leksik birliklar deyarli butunlay sinonim bo'lishi mumkin va bunga ko'p ma'noli so'zlar, o'zlashtirilgan so'zlar, evfemizmlar, majoziy so'zlar, dialektizmlar, arxaizmlar, emosional-ekspressiv so'zlar, qisqasi, turli xil so'zlar kiradi. turli so'zlardan shakllangan kelayotgan geografik, o'simlik, oziq-ovqat va ichimlik, hayvon, narsa va va boshqalar. ismlar hisobot berish so'zlar kiritilgan shu jumladan Bu tillarni leksik va semantik jihatlarini jihatidan yanada boyitdi.

6.3. Ozərbayjon va O'zbek Turkiy Tilida Antonim So'zlarni Taqqoslash

“Antonim” atamasi jahon tillariga yunon tilidan kirib kelgan va har bir tilda "qarama-qarshi", "ism, nom" degan ma'noni anglatadi. Bu atama o'zbek va ozərbayjon tilshunoslik asarlarida bir xil darajada qo'llaniladi, ammo o'zbek tilida bu o'zlashtirilgan atama oxirgi bo'g'ida "i-i" unlisi bilan almashtirilgan holda uchraydi: "antonim – antonim" (8, 267). Qarama-qarshi tushunchalarni bildiruvchi so'zlar ikkala turk tillarida ham birgalikda ishlatiladi va ular bir xil va turli ildizlarga ega leksik birliklarni o'z ichiga oladi. Masalan, antonimik juftlik agh-qara o'zbek tilida "oq" (8, 23) va "qara" shakllarida biroz fonetik farq bilan uchraydi va ikkala so'z ham noaniqlik yaratadi: "ag-og-tor" ma'nosida: ular frazeologik birikma hosil qiladi: "ag

molkan – ag molkan, gap qaytarmoq" (8, 23). Ikkala soʻz ham murakkab tuzilishga ega leksik birliklarni yaratadi: aqbeniz - rangi oʻchgan, oʻqirgan, bozargan, rongpur; aqbirchek – sochioq, keksu, nuoniy" (8, 23). "Guru – quruq yer". Ozarbayjon va oʻzbek turk tillarida ham murakkab soʻzlar yasaladi: qarabasma – 1) shurpu, anvoti; 2) qarabaht – badbaht, bilbayş; qarabengiz – qaramangiz, arachadning kelgin; qaragulaq – qaraguloq; qaragurd -qaragurt (8, 144). Rangni bildiruvchi soʻzlar bilan hosil qilingan antonim juftliklarning tarixi juda qadimiy. Shunday qilib, tarixan "ag" koʻp semantik soʻzi "aq", "ak" boʻlgan, Turk, ozarbayjon, qirgʻiz, qoraqalpoq, noʻqay, tatar, boshqird, uygʻur, oltoy, tuva tillarida (18, 99) va oʻrxon-yenisey tillarida "ax" fonetikasi ularning yodgorliklarida (37, 101) rang hisobot berish soʻz kabi ishlatilgan va bugungi kungacha ham qoʻllaniladi. Buyuk tilning lahjalar parchalanishi davrida boshlangan "ag" soʻzi shumer (64), turk, oʻzbek, tatar, usmonli turk, qorabaltar, qirgʻiz, qozoq, boshqird, nogʻay va qumuq tillarida ham "trap, tır, jele" maʼnolariga ega edi va bu maʼnolar koʻrsatilgan barcha tillarda mavjud. Turk tilida "oq" soʻzi Ana u yerda omonimlashtirilgan, ikkalasi ham ham qarama-qarshi maʼnolar ham aytilgan. "Oq" lugʻati birlik uchun antonim Qadimgi va zamonaviy turkiy tillarda koʻp maʼnoli soʻz vazifasini bajaradigan "qara" soʻzi "katta, bahaybat", "yer, tuproq", "ayoz, sovuq, sazag" kabi maʼnolarni ifodalaydi. "Ag" va "qara" juftliklari turli ildizlarga ega soʻzlardir. Ozarbayjon tilida antonimiya hosil qiladi. "Alt" soʻzi oʻzbek tilida "pust, qayi" soʻzlari bilan ifodalanadi va sinonim variantlar vazifasini bajaradi (8, 26). "Üst" soʻzi oʻzbek tilida ham "ust" va "yaza" soʻzlari bilan ifodalanadi. variantlarda sinonimlikni yaratadi (8,

238) va ularning sinonimligi va antonimiyasi ikkala turkiy tilda ham bir xil ishlaydi. "Alt" so'zi shumer, turk, ozarbayjon, gagauz va boshqa turkiy, oltoy va tatar tillarida "his qilish" (64); (18,111), ya'ni ma'lum bir narsaning pastki qismi ma'nosida qo'llaniladi. "Üst" so'zi "Kitabi-Dade Qo'rqud"dagi "ust", "ost", "ist" fonetik variantlarida (31, 111) turk, gagauz, qoraqalpoq, qumuq, qozoq, nog'ay, o'zbek, uyg'ur, oltoy va usmonli turk tillarida qo'llaniladi va "yuqori qism, yuqori sirt" degan ma'noni anglatadi (18, 377).

Ibtidoiy inson miyasi rivojlanib borishi bilan, ma'lum bir qarama-qarshi qutblarda turgan so'zlar ham ma'lum narsalarni bir-biridan hajmi, miqdori va sifatiga ko'ra ajratib turish uchun paydo bo'lgan. ular tanladilar bu jihatdan "katta-kichik" antonim juftliklarining shakllanish tarixi juda qadimiy. O'zbek tilida "katta" so'zining ekvivalenti sifatida "Xayr. Salomat bo'ling, katta, "katta" kabi sinonim so'zlardan (8, 40), va "kichik" so'zi "kichik" hajmni bildiruvchi so'zlar bilan birgalikda ishlatiladi (37, 128). "O'smoq" fe'li ozarbayjon, qadimgi turkiy, zamonaviy turkiy, gagauz, qrim-tatar, qumuq, qoraqalpoq, qirg'iz, nog'ay, kabardibalkar, oltoy, yakut, tatar tillarida "ko'paymoq, kengaymoq" ma'nosida ishlatiladi (1, 120) va Orxon yozuvlarida (37, 10) va Qashg'ariy "Devon"ida (27, 31) ham qo'llaniladi. "San'at" so'zining asosini tashkil etuvchi "artiq" so'zi o'zbek tilida "artiq", "artım", "artish, oshish" so'zidir. "Artırmaq" fe'li "attırmaq, ko'pyırtırmıq" shakllarida mavjud (8, 28). Ozarbayjon va o'zbek tillarida "boyuk" so'zining antonimi sifatida "balaca" so'zi ham, "kirhik, kickina, mitti" sinonim variantlari ham qo'llaniladi va bunday antonimik va sinonim chiziqlar ikkala tilning badiiy uslubining bir qismidir. va jonli

og‘zaki tilga xos bo‘lib, ular uchraydigan matnga mos ravishda belgilanadi. Umumjahon insonning mantiqiy tafakkurining tarixiy rivojlanishi Tezlik oshganda, ko‘pma’noli so‘zlardagi transformatsiyalar asta-sekin kengayadi. Shunday qilib, so‘z ham omonim, ham antonim, ham sinonim ma’no va shaklga ega bo‘ladi. “Katta” so‘ziga antonim sifatida “kichik, kichik, kichik” so‘zlari barcha turkiy tillar uchun umumiylik yaratadi. “Kichik” so‘zi hajm ma’nosini anglatuvchi “bala” so‘zidan kelib chiqqanligini va bu so‘zning turkiy tillarda yaratgan shakllari va ma’nolarini quyidagicha aytish mumkin: bu ozgina fonetik farqlar bilan bir xil. "Bala" so‘zining fonetikasi va "bola" ma’nosi bilan bu so‘z turkiy, uyg‘ur, ozarbayjon, qrim-tatar, qoraqalpoq, kabardibalkar, qirg‘iz, qozoq, nog‘ay, boshqird, oltoy tillarida "vala" va uyg‘ur tilida tatar, qoraim, oltoy tillari lahjalarida "pala" sifatida uchraydi (18, 139). "Balaca" so‘zining sinonimi sifatida ishlatiladigan "kichik" so‘zi qadimgi turkiy tatar tilida uchraydi (18, 139). "Kichik" so‘zi eng qadimgi davrlarda ishlatilgan. turk tilida eng qadimgi yo‘lda, ya’ni "kichik" kabi. Shunday qilib, "kichi" shakli qadimgi ozarbayjon tiliga, turk tiliga xos bo‘lib, "piç" fonetikasi qadimgi chuvash va gagauz tillariga xos bo‘lib, barcha turkiy tillarda "kichik, kichik, mayda" degan ma’noni anglatadi (18, 242). "Katta" so‘zining antonimi sifatida “Bizning tilimizda ham “xirda” so‘zi qo‘llaniladi va bu so‘z fors tilidan ozarbayjon turk tiliga o‘tgan, o‘zbek tilida esa “mayda” so‘zi unga parallel ravishda ishlatiladi” (8, 106). Shuning uchun antonim juftligiga mos keladigan ma’lum bir so‘z leksik birlik ham bo‘lishi mumkin, bu esa tillarning leksik-semantik qatlamini boyitishdan tashqari, U lingvomadaniy xususiyatga ega. Ozarbayjon tilida ham “xyrda”

soʻzi asosidagi bir qator tuzatuvchi va murakkab lugʻaviy birliklar mavjud boʻlib, “xyrdaboy” soʻziga parallel ravishda oʻzbek tilida “mayda boyli, xardaca”, “maydagup” tuzatuvchi soʻzlariga “xirdaboy”, “mayda-mayda-vermoq”, “mayda-vermoq” soʻzlari uchun “kichchina, maydasina” lugʻaviy birliklari qoʻllanadi. lashmoq” feʼli uchun “xyrda-lashmag” (8, 106).

Sifat, belgi bildiruvchi sifatlarda ular ozarbayjon va oʻzbek turk tillarida antonim juftlik vazifasini bajarishi va majoziy xususiyatga ega boʻlishi mumkin va mantiqiy jihatdan qarama-qarshi rang namoyon boʻladi. Taʼm bildiruvchi “açı - şirin” antonim juftliklari oʻzbek tilidagi “açch - shirin” fonetik tarkibida uchraydi va ikkala turkiy tilda ham maqollarning shakllanishida yaqindan ishtirok etgan: *“odam min ochini udar bir shirinining xatiriga” – “odam bin shirin xotira uchun ming ochichni yotqizdi”* (1, 25). Baʼzan ikkala turkiy tilda ham antonim harakatlarni bildiruvchi soʻzlar feʼllarga turli morfologik koʻrsatkichlarni qoʻshish orqali hosil boʻladi va ularda qarama-qarshi rang kuchli boʻladi. Masalan, “açılmış - açılmış” feʼllarining birinchisi tasdiqda, ikkinchisi esa inkorda ishlatiladi va tasdiq va inkorning oʻzi qarama-qarshi qutblarda joylashgan: ozarbayjoncha. tilda *ochilmagan – ochildi: "ochilmagan" stolning bitta kamchilik bor, mingtasini ochding". oʻzbek tilida ochilmayon - ochilyaming: "ochilmayon dasturxonning kamchiligi bor, ochilyaming ming"* (1, 25). Ikkala qarindosh til ham badiiydir. Uslubda “ming” raqamlari oʻz oʻrniga qarab antonim vazifasini ham bajaradi: *“Ming yeyuvchi boʻlsin, lekin bitta aytuvchi boʻlmasin”; “Ming urgan aytgandan yaxshiroq” – “Ming yeyuvchini yegan yaxshi, lekin bitta*

aytuvchi bo'lmasin", "*Bog'laydigan ming marta bog'laydigandan yaxshiroq*" (1, 42). "Yopish - ochish" fe'l sifatleri. maqol va matallar tarkibida ham kontrast yaratadi: "*Bir yondan gabanyan, bir yondan ochir*" – "*Bir tomondan bog'laydi, bir tushuk yechadi*" (1, 42). Umuman olganda, barcha dunyo tillarida bo'lgani kabi, barcha leksik birliklar emas, balki ozarbayjon va o'zbek turk tillaridagi ba'zi so'zlar kontrast yaratish qobiliyatiga ega. Masalan: "*javan - goca*"; o'zbek tilida "*yosh - qari*": "*javanliqda tosh dashi, gocaliqda ye aşi*" – "*yoshlikda tosh tushi, qariyda ye oshini*" (1, 51). "*U yoki bu vaziyatni baholashda biz odatda uning ijobiy yoki salbiy ekanligini aniqlashga va ularni bir-biri bilan solishtirishga harakat qilamiz*" (48, 38).

Qadim zamonlardan beri, dunyo tillarida qarama-qarshiliklar yaratilganda, ular mantiqiy fikrlash qonunlariga asoslangan edi va mentalitetning maxsus shakllarini keltirib chiqardi. Dunyoning lingvistik manzarasida voqealar va obyektlar o'rtasida antonim sifatida qarama-qarshiliklarni yaratadigan boshqa leksik-semantik so'z guruhlarini topishning iloji yo'q. Antonimlar, barqaror bo'ladimi yoki nutqimizdagi shakllarida bo'ladimi, hech qachon o'zining qarama-qarshi xususiyatlarini yo'qotmaydi. Masalan: "yer-osmon" qarama-qarshiliklari astronomik leksikaga tegishli leksik birliklar bo'lib, hatto nutqimizda ishlatiladigan sharoitlarda ham statik holatda qarama-qarshi leksik birliklar bo'lib qoladi. Masalan: "*Yer osmonga muhtoj, osmon yerga "muhtoj"*". Ba'zan dono so'zlardan har bir ikkalasidan kompozitsiya tillarda parallel yo'lda ikki ifodaning antonimi tarixan qarama-qarshi tomoni bilan shakllangan: "ichkarida - tashqarida"; "o'z - boshqa"

antonim juftliklarini ishlatadigan maqollar bu jihatdan xarakterlidir: *"Icherim" meni kuydiradi, tashqi ko'rinishim begona* - *"Ichim meni kuydiradi, havom begona"* (1, 31). Ozarbayjon va o'zbek xalqlarining qadimiy afsona va ertaklari, jumladan, son-sanoqsiz folklor namunalari qarama-qarshiliklar asosida qurilgan. Masalan: *"Shirin-shirin yeyishing, ochic- ochic qushi ham bor"* (1, 78). Bu maqol, shubhasiz, tarixda o'z o'rniga ega. bosh berilgan aniq bitta tadbir - rivoyat asoslangan shakllangan va ikkala tilda ham ixcham, aforistik tarzda barqarorlashgan. Masalan: *"Meni hurmat qilganlarning quliman, meni hurmat qilmaganlarning xo'jayiniman"* ham *ma'lum bir voqeadan olingan va o'zbek tilida barqarorlashgan. "Meni hurmat qilganlarning quliman, meni hurmat qilmaganlarning xo'jayiniman"* (1, 78).

Ozarbayjon va o'zbek turk tillarida tarixan omonim ildizlar va ularga qo'shilgan qo'shimchalar orqali hosil bo'lgan antonim leksik birliklar ozgina fonetik va so'z o'zgarishidagi farq parallel Shunga o'xshash tarzda gapirish, ikkala qarindosh tilda ham qarama-qarshi va majoziy nutqni yaratishga xizmat qiladi. Tarixan ba'zi so'zlar qarama-qarshilikdan mahrum bo'lgan bo'lsa-da, ularning aksariyati mantiqiy fikrlashning rivojlanishi tufayli antonimga aylangan.

6.4. Ozarbayjon va O'zbekcha Turkiy Til Qiyosiy Frazologiya

"Frazologiya" atamasi jahon til modeliga yunon tilidan kirib kelgan va "ifodani o'rganish" degan ma'noni anglatadi. Ozarbayjon va O'zbekcha tilshunoslik mustaqil dalalardan bitta,

chunki, *“frazeologiya tarixiy kategoriya hisoblanadi va tilning frazeologik tizimini o‘rganadi. Tillarning frazeologik tizimida uning strukturaviy-semantik xususiyatlari, milliy fazilatlari, umumiy va o‘ziga xos jihatlari o‘rganiladi. Qarzga olingan atama sifatida “frazeologiya”, “frazeologik”, “frazeologizm”, “frazeologik birikma” va hokazo iboralar ozarbayjon va o‘zbek tillarida parallel ravishda qo‘llaniladi”* (8, 86). Frazeologiyaning an’anaviy xususiyatlari haqida gapirar ekan, fransuz tilshunosi S. Balli *“bir qator So‘zlar boshqa leksemalarga qaraganda bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lishga moyil bo‘ladi va tilda barqarorlashadigan bunday birikma “frazeologik birlik” deb ataladi. Nisbiy mustaqilligini saqlab qolgan so‘zlar ishtirokida hosil bo‘lganlarni biz “frazeologik guruh” deb hisoblaymiz; elementlari bir-biri bilan to‘liq bog‘liq bo‘lganlarni esa “frazeologik birikma” deb hisoblaymiz. biz qilamiz* (44, 80). Ruscha tilshunoslikda frazeologik birliklar 3 turi ko‘rsatilgan: 1) frazeologik birlik; 2) frazeologik bog‘lovchi; 3) frazeologik birikma (46, 77). Ozarbayjon tilshunosi H. Bayramov yozma ravishda frazeologik birliklarning o‘ziga xos va asosiy xususiyatlarini quyidagicha tavsiflaydi: *“Tilda alohida shakllangan, tarkibiy qismlari kommunikativ muloqotda to‘liq ma’noga ega bo‘lgan va qoida tariqasida to‘liq gapni tashkil etuvchi barqaror so‘z birikmasi. yaratmaydi”* (9, 13). Frazeologik birliklar tom ma’noda genealogik jihatdan bog‘liq tillarga tarjima qilinsa-da, ularni turli tizimlarga ega tillarga tarjima qilib bo‘lmaydi va buning sababi shundaki, bu tillar milliy xususiyatlarga ega bo‘ladi. Ozarbayjon va o‘zbek turk tillarining qiyosiy frazeologik lug‘ati shu kungacha yaratilmaganligi ham afsuslanarli masalalardan biri

bo'lib, bu, shubhasiz, turklar uchun umumiy muloqot tilini yaratishga kuchli urinish bo'lgan bir paytda juda zarurdir. Masalan, ozarbayjon turk tilida birinchi komponent "olov" so'z tashkil qilish JSSV "oh" sotib olish frazeologik bu birikma o'zbek tilida "o'ch lomlak // o'ch chiqarmoq" shaklida "qasos olmoq // qasos olmoq" ma'nosida qo'llaniladi. Ozarbayjoncha "öçeşken" so'zining o'rmini bosuvchi "oc" so'ziga asoslangan holda, o'zbek tilida "O'chukisngan, arisızıgoq" so'zlari "öçeshkenlik", "o'chakiyhganlik, arisn- qoglik" so'zlari bilan parallel ravishda, "o'chukizm // g'ashhuyi tegmoq" idiomatik iboralari esa "öçeshmek" fe'li bilan parallel ravishda ishlatiladi (8, 183). Zamonaviy ozarbayjon tili lahjalariga xos bo'lgan "oc almak" frazeologik birligi zamonaviy uyg'ur tilida "oc akh-muk", oyrot tilida "oç al", qoraqalpoq tilida "öz al", boshqird tilida "uz alyı" va turkman tilida "öç almak" fonetik kompozitsiyalarida ham qo'llaniladi va idiomatik iboraning ma'nosi va mazmunida hech qanday o'zgarish sezilmaydi. Qarindosh va turli tizimli tillarning har birida frazeologik birliklar har bir tilda o'z tilida qo'llaniladi. fonetik qonuniyatlarga moslashtirilgan so'zlar yoki rasmlar bilan o'z ifodasini topadi. Masalan, "Kitabi-Dade Qo'rqud" dostoni tilida paydo bo'lgan "barmog'ini tishlamoq" (barmoqni tishlamoq) iborasi zamonaviy ozarbayjon tilida "barmog'ini tishlamoq" (barmoqni tishlamoq), o'zbek turk tilida esa "burini tishlab qolmoq" (54, 91) kabi ishlatiladi va qadimiy yodgorlikdagi ma'no zamonaviy turkiy til bilan bir xil, ammo turli tizimdagi tillarda "barmog'ini tishlamoq" (barmoqni tishlamoq) iborasi asl ma'nosida tushuniladi va ingliz, fransuz, ispan va nemis tillarida metaforik ravishda ishlatilmaydi, ya'ni u haqiqiy so'z birikmasi

vazifasini bajaradi. Hozirgi ozarbayjon tilida “dil töttak”, “baş erekte”, “agzini aramaq”, “el utstag”, “el çeker”, “elden turk”, “ogeza aytim”, “agzından süd yi aytim”, “Nom qo‘zg‘amoq”, “nom qozonmoq”, “yiqilmoq” kabi frazeologik birliklar ham tuzilishi, ham ifodalaydigan majoziy ma’nolari jihatidan o‘zbek turkiy tilsiga o‘xshashdir. Birinchisi yon tomon rang hisobot berish “oq” so‘z, ikkinchi yon tomon “bo‘lish” Fe’lni hosil qiluvchi “oq bo‘lmoq” frazeologik birligi ham o‘zbek tilida uchraydi va “takabburlik qilmoq”, “jim turmoq” degan ma’nolarni anglatadi (8, 23). “Og‘ir bo‘lmoq” fe’lining frazeologik birligi o‘zbek tilida 2 ma’noda ishlatiladi, masalan, ozarbayjon tilida: “1) hurmat ko‘rsatmoq, izzat-ikrom qilmoq; 2) mehmon qilmoq” (8, 23). Birinchi komponent sifat, ikkinchi komponent fe’ldir. “Past odam” frazeologik birligi o‘zbek tilida “pastkash odam” shaklida, shuningdek, “o‘tmish”, “razil”, “gabih”, “yaramaz” sinonimlarining birinchi qismi bilan ifodalanadi (8, 25). Ozarbayjon tilidagi “alçaglandırmag” fe’li ikkala turkiy tilda ham so‘zma-so‘z, ham ko‘chma ma’noda qo‘llaniladi: “1) o‘zbek tilida so‘zma-so‘z “bo‘ynini qisqartirmoq, kichraytirmoq; o‘zbek tilida ko‘chma ma’noda; 2) urmoq, urmoq, masxara qilmoq; 3) bo‘sh turgan joydan turmoq” (8, 25). Sodda va konstruktiv “budaq, budaqlıq, budaqlash” so‘zi frazeologik birlikka o‘tkazilishi mumkin, ozarbayjon va o‘zbek turk tillarida ham so‘zma-so‘z, ham majoziy ma’nolarni egallaydi va uning o‘zbek tilidagi ma’nosi quyidagicha: “1) zinapoyu (transportda); 2) sirtmaq, limon, halqa; 3) majoziy ma’no: ag‘darish, ag‘darish, tuzoq, hiyla” (8, 31).

Kesish asbobi nomi bilan bog'liq holda paydo bo'lgan "bolta" fe'lining frazeologizmi o'zbek tilida majoziy ma'noga ega bo'lib, 3 ta sinonim frazeologik birlikni yaratdi:

"1) *sub ni ostiga qo'ymoq*;

2) *yo'q qilmoq*;

3) *kimyoga qarshi ishlamoq*" (8,33).

Inson tana a'zolari, moddiy va ma'naviy mavjudotlar nomlarini bildiruvchi barcha leksik birliklar frazeologik birikmalar yaratishda ozmi-ko'pmi ishtirok etishi mumkin. Masalan, arab tilidan o'zlashtirilgan "jabr" so'zi o'zbek tilida "jabr, zülm, zo'qilmet" sinonim variantlarida qo'llaniladi va "jabr qilmim", "zülm qilmim" kabi frazeologik birikmalar yaratiladi (8, 45). Birinchi komponent ot, ikkinchi komponent fe'l bilan ifoda ozarbayjon va o'zbek turk tillarida ishlatiladigan frazeologik birikmalar juda ko'p. Masalan, ikkala tilda ham "tortmoq – tortmoq" fe'li ko'pma'noliligi bilan ajralib turadi, ulardan ikkitasi frazeologik birlikni tashkil qiladi: "*Uchrashuv uch soat davom etdi – Mag'liz uch soat davom etdi; Uni bolalar xonasiga olib borishdi – Bola o'tisiya tortdi*" (8, 54).

Ozərbaycan və özbək türk tillarida frazeologik birliklar tarixan 3 ta modelda shakllangan: 1) gap so'z modelida; 2) so'z birikmasi tarkibida; 3) gap tuzilishida. Ikkala turk tilida ham oddiy tuzilishdagi, ya'ni so'z modelidagi frazeologik birliklarning so'z birikmasi modelidagi iboralarga aylanishi kuchli bo'lgan. Masalan, "ahdlashish - ahlashmoq" fe'li so'z shaklidan qo'shma modelga quyidagicha o'tgan: "ahdlashish - ahd bakir; ahd nilmok - ahd atək" (8, 264). O'zbek tilida

“aynimoq” fe’li 2 ta so’zma-so’z va 1 ta ko’chma ma’noda ishlatiladi, ozarbayjon tiliga so’zma-so’z tarjimada esa 1) “pozulmoq”; 2) ahdiyni arbaycan; 3) majoziy ma’noda “ali soyuma” (8, 272) sifatida ishlatiladi. O‘zbek tilida “achchiq” so‘zi “achchiq” sifatiga o‘xshash so‘z sifatida ishlatiladi va bu so‘z gap tarkibida frazeologizmga aylanadi: *“Achchiq so‘zlagen shirin so‘z eshitilmaydi = Aci parlanan shirin so‘ramaydi”* majoziy ma’noda maqollar tarkibida qo‘llaniladi va qarama-qarshi qutblanishni hosil qiladi: aci parlanan = shirin so‘zlovchi. Ozarbayjon va o‘zbek turk tillarida maqol va matallar tilning frazeologik qatlamini boyituvchi eng kuchli manbalardan biri bo‘lib, bu yerda so‘zlar, so‘z birikmalari va jumlar idiomatizatsiya uchun ko‘proq imkoniyatlarga ega bo‘ladi: *“Shir kerak panja vura shir ila”* (Ozarbayjon) – *“Sher sherning panjasiyasi arsin”* (o‘zbek); *“Shir kojalandi segda gulmeği geller”* (Ozarbayjon) – *“Sher qariganda o‘ziga kulgisi keladi”* (o‘zbek); *“Shirin” til inson “U uni uyasidan chiqarib olardi”* (Ozarbayjon) – *“Shirin” til inson uyadan “chiqarmoqda”* (O‘zbekcha); *“Shirin” til yuz uy “Shirin til yuz uyni yeb bitirishi mumkin, ammo achchiq til bir uyni ham yeb bitira olmaydi”* (o‘zbekcha); *“Shirin so‘zning shirin javobi bor”* (Ozarbayjoncha) - *“Shirin” so‘zning shirin javob xom “bo‘ladi”* (o‘zbek); *“Shirin-shirin ovqatning achchiq qusig‘i bor”* (Ozarbayjon) - *“Shirin-shirin yeganning ochik-achchiq qusgani ham bor”* (o‘zbek); *“Shirinca kel, shirinca get”* (Ozarbayjon) - *“Shirinca kel, shirinca ket”* (o‘zbek); *“Shor yer sünbül yelepmez”* (Ozarbayjon) - *“Shor yer somon yetrazmaydi”* (o‘zbek) (1, 78).

Ogʻzaki va yozma nutq asosida aniqlangan frazeologik birliklarning polisemiya jihatlari ham ozarbayjon va oʻzbek turk tillarida muhim oʻrin tutadi. Boshqacha aytganda, Matn tomonidan belgilangan koʻp maʼnoli frazeologik birliklar bir xil leksik birliklarning maʼnolarini birlashtirish orqali yaratiladi. Masalan, "Qanotlarga ega boʻlish" feʼli har bir ikki tilda parallel yoʻlda va soʻzma-soʻz maʼnoda "qanot qoqish – uchish; uchish – uchish" shakllarida ishlatiladi. Shu bilan birga, bu feʼllar ikkala turkiy tilda ham 2 ta polisemantik frazeologik birikmaga ega: 1) *"ilhomlantirmoq"*; 2) *"koʻtarmoq"* (8, 142). Yoki ikkala tilda ham "oʻldirmoq" feʼli soʻzma-soʻz maʼnosidan tashqari, "jon olmoq" polisemantik xususiyatiga ega boʻladi va frazeologik birlik vazifasini bajaradi. Keling, ozarbayjon jumlaridagi omonimiyaga eʼtibor qarataylik: *"U kelinlarining koʻpini jonidan oldi"* (diniy maʼnoda oʻldirmoq); *"Unga" soʻz aytadigan kishi hayotingiz "Men uni olaman" (majoziy maʼnoda); U bu asarni bizga yetkazib berishga ulgurmasdan oldin vafot etdi (majoziy maʼnoda); Men uning jonini olaman, toki u bu asarni tezda tugatsin (majoziy maʼnoda). Birinchi jumla tashqariga chiqish sharti bilan, boshqalarda "Oʻldirmoq" feʼli mazmun va maʼno jihatidan "jon olmoq" iborasi bilan va polisemantik frazeologik birlik sifatida oʻzi bilan ekvivalentlikni yaratadi. shuningdek omonim kasaba uyushmasi idiomatizatsiya atrof-muhit yaratadi va ularning har biri bir-biri bilan zanjir shaklida bogʻlangan va birinchi maʼnodan kelib chiqqan. Bu turdagi frazeologik birliklarni omonim frazeologizmlar deb ham atash mumkin. Xuddi "oʻldirmoq" feʼli bilan "jonini olmoq" soʻz birikmasi omonim frazeologik birliklarni yaratgani kabi, u sinonim frazeologik birliklarni ham yaratishi mumkin va badiiy*

uslubda ushbu satrning ma'nosini yanada kengaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi: "jonini olmoq → boshini kesmoq; jonini olmoq " → ishni tugatish; hayotingiz sotib olish → yer ostida yuborish uchun; hayotingiz sotib olish → yo'q qilmoq; jonini olmoq → o'ldirmoq; joniga qasd qilmoq → do'zaxga jonini olmoq; jonini olmoq → o'ldirmoq; jonini olmoq → o'ldirmoq." Bu sinonim frazeologik birliklarning barchasi "o'ldirmoq" fe'li atrofida to'planadi.

Ozarbayjon va o'zbek turk tillarining frazeologik qatlami ham antonim frazeologik birikmalarga boy va bu turdagi barqaror So'z birikmalari bir xil leksik tarkib va tuzilishga ega, birinchi komponent qarama-qarshi xarakterga ega. Masalan: oq kun - qora kun. O'zbek tilida "oq kun - qira kun" frazeologik birligi ushbu frazeologik antonim bilan parallel ravishda ishlatiladi. Ozarbayjon tilida "açı" til – shirin til" antonim frazeologizm birgalikda O'zbek tilida "tili ochining, tili zanar – tili shrin" antonimik frazeologik birikmalari qo'llaniladi va ular deyarli bir xil.

Ozarbayjon va O'zbekcha turk tilida frazeologik Birliklarning aksariyati fe'l komponentlari, oz sonli qismi esa boshqa nutq bo'laklariga teng keladi. sifatida shakllangan yetib keldi. Fe'l va o'tuvchan bo'lmagan Frazeologik birliklar so'z birikmalari va gap modellariga ko'ra strukturaviy jihatdan tuzilgan bo'lib, ularda ishlaydigan leksik birliklarning aksariyati sof turkiy tillarga mansub mustaqil so'zlar bo'lib, bu tarixiy so'zlar barcha turdosh turkiy tillarda o'ziga xos leksik ma'noga ega. o'zining mazmuni va ma'nosini saqlab qoladi.

NATIJA

Biz turklar uchun umumiy muloqot tilini yaratishga harakat qilmoqdamiz. davrda Ozarbayjon va O'zbekcha ularning tillarida Qarindoshlikni ifodalovchi so'zlarning tarixiy-qiyosiy lingvistik tahliliga katta ahamiyat berish juda zarur, chunki bu turdagi so'zlar nafaqat qardosh tillarning leksik qatlamida uchraydi. o'g'uz va qipchoq tillarida, shuningdek, turli tizimlardagi tillarda Ularni topish ham mumkin. Bizning fikrimizcha, tahlilga kiritgan leksik birliklarni turklar uchun umumiy muloqot tilida ishlatish hech qanday qiyinchilik tug'dirmaydi, chunki ularning har biri to'liq tushunarli.

Ozarbayjon va o'zbek tillarida inson boshi deyiladi Ikkita qarindosh tilga tegishli organlar nomlarining tarixiy qiyosiy lingvistik tahlili kengroq va keng qamrovli tadqiqot mavzusi bo'lishi mumkin va leksik tizimda shunga o'xshash so'zlar Bu son juda katta, biz faqat xarakterlilarini tahlil qildik. Insonning tomoqdan oshqozonigacha bo'lgan organlarning nomlarini ifodalovchi leksik birliklar ham qarindosh tillarning genealogik ildizlarini o'rganish uchun boy material manbaiga aylanadi va turkiy tillarning turli davrlardagi etno-dunyogarashi tillarning semantik bog'liqligini ochib berishda katta ahamiyatga ega. Qadimgi turklar va ularning ozarbayjon-o'zbek vorisligi haqidagi ilmiy dalillarni oshqozondan oyoqgacha bo'lgan organlarning nomlarini bildiruvchi so'zlarning shakli va mazmunini o'rganish va shu bilan birga ularni tarixiy-qiyosiy usul bilan o'rganish orqali isbotlash uchun qadimiy va

zamonaviy lug'atlarda boy faktlar aks ettirilgan. Ushbu genealogik lingvistik omillarga asoslanib, biz taqdim etgan materiallardan zamonaviy davrda turklar uchun umumiy muloqot tilini yaratishga harakat qilayotgan bir paytda foydalanish juda zarur va dolzarb bo'lib tuyuladi.

Bir maqolada ozərbayjon va o'zbek tillaridagi oziq-ovqat mahsulotlari nomlarini bildiruvchi leksik birliklarning lingvistik xususiyatlari, shuningdek, o'zaro integratsiya masalalari to'liq yoritilgan. qilmoq imkoniyat Tashqarida. O'zbekcha va Ozərbayjon Tillardagi oziq-ovqat mahsulotlari nomlarini bildiruvchi sof va qadimgi turkiy so'zlar leksiko-semantika jihatidan deyarli farq qilmaydi. Fonetik darajada farqlar juda zaif va ahamiyatsiz. Chunki ikkala qarindosh til ham leksiko-semantik, fonetik va grammatik xususiyatlari bilan bir-biriga xosdir.

Ikkala qarindosh xalqning til tizimlarida uy-ro'zg'or buyumlari nomlarini ifodalovchi leksik birliklar, ular o'zlashtirilganmi yoki sofmi bo'lishidan qat'i nazar, universallikni tashkil qiladi. Taqqoslangan lingvistik faktlar shuni ko'rsatadiki, bu so'zlar ozərbayjon va o'zbek xalqlarining, shuningdek, boshqa turkiy etnoslarning qadimgi tafakkurining bir qismidir. mahsulot edi, ularning material va axloqiy Bu hayotning eng muhim jihatlarini aks ettiradi.

O'zbek va ozərbayjon tillarining tarixiy rivojlanishida chorvachilik bilan bog'liq leksik birliklar ham o'z tizimini yaratgan va o'zbek adabiy tiliga xos bo'lgan bu turdagi so'zlarning ko'pi ozərbayjon tilining lahjalari va lahjalariga xos bo'lgan. Fonetik farqlar bu turdagi leksik birliklarning ba'zilari

shaklida namoyon bo'lsa-da, biz ularning semantikasida bunday o'zgarishlarga duch kelmaymiz. Shuning uchun, ikki qarindosh tilning qadimgi so'zlarini kelib chiqishi va etimologiyasi nuqtai nazaridan aniqlashga kelganda, biz unchalik qiyinchilikka duch kelmaymiz.

Ozarbayjon va o'zbek tillarida yovvoyi, uy hayvonlari va qushlarning nomlarini bildiruvchi leksik birliklarning qiyosiy lingvistik tahlili shoular bu bu maydonlar bilan yopiq so'zlardan ikkalasi ham Uning o'ziga xos, ya'ni universal turkiy tili, shuningdek, boshqa tillarga xos bo'lgan o'ziga xos xususiyatlari ham mavjud. Tahlil umumiy ko'rinishdan o'xshashliklar va farq - deyarli barcha o'zlashtirilgan so'zlar til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ma'no munosabatlarida alohida o'rin tutishini aniq ko'rish mumkin. Bizning qadimiy yodgorligimiz Qashg'ar, "Devan"da mana nima bo'ldi maydon bilan bog'liq so'zlar Bu zamonaviy turkiy tillarning umumiy ma'naviy boyligidir.

Suvda va quruqlikda yashovchi hayvonlarni bildiruvchi so'zlar ozarbayjon tilida va o'zbek tillarida nisbatan Bu so'zlarni o'rganish ham turkologiyaning dolzarb muammolaridan biri bo'lib, ushbu til birliklarining leksik-semantik rivojlanishini va ildiz so'zlarning evolyutsiyasini kuzatish uchun boy materiallar taqdim etadi. Ikkala tilda ham mavjud bo'lgan bu turdagi so'zlar tarixiy rivojlanish jarayonida bir-biriga moslashadi va ushbu tillarning bitta ildizdan kelib chiqishini, ularning yaqin qarindoshligini va asl kelib chiqishini aniqlashga xizmat qiladi.

Hasharot va hasharot nomlarini bildiruvchi leksik birliklar ham ozarbayjon va o'zbek turkiy tillarining tarixiy rivojlanishi jarayonida shakllangan jamiyat va ularning arab bo'lmagan

xalqlar bilan o'zaro iqtisodiy va siyosiy aloqalari natijasida tillarga kirib kelgan. aniq ma'lumot yetkazib berishda, ijtimoiy Ular munosabatlarning manzarasini yetkazishda muhim rol o'ynadi.

Kun, oy, yil, hafta, bitta so'zlar bilan aytganda, astronomik ismlar O'zaro integratsiya tahlili shuni ko'rsatadiki, ikkala qarindosh tilda ham ushbu turdagi maxsus leksik birliklarda maxsus xususiyatlar juda keng tarqalgan. Ularning astronomik ismlar haqida tasavvurlar, e'tiqod va ularning e'tiqodlari qiziqarli bo'lgani kabi o'ziga xosdir. Ozərbayjon va o'zbek adabiy turk tillarida qo'llaniladigan oy nomlari ham bir-biriga bog'liq, ham Shuningdek, u turli tizimlarga ega tillarda universallikni yaratadi va lingvomadaniy xususiyatga ega.

Ozərbayjon, o'zbek va boshqa turkiy tillardagi tabiiy hodisalar ularning ismlari hisobot berish so'zlar qadimgi Turkiy til ularning nasl - nasabidan chuqur fikr va hayotiy kuzatishlar asosida yaratilgan va bugungi kungacha turklar o'zlarining adabiy va madaniy yodgorliklari, shuningdek, tabiiy hodisalar bilan bog'liq so'zlar kabi milliy va ma'naviy qadriyatlarga asoslangan so'zlar boyligi bilan kirib kelishgan. Turkning tarixiy qadimiyligini isbotlash uchun ushbu qatlamdan olingan leksik birliklar bizning nihoyatda yuqori qiymatga ega aql-zakovatga to'la moddiy va ma'naviy boyligimizdir.

Bularning barchasi bilan bir qatorda, o'zbek tilida "ekologik" atamasi ham qo'shilish kombinatsiya yaratuvchi ifodalar ancha ko'p sonda va bular ozərbayjon va boshqa turkiy tillarda parallel ravishda qo'llaniladi: "Ekologik", javobgarlik, ekologik tizim, ekologik javobgarlik, ekologik choralar, ekologik tekshiruvlar,

ekologik kadastr, ekologik davlatlararo, ekologik-jinoiy javobgarlik, ekologik vakolat, ekologik talab, ekologik subyekt, ekologik obyekt, huquqshunos-ekolog, ekologik argumentlar va boshqalar.

Ozarbayjon va o'zbek tillarini taqqoslash fonida lingvistik tahlilga kiritgan gidronimik atama shuni ko'rsatadiki, ikkala qarindosh tilda ham qabila, shaxs, oikonim, oronim kabi nomlarga o'ziga xos xususiyatlarga ega so'zlar qo'shib, maxsus onomastik tizim hosil qiladi va suv havzalari nomlarini bildiruvchi gidronimlar shaxs, qabila, qishloq, shahar, tog', vodi, tepalik va boshqalar so'zlari bilan ifodalanadi va bu obyektlarning tabiiy xususiyatlarini semantik yo'nalishda aks ettiradi.

Ozarbayjon va o'zbek turk tillarida daraxt, meva va o'simlik nomlarini bildiruvchi leksik birliklar lug'atda mustahkam o'rin egallagan va bu leksik qatlam har ikki qarindosh turkiy tilning adabiy tillarining barqarorlashishi va rivojlanishiga to'liq mos keladigan lingvistik ko'rsatkichlardan biri bo'lib, ularning ichki rivojlanish qonuniyatlari va normalari asosida shakllangan. O'zlashtirilgan so'zlar tillarning fonetik qonuniyatlariga bo'ysunadi. shunday moslashtirilgan bu ularni farqlash qilmoq bitta qadar qiyin - agar u aylansa shuningdek, ular shuningdek aniq tildan tashqari sabablar Shuning uchun u ikkala tilning lug'atiga ham kirib keldi.

Ozarbayjon va o'zbek tillaridagi relyefni ifodalovchi leksik birliklarning parallelliklariga lingvistik oynani qaratib, biz bu sohada til ko'rsatkichlarining rivojlanishi tarixan chiziqli bo'lgan va farqlar ham ma'lum ajralishlar va tafovutlar natijasida yuzaga

kelgan, bu esa uzluksiz lingvistik madaniyatning genetik-informatsion kodini umuman inkor etmaydi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Etnonim xarakteridagi leksik birliklar nafaqat ozarbayjon va o'zbek tillarida, balki boshqa turkiy tillarda ham o'xshashliklarni yaratadi va ular leksik-semantik resurslari tufayli o'ziga xoslikni ham shakllantiradi. Qarindosh tillarning terminologik leksikonida bu birliklar Tur so'zlarning fonetik, leksik-semantik jihatlarini o'rganish uchun juda ko'p materiallar mavjud.

Ikkala tilning shaxs nomlarida kuzatilgan fonetik hodisalarga taqqoslash - yonma-yon qo'yish - taqqoslash orqali yondashildi va bunday qiyosiy tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ozarbayjon va o'zbek tillari shaxs nomlarining fonetik tarkibini qiyosiy o'rganishda ikkala tilning onomologiyasida bajarilishi kerak bo'lgan ish... ko'pchilikni bildiradi va ushbu muhim ishlarni har tomonlama tekshirish Bu ikkala xalqning ma'naviy boyligi bo'lgan nomenlarning fonostrukturaviy xususiyatlarini, shuningdek, ushbu tuzilmaning genetik yaqinligini ochib berishda nihoyatda muhimdir.

Ozarbayjon va o'zbek turk tillarida oykonomik birliklar, ayniqsa, diqqatga sazovor leksik guruhlar bo'lib, ikkala xalqning toponimik ijodida faol ishtirok etadi, ba'zilar eng qadimgi, ba'zilar yangi geografik nomlarni yaratadi va ularning o'zlashtirilgan so'zlari yoki sof turkiy so'zlari o'ziga xos leksik-semantik ma'noga ega. jihatlar mavjud bu bularning paydo bo'lishi, rivojlanish ularning xususiyatlarini o'rganish qiyosiy jihatdan juda muhimdir.

Tarixan, ozarbayjon va o'zbek turkiy tillari o'rtasida juda muhim filologik o'zaro ta'sirlar mavjud bo'lib, bu hozirgi davrda ikkala qarindosh tilda ham folklor atamalarining parallel qo'llanilishiga olib keldi. Ushbu atamalar maxsus leksik-semantik guruhni tashkil etib, filologiya terminologik lug'atini boyitadi.

Adabiyotshunoslikdagi umumiy terminologik leksik birliklar ozarbayjon va o'zbek turkiy tillari o'rtasidagi bog'liqlikning mavjudligini belgilaydi va agar umumiy turkiy tillar g'oyasi amalga oshishi kerak bo'lsa, ushbu terminologik xususiyatga ega so'zlardan foydalanish juda foydali va qulaydir.

Ozarbayjon va o'zbek turk tillaridagi lingvistik atamalarning aksariyati so'z va so'z birikmalari modellarida bo'lib, rus tiliga Yevropa tillaridan va u yerdan qarindosh tillarga kirib kelgan. Bu atamalar ikkala qarindosh tilda ham ekvivalent va o'xshashliklarga ega bo'lib, ular ilmiy tadqiqotlarda sifatli va samarali qo'llaniladi.

Ozarbayjon va o'zbek turkiy tillaridagi musiqiy nomlarning tillararo tahlili shuni ko'rsatadiki, ikkalasi ham bir-biri bilan bog'liq Tilda ko'rsatilgan sohada arab va fors tillaridan ko'plab so'zlar o'zlashtirilgan va bunday so'zlar ikkala tilning fonetikasiga moslashgan. U boshqa turkiy tillarda ham qo'llanilgan, umumiy xususiyatga ega bo'lgan va shu tillarga xos bo'lib qolgan. Ozarbayjon va o'zbek xalqlarining boy folklor madaniyatining o'ziga xos jihatlarini o'rganishda musiqa bilan bog'liq lingvistik omillarga ko'proq e'tibor berish juda muhimdir.

Polisemiyaning amalga oshiradigan leksik birliklar integratsiyaning kuchaytiradi va ular har bir ikki sizning tilingiz tarix rivojlanish

jarayonida paydo bo'lganligi sababli, ularning o'zlarida juda qadimiy tarix bor. Qadim zamonlardan beri ozarbayjon va o'zbek turk tillarini doimiy ravishda boyitib kelayotgan lingvistik omillardan biri chuqur fikrlarni aks ettiruvchi polisemiya kategoriyasi bo'lgan aql va fikr sindrom juda munosib bitta yo'lda oshkor qiladi .

Ozarbayjon va o'zbek turk tillarida turli sohalarga oid leksik birliklar deyarli butunlay sinonim bo'lishi mumkin va bunga ko'p ma'noli so'zlar, o'zlashtirilgan so'zlar, evfemizmlar, majoziy so'zlar, dialektizmlar, arxaizmlar, emosional-ekspressiv so'zlar, xullas, turli xil so'zlar kiradi. shakllangan kelayotgan geografik o'simlik, oziq-ovqat va ichimlik, hayvon, narsa va boshqalar, jumladan, ismlarni bildiruvchi so'zlar, tillarni leksik-semantik jihatlardan yanada boyitdi.

Ozarbayjon va o'zbek turk tillarida tarixan omonim ildizlar va ularga qo'shilgan qo'shimchalar orqali hosil bo'lgan antonim leksik birliklar ozgina fonetik va so'z o'zgarishidagi farq parallel Shunga o'xshash tarzda gapirish, ikkala qarindosh tilda ham qarama-qarshi va majoziy nutqni yaratishga xizmat qiladi. Tarixan ba'zi so'zlar qarama-qarshilikdan mahrum bo'lgan bo'lsada, ularning aksariyati mantiqiy fikrlashning rivojlanishi tufayli antonimga aylangan.

Ozarbayjon va O'zbekcha turk tilida frazeologik Birliklarning aksariyati fe'l komponentlari, oz sonli qismi esa boshqa nutq bo'laklariga teng keladi. sifatida shakllangan yetib keldi. Fe'l va o'tuvchan bo'lmagan Frazeologik birliklar so'z birikmalari va gap modellariiga ko'ra strukturaviy jihatdan tuzilgan bo'lib, ularda ishlaydigan leksik birliklarning aksariyati sof turkiy

tillarga mansub mustaqil soʻzlar boʻlib, bu tarixiy soʻzlar barcha turdosh turkiy tillarda oʻziga xos leksik maʼnoga ega. oʻzining mazmuni va maʼnosini saqlab qoladi.

ADABIYOTLAR

1. "'Ozarbayjon" sizning tilingiz "Keling, o'rganamiz": O'zbekiston Respublika, Toshkent, 2024.
2. Oshiq Askar. Uning asarlari, Men teri, Boku, "Yozuvchi", 1922-yil.
3. Ozarbayjon dialektologik lug'ati I jild, AEA Akad. 1999, 374 b.
4. Ozarbayjon tilning dialektologiya lug'at, Boku, "Sharq-G'arb", 2007.
5. Ozarbayjon tilning tushuntirish lug'at. Boku, "Fan", 1980-yil
6. Ozarbayjon folklor antologiyasi, Ozarbayjon SSR, E.A., Boku, 1968, 290 b.
7. Ozarbayjon toponimlar. Ensiklopedik lug'at, Boku, 1999 yil.
8. Ozarbayjoncha-o'zbekcha, o'zbekcha-ozarchacha lug'at, Boku, "Savad", 2019, 506 b.
9. Bayramov I. G'arbiy ozarbayjon lahjalari leksikasini, "Fan va ta'lim", Boku, 2011.

10. Budagov B., Geybullayev G. Armanistondagi ozarbayjon kelib chiqishiga oid toponimlarning izohli lug‘ati. Boku, “Nasta-Press”, 1999.
11. Jafarov V. “Ekologik muvozanat va insoniyat kelajagi”, Xalq gazetasi, 20.10.2024
12. Tilshunoslik ensiklopediya. II teri, Boku, "Tarjimon", 2008.
13. Adabiy atamalar lug‘ati . Tuzuvchi: A. Mirahmedov, Boku, "Maorif", 1978.
14. Ahmadov B. Etimologiya lug‘ati (Tadqiqot, mulohazalar), Boku, “Altın” kitobi, 2015, 288 b.
15. Akbarzoda Shohmar. Qaytish mening atirgulim. Boku, "Yozuvchi", 1983.
16. Arabcha va forsha so‘zlar lug‘at. Boku, "Yozuvchi", 1988-yil.
17. Hasanov N. Zamonaviy ozarbayjon adabiy tilida omonimlar lug‘ati. Boku, “Sharq-G‘arb”, 2007.
18. Husaynli N., Mammadov J. Turkiy til ularning tillari Shajara: Shumer-turkiy leksik parallelliklar. Boku, “Ertak uyi”, 2012.
19. Husaynova M. Barcha turklar tillar lahja va Shevalarning o‘zaro integratsiyasi. Boku, ADPU, 2020.
20. Huseynova M., Mammadova J. Shumer-turkiy leksik parallellar. Boku, 2022 yil.

21. İroq-türkman ləhə, Boku, Fan, 2004-yıl
22. Karobkin V.I., Peredelski LV, Ekologiya. Boku: "İqtisadiyyat universiteti" nəşriyyatı, 2013, 434 b.
23. Qiyasi Türki dil ləhələri lüg'at. Men teri, Anqara mədəniyyət rəisliyi, 1321, Kaynak eserler/54, 1184 b.
24. Qaşg'ariy M. "Türki dil Dictionary" Men teri, Boku, Shoir, 2006, 512-bet.
25. Qaşg'ariy M. "Türki dil Dictionary" II teri, Boku, Shoir, 2006-yıl.
26. Qaşg'ariy M. "Türki dil Dictionary" III teri, Boku, Ozan, 2006, 400 b.
27. Qaşg'ariy M. "Türki dil Dictionary" IV teri, Boku, Ozan, 2006, 752 b.
28. Kazimov I. Zəmonəviy türki tillərinin qiyasi leksikasini. II jild, Boku, 2010.
29. Kapalaklar - Vikipediya/<https://az.m.wikipedia.org/wiki>
30. Kitob – Bobo "Go'rg'ud" ensiklopediya. II teri, Boku, "Yangi nəşriyyat", 2000.
31. Kitobi-Dede Qo'rqud ensiklopediyası, 1-jild. Boku, "Yangi nəşriyyatlar uyi", 2000
32. "Kitobi-Dede Gorgud". Tuzuvchilar: F.Zeynalov, S.Alizoda. Boku, "Yozichi", 1988 yıl.
33. Qurbanov A. Azərbaycan dilinin onomologiya, Boku, "Maorif", 1988.

34. Mammad Araz "Dunyo sizniki, dunyo "meniki", Boku, "Yozuvchi", 1980.
35. Musayev A.M. Zamonaviy Fransuzcha til leksikon rivojlanish. Boku, "Maarif", 1987 yil.
36. Oruvov A.A. Ozarbayjon-ruscha frazeologiya lug‘at, Boku, "Elm", 1926.
37. Rajabli A. Qadimgi turk yozma yodgorliklari til, II jild, Boku, 2006, 305 b.
38. Rajabov A., Mammadov Y. Orxon-Yenisey yodgorliklar. Boku, 1993 yil
39. Seyidaliyev N., Gurbanov T. Ozarbayjon tili sinonimlari lug‘ati . Boku, "Maarif", 2003 yil.
40. Seyidov M. Zamonaviy fikrlash va manbalar. Boku, Yozuvchi, 1981 yil.
41. Shiraliyev M. Boku lahja. Boku, EA nashr, 1962-yil.
42. Vahobzoda B. Tanlangan ishlaydi. Boku, "Yozuvchi", 1975.
43. Zeynalov F. Turkologiya asoslari, "Maarif", Boku, 1981-yil.

Rus tilida

44. Bally Sh. Fransuzcha uslubda (frantsuz tilidan tarjima qilingan . K.A. Dolina) Moskva, 1961 yil.
45. Vandov R.M., Aslanov G.I., Ione

- I.G. Drevniy Mingechaur. Boku, 1959 yil.
46. Vinogradov V.V. So'zning leksik ma'nolarining asosiy turlari . Tilshunoslik masalalari, Moskva, 1953.
47. Gagauz-Rus-Moldova lug'at. Moskva, 1973-yil
48. Gvozdev A.N. Insholar tomonidan qo'shimcha Ruscha til Moskva, 1952.
49. Derjavin A.N. Ozarbayjon baliq xo'jaligining qisqacha mazmuni // Ozarbayjon Fanlar akademiyasi Zoologiya instituti materiallari, Boku, 1997.
50. Jespersen O. Grammatika falsafasi, Moskva, 1958.
51. Koduxov V.I. Umumiy tilshunoslik, Moskva, 1970-yil
52. Radlov V.V. Tajriba lug'at Turkiy ravish Sankt-Peterburg, 1905, II jild, II qism.
53. Radlov V.V. Tajriba lug'at Turkiy ravish III jild, Sankt-Peterburg, 1905 yil.
54. O'zbekcha – Ruscha lug'at. Moskva, 1959 yil.

Boshqa tillarda

55. Chomskiy N. Lingvistik qasamyod Falsafa. Tilshunoslik va falsafa. Vaynxaym, 1995 yil.
56. Gienz U. Grüdbergiffe qasamyod usul inbetbezoyener Matn – va Sprurhanalyze, Dyusseldorf, 1965.
57. Mirzuev T. O'zbekistonda atrof-muhit qonunchiligining bajarilishi ustidan prokuratura nazorati, Toshkent, 2000

yil

58. Wunderlich D. Der Transformatsiya grammatikasida sintaksis va semantika. STZ, 1920.

Internet resurslari

59. <https://www.wikimedia.az-az.nina.az>
60. <https://az.wikipedia.org> Atrof-muhit muammolari
61. <https://az.wikipedia.org> Ekologik dahshat
62. <https://cop29.az>
63. <https://sozluk.obastan.com> sirli soʻzning maʼnosi
64. Shumer alifbo, piktogramma//<http://www.kirshin.run./linguistic/scripts/eyyrticnhtml>.
65. Wiktionary.<https://az.viktionaryyy.org/wiki>
66. Salyangoz – Vikipediya /<https://az.m.wikipedia.org/wiki>
67. Hasharotlar - Vikipediya/<https://az.m.wikipedia.org/wiki>

OZARBAYJON — VA — O'ZBEK TURK TILLARINING TARIXIY-QIYOSIY LEKSIKAS

Mohira HUSAYINOVA

til
so'z
dil
yasamoq
yurak
sohə
inson
vaqt
hayot
bilim
ko'ngil
do'st
yo'l
bor
uy
kitob
ruh
oy
yer
quyosh

